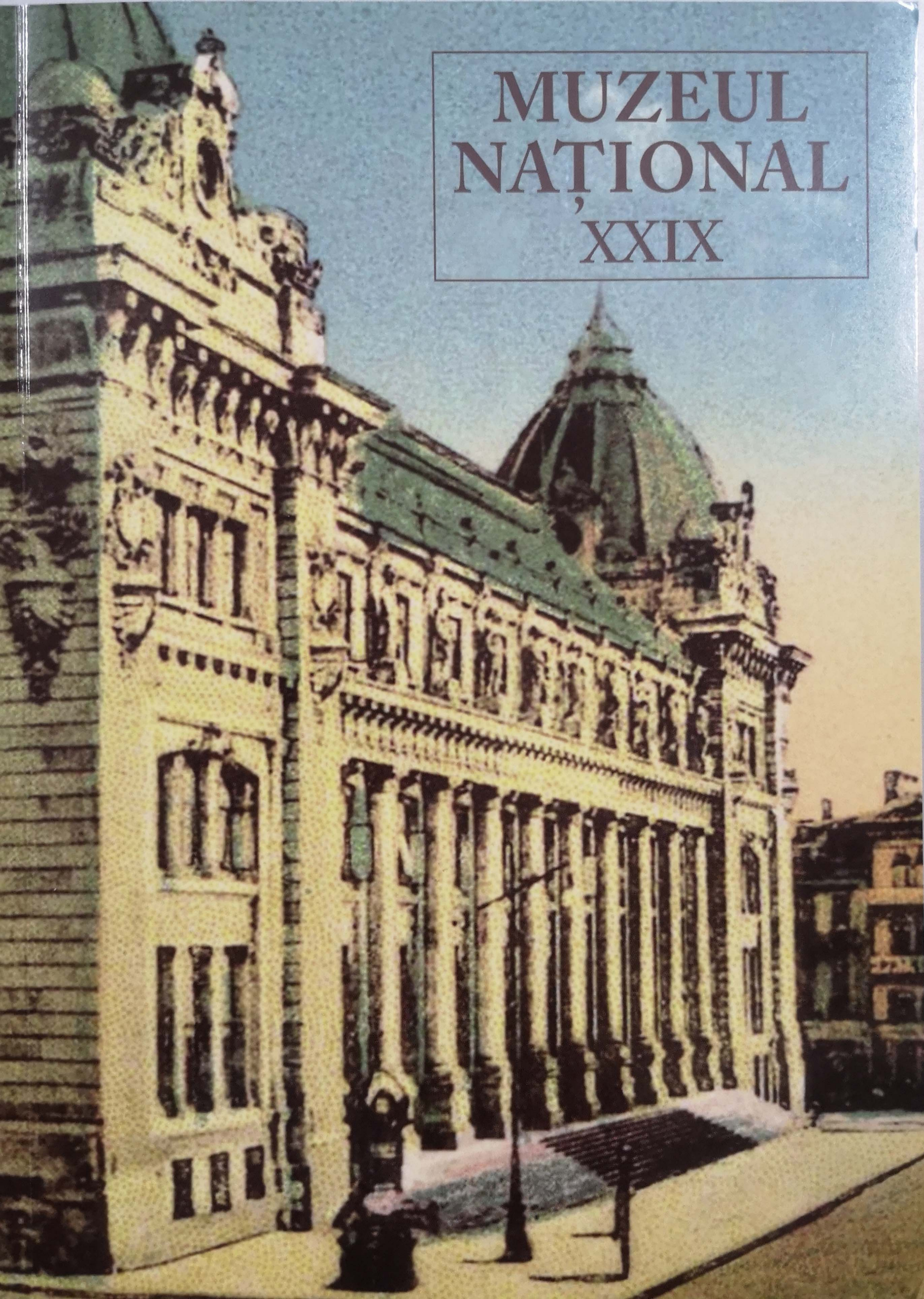

MUZEUL NATIONAL , XXIX

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

MUZEUL NAȚIONAL

XXIX

București
2017

Comitetul științific:

Acad. **DINU C. GIURESCU**

Prof. univ. dr. **ION BULEI**

Prof. univ. dr. **IOAN SCURTU**

Prof. univ. dr. **MIHAI E. IONESCU**

Dr. **GABRIEL BADEA-PĂUN**, Franța

Dr. **ADAM BURAKOWSKI**, Polonia

Dr. **NARCIS DORIN ION**

Referenți științifici:

Dr. **CRISTINA DIAC**

Dr. **SORIN IFTIMI**

Dr. **ȘERBAN V. MARIN**

Dr. **ALEXANDRU MURAD-MIRONOV**

Revista este indexată în baza de date

redactor șef
OANA ILIE

Secretar general de redacție
CRISTINA PĂIUȘAN-NUICĂ

redactor
ALEXANDRA MĂRĂȘOIU

Tehnoredactare computerizată:
CRISTINA JOIȚA

Volum editat de **Muzeul Național de Istorie a României**, București,
Calea Victoriei, nr. 12, tel. 3.15.82.07; tel./ fax: 3.11.33.56
ISSN 1015 - 0323

CUPRINS

Vasile MĂRCULEȚ

- Aspects of the governance of the theme Paristrion (Paradunavon) in the 11th century: associated governments* ▪ *Aspecte ale guvernării themei Paristrion (Paradounavon) în secolul al XI-lea: guvernări asociate* 1

Ginel LAZĂR

- Scurtă incursiune în istoria cetăților Țaratului Asăneștilor (1185-1280)* 11
▪ *A short insight into the history of the fortresses of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*

Raluca MĂLĂNCIOIU

- Observații despre religia armenilor și obiectele de cult din argint păstrate în bisericile armenesti din România* ▪ *Observations on the Armenian religion and the silver cultural goods stored in the Armenian churches in Romania* 35

Roxana GÂSCĂ

- Relații comerciale otomano-venețiene și războiul Ciprului* ▪ *Ottoman-Venetian commercial relations and the war for Cyprus* 53

Alexandra MĂRĂȘOIU

- Scrisori către mama. Contribuții la genealogia familiei Bengescu* ▪ *Letters to mother. Contributions to the genealogy of the Bengescu family* 59

Florin GEORGESCU

- Frontul războiului de independență reprezentat în „The illustrated London news”* ▪ *The front of the war of independence presented in “The illustrated London news”* 71

Andreea BÎRZU

- Atacul de la Smârdan – o pictură cu o istorie controversată aflată în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României* ▪ *The attack of Smârdan – a masterpiece with a controversial history that is found in the collections of the National History Museum of Romania* 79

Mihaela-Cristina VERZEA

- Forme ale memoriei. Statuia lui Mihail Kogălniceanu din urbea Piatra* 85
 ▪ *Formes de mémoire. La statue de Mihail Kogălniceanu de la ville de Piatra*

George TROHANI

- Octavian Goga în Primul Război Mondial pe baza unor documente din arhiva Timoleon Pisani* 105
 ▪ *Octavian Goga pendant la Première Guerre Mondiale d'après des documents de l'archive Timoléon Pisani*

Ioan SCURTU

- Revoluția rusă și România* ▪ *The Russian revolution and Romania* 119

Cornel - Constantin ILIE

- „Oameni de fier. Amintiri din războiul 1916-1918” Alexandru Pelimon despre bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz* 129
 ▪ *“Iron people. Memories from the 1916-1918 war”. Alexandru Pelimon about the battles of Mărăști, Mărășești and Oituz*

Ioan OPRIȘ

- Parcul și grădina regală – părți esențiale ale ansamblului istoric* ▪ *The royal park and garden – essential parts of the historical assembly* 143

Oana ILIE

- Atitudinea americanilor față de vizita reginei Maria în Statele Unite* ▪ *The Americans' attitude towards queen Maria's visit in the United States* 153

Narcis Dorin ION

- File din istoria unei prietenii: Principesa Ileana a României – Alice Grunau* 161
 ▪ *Pages from the history of a friendship: Princess Ileana of Romania – Alice Grunau*

Maria Gabriela NECULA

- Relațiile anglo-române în perioada crizei economice* ▪ *Anglo-Romanian relations in the period of economic crisis* 213

Maria-Sofia BELCIU

- Ideologia legionară – scurte considerații de psihologie colectivă* ▪ *The Legionary ideology – short considerations of collective psychology* 221

Flavius Nicolae ROAITĂ

- Simboluri și însemne medievale folosite de armata celui de-al Treilea Reich. Studiu de caz. Marca divizională a Leibstandarte ss Adolf Hitler* 239
▪ *Medieval symbols and motifs used by the army of the Third Reich. Case study – the divisional mark of the Leibstandarte ss Adolf Hitler*

Narcis E. Ștefan ANTONIAN

- Comunitatea armeană și România anului 1942 în paginile revistei „Ararat”* 251
▪ *The Armenian community and 1942 Romania in the pages of the “Ararat” magazine*

Cristina PĂIUȘAN-NUICĂ

- „Securitatea Europei depinde de Orientul Mijlociu”. Relațiile româno-egiptene în anii '80* 257
▪ *“The Security of Europe depends on the Middle East”, Romanian-Egyptian relationship in the 80s*

Ramona Monica LAZĂR

- Simboluri dobrogene pe mărci poștale românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României* 271
▪ *Symbols of Dobruja on Romanian postmarks from the collection of the National History Museum of Romania*

Zbigniew SEMIK

- Muzeul Republicii Populare Polone din Nowa Huta – Cracovia* 283
▪ *The museum of the People's Republic of Poland in Nowa Huta – Cracow*

Andreea ȘTEFAN

- Ghidajul interactiv și educația muzeală. Studiu de caz: programul educațional „O oră prin tranșee: să descoperim împreună Marele Război”* 295
▪ *Guided tours and museum education. Case study: the educational program “An hour in the trenches: let's discover together the Great War”*

Gabriela DRAGOMIR

- Restaurarea unui vas bitronconic cu proeminențe, situl arheologic Tărtăria – Podu Tărtăriei Vest, județul Alba* 311
▪ *The restoration of a bitruncated cone-shaped vase with projections, the archaeological site Tărtăria – Podu Tărtăriei Vest, Alba county*

Sergiu-Sorin POPESCU

Restaurarea unui vas dacic din fier unicat ▪ The restoration of a unique Dacian iron vessel 317

Cristina PETCU

Restaurarea-conservarea Evangheliei din 1693, aflată în colecția Muzeului Național de Istorie a României ▪ The restoration-conservation process of the 1693 Gospel book from the collections of the National History Museum of Romania 325

Recenzie

Cristina PĂIUȘAN-NUICĂ

Anemari Monica Negru, Din istoria Societății Ortodoxe Naționale a femeilor române ▪ From the history of the National Orthodox Society of Romanian Women 331

*Responsabilitatea asupra conținutului articolelor
revine exclusiv autorilor.*

**ASPECTS OF THE GOVERNANCE OF THE THEME PARISTRION
(PARADUNAVON) IN THE 11TH CENTURY:
ASSOCIATED GOVERNMENTS**

**ASPECTE ALE GUVERNĂRII THEMEI PARISTRION
(PARADOUNAVON) ÎN SECOLUL AL XI-LEA:
GUVERNĂRI ASOCIATE**

Vasile Mărculeț*

Abstract

Pe parcursul secolului al XI-lea, în cadrul Themei Paristrion (Paradounavon) pot fi identificate trei momente în care au avut loc guvernări asociate ale provinciei: guvernarea lui Mihail, fiul lui Anastasios, și Ioannes Kegenes (între 1045 și 1048); cea a generalilor Basileios Apokapes și Nikephoros Botaneiates (în toamna anului 1064); cea a lui Leon Nikerites și Georgios, fiul lui Dekanos (în 1091). Asemenea măsuri administrative excepționale au fost adoptate de autoritățile imperial bizantine pe fondul unor grave momente de criză, fie externe, generate de atacurile migratorilor turanici la Dunărea de Jos (1045/1046-c. 1047; sfârșitul anului 1064), fie interne, determinate de organizarea unor conspirații împotriva împăratului.

Keywords: the Theme Paristrion (Paradunavon), associated governments, Michael son of Anastasios, Ioannes Kegenes, Basileios Apokapes, Nikephoros Botaneiates, Leon Nikerites, Georgios son of Dekanos

The complete victory obtained by Basileios II against the Bulgarian Tsardom in 1018/1019 allowed the emperor to firmly re-establish the Byzantine Empire's domination on Danube, from its confluence with Sava River to the influx of the river in the Black Sea. In this context, the organization of the territories from The Lower Danube was receiving its final form. In these regions was organized a new military-administrative unit, Theme Paristrion or Paradunavon. The area's high level of urbanization made the theme to be also known after its 3rd name, unique among the Byzantine military-administrative units, with which this one appears in the literary sources, the one of the archonate of "*the Paristrion cities*

* Doctor în istorie; profesor la Colegiul Tehnic „Medienseis” din Mediaș; e-mail: vasmarculeț@yahoo.com; traducerea textului: Theodora Mărculeț.

(τῶν παριστρίων πόλεων)”, of “*the cities from Istros* (τὸν Ἰστρον πόλεω)” or “*of the cities and territories from Istros* (τὸν Ἰστρον πόλεων καὶ χωρίων)”¹.

Associated governments in Paristrion (Paradunavon) in the 11th century. Based on the information we have, we consider the process of establishment of Theme Paristrion (Paradunavon) into its definite structure was realized between the years 1018-1020 having as a core the old Stategia of Distra. During the entire 11th century, to designate the theme from the Lower Danube, in the sigilographic and literarily sources are alternatively used the names Katepanat of Distra, Archonate of the cities from Istros, with its versions, of the Paristrion cities or of the cities and territories from Istros, Duchy Paristrion, Katepanat or Duchy of Paradunavon².

The residence of the new theme was established at Distra. As part of its structure were, most likely, for most of its existence, the territories bounded by the valley of Timoc at west, the Lower Danube from upstream to Vidin from the confluence with the river Timoc as far as the mouths in north, the southern slopes of the Balkan Mountains in south and the Black Sea from Danube's mouths down to south from Varna at east. The fundament of our opinion is represented by a piece of information passed on by the chronicler Nikephoros Bryennios who narrating the forays of the Pechenegs during the rule of Emperor Michael VII Doukas (1071-1078) states that the Barbarians were also haunting “*the Thrace and Macedonia*” and “*the Paristrion cities as far as Vidin*”³.

The different aspects of the government of Theme Paristrion (Paradunavon) continue to remain until nowadays problems insufficient elucidated. The historians that have approached the various aspects of the government of Theme Paristrion (Paradunavon), faithful to the theory according to which the Byzantine themes were governed only by one governor which was cumulating the military and civil prerogatives of its function, in general, they also applied this cliché to the military-administrative unit from the Lower Danube. As a consequence, they sustained and are continuing to sustain that at the head of Theme Paristrion (Paradunavon) was only one governor.

Especially, covering the literary sources allow us to ascertain that in the 11th century in some exceptional political-military contexts, of internal or external nature, the Byzantine emperors have associated to the governors of Theme Paristrion (Paradunavon) other dignitaries with whom those have split the prerogatives of the function. Such associated governments were sporadic and for a

¹ V. Mărculeț, “*The archontate of the Paristrion cities*” or “*of the cities from the Istros*” – a thema with a single name in the byzantine literary sources, în „Istros”, XVII, 2011, p. 55-68.

² Idem, *Considerații asupra denumirilor și organizărilor stăpânirilor bizantine de la Dunărea de Jos în secolele X-XII*, „Pontica”, XLV, 2012, p. 361-377.

³ N. Bryennio, *Histoire*, introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier, Bruxelles, 1975, II.3, III.1.

short period of time. Within them we assist to a two-head split of the power⁴. We cannot say with accuracy which was the report of exertion the prerogatives by the governor and its associate. Most likely, the first of the two dignitaries was holding the pre-eminence⁵. Some of those associated governments were remarked by some Romanian historians, but they did not insist on them⁶.

Michael, “governor of the Paristrion cities”, and Kegenes, “archon of the Patzinakia” (1045/1046-1047). The first measure of association between two dignitaries at the rule of Theme Paristrion (Paradunavon) which can be identified by the literary sources that we have, was initiated by the Byzantine imperial authorities due to the outbreak of the first important Pecheneg crisis in mid-11th century. The crisis’ debut moment, the one that actually primed it is surprised by the Byzantine chroniclers Ioannes Skylitzes, Georgios Kedrenos and Ioannes Zonaras in their works. They tell that one chief of the Northern-Danubian Pechenegs, Kegenes, who was in conflict with its counterpart, Tyrach, requested Emperor Constantine IX Monomachos the right to settle down along with its supporters in the Byzantine Empire. According to Ioannes Skylitzes narration, quoted by Georgios Kedrenos, the number of Pechenegs commanded by Kegenes settled in the empire in the territories of Theme Paristrion (Paradunavon) was approximately of 20.000 souls⁷. The moment of settlement of the Pechenegs commanded by Kegenes in the empire was dated by the specialists in 1045-1046⁸. At that time the theme from the Lower Danube was governed by Michael, son of

⁴ V. Mărculeț, *Guvernări asociate ale Themei Paristrion (Paradounavon) în secolul al XI-lea*, în vol. *Dunărea și Marea Neagră în spațiul euro-asiatic. Istorie, relații politice și diplomatie*, coord. Andreea Atanasiu-Croitoru, Fl. C. Stan, Craiova, 2014, p. 16-22.

⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁶ N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în „Byzantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern”, III, 1922, p. 295 (*Les premiers témoignages byzantins*); N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. III: *Les fondateurs d’État*, Bucarest, 1937, p. 87.

⁷ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, recensuit Ioannes Thurn, Berolini et Novi Eboraci, 1973, Constantinos Monomachos, 16; vezi și J. Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*. Introduction, text and notes translated by J. Wortley, Cambridge, 2010, Constantine IX Monomachos, 16; Georgius Cedrenus, *Historiarum compendium*, în Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae, 1839, p. 583-584; Ioannis Zonarae, *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, edidit Theodorus Büttner-Wobst, Bonnae, 1897, XVII, 26.

⁸ А.П. Каждан, *Иоани Мавропод, печенег и русские в середине XI в.*, în „Zbornik Radova Bizantinologskog Instituta (Зборник радова Византолошког института)”, VIII, 1963, 1, p. 177-184.

Anastasios, “governor of the Paristrion cities (τὸν ἄρχοντα τῶν παριστρίων πόλεων)”⁹.

The chronicler Ioannes Skylitzes quoted by Georgios Kedrenos, tells that the Emperor Constantine IX Monomachos awarded Kegenes, now in the service of the empire, “the dignity of patrikios” and provided him with “three fortresses from those built on the shores of Istros and many more pieces of land and he became from now on friend and ally to the Romei”¹⁰. To the Pechenegs settled in Paristrion (Paradunavon) was recognized their own organization and a vast autonomy. This measure allowed the establishment, right in the territories of the empire, near to the Danube, of an autonomous Patzinakii. Kegenes was recognized as its head and after his Christianization he took the name of Ioannes. Two seals, one found at Silistra and the other being in a museum in Munich, both dated in the years 1050-1051 show Ioannes Kegenes to be “magistros and archon of the Patzinakia (Ἰωάννη μαγίστρω καὶ ἄρχοντι Πατζινακίας τῷ Κεγένῃ)”¹¹. A third seal belonging to a Pecheneg chief, which is also new, was discovered at Isaceea (Noviodunum) in 2003¹².

Through the initial measure the Byzantine authorities had determined a dangerous two-headed split of the local power. This one was split between Michael, the governor of the theme and Kegenes, the chief of the Pecheneg autonomy established in the province's territories. In our opinion the three seals are also representing the confirmation of the status obtained by the Pecheneg chief in the Byzantine military-administrative hierarchy from the Lower Danube. Most likely, they accompanied his letters to different associates or subordinates in the fortresses situated in the river's sector that was under his jurisdiction.

From its position of ally of the empire, Kegenes repeatedly attacked his countrymen from Northern Danube, occasion with which, Ioannes Skylitzes and Georgios Kedrenos narrate that “rushing unexpectedly he harmed and hurt Tyrach's Pechenegs, killing all the men he encountered, slaving and selling the

⁹ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, Constantinos Monomachos, 17, vezi și J. Skylitzes, *A Synopsis*, Constantine IX Monomachos, 17; G. Cedrenus, *op.cit.*, p. 585.

¹⁰ *Ibidem*, 16; *Ibidem*, p. 583-584.

¹¹ I. Jordanov, *Sceau d'archonte de PATZINAKIA du XIe siècle*, în „Études Balkaniques”, 28, 1992, 2, p. 79-82; I. Jordanov, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1. *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003, nr. 59.1; Al. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Leiden-Boston, 2013, p. 123 (*Byzantine Military Organization*); V. Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, p. 109.

¹² Information received from Mr. Aurel-Daniel Stanică (ICEM-Tulcea), to whom the author would like to thank.

women and children to the Romei”¹³. His actions that were openly sustained by the imperial court determined a powerful invasion of the Pechenegs led by Tyrach in the empire, in the winter between the years 1046-1047¹⁴.

Faced with the impending attack of the Pechenegs, Emperor Constantine IX Monomachos ordered to Michael, the governor of Theme Paristrion (Paradunavon) and to Kegenes that together “*guard fiercely the river’s shores*”¹⁵. The imperial decision was becoming a very important one, as well as for the province’s situation as for the status of the two protagonists. Through this measure, unique until that moment, the Pecheneg chief along with the authority that he was exerting on his countrymen was sharing the military attributions of the function of commander of the theme with Michael. Thereby, Kegenes was becoming the associate with equal rights, at least from the military point of view, of the governor of Distra.

The association of Kegenes to the governance of the theme from the Lower Danube is confirmed by another piece of information transmitted by Ioannes Skylitzes and Georgios Kedrenos. The Byzantine chroniclers are telling that in the conditions of a Pecheneg invasion led by Tyrach, he ordered to Constantine Arianites, Duke of Adrianopolis and to Basileios Monachos, Duke of Bulgaria, “*to come and join Michael and Kegenes and together to fight against the Pechenegs*”¹⁶.

The lack of information does not allow us to know how much this associated government of Theme Paristrion (Paradunavon) was extended. We believe that it ended in 1047 at the same time with the penetration in the empire of the Pechenegs commanded by Tyrach when, most likely, Michael son of Anastasios was removed from the function of governor of the Theme from the Lower Danube as a result of the bad managing of this issue¹⁷.

¹³ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, Constantinos Monomachos, 17; vezi și J. Skylitzes, *A Synopsis*, Constantine IX Monomachos, 17; G. Cedrenus, *op.cit.*, p. 584.

¹⁴ *Ibidem; Ibidem*; Cf. J. Lefort, *Rhétorique et politique: trois discours de Jean Mauropous en 1047*, „Travaux et Mémoires”, 6, 1976, p. 265-303; Cf. M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204. A Political History*, London-New York, 1997, p. 38; Cf. W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997, p. 593; Cf. P. Stephenson, *Byzantium’s Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge, 2000, p. 90; Cf. Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 1. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei, secolele X-XIV*, București, 2010, p. 73.

¹⁵ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, Constantinos Monomachos, 17; vezi și J. Skylitzes, *A Synopsis*, Constantine IX Monomachos, 17; G. Cedrenus, *op.cit.*, p. 585.

¹⁶ *Ibidem; Ibidem*, p. 586.

¹⁷ Al. Madgearu, *Byzantine Military Organization*, p. 65.

An interesting piece of news passed on by Ioannes Skylitzes and Georgios Kedrenos, contains the information according to which during the confrontation with Tyrach's Pechenegs, Kegenes assumed the supreme command of all the Byzantine troops engaged against the invaders. Referring to this action, the two Byzantine chroniclers tell that "*Kegenes took Romei phalanges and camped out in the open and attacking unexpectedly everyday he was seriously harming the Pechenegs*"¹⁸. Regarding Michael son of Anastasios the sources say nothing more, a fact that strongly suggests that he was no longer in office.

The question raised by this information is: how did Kegenes receive the supreme command of the Byzantine forces that were operating against the Pechenegs, given that the Duke of Adrianapolis and the Duke of Bulgaria were present on the battle field? Many answers are possible.

For example, an answer that can be taken into account is that one of the factors which may have contributed to this projection of Kegenes in the top of the military-administrative hierarchy of the theme from the Lower Danube was his ethnic origin. Being a Pecheneg himself he was very familiar with the Turanic fighting style. At the same time, he could ensure a better cohesion of the Byzantine and Pecheneg forces that were fighting on the empire's side. But to realise this thing it was not necessary for him to be entrusted with the supreme command of the Byzantine forces send against the Pechenegs, it could have been realised if he was the subordinate of any other Byzantine general that was operating in the area. As a consequence, we consider that the real reason was a different one. In our opinion the most plausible answer to this question is that according to which the removal of Michael propelled Kegenes, as his former associate at the governance of the theme, in the top of the military-administrative hierarchy from the Lower Danube.

Magister Basileios Apokapes and magister Nikephoros Botaneiates "*commanders of the cities and regions of the Danube*" (fall of 1064). A second associated government in Paristrion (Paradunavon) registered by the sources was consumed between the years 1064-1065 due to the Uzi invasion in the Byzantine Empire. On the occasion of the narration of the events about the Uzi invasion many Byzantine chroniclers, Ioannes Skylitzes [Continuatus], Mihail Attaluates and Ioannes Zonaras affirm that the lands from the Lower Danube were commanded by the magisters Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates and both were holding the dignity of magister and at the same time they were "*commanders of the cities and regions of the Danube* (ἀρχόντων τῶν περὶ τὸν Ἰστρον πόλεων)" or "*governors of the cities along the Danube* (ἐπαρχόντων τῶν κατὰ τὸν Ἰστρον πόλεων)" or "*governors of the Danubian cities* (τῶν παριστρίων πόλεων ἀρχοντες)"¹⁹.

¹⁸ Ioannis Scylitzae, *Synopsis historiarum*, Constantinos Monomachos, 17; vezi și J. Skylitzes, *A Synopsis*, Constantine IX Monomachos, 17; G. Cedrenus, *op.cit.*, p. 586.

¹⁹ Ioannis Scylitzae Curopalatae, *Excerpta ex breviario historico*, in Georgius Cedrenus, Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero, suppletus et emendatus, t. II, Bonnae,

The Byzantine chroniclers' information led to an unsolved controversy among the specialists regarding the situation of the theme from the Lower Danube and the status of the two Byzantine generals. Some historians have considered that Theme Paristrion (Paradunavon) was divided in two provinces with the same name each governed by one of the two generals²⁰. Other historians only consider Basileios Apokapes to be the governor of the theme from the Lower Danube and Nikephoros Botaneiates is considered to be a general that came in his help²¹. In the end a 3rd category of historians considers Nikephoros Botaneiates to be the governor of Theme Paristrion (Paradunavon) and Basileios Apokapes to be the commander of the troops from Armenia send to fight at the Danube against the Uzi²².

In two studies realised at the beginning of the 3rd decade of the 20th century Nicolae Balcescu considers that the two Byzantine generals have exerted "in the same time this command" respectively the function of governors of Theme Paristrion (Paradunavon)²³. Afterwards he will modify his opinion and he will consider Basileios Apokapes Duke of Paristrion and Nikephoros Botaneiates to be the Duke of Bulgaria²⁴.

1839, p. 654; M. Attaleiates, *The History*. Translated by A. Kaldellis și D. Krallis, Cambridge-London, 2014, 14.6; Ioannis Zonarae, *op.cit.*, XVIII, 9.

²⁰ В. Н. Златарский, *Устройство болгарии и положение болгарского народа въ первое время послѣ покорения ихъ Василиемъ II Болгаробойцаю*, în „Seminarium Kondakovianum”, IV, 1931, p. 55-57; P. Diaconu, *Vasile Apokapes și Nikiphor Botaneiates – katepani la Dunărea de Jos*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie)”, 20, 1969, 3, p. 447-448; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 95-97; T. Wasilewski, Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIème et XIIème siècles, în *Mélanges G. Ostrogorsky*, II, în „Zbornik Radova Bizantinoloskog Instituta (Зборник радова Византолошког института)”, VIII 1964, p. 479-480; E. Stănescu, Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos – în secolele X-XII – și sensul lor istoric”, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 19, 1968, 3, p. 478, 483-485.

²¹ Bănescu 1946: 70; Grünbart 1998: 38; Mărculeț 2009: 163-177.

²² И. Йорданов, *Печати на византийски сановници от Арменски произход, намерени в България*, în „Античная древность и средние века”, 31, 2000, p. 124-128; *Idem*, *The Katepanate of Paradunavon according to the Sphragistic data*, „Studies in Byzantine Sigilography”, 8, 2003, p. 66; В.П. Степаненко, *Из истории византийской провинциальной администрации XI в.*, în „Античная древность и средние века”, 38, 2008, p. 107-111; Fl. Curta, *Southeastern Europe in Middle Age, 500-1250*, Cambridge, 2006, p. 298; Al. Madgearu, *Ruled indeed Basil Apokapes the Paradunavon Theme?*, în „Acta Musei Varnensis”, III, 2005, p. 273-282; *Idem*, *Byzantine Military Organizatin*, p. 69-76; I. Valeriev, *Unpublished seal of Nikephoros Botaneiates as a proedros and doux of Antioch*, în „Pontica”, XLIII, 2010, p. 425-433.

²³ N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins*, p. 295.

²⁴ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 84-90, 142-143.

Going over the text of the mentioned sources allows the ascertainment that these are not even making the smallest distinction between the functions of the two Byzantine generals. As a consequence the information contained by it do not allow any other possibility of interpretation then the one that both Byzantine generals were exerting between 1064-1065 the function of governor of Theme Paristrion (Paradunavon).

In the absence of any kind of information regarding this aspect, the debut of Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates associated governance cannot be mentioned. According to the news transmitted by the Byzantine chroniclers, at the moment of the Uzi invasion the two Byzantine generals were already exerting together the function of commander of the lands from the Danube²⁵. But we believe that it must indissolubly be connected to the invasion of the Uzi in the Byzantine Empire. In the terms of the foreshadowing of the powerful Uzi invasion, emperor Constantine X Doukas associated to Basileios Apokapes the governor in function the general Nikephoros Botaneiates with the same attributions. Probably it was hoped that through the collaboration of the two gifted militaries the Uzi invasion will be annihilated.

The associated governance of generals Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates in Theme Paristrion (Paradunavon) was a short one. From the information offered by the chroniclers Ioannes Skylitzes [Continuatus] and Mihail Attaleiates, we learn that Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates were in function at “the beginning of the 3rd period of 15 years” respectively the 1st of September 1064 or at later date, very close to this one²⁶. It ended at the same time with the spreading of the Uzi in the South of Danube, in the autumn of the same year with this occasion, the mentioned sources tell us that the Byzantine forces commanded by the two generals were defatted and they were taken prisoners²⁷. The fact that they were imprisoned was ending the associated governance of the magisters Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates in Paristrion (Paradunavon). We conclude that the government of the magisters Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates started around the day of 1st of September 1064 and ended in the fall of the same year.

Leon Nikerites “doux Paradounavou” and Georgios son of Dekanos (1091). In the end, the last artifice of governance of this type, applied in Theme Paristrion (Paradunavon) was consumed in the time of Alexios I Comnenos immediately after the restauration of empire’s authority on the theme from the Lower Danube, after the victory at Labunion against the Pchenegs (April 1091). On this occasion at the rule of at military-administrative unit from the Lower

²⁵ Ioannis Scylitzae Curopalatae, *op.cit.*, p. 654; M. Attaleiates, *op.cit.*, 14.6; Zonaras 1871: XVIII, 9.

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

Danube was being instated Leon Nikerites “Duke of Paradunavon (δούξ Παραδουνάβου)” or “Duke of the districts round the Danube (δοῦκα τῶν τότε τοῦ Παραδουνάβου)”²⁸.

According to the information transmitted by Anna Comnena in the second half of the year 1091 the emperor was confronted with the conspiracy organized against him by Gregorios Gabras son of Theodoros Gabras the Duke of Trebizond. All the participants at the plot were severely punished by the emperor. Anna Comnena reports that amongst those “Georgios son of Dekanos was sent with letters to Loen Nikerites who was then the Duke of Paradunavon as he was supposed to defend along with him the land from Istros but actually to be supervised by Nikerites”²⁹.

Regardless the reasons or the purposes for which he was sent in Paristrion (Paradunavon) Georgios son of Dekanos was becoming by the emperor’s decision the associate of Leon Nikerites at the rule of the theme. The association of Georgios son of Dekanos at the governance of Theme Paristrion (Paradunavon) is masterly noticed by Nicolae Iorga³⁰. As a consequence he considers Georgios son of Dekanos “the help” of Duke Leon Nikerites³¹. Unfortunately, the lack of information makes the results of this associated governance to remain unknown to us.

A seal that was discovered in Noviodunum mentions someone named Georgios “strategos of the Vlachs (ὁ στρατηγὸς τῶν Βλάχων)”³². The historian Ion Barnea had not excluded the possibility that the owner of the seal and Georgios son of Dekanos are one and the same person³³. Even so, the identification remains questionable and hard to prove.

If the debut moment of the associated government of Leon Nikerites and Georgios son of Dekanos can be dated without any difficulty in the second half of the year 1091 the one of its ending we cannot establish because of the lack of information. Hypothetically we consider that it is not excluded the fact that it would have ended after 1095 when in the opinion of some historians Leon

²⁸ Anna Comnena, *Alexias*, ex recensione Augusti Reifferscheidii, vol. I-II, Lipsiae, 1884, VIII.9, vezi și Anna Comnena Porfirogenita Cesarea, *L'Alessiade*, tradotta da Giuseppe Rossi, t. II, Milano, 1849, VIII, XXXV; Anna Comnena, *The Alexiad*. Translated by Elizabeth A.S. Dawes, Cambridge-Ontario, 2000, VIII.IX.; Anna Comnena, *The Alexiad*. Translated by E.R.A. Sewter, Penguin Books, New York, 2009, VIII.

²⁹ *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*; *Ibidem*.

³⁰ N. Iorga, *op.cit.*, p. 87.

³¹ *Ibidem*.

³² I. Barnea, *Sigilii bizantine din nordul Dobrogei*, în vol. *Simpozion de numismatică. Dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000. Comunicări, studii și note*, București, 2001, p. 103.

³³ *Ibidem*, p. 104.

Nikerites was replaced from the rule of the theme³⁴. Besides after this date we do not know any other governors of the theme from the Lower Danube.

Final considerations. In conclusion, during the 11th century within the Theme Paristrion (Paradunavon) we identify three moments in which took place associated governances of the province: the governance of Michael son of Anastasios and Ioannes Kegenes (between 1045 and 1048), the one of the generals Basileios Apokapes and Nikephoros Botaneiates (in the autumn of 1064), the one of Leon Nikerites and Georgios son of Dekanos (in 1091).

Such exceptional military-administrative measures were adopted by the imperial Byzantine authorities due to some serious moments of crisis, either external generated by the attacks of the Turanic migrating tribes at the Lower Danube (1045/1046-c. 1047; the fall of 1064), either internal determined by some conspiracies against the emperor (1091).

³⁴ Al. Madgearu, *The Military Organization of Paradunavon*, în „Byzantinoslavica”, LX, 1999, 2, p. 430; *Idem*, *Byzantine Military Organization*, p. 84.

SCURTĂ INCURSIUNE ÎN ISTORIA CETĂȚILOR ȚARATULUI ASĂNEȘTILOR (1185-1280)

A SHORT INSIGHT INTO THE HISTORY OF THE FORTRESSES OF THE SECOND BULGARIAN EMPIRE (1185-1280)

Ginel Lazăr*

Abstract

The defence strategy of fortresses represented for the Vlach-Bulgarians a means of practicing and developing some tactical features such as: the use of landscape advantages, the camouflage of targets of maximum risk and strategic importance, the consolidation of defence and siege techniques by using various battle machines, all being methods which determined and guaranteed military success. In the “Bulgarian Mountains”, where the inaccessible areas allowed the building of fortresses, the Vlach-Bulgarians developed their defence strategy with the help of numerous fortresses built on steep rocks, as proven by the fortifications in Tarnovo, Cherven, Lovech, Preslav, Shumen, Asenovgrad.

The rise of the insurgents against the Byzantines in 1185 was precisely based on the fortresses erected on mountain peaks, inherited from the First Bulgarian Empire or the Byzantine Empire, and on the control of mountain paths, all of which constituted from the very beginning advantages that the rebels exploited to the full in their fight to conquer the independence of the region they inhabited. In this study we are going to try to make a short presentation of the most important fortresses of the Asen Dynasty, beginning with those on the Danube limes and the Black Sea shore, continuing with those in the Haemus and Rhodope Mountains, and ending with those in historical Macedonia.

Keywords: fortresses, Second Bulgarian Empire, Vlach-Bulgarians, Asen Dynasty, Haemus and Rhodope Mountains.

Strategia de apărare a fortărețelor constituia pentru vlaho-bulgari un prilej de a-și exersa și dezvolta anumite laturi tactice precum: utilizarea avantajelor terenului, camuflarea obiectivelor de risc maxim și strategic, construirea de palisade, întărirea fortificațiilor și consolidarea tehnicilor de apărare și asediu folosindu-se diverse mașini de luptă, procedee care determinau și garantau succesul militar¹.

* Cercetător, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană, doctor în istorie; email: eugeniulazar@yahoo.com.

¹ *Fontes Historiae Daco-Romanae (FHDR)*, vol. III (ediție Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca), București, 1975, 318-319; D. Angelov (coordonator) *Bălgarska voenna istorija. Podbrani*

Cele mai întărite cetăți bulgare reprezentative pentru trei epoci distincte erau, în ordinea constituirii lor și ca importanță conjuncturală, foste și viitoare capitale; astfel avem: Pliska, Preslav, Tărnovo, ultima fiind nucleul Asăneștilor. Centrele de la Pliska și Preslav, la care se adaugă și centrul Asăneștilor din Tărnovo făceau parte dintr-un sistem de fortificații bine gândit, „care sunt numeroase prin Haemus, iar cele mai multe, ba chiar aproape toate, sunt clădite pe stânci abrupte și pe culmi învăluite în nori”². Muntenii din Haemus și din toată peninsula, acolo unde ținuturile inaccesibile permiteau ridicarea de cetăți, și-au construit strategia de apărare cu ajutorul cetăților *foarte numeroase și ridicate pe stânci abrupte*³, așa cum ne demonstrează chiar fortificațiile din Tărnovo. Modalitatea de ridicare la luptă a vlahilor contra bizantinilor din 1185 s-a bazat tocmai pe cetățile construite pe piscurile munților și pe controlarea potecilor montane, toate acestea constituind pentru început avantaje folosite la maximum de răsculați pentru cucerirea independenței regiunii în care locuiau.

În continuare vom parcurge o scurtă prezentare a celor mai importante cetăți ale Asăneștilor, începând cu limesul Dunării și țărmul Mării Negre, continuând cu cele din interiorul Munților Haemus și din Rodopi și încheind cu fortificațiile din Macedonia istorică.

Cetățile de pe limesul dunărean dobrogean au făcut parte din strategia bizantină și, parțial, bulgară de întărire a apărării dinspre teritoriile nord-carpătice și nord-pontice, amenințate, în principal, de valurile de populații turanice. Cercetarea sit-urilor arheologice de la Hârșova (*Carsium*), Ostrov (*Beroe*/Piatra Frecăței), Turcoaia (*Troesmis*), Măcin (*Arrubium*), Garvăn (*Dinogetia*), Isaccea (*Noviodunum*), Tulcea (*Aegyssus*), Nufăru (*Preslavița*), Enisala (*Palanca*), Enisala (Yeni-Sale), Pacuiul lui Soare, Dervent și Dristra (Silistra) relevă ineficiența sistemului militar defensiv. După cucerirea Primului Țarat bulgar, Bizanțul a renunțat treptat la sistemul de apărare concentrat în zona vadurilor Dunării (Dobrogea), dovedit ineficient, regândind apărarea pe linia Dunării, dinspre Munții Haemus spre vest, către frontiera cu Ungaria⁴. Conflictele cu Ungaria vor reclama întărirea cetăților bizantine de la Belgrad, Branicevo și Vidin. Acestea se vor regăsi ulterior în posesia Asăneștilor, fiind pierdute și recucerite în mod succesiv de

izvori i documenti, I, Sofija, 1977, p. 210-223; Idem, *Bălgarskoto voenno izkustvo*, Sofija, 1958, p. 600; *Istoria militară a poporului român*, I, București, 1984, p. 306-307; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218). Aspecte militare ale luptei pentru supremație în Peninsula Balcanică*, Constanța, 2017, p. 17.

² FHDR, III, p. 258-259.

³ *Ibidem*, p. 254-255.

⁴ A. Madgearu, *Asăneștii. Istoria politico-militară a statului dinastiei Asan (1185-1280)*, Târgoviște, 2014, p. 234; A. Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, în „East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450”, vol. 22, Leiden, Boston, 2013, p. 85, p. 113-114, p. 143-144, p. 168.

aceștia, între 1186 și a doua parte a secolului al XIII-lea. Prima cetate vestică importantă recucerită de frații Petru și Asan, probabil prin 1186, a fost Vidinul (Baba Vida). Aceasta este menționată în harta din *Codex Latinus Parisinus* – 7239⁵ sub numele „Ahandin”. Amplasată pe malul Dunării, în apropierea orașului vecin Calafat, de pe malul românesc, fortificația de la Vidin este cea mai bine păstrată dintre fortificațiile medievale ale Bulgariei. Construită după un plan rectangular pe o suprafață de peste o jumătate de hectar, este împrejmuită cu un șanț de peste 10 metri lățime și adânc de cinci-șase metri, care era umplut cu apă. În epoca Asăneștilor accesul se făcea prin două porți principale, așa cum ne dezvăluie descrierea asediului cetății de către comitele Ioachim în 1211⁶. Forma actuală, cu incintă dublă, datează din timpul țarului Ivan Strațimir, ultimul suveran al Țaratului de Vidin, înainte de căderea sub turci, având doar o singură intrare principală, dinspre latura de nord-vest, pe un pod de piatră, probabil suspendat în acea epocă. Turcii au cucerit Vidinul în 1396 și au acordat o importanță deosebită cetății, pe care au consolidat-o, în mai multe etape, păstrându-i forma originală⁷. Vidinul a fost un centru politic extrem de important pentru Asănești, aici rezidând mai mulți potențați locali, precum sebastocratorul Alexandru, fratele lui Ioan Asan al II-lea, și despotul bulgar Iacob Svetoslav, protejat bizantin, viitor țar bulgar. Vidinul devine chiar capitala Țaratului cu același nume, consacrat în timpul dinastiei Strațimir.

Ioniță Kaloioannes este cel care cucerește Belgradul și Branicevo, acordându-le importanța cuvenită unor fortificații care aveau menirea de a sprijini ofensiva contra Ungariei. În acest context a fost cucerită „Craina”, marca de graniță constituită de Ioniță în valea Cernei și care îngloba și o mică fortificație

⁵ Manuscrisul original se găsește la Bibliothèque Nationale din Paris, reprezentând un tratat militar, cu caracter enciclopedic, de redacție latină, datând din anii 1394-1395, având ca autor Paulus Sanctinus Ducensis și fiind alcătuit la porunca lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, drept document oficial de tehnică militară folosit pentru cruciada din 1396, incluzând, la final, o hartă militară unde se evidențiază cetățile dunărene și pontice din spațiul valah și sud dunărean. Vezi, Ion Dumitru Snagov, *Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus – 7239. Tratat despre arta militară și mașinile de război*, București, 1978.

⁶ Vezi și *Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române*, vol. I (1222-1456), București, 1977, p. 29; G. Lazăr, *Problematica războiului civil de șapte ani din cadrul Țaratului Asăneștilor (1211-1218). Studiu de caz*, în „Muzeul Național”, XXVII, București, 2015, p. 13-17; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, coord. Aleksandăr Kyzev, Vasil Ghiuzelev, Varna, 1981, p. 107; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, 2008, p. 41; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)...*, p. 141-144. Pentru dezvoltarea subiectului, vezi, G. Lazăr, *Problematica războiului civil...*, p. 14-15 și aparatul critic aferent.

⁷ *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 98-108 (studiul despre cetatea Vidin a fost reliazat de Aleksandăr Kuzev); A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

poligonală din piatră, ridicată pe malul Dunării, în partea de sud-vest a fostului castru roman Drobeta, nu departe de acesta⁸. Cetatea de piatră a fost datată, în baza cercetărilor arheologice, anterior instituirii Banatului de Severin (1232), ducat al Ungariei. Fortificația vlaho-bulgară a fost ridicată din blocuri de piatră masive, luate de la castrul roman din vecinătate, și avea chiar două șanțuri împrejmuitoare cu apă. Biserica din incintă are un plan treflat, asemănătoare cu cele din Târnovo. Denumirea Banatului de Severin reflectă o continuitate politică, întrucât termenul este de origine medio-bulgară, fiind preluat de unguri pe un fond de moștenire politică locală. Severinul a fost organizat de Țaratul vlah-bulgar ca un avanpost al stăpânirii acestora pe malul stâng al Dunării, devenind centrul regiunii „Craina”, pierdut de Ioan Asan al II-lea, pe fondul ofensivei Ungariei în zonă. De fapt țarul vlaho-bulgar este și ultimul stăpânitor „de iure” al cetății Severinului, din partea dreaptă a bătrânului fluviu⁹. În realitate, stăpânul „de facto” al Severinului era sebastocratorul Alexandru, din postura de conducător al regiunii de nord-vest a Țaratului Asăneștilor¹⁰. Originea terminologică dă multe bătăi de cap istoriografiei de specialitate, fiind un contraargument pentru susținerea unei stăpâniri românești în zonă. A. Madgearu crede că fortificația și, implicit, turnul de observare nu pot fi justificate decât prin existența pe malul opus a unei așezări sau cetăți similare, susținând că fortificația de pe malul stâng a Dunării nu era nimic altceva decât un avanpost al unei baze de „pe malul opus”¹¹. Pe de altă parte, nu credem că este obligatoriu ca fortificația de la Severin să fi primit numele în legătură directă cu o așezare vlaho-bulgară de pe malul drept al Dunării, ci mai degrabă Severinul se definește drept cetatea de nord a Țaratului, respectiv centrul mărcii de graniță a regiunii „Craina”. Astfel se poziționează ca centrul fortificat, de nord, al Asăneștilor, de importanță strategică, nu neapărat ca cea mai de nord cetate a „Crainei”. Ca și Vidinul și Belgradul, cetatea de la Severin avea funcția de control și observare a circulației pe Dunăre, ceea ce explică ridicarea turnului înalt al incintei. În harta din *Codex Latinus Parisinus* – 7239 cetatea este denumită „Schierino”.

La est de Vidin și până la Dristra, avem câteva menționări ale unor cetăți dunărene. Prima ar fi cetatea de la râul Lom, însă în ciuda menționărilor documentare și a numeroaselor descoperiri monetare din secolele XII-XIII, încă nu

⁸ V. Achim, *O formațiune medievală de graniță în sud-estul Banatului: Craina*, în Idem, *Banatul în Evul Mediu* (Studii), București, 2000, p. 161-176; Idem, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 82-83.

⁹ M. Davidescu, *Monumente medievale din Turnu Severin*, București, 1969, p. 13-23; Idem, *Monumente medievale din N-V. Olteniei*, București, 1970, p. 12-19; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, București, 2001, p. 106-117 (fortificația din colțul sud-vestic al castrului Drobeta), p. 129-132, p. 255 (n. 666); V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 82-88; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 234.

¹⁰ G. Lazăr, *Problematica războiului civil de șapte ani...*, p. 13, p. 17.

¹¹ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 234-235.

au fost identificate ruinele acesteia¹². Se știe că, în 1261, Ungaria a declanșat un contraatac împotriva Țaratului bulgar. Relevant este faptul că ungurii au ocupat Vidinul și au atacat cetatea Lom, în drumul lor spre Târnovo, unde se urmărea ocuparea cetății de scaun a Asăneștilor. Un document unguresc din anul 1286, emis de regele Ștefan V, amintește de lupta din 1261 de la „castrum Lom”, de pe râul Iskăr (*conflictu Bulgarorum tunc agentis, ultra castrum Lom vocatum, iuxta fluvium Izker*)¹³. Numele Lom este o formă slăvonă preluată de la anticul Almus. Cetatea antică Almus se întindea pe o suprafață de circa patru hectare, având forma unui pentagon neregulat, cu zidurile de incintă cuprinse între 200 și 250 de metri lungime și grosime de doi metri, prevăzută cu turnuri și bastioane de apărare. În momentul de față nu există dovezi pentru asocierea ruinelor cetății antice Almus cu ruinele cetății medievale Lom.

O mică fortificație în plan rectangular este cea de la Orjahovo, construită pe o suprafață aproape egală cu a zecea parte dintr-un hectar. Este ridicată în vremea Asăneștilor, pe ruinele fortăreței din timpul Primului Țarat bulgar, dar la nord față de actualul oraș Orjahovo (Rahova), în vecinătatea castrului roman Appiaria. Planul cetății este rectangular, dispus pe circa 750 mp. Conform descoperirilor arheologice efectuate în perioada 1968-1971, se disting două perioade de construcție, iar artefactele scoase din situl arheologic sunt variate, printre care menționăm ceramica cu decor sgraffitat de factură balcanică (formă trapezoidală) și multe monede de tip bizantin, distingându-se formele originale ale zidurilor și urmele unor incendii din epocă. Primei perioade îi corespunde un zid de incintă masiv, gros de 1,5 m. Pe latura sudică se găsește un turn de apărare, restaurat după 1970, cu înălțimea de 3,90 și lățimea de 2,85, cu o grosime a zidurilor de 1,35 m, având un plan dreptunghiular. În cea de-a doua perioadă de construcție, se consolidează sistemul de apărare, accentul punându-se pe dezvoltarea turnurilor și a bastioanelor¹⁴. Cetatea Orjahovo este atestată într-o luptă

¹² *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 116-117 (studiul despre cetatea Lom a fost realizat de Aleksandăr Kuzev). La Muzeul de Istorie din Lom se găsește o monedă reprezentându-i pe țarul Mihail Asan și țarina Irina (inv. nr. 397) și două de la Mihail Șișman (inv. nr. 418). Vezi, *Ibidem*, p. 117; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

¹³ E. de Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, Volumul I, Partea I: Documente privitoare la istoria românilor, 1199-1345, culese și însoțite de note și variante de N. Densușianu*, București, 1887, p. 462 (doc. CCCLXXII). P. Nikov, *Bălgaro-yngarski otnoșenija ot 1257 do 1277 godina*, în „Sbornik na Bălgarskata akademija na naukite”, XI, 7, Sofija, 1920, p. 102; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 117; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 215-216, p. 236; V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, p. 152-153.

¹⁴ D. Dimitrova, *Srednovekovnata krepost Kamăka krai Orjaxovo*, în „Arhitektura na Părvata i Vtorata bălgarska dărjava”, Sofija, 1975, p. 165-181; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

din 1266, fiind denumită *castrum Vrchov* într-un document din 1283, emis de regele Ștefan V, care pomenea actele războinice ale lui Grigore, banul Banatului de Severin¹⁵. În harta din *Codex Latinus Parisinus – 7239*, cetatea Orjahovo este amintită sub numele „Azara”¹⁶.

O altă cetate exista deja la Sviștov, încă din secolul al XII-lea, construită lângă *castrum Novae*, pe un deal din vecinătatea Dunării, de unde se putea supraveghea navigația. Planul cetății este în formă de patrulater, având șapte turnuri și ziduri puternice. Cercetarea arheologică a scos la iveală un bogat inventar de bunuri istorice din vremea Țaratului Asăneștilor. Cronicarul arab al-Idrisi amintește cetatea de la Sviștov sub numele de Subestcastro, precizând că, ținând calea răsăritului, aceasta se află la o zi și jumătate distanță față de Vidin și tot atât față de Dristra. Istoricul B. Nedkov susține că forma Subestcastro este preluată de la bizantini, care numeau cetatea dunăreană drept Svistocastron. Atacul mongol din 1242 nu o ocolește, descoperindu-se și un tezaur monetar îngropat în vremea aceea¹⁷. Dezvoltarea cultului sfinților militari, o temă întâlnită în ideologia Asăneștilor, este argumentată și de prezența bisericii cu hramul sfântului mare mucenic Gheorghe, datată pentru secolele IX-X, situată în apropierea cetății, la circa 60 de metri sud față de biserica Sf. Dimitrie, construită în timpul ocupației turcești, sfârșitul secolului al XV-lea, începutul celui următor¹⁸.

Între Orjahovo și Dristra, pe Câmpia Înaltă a Dunării, se găsesc două grupe de cetăți medievale, dispuse pe cele două maluri ale bătrânului fluviu. Din păcate, mențiunile documentare sau arheologice despre aceste cetăți, pentru perioada Asăneștilor, sunt foarte sărace, drept care ne vom rezuma doar la semnalarea lor, însă trebuie luată în calcul posibila stăpânire a Asăneștilor în regiunea Nikopol (Nicompolis)-Turnu și Ruse-Giurgiu. Această rațiune este plauzibilă, avându-se în vedere influența acestora asupra teritoriului dunărean, mai ales că strategia de control a Dunării și de apărare a cetății de scaun Târnovo ținea și de întărirea apărării pe Dunăre, iar cetățile menționate probabil că făceau parte din această politică. În harta din *Codex Latinus Parisinus – 7239*, cetatea Nikopol este

¹⁵ E. de Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu de Hurmuzachi, Volumul I, Partea I...* p. 462 (doc. CCCLXXII); P. Nikov, *Bălgaro-yingarski otnošenija ot 1257 do 1277 godina*, p. 157-158; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, 121-122; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

¹⁶ *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 123 (studiul despre cetatea Orjahovo a fost realizat de Aleksandăr Kuzev).

¹⁷ B. Nedkov, *Bălgarija i sâsednite i strani prez XII*, în „Gheografijata” na Idrisi, Sofija, 1969, p. 79, p. 133-134; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 150 (studiul despre cetatea Sviștov a fost realizat de Aleksandăr Kuzev); A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 236.

¹⁸ *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 150.

denumită „Nichopoli”, Giurgiu poartă numele de „Zorio”, iar Ruse este denumită „Zorzanelo”.

Cele două grupe de cetăți au avut o importanță însemnată istorică, fiind prezentate împreună, în lucrarea coordonată de Alecsandăr Kuzev și Vasil Ghiuzelev, dedicată cetăților medievale bulgărești de la Dunăre și Mare. Dacă pentru cele patru cetăți, mărturiile documentare lipsesc pentru perioada care ne preocupă, putem semna însă ceramică cu specific de epocă, hiperperi bizantini din perioada lui Ioan al III-lea Vatatzes (Turnu) și a lui Mihail al VIII-lea Paleologul (Giurgiu)¹⁹. Lucrurile stau mult mai bine pentru sfârșitul secolului al

¹⁹ O Iliescu, *L'hyperpère byzantine au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, în „Revue des études Sud-Est européennes” (RESEE), VII, București, 1969, p. 117-118; C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea Carpato-dunăreană*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche”, 23, 3, 1972, p. 402; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 143, p. 145, p. 148, p. 164, p. 166 (studiul despre cetățile Nikopol-Holăvnik (Turnu), Ruse-Giurgiu a fost realizat de Alecsandăr Kuzev). Cetățile Turnu și Giurgiu au fost ridicate și dezvoltate de Mircea cel Bătrân pe locul unora mai vechi (cel mai probabil din perioada bizantină, însă nu excludem nici varianta propusă de Alecsandăr Kuzev, care afirmă că aceste fortificații au fost ridicate de Primul Țarat bulgar și serveau drept capete de pod ale cetăților vecine). În cazul cetății Turnu, se aduce în discuție o inscripție tardivă în piatră ce provine din interiorul fortificației, referindu-se la refacerea cetății, datând din 1397-1398, când cetatea era denumită Holăvnik. Alecsandăr Kuzev și în special Ivan Gălăbov susțin că denumirea Holăvnik derivă din termenul slavon „holeva”. Cetatea Holăvnik este atestată ulterior, în forma Cholownic, dar și sub numele Nicopolis Minor (denumire consacrată în secolul al XIV-lea) în harta din prima jumătate a secolului al XVII-lea a lui J. B. Homan din Nürnberg. Vezi, *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 143-145; I. Gălăbov, *Prinosăt na epigrafskija material za rešavane na lingvisticini problemi*, în „Izvestija na Narodija Muzej – Varna”, XII (XXVII), 1976, p. 35-36; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 184-185, p. 196-197. De cealaltă parte se situează unii istorici români, care consideră că sursa epigrafică, cu denumirea Holăvnic, reprezintă o variantă slavizată a termenului turc „kule” (turn). Vezi, Gheorghe I. Cantacuzino, *Op. cit.*, p. 184-185, inclusiv n. 498. Fortificația Turnu și-a luat numele de la turnul principal al incintei întărite cu două rânduri de palisade, zid de apărare și întăritură de pământ, dispusă la circa un km de Dunăre. Cetatea Giurgiului a fost construită pe un ostrov aflat în apropierea malului stâng al Dunării. Ca și în cazul fortificației Turnu, Alecsandăr Kuzev susține teoria conform căreia cetatea Giurgiu a fost construită de conducătorii Primului Țarat bulgar, servind drept cap de pod al cetății vecine. Argumentele invocate de istoricul bulgar sunt de natură numismatică: monedele deja menționate, de la Mihail al VIII-lea Paleologul, ceramica cu decor sgraffitat de factură balcanică sau menționările cetății Giurgiu în surse tardii (secolele XV-XVI), însă acestea din urmă nu trebuie luate în calcul. Turnul poligonal original, atribuit bizantinilor, cel mai probabil în prima parte a secolului al XI-lea, după cucerirea Primului Țarat bulgar de către Bizanț, care avea rolul de control al circulației pe Dunăre, putea fi preluat și de vlaho-bulgari la sfârșitul secolului al XII-lea, atunci când se consolidează

XIII-lea și secolul al XIV-lea, adică pentru perioada celui de-al doilea Țarat bulgar, când avem o stăpânire bulgărească efectivă, mai ales în cetățile Nikopol și Ruse. În timpul ocupației turcești a Bulgariei, trebuie precizată prezența pe limesul dunărean vecin a unor domnitori ai Țării Românești, atunci când interesele lor o impuneau.

Cea mai însemnată cetate a Țaratului la Dunărea de Jos, poziționată la confluența brațelor Dunării, este chiar capitala themei bizantine Paristrion/Paradunavon. Dristra sau Drăstăr a fost unul dintre centrele politice și religioase de referință pentru organizarea statalității Asăneștilor. Nu știm cu precizie data intrării Dristrei în componența Țaratului. Aleksandăr Kuzev propune perioada cuprinsă între 1186 și 1188. Conform Istoriei lui N. Choniates, încă din vara lui 1187, Preslavul i-a revenit lui Petru, primul țar al Asăneștilor de la Tărnovo, retras în regiunea de nord-est, iar fratele său Asan I a preluat puterea noului stat format cu reședința la Tărnovo. Nu avem date certe cu privire la intenția lui Petru de a controla și Dristra, capitala themei Patristrion/Paradunavon. Putem afirma cu încredere că fortificația bizantină a fost folosită de Țaratul de Tărnovo după campania lui Ioniță Kaloioannes din 1201, când s-a recucerit Varna, instaurându-se totodată și controlul progresiv în regiunea Dunării de Jos și a nordului Dobrogei, deoarece fortificațiile dunărene dețineau funcția de control și observare a circulației pe Dunăre.

Se știe că iureșul mongol din 1242 a provocat multiple distrugeri orașului, în speță bisericii Mitropoliei de Dristra²⁰. În perioada de consolidare a Țaratului, începând cu domnia lui Ioniță, Mitropolia de Dristra a aparținut ierarhic de Scaunul primat, ulterior patriarhal, de Tărnovo²¹. În anul 1278, țarul porcar Ivailo se refugiază la Dristra, după ce pierde lupta pentru Tărnovo, unde este asediat timp de trei luni de către generalul Mihail Glabas Tarchaneiotes, cuceritorul cetăților dunărene bulgărești până la Vidin²². În harta din *Codex Latinus Parisinus* – 7239, cetatea Dristra este denumită „Tristari”.

După unele opinii, Țaratul Asăneștilor nu a controlat și teritoriul Dobrogei până în anul 1204. Cetățile bizantine de la gurile Dunării ar fi rămas în continuare sub dominație bizantină și după răscoala vlaho-bulgară și crearea statalității

autoritatea politică a Țaratului Asăneștilor în regiune. *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 163-166; Gheorghe I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XIV*, p. 206-207. Pe scurt, istoriografia vecină susține stăpânirea fortificațiilor Turnu și Giurgiu din timpul Primului Țarat bulgar și până la cucerirea Bulgariei de către turci (excepție făcând perioada când Imperiul și-a reconfirmat pozițiile în regiunea dunăreană, secolele XI-XII), iar istoricii români infirmă aceste ipoteze, invocând penuria documentară și lipsa descoperirilor arheologice.

²⁰ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 238.

²¹ M. G. Poprujenko, *Sinodik țarija Borila*, în *Bălgarski starini*, vol. VIII, Sofija, 1928, p. 92; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 186 (studiul despre cetatea Dristra a fost realizat de Aleksandăr Kuzev).

²² I. Vásáry, *Cumans and tatars*, Cambridge University Press, 2005, p. 79-84; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 187.

Asăneștilor. Mai mult, se apreciază prezența unei autorități bizantine chiar și după anul 1204. Stăpânirea bizantină este dovedită și de prezența tezaurelor monetare (Nufăru, Isaccea) și a unor sigilii de plumb (Isaccea), acestea din urmă aparținând basileului Isaac al II-lea Angelos²³.

Deși mulți istorici și arheologi dobrogeni nu susțin teza controlului Țaratului Asăneștilor în centrul și nordul Dobrogei, academicianul Victor Spinei nu exclude o posibilă influență a vlaho-bulgarilor de la Târnovo „de-a lungul axului dunărean”, în contextul slăbirii autorității bizantine în zona dunăreano-pontică²⁴. Stăpânirea capitalei themei Patristrion/Paradunavon de către Asănești, cel mai probabil din anul 1201, coroborată cu extinderea progresivă a influenței asupra altor centre dunărene dobrogene este sugerată și în istoriografia bulgară, însă la o scară mult exacerbată. Astfel, stăpânirea celui de-al *Doilea Țarat bulgar*, sintagmă aplicată preponderent de istoricii bulgari pentru statul care a dăinuit între 1185 și 1396, este extinsă și în cazul cetăților dunărene dobrogene care au aparținut bizantinilor, în secolele XI-XII, până la formarea Țaratului Asăneștilor. Ordinea acestora este următoarea: Păciul lui Soare, Cerna voda/ Axiopolis (Cernavodă), Capidava, Hârșova, Oblucița-Isaccea, Vicina (bulgarii acceptă identificarea Vicinei, propusă de regretatul arheolog Paul Diaconu, cu cetatea bizantină de la Păciul lui Soare, dedicându-i un studiu separat), Chilia, Licostomo²⁵.

²³ P. Diaconu, *Les Coumans au Bas Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucurest, 1978, p. 119; Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Tulcea, 2015, p. 77, p. 104; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998, p. 187; Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Moneda Asăneștilor în contextul circulației monetare din zona gurilor Dunării*, în *Răscoala și statul Asăneștilor (culegere de studii)*, București, 1989, p. 136. Mai mult, în baza cercetării emisiunilor monetare, Ernest Oberländer-Târnoveanu susține că și după 1204 (anul căderii Constantinopolului sub cruciați), „forțele politice bizantine din zona Gurilor Dunării au reușit să constituie în anii următori căderii Constantinopolului o formațiune politică autonomă”, explicând că ceva asemănător s-a petrecut în Peloponez, Epir și într-o parte din Thracia. Autorul admite, că pe fondul „unor noi realități politice” se va fi putut modifica statutul zonei Gurilor Dunării, poate chiar din timpul domniei țarului Boril, însă, cel mai sigur, din vremea lui Ioan Asan al II-lea. *Ibidem*.

²⁴ Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 15 (*Recurența unei teme complexe: evul mediu nord-dobrogean*, introducere semnată de acad. Victor Spinei).

²⁵ *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 196-243 (studiile despre aceste cetăți au fost realizate de Aleksandăr Kuzev și Elisaveta Todorova). Stăpânirea vlaho-bulgară a Asăneștilor asupra teritoriului Dunării de Jos și al nordului Dobrogei este argumentată în principal prin descoperiri arheologice fortuite, care nu au un caracter general, ceea ce îi determină pe mulți istorici, în special români, să fie reținuți în legătură cu acest subiect. Ceramica cu decor sgraffitat de factură balcanică, în formă de trapez, monedele unor țari bulgari (Constantin Tich Asan la Păciul lui Soare, Isaccea, dar și alte emisiuni vlaho-bulgare la Nufăru, Niculițel, Troesmis, Silistra) sau împărați bizantini (Ioan al III-lea Vatatzes și ai lui Mihail al VIII-lea Paleologul la Isaccea/Vicina), sigilii de plumb descoperite la Isaccea/Vicina, aparținând basileului Isaac

Fostele fortificații bizantine din nordul Dobrogei, amplasate în aria județului Tulcea, intrate sub controlul Țaratului, în momentele de apogeu ale acestuia, sunt cele de la Turcoaia (Troesmis), Isaccea (Noviodunum) și Nufăru (Preslavița), pe malul brațului Sf. Gheorghe. Toate cele trei cetăți au fost afectate extrem de serios de atacul mongol din 1242²⁶. Este foarte posibil ca Asăneștii să fi stăpânit teritoriul Dobrogei începând progresiv din anul 1201 și până către 1261, atât prin control direct, cât și prin conducerea unor potențați locali²⁷. Prin controlul direct înțelegem perioada de maximă expansiune a țaratului din timpul lui Ioniță Kaloioannes (1201-1207) și, mai ales, din vremea lui Ioan Asan al II-lea (1230-1241)²⁸. Viața economică și schimburile comerciale în „regiunea orașelor paristriene” sunt probate de o circulație monetară intensă, unde remarcăm, printre alte mii de emisiuni, și prezența monedelor bătute în atelierele Țaratului vlaho-bulgar al Asăneștilor²⁹. Gheorghe Atanasov, istoric bulgar dobrogean, originar din zona Silistrei, susține o stăpânire a Asăneștilor în Dobrogea și Gurile Dunării, în perioada 1188-1241³⁰. După această perioadă, pe fondul decăderii autorității de la Târnovo, se instaurează treptat puterea despoților locali³¹.

Complexul fortificat de la Turcoaia (Troesmis) prezintă vestigii getice, romane și de factură bizantină. Cetatea de Est (mare) și cea de Vest (mică) sunt

al II-lea Angelos, pot fi atestări directe ale influențelor politice exercitate în anumite perioade, atât de vlaho-bulgari, cât și de bizantini. Vezi, *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 199-200, p. 206, p. 211, p. 226; Ernest Oberländer-Târnoveau, *Moneda Asăneștilor...*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 114-152; P. Diaconu, Silvia Baraschi, *Păcuiul lui Soare – așezarea medievală*, II, București, 1977, p. 11-14, p. 148-163; A. Aricescu, *Noi date despre cetatea Hârșova*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 351 și urm.; O. Iliescu, *L'hyperpère byzantine au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, p. 117; I. Barnea, *Sigilii byzantine de la Noviodunum*, în „Studii și Cercetări de Numismatică”, VI, 1975, p. 159-162; P. Mutaftchiev, *Bălgari i rumâni v istorijata na Dunavskite zemi*, în „Godišnik na Sofiiskija universitet – Istoriko-Filologiceski-Fakultet”, XXIII, 1, 1927, p. 189 și urm.

²⁶ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 238-239; A. D. Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 77-78.

²⁷ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din Istoria Dobrogei, vol. III, Bizantini, Români și Bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 354-356; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Nufăru (jud. Tulcea) – oraș bizantin fortificat, la Dunărea de Jos (sec. X-XIII)*, în „Arheologia Medievală”, vol. 2, 1998, p. 83; Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 77.

²⁸ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, p. 194.

²⁹ Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 327; Ernest Oberländer-Târnoveau, *Moneda Asăneștilor...*, în *Răscoala și statul Asăneștilor*, p. 115 și următoarele pagini specifice.

³⁰ G. Atanasov, *Dobrudjanskoto despotstvo. Kăm politiceskata, țarkovnata, stopanskata i kulturnata istorija na Dobrudja prez XIV vek*, Veliko Târnovo, 2009, p. 27-29.

³¹ *Ibidem* (v. capitolele specifice despre despotatele din centrele nord și sud dobrogene, p. 231-370).

localizate la cca. patru (4) km nord de localitatea Turcoaia, fiind la o distanță de 700 de metri una de alta. În aria castrului roman Troesmis și a *canabae*-lor Legio V Macedonica au rezultat „o succesiune de trei fortificații, valuri și șanțuri”. Ambele cetăți, de Est și de Vest, prezintă incinte cu laturi lungi, turnuri fortificate, valuri mari și șanțuri de pământ. Materialele descoperite în urma campaniilor arheologice atestă o viață cuprinsă între secolele X-XIII, documentând o formă de civilizație de influență bizantină³².

În apropierea orașului Isaccea, în partea de nord est, se găsește cetatea *Noviodunum*, amplasată pe un promontoriu, pe malul Dunării, în punctul „Pontonul Vechi” sau „Eski Kale” (Cetatea Veche, în turcă), având o poziție strategică deosebită (în apropierea celui mai important vad de trecere a Dunării). Cercetările arheologice care urmăreau identificarea așezării medievale „au dus la acumularea unui bogat material arheologic, care conturează imaginea unei așezări fortificate cu caracter urban, a cărei importanță o detașează net, din toate punctele de vedere, de celelalte centre dobrogene din secolele X-XIV”. În special, secolul al XIII-lea, care coincide cu influența Țaratului Asăneștilor, este bine documentat de specialiști³³. Importanța militară, politică și economică plasează centrul de la Isaccea (*Noviodunum*) pe locul al doilea ca importanță între orașele de la Dunărea de Jos, după Dristra. Din acest motiv, Aurel-Daniel Stănică se alătură istoricilor care propun identificarea complexului arheologic de la Isaccea (*Noviodunum*) cu legendarul oraș bizantin Vicina, care a cunoscut o amplă dezvoltare în a doua parte a secolului al XIII-lea și prima parte a secolului al XIV-lea, aici fiind sediul unei mitropolii³⁴. În harta din *Codex Latinus Parisinus – 7239*, cetatea Vicina este poziționată la sud de „Monchastro” (Cetatea Albă).

Pe malul drept al brațului Sf. Gheorghe, la puțin peste 10 km aval de Tulcea, în aria teritorială a localității Nufăru, se află cetatea bizantină și orașul de tip urban atestate de la sfârșitul secolului al X-lea și până la mijlocul secolului al XIII-lea și sporadic după aceea până la sfârșitul secolului al XIV-lea. În urma cercetărilor arheologice au fost identificate turnuri ale fortificației, amplasate pe zidurile de est, vest, nord, și chiar complexa instalație portuară a cetății³⁵. De asemenea, tot cu prilejul cercetărilor de specialitate, a fost documentată o locuire neîntreruptă, în interiorul și exteriorul cetății, pe o suprafață mare, în secolele X-XIII. Locuirea urbană din nordul Dobrogei a fost probabil distrusă în urma marii invazii mongole din 1242, dar reluată după o anume perioadă, însă la o scară

³² Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 145-146; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *Urme de locuire din perioada feudal-timpurie la Troesmis*, „Peuce”, VIII (seria istorie), 1980, p. 230-247.

³³ Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 157; I. Barnea, Gh. Mănușu-Adameșteanu, F. Topoleanu, *Isaccea, jud. Tulcea, Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, 1996, p. 62-63.

³⁴ Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 162-163.

³⁵ *Ibidem*, p. 164-165.

redușă³⁶. Materialul arheologic rezultat este foarte bogat și variat, confirmând relațiile comerciale, militare și politice ale centrului urban fortificat de la Nufăru cu regiunile apropiate, cu Bizanțul, centrele din Balcani ori cele nord-pontice. Dintre acestea, monedele și sigiliile sunt ori de factură bizantină, ori imitații latinești, bulgărești, ale Hoardei de Aur, emisiuni sârbești sau chiar locale³⁷.

În încheiere, trebuie amintite valurile de pământ cuprinse între Cernavodă și Constanța, ridicate în secolele X-XII, aparținând sistemului defensiv bizantin prin care trebuiau să fie protejați locuitorii regiunii de atacurile dinspre nordul Dobrogei. Cetățile întărite de la Dunăre și Mare erau apărate de flotă, iar aceste valuri de pământ sunt integrate în aceeași strategie dezvoltată de apărare³⁸.

Și orașele de pe litoralul Mării Negre au fost apărate de cetăți puternice.

Cetatea medievală Kaliakra, înălțată semeț pe un promontoriu stâncos al Mării Negre, în ținutul dobrogean bulgăresc, poate fi integrată într-o imagine istorică de ansamblu din secolele XIII-XIV, fără o referire specială asupra perioadei Asăneștilor. Se poate presupune că a aparținut unor potențați locali ai Țaratului³⁹. În harta din *Codex Latinus Parisinus* – 7239, cetatea este denumită „Chalachar”.

Orașul-cetate Karvuna este amintit în hrisovul țarului Ioan Asan al II-lea, prin care se acordă privilegii economice negustorilor din Raguza (1230), ca făcând parte din ținutul administrat de Țaratul Asăneștilor, aflat în plină expansiune după lupta de la Klokotnitsa⁴⁰.

Un port foarte important al Asăneștilor la Marea Neagră a fost Varna. Vechea colonie greacă, pe nume Odessos, a intrat în stăpânirea slavilor, care au botezat-o Varna. Fortificația medievală a fost ridicată în secolul al XI-lea, fiind mai redusă decât castrul roman. Avea ziduri de incintă groase și 13 turnuri de apărare puternice. Fortificația a fost cucerită de vlaho-bulgari în 1190, apoi bizantinii au intrat în posesia ei trei ani mai târziu. Ioniță Kaloioannes a reușit să o recucerească

³⁶ *Ibidem*, p. 166; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Nufăru (jud. Tulcea) – oraș bizantin fortificat, la Dunărea de Jos (sec. X-XIII)*, p. 80; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 239.

³⁷ Stănică, *Viața economică din nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, p. 168-169; Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea), păstrate în colecția Muzeului Militar Național*, în „Buletinul Societății Numismatice Române” (88-89, 1994-1995), nr. 142-143, București, 1998, p. 71-106; Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Nufăru (jud. Tulcea) – oraș bizantin fortificat, la Dunărea de Jos (sec. X-XIII)*, p. 81-82.

³⁸ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, p. 184-186.

³⁹ Vasil Ghiuzelev, *Srednovkovnata krepost Kaliakra prez XIII – srednata na XV v.*, în „Izvestija na Narodnija Muzei Barna”, IX (XXIV), 1973, p. 126-128; *Bălgarski srednovkovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 246-271 (studiul despre cetatea Kaliakra a fost realizat de Vasil Ghiuzelev). *Bălgarski srednovkovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 249.

⁴⁰ *Bălgarski srednovkovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 278-285 (studiul despre orașul-cetate Karvuna a fost realizat de Aleksandăr Kuzev); Ivan Duicev, *Iz Starata bălgarska knijnina*, II, Sofija, 1944, p. 42-43.

în timpul campaniei din 1201, iar Asăneștii, cât și statul bulgar succesor au stăpânit portul Varna până în 1369, când s-a integrat în structura despotatului lui Dobrotici și Ivancu, iar din 1389 a intrat sub ocupație otomană⁴¹.

Situat la nord de Anchialos, în Golful Burgas, Mesembria (azi, Nesebăr), pe drumul de coastă Via Pontica, a fost unul dintre porturile însemnate ale statalității Asăneștilor. Se consideră a fi fost cel mai important port pontic din perioada pe care o tratăm⁴². Pe ruinele fortificației antice, amplasată pe o peninsulă de cca. 40 de hectare, a fost organizat sistemul defensiv al orașului medieval, conservat doar parțial, restul păstrându-se sub apa mării. Mesembria a fost cucerită de Ioniță Kaloioannes în timpul campaniei din 1201, fiind păstrată câteva decenii bune în stăpânirea țărilor de la Tărnovo, până în anul 1263, când țarul Mizo Asan a cedat portul Imperiului bizantin din Constantinopol⁴³.

Dintre orașele-porturi ale Asăneștilor, două cetăți-porturi medievale, din sud-estul Țaratului, situate la sud de Nesebăr, Anchialos⁴⁴ (azi, Pomorie, Golful Burgas) și Agathopolis (azi, Ahtopol⁴⁵, amplasat pe un promontoriu din Regiunea Burgas), sunt în mare parte înghițite de mare. Între acestea două se găsește o altă cetate-port, deținută de Asănești, pe nume Sozopolis⁴⁶.

Ultimul oraș-port pontic pe care îl amintim în studiul nostru este Pirgos (actualul port bulgăresc Burgas), situat la nord de Sozopolis și Agathopolis, însă la sud de Anchialos. În anul 1263, atunci când țarul Mitzo Asan a cedat bizantinilor portul Nesebăr, generalul Mihail Glabas Tarchaneiotes intră în posesia cetății Pirgos (Poros). Este posibil ca portul Pirgos să fi fost tot în stăpânirea țarului bulgar, ca și Nesebăr. Pe atunci Pirgosul era un mic oraș pontic, aflându-se în umbra cetăților porturi ale Țaratului, mai ales a celor din nord⁴⁷. În contraatacul din toamna lui 1206, împăratul latin de Constantinopol, Henri I, după ce a urmărit oastea vlaho-bulgară, aflată în retragere, până la limita Munților Stara Planina, a

⁴¹ FHDR, III, p. 272-273, p. 308-311; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 293-315 (studiul despre portul-cetate Varna a fost realizat de Aleksandăr Kuzev); *Ibidem*, p. 296-297; G. Atanasov, *Dobrudjanskoto despotstvo...*, p. 96; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 245.

⁴² A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 244.

⁴³ *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 325-355 (studiul despre portul-cetate Nesebăr a fost realizat de Vasil Ghiuzelev); *Ibidem*, p. 336-339.

⁴⁴ FHDR, III, p. 272-273; *Bălgarski srednovekovni gradove I kreposti (gradove i kreposti po Dynav i cerno more)*, tom. I, p. 356-382 (studiul despre cetatea Anchialos a fost realizat de Vasil Ghiuzelev). *Ibidem*, p. 367-370.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 412-426 (studiul despre cetatea Agathopolis a fost realizat de Bojidar Dimitrov). *Ibidem*, p. 415-416.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 388-407 (studiul despre cetatea Sozopolis a fost realizat de Bojidar Dimitrov). *Ibidem*, p. 395-396.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 429-430.

trecut la ofensivă cucerind o parte a litoralului Mării Negre, cuprins între Agathopolis, Golful Burgas și Anchialos⁴⁸.

Nucleul fortificațiilor Țaratului vlaho-bulgar al Asăneștilor a fost constituit din centre tradiționale ale Primului Țarat bulgar, aflate între Dunăre și Munții Haemus, la care s-a adăugat capitala Tărnovo, un oraș care a luat o amploare deosebită după insurgența antibizantină din toamna anului 1185. Tărnovo și împrejurimile sale erau locuite în majoritate de vlahi, aceștia consolidând reședința dinastiei Asăneștilor și a *boliarilor* pe cele două coline întărite de la Țareveț și Trapezița. Practic, capitala statului s-a născut la Tărnovo, în jurul căruia s-a dezvoltat un sistem de cetăți preluate de la Imperiul bizantin sau de la Primul Țarat bulgar.

Așadar, Tărnovo constituia un complex de două fortificații naturale, consolidate atât de eficient încât acestea au devenit inexpugnabile. Râul Iantra serpuiește într-o formă originală cele două fortificații stâncoase vecine, care au o formă oarecum triunghiulară, cu mențiunea că Tareveț este de aproape trei ori mai mare decât Trapezița, dar și mai impunătoare. Încă din secolul al V-lea exista cetățuia romană târzie Zikideva, iar în timpul stăpânirii bizantine, la mijlocul secolului al XII-lea, colina este consolidată. Asăneștii o preiau din 1186, o fortifică cu zid împrejmuitor, ridicând, pe o suprafață de 12 hectare, diverse construcții militare, religioase și civile, denumind-o Țareveț (cetatea țarului)⁴⁹. Intrarea principală în cetatea Țareveț se face pe un pod mobil, amplasat pe două picioare de stâncă, în partea de sud-vest, unde se trecea pe sub trei turnuri fortificate, cu trei porți masive, dispuse pe o distanță de 65 de metri. Al doilea turn fortificat era situat la aproximativ 20 de metri de primul și făcea legătura cu deschiderile turnurilor de refugiu ale curtinelor din suburbiile de vest și sud, dispuse pe malul lantrei. La aproximativ 18 metri de al treilea turn fortificat, de la intrarea principală

⁴⁸ FHDR, III, p. 334-337; G. de Villehardouin, *Cucerirea Constantinopolului*. Traducere și note de Tatiana Ana Fluieraru, ediție îngrijită și prefață de Ovidiu Pecican, Cluj, 2002, p. 181; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)*..., p. 93-94.

⁴⁹ Sporirea importanței defileelor, o caracteristică particulară a tacticii armatei Asăneștilor, stă la baza dezvoltării unor cetăți care inițial au fost puncte fortificate, esențiale pentru protejarea zonei de securitate a Bizanțului. Este cazul cetății de pe valea râului Iantra, foarte probabil o fortăreață, integrată în sistemul defensiv bizantin, apărută de muntenii vlahi. În fine, tot N. Choniates ne ajută să înțelegem rolul acesteia între cetățile din Haemus. „Aceasta este cea mai bine fortificată și totodată cea mai de frunte dintre toate cetățile din Haemus, și e înconjurată de ziduri puternice și e împărțită în două de cursul unui râu și așezată în vârful de munte”. FHDR, III, p. 284-285. De aceeași părere este și D. Angelov, convins că Preslavul (apanajul lui Petru post 1187, primul țar vlaho-bulgar de la Tărnovo/ 1185-1187) ocupă locul doi după Tărnovo, capitala țarului Asan I. V., *Istoriia na Bălgarija*, III, *Vtora Bălgarska Dăržava*, Sofija, 1982, p. 125; John V. A. Fine, Jr., *The Late medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor The University of Michigan Press, 1990, p. 16; *Istoria Românilor*, III (Tratatul Academiei Române), București, 2001, (p. 433-434).

de sud-vest, se bifurcă cele două alei de lângă zidurile principale de vest și sud ale incintei fortificate. Latura efectivă de est nu avea zid de incintă, deoarece era apărată natural, prin poziția sa extrem de abruptă, imposibil de escaladat și cucerit. Intrarea secundară (poarta mică) în cetate se situa pe latura de vest, la jumătatea zidului de incintă, făcând legătura între cetate și suburbiile care aveau în interiorul lor Mănăstirea „Sf. 40 de Mucenici”, Mănăstirea „Sf. Petru și Pavel” și Biserica „Sf. Dumitru”, construită în 1185. Din cele două suburbii ale mănăstirilor menționate, alea intrării secundare se prelungea pe podul de pe râul Iantra, care ducea către intrarea în turnul de apărare al curtinei de incintă a cetății Trapezița. Intrarea secundară în Țareveț se făcea pe poarta de sub turnul fortificat cu trei niveluri, foarte bine apărat. O altă deschidere se afla lângă turnul fortificat al lui Baldouin, situat în extremitatea de sud-est. Deschiderea cobora o curtină fortificată stâncoasă, terminată cu turn de apărare, amplasat în stâncă, chiar pe malul Iantrei. Cele trei turnuri de apărare ale curtinelor de deschidere, amplasate direct în râul Iantra, serveau și ca puțuri de alimentare cu apă a cetății în caz de asediu, prin intermediul unor culoare secrete zidite în curtinele incintei fortificate⁵⁰. În urma cercetărilor arheologice au fost descoperite un număr impresionant de cazarme militare, peste 300 de locuințe laice și peste 20 de lăcașe de cult.

Vis à vis de latura de vest a cetății Țareveț, pe malul opus al Iantrei, se află fortificația Trapezița, ridicată pe o altă colină stâncoasă. Denumirea Trapezița derivă de la termenul grec „trapeza” care înseamnă „masă”. A. Madgearu crede că numele este motivat de forma colinei pe care este ridicată cetatea, însă explicația domniei sale nu ne convinge. Credem mai degrabă în posibilitatea existenței, în timpul stăpânirii bizantine, a unui centru fortificat, cu funcție administrativă de percepere a impozitului din ținutul înconjurător. De altfel, construcția fortificată este atestată pe la mijlocul secolului al XII-lea, atunci când a fost consolidată și fortificația vecină. Aceasta din urmă (Țareveț) era sediul guvernatorului bizantin local, iar pe colina Trapezița a fost amenajat un edificiu fortificat cu rol de colectare a taxelor cuvenite stăpânirii de la Constantinopol. După controlul efectiv al Târnovului de către vlaho-bulgari, aceștia au preluat fortificația bizantină pe care au transformat-o într-o adevărată cetate. Cele două fortificații comunicau între ele prin intermediul unui pod care făcea legătura dintre poarta principală de nord-est de la Trapezița și cea secundară (poarta mică) de vest de la Țareveț. Așadar, poarta principală era situată în partea de nord-est, ducând o curtină de la turnul fortificat de pe malul Iantrei până la nivelul superior al stâncii colinei întărite. O altă poartă de apărare și, posibil, de aducere a apei în cetate era cea de sud-vest, care constituia o deschidere cu curtină întărită și terminată cu turn fortificat, situat direct pe malul râului. Este posibil ca acest turn să fi avut și rol de puț de alimentare cu apă, așa cum exista și în Țareveț. Ultima poartă de acces în cetate era prevăzută în partea de sud-est a incintei fortificate, fiind prevăzută cu o cale de acces care ducea în

⁵⁰ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 231-232.

cartierul construit la poalele colinei și pe malul râului Iantra. Forma cetății era de patruleter neregulat, prevăzută cu zid înalt, fortificat și turnuri de apărare. Colina Trapezița era mai înaltă decât cea de la Țareveț, ocupând o suprafață de opt hectare, unde au fost descoperite construcții militare, civile și religioase (aproximativ 17 biserici, cu cinci mai puțin decât la Țareveț)⁵¹. Porțile de acces ale celor două cetăți erau orientate în așa fel încât trebuiau să preia în cel mai scurt timp populația capitalei care locuia la poalele colinelor fortificate. În caz de asediu, atât la Țareveț, cât și la Trapezița puteau încăpea aproximativ 10.000 de locuitori, proveniți din suburbiile învecinate.

În partea de nord-est se află al doilea centru politic important al regiunii dintre Dunăre și Haemus, cel de la Preslav, capitala Țaratului înființat de Simeon Veliki. Preslavul a fost luat în stăpânire de Asănești, însă nu chiar de la prima ofensivă asupra Preslavului, când atacurile lor fuseseră inițial respinse. După contraofensiva bizantină din primăvara anului 1186, răsculații vlaho-bulgari au revenit cu ajutor militar la sud de Dunăre în toamna lui 1186, profitând de faptul că Imperiul nu-și consolidase succesul obținut câteva luni mai înainte. A doua ofensivă vlaho-bulgară a însemnat, pe lângă recucerirea capitalei Tărnovo, și cucerirea Preslavului, care a devenit apanajul lui Petru, fratele mai vârstnic al lui Asan I. Acesta stăpânea teritoriul de est al Țaratului, cu centrul la Preslav, la fel cum s-a întâmplat și cu Mitzo Asan, țarul alungat de la Tărnovo și refugiat la Preslav. Fortificațiile Preslavului, interioară și exterioară, au fost construite și întărite de țarii bulgari din secolele IX-X. Citadela interioară, cu ziduri groase de incintă, având la colțuri turnuri cu plan circular, cuprinde palate laice și clerice și alte edificii administrative, copiate după modelul bizantin, iar fortificația exterioară complexului citadelei conținea edificii militare, boierești și religioase, precum și ateliere meșteșugărești. Atât fortificația interioară, cât și cea exterioară aveau porți masive de acces pe laturile incintelor⁵². Cele două fortificații ale orașului au fost gândite pentru a-l face greu de cucerit, din orice direcție de atac.

Tot în regiune, în apropierea primelor capitale ale Bulgariei, Pliska și Preslav, la sud de prima și la nord de a doua, pe aceeași axă, se află cetatea Șumen, amplasată pe Platoul Șumen, la trei km de orașul omonim. Datorită poziției strategice, cetatea putea interveni salvator în sprijinul orașelor dunărene din vecinătate (Ruse și Silistra), cât și a celor din Dobrogea, spre sud, către defileele din Haemus și spre est, către porturile pontice. Cetatea și orașul medieval din timpul Asăneștilor s-au dezvoltat treptat, preluând moștenirea bizantină și tradiția primului Țarat bulgar, astfel încât, în a doua parte a secolului al XIII-lea a devenit principalul centru politic și economic de nord-est, depășind chiar Preslavul, intrat în declin. Fortăreața are două ziduri masive de incintă, care se succed, dotate cu numeroase turnuri și

⁵¹ *Ibidem*, p. 232-233.

⁵² *Ibidem*, p. 239.

bastioane, în vederea unei apărări eficiente⁵³. Din săpăturile arheologice au rezultat artefacte valoroase și mărturii ale unei vieți sociale prospere. Creștinismul de rit ortodox este reprezentat prin șapte lăcașe de cult, majoritate situate la baza cetății, printre care se găsea și o mănăstire. Fortăreața de pe stâncă este cucerită de otomani în 1388 și distrusă de aceștia după victoria lor de la Varna, în anul 1444. În perioada cuceririi otomane a fost transformată în cazarmă militară. În prezent cetatea este inclusă în circuitul turistic, fiind restaurată parțial cu fonduri europene în cadrul proiectului „Bulgaria începe aici”, în perioada 2012-2016.

Mergând spre nord-vest, la circa 50 de km de Șumen se situează cetatea romană de la Abritus, la marginea actualului oraș Razgrad. Puternica cetate romană din Moesia Inferior devine foarte însemnată prin secolul al IV-lea, apoi este distrusă în epoca migrațiilor târzii. Refăcută în perioada bizantină și a Primului Țarat bulgar, devenind și centru episcopal, este distrusă de hordurile pecenege în prima parte a secolului al XI-lea. Importanța strategică a locului reclamă dezvoltarea unui târg medieval începând din secolul al XIII-lea. Mărturii ale existenței unei vieți politice și militare în secolele XIII-XIV sunt expuse în cadrul Muzeului Complexului Arheologic Abritus. Așezarea medievală din Razgrad este ignorată de sursele istorice, însă deslușită parțial de inventarul arheologic cu specific militar⁵⁴. Din păcate, informațiile actuale nu ne permit să dezvoltăm un subiect referitor la importanța orașului medieval Razgrad.

Un alt centru medieval însemnat a fost Cerven, apărut de o fortificație masivă situată pe un platou de pe valea râului Lom, în Canionul Rusenski Lom, nu departe de mănăstirile rupestre de la Basarabovo și Ivanovo, în regiunea Ruse. Cetatea bizantină a fost distrusă de atacurile pecenegilor din anii 1034-1036, fiind refăcută în perioada Asăneștilor. Fortificația de pe stâncă cuprindea Citadela și nucleul orașului fortificat. Citadela și orașul erau apărate de ziduri masive cu turnuri puternice, intrarea principală se făcea pe la poarta de est, apărată de trei turnuri succesive, iar poarta de vest, care despărțea orașul fortificat de Citadelă, avea un turn masiv de apărare, construit pe trei etaje, susținut de un zid fortificat înalt, prevăzut cu sistem de apărare. Nu departe de turnul de vest, se găsea palatul Citadelei, iar la sud de acesta, pe malul râului Lom, se afla un turn fortificat, care alimenta Citadela cu apă, cu ajutorul unui sistem de conducte. Întregul oraș fortificat conținea 10 biserici, dintre care șase erau situate în Citadelă, însă catedrala mitropolitană era situată în centrul orașului, spre poarta de vest a fortificației. Orașul fortificat Cerven, un centru militar important al Asăneștilor, începe să decadă după moartea lui Ioan Asan al II-lea, fiind atacat de hordurile mongole în 1242 și de armata bizantină în 1279.

Deplasându-ne spre sud-vest de Cerven, pe valea râului Osăm, se găsește cetatea Lovci (Lovitzon), la sud de Plevna, de o importanță deosebită pentru

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ T. Ivanov, S. Stoianov, *Abritus. Istoriya i arheologhija*, Razgrad, 1985.

strategia militară a Asăneștilor, ridicată pe locul unei așezări tracice. Puternica fortăreață, cu turnuri de apărare și ziduri masive, supraveghea orașul vechi și răscrucea drumurilor comerciale, de pe platoul stâncos Hisaria, fiind localizată în suburbia Varoșa. Datată în vremea Primului Țarat bulgar, stăpânită de bizantini în secolele X-XII, a fost cucerită de armata Asăneștilor la începutul revoltei acestora (a doua ofensivă din 1186), având rolul crucial de apărare a drumului de vest spre Târnovo, determinând Bizanțul să încheie tratatul din 1188. Trupele bizantine au încercuit cetatea Lovitzon în primăvara lui 1188 și au asediat-o fără succes timp de trei luni de zile, suferind pierderi grele⁵⁵. Așadar, actul de constituire a Țaratului Asăneștilor, din 1188, s-a născut la Lovitzon⁵⁶. Asemeni Cervenului, fortificația Loveci a fost atacată de mongoli în 1242 și de bizantini în 1279. În prezent cetatea medievală de pe platoul Hisaria este parțial restaurată și valorificată comercial și turistic.

Privirea noastră se îndreaptă spre fortificațiile de la sud de Haemus, respectiv regiunea Munților Rodopi, denumită de noi generic *Regatul Rhodopilor*, datorită cetăților ridicate pe piscurile munților, chiar de vlahii care locuiau acei munți și unde aceștia se simțeau în elementul lor. De altfel, cetățile montane și trecătorile Thraciei au fost stăpânite de căpetenii ale vlahilor, recunoscuți pentru curajul și priceperea lor. Nu vom insista asupra cetății Philippopolisului, orașul celor șapte coline, în ciuda stăpânirii vremelnice a acesteia de către autoritățile de la Târnovo. Ea a fost disputată între Bizanț, Țaratul Asăneștilor și Imperiul Latin de Constantinopol⁵⁷. Din păcate, în orașul vechi, deși se păstrează citadela, construcțiile sunt în genere din perioada stăpânirii otomane sau a renașterii bulgare, cu excepția unei părți a zidurilor medievale de incintă, și mai ales a amfiteatrului antic, obiectivul turistic principal. Trebuie reținut următorul aspect. Philippopolisul, capitala Rhodopilor, a intrat în atenția Țaratului Asăneștilor, care a încercat să-l stăpânească cu ajutorul direct al celor trei cetăți montane, amplasate în aria de strategie militară a acestuia. Fortificațiile în cauză sunt Stenimachos, Kritzimos și Cepino (Tzepaina). Prima, cunoscută și sub numele medieval de Petrici (Petrizos), este amplasată la 19 km sud față de Philippopolis. Orașul actual Asenovgrad (Cetățuia lui Asan), din regiunea Plovdiv, este așezat la o distanță de doi km nord față de fortăreața ridicată semeț pe o colină extrem de abruptă de la poalele Rhodopilor. Datează din epoca tracică, fiind refăcută de bizantini, preluată, lărgită și consolidată cu ziduri groase și foarte înalte în vremea Asăneștilor, în special a lui Ioan Asan al II-lea. Cetatea s-a făcut remarcată ca un loc sigur de refugiu al rebelului Ivancu, ulterior aliat obedient al lui Ioniță Kaloioannes. Din toamna anului 1204 a intrat în posesia cruciatului Renier de Trit, apoi din vara lui 1206 în stăpânirea lui Ioniță, iar după moartea acestuia a devenit apanajul despotului Slav. Din 1231,

⁵⁵ FHDR, III, p. 266-267.

⁵⁶ *Istoria Românilor*, III, p. 433; D. Angelov, V. Ciolpanov, *Bălgarska voenna istorija prez srednovekovieto (X-XV)*, Sofija, 1994, p. 92; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 241.

⁵⁷ *Ibidem*.

Ioan Asan al II-lea acordă o importanță deosebită acestei cetăți, poruncind lucrări de lărgire și consolidare a incintelor de exterior și interior. Din ansamblul incintei interioare s-a păstrat cel mai bine biserica cu hramul „Maicii Domnului”⁵⁸. Complexul, care amintește de fortăreața Asăneștilor, denumită și poarta de intrare în Rodopi, este actualmente parțial restaurat și inclus în circuitul turistic.

A doua fortăreață amintită este Kritzimos, dispusă la 26 de km sud-vest de capitala Rhodopilor, tot la poalele acestor munți, ridicată pe un platou montan, pe firul râului Văcea, afluent principal al Mariței. În prezent, orașul care adăpostește fortăreața se numește Kricim, din regiunea Plovdiv. Cetatea montană a fost ridicată din blocuri mari de piatră de către Ivancu pe vechi ruine romane târzii, în perioada de după răzvrătirea contra autorității de la Tărnovo, respectiv 1197-1198. Strategul Manuel Kamytzes a cucerit fortificația în 1199, pe fondul trecerii liderului vlah de partea lui Ioniță Kaloioannes, iar după moartea țarului vlaho-bulgar, despotul Slav, vasal al Imperiului Latin de Constantinopol, își lărgeste apanajul și asupra Kritzimos-ului⁵⁹. De asemenea, Ioan Asan al II-lea stăpânește fortificația, în contextul impunerii hegemoniei sale, post 1230.

Ultima fortificație a Rhodopilor este Cepino, fiind cea mai îndepărtată dintre cele trei cetăți față de centrul de la Philippopolis. Este situată spre vest, către Macedonia, pe o colină abruptă, având un zid de incintă construit din blocuri mari de piatră, consolidat cu cinci contraforți. Tot despotul Slav stăpânește și această cetate⁶⁰, pe care o dezvoltă semnificativ, apoi țarul Ioan Asan al II-lea o preia în calitate de stăpân al Traciei și al regiunii Rhodopilor. În a doua parte a secolului al XIII-lea, Niceea își impune autoritatea asupra acesteia⁶¹.

În ceea ce noi am denumit generic *Regatul Vardarului* se află un centru politic important, situat în valea râului Struma, atestat și locuit încă din antichitate (epoca tracilor). Este vorba despre cetatea Melenikon, actualul oraș bulgăresc Melnik, regiunea Blagoevgrad, în apropierea graniței cu Grecia. Numele provine de la așezarea slavilor, înconjurată de piramide de rocă, o unicatate naturală („mel”= argilă albă). Cetatea medievală de la poalele masivului Pirin, situată pe colina „Sveti Nicola” („Sf. Nicolae”), datează din timpul Primului Țarat bulgar, apoi a făcut parte din administrația bizantină, din timpul stăpânirii acestora, secolele XI-XII. Țarul Asan I ocupă cetatea în anul 1195, în urma campaniei din Macedonia. În deceniul al doilea al secolului al XIII-lea, Melnikul devine capitala domeniului feudal stăpânit de despotul Slav⁶². Acesta a consolidat cetatea, care a

⁵⁸ G. de Villehardouin, *Cucerirea Constantinopolului*, p. 140, p. 176-177; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)...*, p. 75-76; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 243.

⁵⁹ FHDR, III, p. 302-305; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)...*, p. 118.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 105, p. 131.

⁶¹ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 243-244.

⁶² V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)...*, p. 119, p. 131; D. Angelov, Ștefănescu, Ș., *Trăsături comune și deosebiri în dezvoltarea social - economică a Bulgariei și Țării*

intrat sub protecția lui Ioan Asan al II-lea, după 1230. Din fosta fortificație, în formă poligonală, se mai păstrează anumite elemente, în genere sub formă de ruină⁶³.

A doua fortificație importantă din vestul Macedoniei este Prosakos, cu rol de apărare a clisurii Demir Kapija, de pe malul drept al Vardarului. Administrația Primului Țarat bulgar ridică, pe ruinele unei cetăți romane târzii, actualul edificiu militar, amplasat pe o colină stâncoasă, greu de cucerit. Primul stăpânitor vlah a fost potentatul Dobromir Chrysos (acesta stăpânea și cetatea Strumitza), apoi a intrat sub stăpânirea lui Ioniță Kaloioannes, fiind apărută și de „vlahul” Čusmen⁶⁴, iar ulterior morții țarului să devină apanajul sebastocratorului Stretz, fratele țarului Boril. După unele stăpâniri efemere, cade în mâinile bizantinilor din Niceea⁶⁵.

În acest studiu nu am urmărit o prezentare a tuturor cetăților care au fost în stăpânirea Asăneștilor, lucru aproape imposibil în această etapă a cercetării noastre, ci, mai degrabă, am căutat să scoatem în evidență rolul extrem de important pe care l-au deținut fortificațiile dunărene, pontice și cele montane în afirmarea autorității statalității Asăneștilor.

Fig. 1. Cetatea medievală din Varna. Sec. XI-XIV. Machetă. Muzeul de Arheologie din Varna. Toate fotografiile acestui articol au fost făcute de Ginel Lazăr

Fig. 2. Diverse vase medievale din ceramică pictată, produse pe plan local sau importate din Bizanț. Sec. XII-XIV. Muzeul de Arheologie din Varna

Românești în secolele XIII-XIV, în Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor, vol. I, București, 1971, p. 67.

⁶³ A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 244.

⁶⁴ Vezi, FHDR, III (n. 232, p. 321 care afirmă originea cumană a lui Čusmen); A. Madgearu, *Asăneștii*, p. 136 (n. 158, cu indicarea unor lucrări referitoare la titulatura de *sebastos*, deținută de Čusmen); G. Lazăr, *Les rapports féodo-vassaliques et les alliances militaires dans l'Empire des Asénides (1185-1207)*, în „Muzeul Național”, XVIII, București, 2006, p. 22.

⁶⁵ FHDR, III, p. 292-299; p. 310-311; V. Mărculeț, *Vlaho-bulgari și latini (1204-1218)...*, p. 72, p. 105, p. 120, p. 122-123, p. 131; A. Madgearu, *Asăneștii...*, p. 244.

Fig. 3. Cetatea Asenovgrad situată în Munții Rodopi. Sec. XIII-XIV

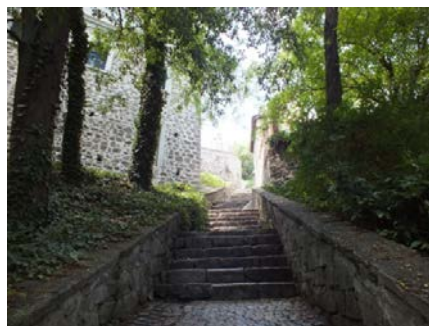

Fig. 4. Intrarea în citadela orașului medieval Philippopolis (Plovdiv)

Fig. 5. Amfiteatrul antic și bizantin din citadela medievală din Philippopolis (Plovdiv)

Fig. 6. Poarta de sud a incintei fortificate a Palatului din Preslav. Vedere dinspre ruinele unităților militare ale Palatului.
Reconstituire parțială

Fig. 7. Ruinele Palatului din Preslav

Fig. 8. Cetatea medievală de la Nesebăr (Mesembria)

Fig. 9. Vase pictate din ceramică. Restaurate. Muzeul din Nesebăr (Mesembria). Secolele XIII-XIV

Fig. 10. Coif metalic și o bucată dintr-o cămașă din zale. Secolele XIII-XIV. Muzeul de Arheologie din Burgas (Pirgos)

Fig. 11. Cămașă din zale, vase ceramice și podoabe din secolul al XIV-lea. Muzeul Abritus din Razgrad

Fig. 12. Cetatea Loveci. În plan îndepărtat se observă poartă principală de intrare în cetate

Fig. 13. Cetatea medievală din Șumen

Fig. 14. Turnul de apărare al zidului de vest al Citadelei cetății Cerven care face legătura între Citadelă și nucleul cetății. Secolul al XIV-lea

Fig. 15. Turnul și zidul de apărare de vest al Cîtadelei cetății Cerven

Fig. 17. Cetatea Trapezița din Târnovo

Fig. 16. Cetatea Țareveț din Târnovo

OBSERVAȚII DESPRE RELIGIA ARMENILOR ȘI OBIECTELE DE CULT DIN ARGINT PĂSTRATE ÎN BISERICILE ARMENEȘTI DIN ROMÂNIA¹

OBSERVATIONS ON THE ARMENIAN RELIGION AND THE SILVER CULTURAL GOODS STORED IN THE ARMENIAN CHURCHES IN ROMANIA

*In memoriam Viorica Popa (n. 1938- d. 2016)
Uniunea Armenilor din România. Sucursala Botoșani*

Raluca Mălăncioiu*

Abstract

The history of the Armenian people is strongly related to Christianity. Armenians traditionally celebrate the embracing of the new religion from apostolic times. They are proud to confirm the apostolic mission of Taddeo and Bartolomeo, two of the disciples of Jesus Christ, through the Armenian territories. Early, in the 4th century, the Armenian kingdom of Tiridates adopted Christianity as the official religion of the state. Even though the conflicts along their history were almost permanent, they succeeded to preserve their national identity and Christian spirituality.

The Armenians excelled in the art of stone carving. Also, they are well known for their beautiful rugs and the embellishment of the holy books with fine miniatures. Minor arts, the craftsmanship of precious metal represent an Armenian traditional vocation. They are all around the world recognized as craftsmen-

¹ Datoresz mulțumiri pentru fotografiile obiectelor de patrimoniu folosite în acest articol și permisiunea de documentare: Preasfinției Sale Datev Hagopian, Întâistătătorul Bisericii Armene din România, pentru obiectele deținute de Arhiepiscopia Bisericii Armene din România, expuse în Biblioteca și Muzeul Armenesc, Colecția Donația Hovsep și Victoria Dudian, Casa Parohială a Episcopiei Armene din București și pentru piesele din bisericile ortodoxe armene; preotului paroh Azad Mandalian - Biserica Sfânta Cruce, Mănăstirea Hagigadar, Suceava, reprezentanților Uniunii Armenilor din România - doamnei Viorica Popa, domnului Florin Simion Egner, sucursala UAR Botoșani, pentru fotografiile pieselor din Biserica Sfânta Maria din Botoșani. De asemenea, mulțumesc Excelenței Sale Arhiepiscopul György Miklós Jakubinyi, administrator apostolic al Ordinariatului Armenilor Catolici din România, preoților parohi de la Catedrala Armeano-Catolică din Gherla și Biserica romano-catolică din Gheorghieni, Szakács Endre și Gál Hunor și nu în ultimul rând, doamnei Arshaluis Paronyan, expert în tipărituri, carte veche, manuscrise în limba armeană și președintelui Uniunii Armenilor din Transilvania, domnului Esztegár János.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Cabinet Numismatic și Tezaur Istoric. Biroul Tezaur Istoric, MNIR; email: ralumira@gmail.com

silversmiths, goldsmiths and jewellers, but also as merchants of objects made from precious metals with precious stones.

Most pieces of the Armenian silverware, preserved in the churches of Romania, are dated between the 18th and 19th centuries and are made in Austro-Hungarian, Russian or local workshops, keeping the Armenian particular themes and motifs.

Keywords: Armenian Church, diaspora, Armenian art, liturgical silverware, Christianity.

*El a fost în același timp în sinele Părintelui Său și în cel al Fecioarei, pe tronul gloriei și în ieslele din Betleem, la dreapta Tatălui și pe cruce, deasupra Heruvimilor și în mormânt, căci cerul și pământul sunt pline de gloria Sa. A înviat a treia zi, el care este învierea și viața noastră și s-a suiat la ceruri, pe care nu le-a părăsit niciodată*². Astfel își încheia expunerea despre dogmele Bisericii armenie patriarhul Nerses Șnorhali (Grațiosul), katholicos între 1166-1173, în anul venirii sale în fruntea Bisericii Armeniei. Textul face parte dintr-o scrisoare adresată împăratului bizantin Manuel Comnenul (1143-1180), scrisoare care venea să confirme cu fermitate ortodoxia armenilor, în întâmpinarea solicitărilor din ce în ce mai numeroase ale grecilor de reunificare a celor două biserici. În aceste rânduri, Nerses susținea cauza Bisericii Armene, suspectată de erezia monofizitismului. Absența armenilor de la al IV-lea sinod ecumenic, întrunit la Calcedon, în anul 451 p. Chr., precum și traducerile defectuoase ale terminologiei folosite de armeni pentru a defini natura Fiului lui Dumnezeu, în scrisorile justificative pe care aceștia le-au trimis către patriarhul din Constantinopol, au condus la acuzații de separare vizând devierea de la ortodoxie a Bisericii armenesti. De altfel, armenii erau adepții aceluiași teze fundamentale acceptate și de Biserica greacă, diferențele situându-se la nivel de ritual și tradiții, nu și de învățătură.

Aceasta este una dintre dovezile certe ale strădaniilor de a escalada conflictul separaționist față de Biserica greacă, conflict declarat după al IV-lea sinod ecumenic de la Calcedon, la care ierarhii Bisericii armenie nu au fost prezenți, datorită implicării statului în războaiele sângeroase cu perșii. La următoarele sinoade ecumenice, fie că au avut reprezentanți din rândul clerului înalt, fie că au confirmat prin corespondență³ acordul cu privire la problemele teologice discutate, armenii se poziționează categoric împotriva ereziei lui Eutychie (monofizitismul), condamnând învățăturile discipolilor nestorianismului și arianismului. Prin urmare, înalții clericii armeni își justifică lipsa de participare

² Ioan G. Tutuy, *Istoria, dogmele, tradițiile și Liturghia Bisericii Armene de Răsărit*, p. 58, Ed. Zamca, București, ediție 2014 (manuscris 1875).

³ *Ibidem*, p. 38.

de la al IV-lea sinod, fără a dezminți niciodată corectitudinea hotărârilor adoptate cu această ocazie.

Asupra atitudinii indulgente a Bisericii grecești față de Biserica armeană, în momentul 1166, cadrul politic de la începutul veacului al XII-lea este justificator. Progresele Bisericii latine în zona Armeniei, punct de convergență între Occident și Orient, cu o poziție strategică avantajoasă pentru drumurile comerciale, reprezentau o amenințare pentru Biserica Bizantină, interesată direct în a deține controlul acestui spațiu. Pe de altă parte, Biserica armeană își revendica întâietatea și independența, aducând cel mai bun argument - al vechimii evanghelizării neamului, datorat misionariatului în Asia Mică al apostolilor Tadeu și Bartolomeu, în perioada imediat următoare Înălțării Domnului. Biserica armeană avea astfel calitatea uneia dintre cele mai vechi biserici primitive, răsăritene, alături de bisericile coptă, siriană, abisiniană și malabară⁴. Existența poporului armean ca entitate individuală era corelată strict cu biserica. Tradiția creștină a armenilor se identifică cu însăși ideea de stat, iar Bisericii i se atribuie rolul de unic garant al identității și unității neamului.

Caracterul special al relației stat-biserică în cazul armenilor este indiscutabil. Atât tradiția orală, cât și dovezile istorice vin în întâmpinarea susținerii ideii de primordialitate în privința oficializării creștinismului ca religie de stat. Biserica armenescă își revendică descendența din comunitatea Edesei, primul stat trecut la creștinism prin convertirea regelui Apkár (Abgar), cel vindecat miraculos de chipul lui Hristos imprimat pe un ștergar. Mandyliionul (fig. 1) - imaginea Fiului lui Dumnezeu, nefăcută de mână omenească, reprezintă fundamentul teologiei imaginii creștine. Dincolo de figura legendară a regelui Abgar, regele Drtád/Tiridates (287-330) devine, din prigonitor al creștinismului, primul stăpânitor creștin, în anii 301-302, fiind botezat de Sf. Krikór Lusavorích (Luminătorul) (cca. 239-325), reprezentant al creștinismului capadocian. Sf. Grigorie Luminătorul este recunoscut și în hagiografia ortodoxă sub numele de Sf. Grigorie al Armeniei Mari, sărbătorit pe 30 septembrie, în calendarul constantinopolitan. Pe teritoriul României, în Moldova medievală, sfântul armenilor este reprezentat în rândul sfinților ierarhi ai ortodoxiei, în interiorul bisericii Sf. Nicolae de la Bălinești (jud. Suceava), ctitorie din secolul al XV-lea a logofătului din vremea lui Ștefan cel Mare, Ioan Tăutu⁵. Reprezentarea iconografică a Sf. Grigorie

⁴ Sergiu Selian, *Schiță istorică a comunității armenie din România*, Ed. Ararat, București, 1999, p. 50-52.

⁵ În pictura murală a bisericilor medievale moldovenești, temele armenesti nu sunt izolate. Reprezentări ale armenilor sunt prezente în fresca de la Probota, Humor, Sucevița, Voroneț. O descriere a reprezentărilor de armeni în pictura murală este prezentată în Anaïs Nersesian, *Armenii în istorie și cultură*, tipărită la Ed. Ararat, 2003, p. 242-248.

Luminătorul se păstrează în frescă, cu inscripția „Sfântul Grigorie al Armeniei Mari⁶”.

Drept consecință a convertirii la creștinism, pe filieră capadociană, a întregii clase politice armenie, în secolul al IV-lea p. Chr, a fost adoptată limba greacă pentru oficializarea slujbelor religioase. Pentru traducerea liturghiei în armeană se foloseau interpreți. Această situație se schimbă la începutul secolului al V-lea. Înalțul cleric Mesrób Mashdótz (Mesrob Maștoț), erudit armean, înconjurat de alți cărturari, studiază alfabetele vremii și elaborează 36 de semne, care să răspundă cerințelor fonetice ale limbii proprii armenilor. Sub îndrumarea lui Mesrob Maștoț, prima traducere de amploare în limba armeană, folosindu-se noul alfabet, a fost Biblia⁷, urmată de alte texte liturgice. Din acest moment istoric, cărțile sfinte vor deveni prietenii nedespărțiți ai culturii armenie. În orice colț al lumii unde se vor afla, cărțile îi vor însoți, îi vor proteja și, la rândul lor, le vor proteja, ca pe cel mai prețios bun patrimonial al neamului. Transmise generațiilor viitoare, cărțile bisericești au reprezentat garantul identității și coeziunii naționale armenie.

Titlatura extinsă a Bisericii armenie conține epitetele de ortodoxă, ca afirmare a învățăturii drepte, apostolică - după evanghelizatorii neamului, apostolii Tadeu și Bartolomeu și gregoriană, acesta din urmă, după numele primului său patriarh, Sfântul Grigorie Luminătorul, cel care a dat naștere unei adevărate dinastii ecleziastice, prin urmașii care i-au succedat. Biserica armeană își păstrează autonomia față de Biserica ortodoxă de rit grec, deși îmbrățișează același Crez declarat în conciliul de la Niccea (325), își păstrează ritualurile, tradițiile creștine arhaice și este organizată după propriul sistem ierarhic. Inițial rangurile bisericești erau similare ierarhiei statului, având menirea de a menține unitatea armenilor, dincolo de granițele politice. Patriarhul tuturor armenilor, în subordinea căruia erau hirotonisiți episcopi, unul pentru fiecare regiune/regat armean, este cunoscut sub denumirea de *katholikos* - „conducătorul universal al Bisericii” - echivalentul Papei, în Biserica de rit catolic - și își are reședința la Echimiadzin - „Locul în care Iisus s-a pogorât din ceruri”, mănăstire și biserică fondată la începutul secolului al IV-lea, în Vagharșabad, capitala vechii provincii Ararat, situată la vest de Erevan, actuala capitală a Armeniei.

În momentul de față, Biserica armeană are patru mari diviziuni: cea de tradiție ortodoxă, condusă de catolicosul de la Echimiadzin, o a doua diviziune condusă de catolicosul Ciliciei (Armenia Mică - primul stat armean înființat în afara granițelor etnice, prin emigrarea de negustori și meșteșugari armeni, între

⁶ Vlad Bedros, *Patrimoniul armenesc în România. Între nostalgia exilului și integrarea culturală*, Ed. Noi Media Print, 2011, București, p. 10.

⁷ Anais Nersenian, *Din istoria armenilor*, Ed. Ararat, București, 2006, p. 119.

secolele VII-XI, în zona de sud-estul a Asiei Mici⁸), cu reședința la Antelias, în Bierut (Liban), Biserica armeană catolică și Biserica armeană protestantă⁹. Sub orice formă de manifestare, de-a lungul istoriei, creștinismul a jucat dintotdeauna un rol fundamental, ideologic și cultural, în eforturile de ocrotire a identității naționale armenie, a oferit sprijin moral în momente de răscruce și a reprezentat codul etic și spiritual pentru un popor greu încercat de vicisitudini. Fenomenul diasporei armeniești este un exemplu tipic al coeziunii naționale susținute în principal prin spiritualitatea creștină și implicarea Bisericii în viața armenilor din afara granițelor patriei-mamă, majoritatea exilați involuntar.

Diaspora armeană reprezintă efectul unui lung șir al emigrărilor forțate de împrejurările politice. În cazuri izolate se poate vorbi despre emigrarea voluntară a armenilor, majoritatea atașați cu mândrie de statul natal și de istoria milenară a neamului. Exilul armenilor, început încă din secolul al IV-lea, sub stăpânire persană, continuă sub stăpânire arabă în secolele VIII-IX. În secolul al X-lea urmează dislocări masive de populații în Bizanț, care au antrenat și populația armeană refugiată din calea arabilor. Urmează invaziile selgiucizilor, mongolilor și tătarilor, care au împins pe armeni în regiunile Mediteranei și Rusiei kievene. Armenii din Cilicia nu vor avea o soartă mai ușoară. Sub invaziile neamurilor turcice, vor fi nevoiți să emigreze, încă de la căderea statului Armeniei Mici de la 1375. Populația rămasă și-a păstrat confesiunea creștină, dar și-a pierdut dreptul de folosire a limbii natale. Dar și aceștia, până la mijlocul secolului al XIX-lea, vor emigra masiv spre Europa Occidentală, cu precădere în Italia și Franța, sub influența presiunilor politice. Între secolele XIV-XVII, se înregistrează un flux masiv al emigrării armenilor, determinate de noile condiții impuse de caracteristicile lumii musulmane în accesune. După ce regatele armenie, cel de răsărit, și, mai târziu, cel vestic, își vor pierde substanța statală, la începutul evului mediu, populația din cele două state armenie se disipează. Armenii vor continua să emigreze spre Crimeea, Polonia sau Moldova, iar, în cele din urmă, spre Transilvania, Ungaria și Galiția. În secolul al XVII-lea, se creează condiții favorabile dezvoltării unor localități armeniești¹⁰, pe fondul relațiilor comerciale prospere și al

⁸ Harta, Battista Agnese, Oceano Mondiale, 1542, Tav. IX (ff. 11v-12). Marea Marmara și Marea Neagră (Palatino Latino, nr. inv. 1886) publicat în I. Dumitriu Snagov, *Monumenta Romaniae Vaticana. Manoscritti - Documenti-Carte*, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1996, p. 221.

⁹ Florin Simion Egner, Viorica Popa, *Patrimoniul cultural și religios al comunității armenie și al parohiei bisericii ortodoxe armenie din Botoșani*, Uniunea Armenilor din România, Botoșani, 2013, p. 16-17.

¹⁰ Armenii stabiliți în Persia vor întemeia localități cunoscute pentru prosperitatea comerțului. Un exemplu este Noua Giulfă/Julfa, important centru comercial pe „drumul mătăsii”, întemeiată de armenii strămutați de sultanul Abass I, în timpul persecuțiilor dinastiei sasanide.

calităților pentru negustorie ale armenilor, devenite proverbiale (fig. 2). Armenii rămași sub stăpânirea otomană își vor păstra vie conștiința națională, confesiunea și tradițiile impuse de viața creștină (fig. 3), în ciuda tuturor represiunilor. Dincolo de stăpânirile politice sub care au viețuit sau zonele de emigrare, armenii vor contribui esențial la dezvoltarea economică a regiunilor în care s-au stabilit. Talentul pentru negustorie și calitățile intelectuale, le-au asigurat, independent, atât recunoștința stăpânitorilor, urmată de accesul spre un bun statut economic și social (fig. 3a), dar și invidia acestora.

Politica otomană a unei „Armenii fără armeni” a debutat odată cu războaiele ce măcinau, la începutul secolului al XIX-lea¹¹, existența Imperiului otoman. Din lungul șir al războaielor ruso-turce, sunt importante, pentru viitorul armenilor, momentele de conflict din 1828-1829, războiul Crimeei dintre 1853-1856 și războiul dintre 1877-1878, pe care românii l-au numit pentru independență. Armenii, spre deosebire de români, nu și-au obținut independența după acest conflict, nici aplicarea unor reforme, mult râvnite, care să ducă la emancipare, dimpotrivă, au urmat cele mai crunte masacre, dictate în secret și aprobate în mod tacit de administrația otomană, sub sultanul Abdul Hamid al II-lea, între 1895-1896. Din 1828, după războiul ruso-turc, teritorii însemnate sunt pierdute de otomani în favoarea Imperiului Țarist. În consecință, Armenia răsăriteană a fost transformată în provincie rusească, nucleul Armeniei actuale. Populația de aproape 2,5 milioane de armeni „tolerați” în Imperiul Otoman, discriminați din punct de vedere social, dar și al religiei, reprezenta o amenințare pentru statul otoman subrezit din interior, conștient de infiltrarea puterii rusești în zonele lor de interes¹².

Dincolo de valurile de exil forțat de împrejurări istorice nefavorabile, secolul al XX-lea, pentru armenii din Asia Mică este marcat de cea mai nouă și sângeroasă formă de exterminare – genocidul, care a debutat în aprilie 1915 și s-a continuat cu intensitate maximă până în vara lui 1916, sub regimul Junilor Turci¹³. Istoricul Azad Ordukhanyan¹⁴ folosește nu doar termenul de genocid, ci și pe acela de etnocid, anume exterminarea etnică, culturală, religioasă, ștergerea oricăror legături cu patria natală¹⁵. Romancierul austriac de origine evreiască Franz Werfel (1890-1945) este primul care atrage atenția opiniei publice, în mediile intelectuale

Actualmente localitatea se află în Iran. Comunitatea armeană este protejată guvernamental. Legislația iraniană le garantează armenilor dreptul la propria cultura, religie și folosirea limbii etnice.

¹¹ Michael Hesseemann, *Genocidul împotriva armenilor*, Ed. Meteor Publishing, București, 2016, p. 52-64.

¹² Sergiu Selian, *op.cit.*, p. 14.

¹³ Termenul de genocid contra armenilor nu este acceptat în toate mediile istorice.

¹⁴ Prof. Dr. Azad Ordukhanyan - președinte al Academiei Armene 1860 e. V. (2009-2014) și Președinte al Consiliului Central al Armenilor din Germania.

¹⁵ Michael Hesseemann, *op.cit.*, p. 23.

europene din anii '30, asupra crimelor împotriva armenilor, folosind ca sursă de inspirație pentru cel mai cunoscut roman al său, *Cele patruzeci de zile de la Musa Dag*¹⁶, declarațiile unor copii orfani armeni pe care îi întâlnește într-o fabrică de covoare, în timpul unei călătorii, întreprinse în 1929, la Damasc. Dincolo de acest semnal de alarmă literar, alături de informațiile extrase din documentele emise de misionarii protestanți, martori ai *convoaielor morții*, deportările armenilor, dar și ale altor etnii ce făceau parte din Imperiul Otoman, fac subiectul a numeroase însemnări ale clericilor catolici, precum și al corespondenței Papei Benedict al XV-lea¹⁷, militant pentru pace și pentru protecția oprimaților genocidului, scrisori păstrate în Arhivele Vaticanului. Pentru cei care nu au pierit în deportări¹⁸, nu au fost islamizați forțat, ceea ce nu le garanta neapărat viața, singura soluție a fost emigrarea. Și de această dată pământul românesc s-a dovedit o nouă patrie primitoare pentru refugiații armeni. În prezent, armenii se regăsesc în peste 70 de state ale lumii, deținând peste 300 de biserici active, la care se adaugă bogata activitate culturală, intelectuală și presă scrisă proprie.

Pe teritoriul românesc, armenii au fondat colonii și au întemeiat orașe¹⁹. Și aici, ca peste tot în lume, meșteșugari, negustori și intelectuali, femei (fig. 4) și copii (fig. 5) deopotrivă crescuți în spiritul armenesc înclinat spre educație și inteligență, armenii au creat societăți cu activitate culturală, au construit școli, biblioteci și săli de spectacol, s-au implicat cu efervescență în viața artistică și intelectuală, au îmbogățit societatea românească cu oameni de o înaltă ținută intelectuală și morală. Păstrarea conștiinței naționale pentru comunitatea armenilor din România a fost posibilă prin fidelitatea sinceră pentru credința creștină, menținută prin grija pentru tradiția și ritualurile pe care le-au moștenit din vechime, la care se adaugă nu mai puțin importantul factor lingvistic. Distrugerea învățământului propriu etniei, ca în toate cazurile, a dus la accelerarea asimilării, iar grafia oficială, diferită, a dus la distanțarea noilor generații de limba maternă. În Moldova și Transilvania, unde armenii s-au stabilit încă de la începuturile perioadei medievale, au luat naștere dialecte locale, cu împrumuturi din limbile română, polonă și turco-tătară. În Țara Românească comunitatea armeană își găsește rădăcini începând cu secolele XVI-XVII. Dinamica ei este diferită, cele mai multe dintre familiile actuale provenind din rândul supraviețuitorilor deportărilor secolului al XX-lea. Limba română a avut un impact covârșitor asupra onomasticii armene de pe

¹⁶ Franz Werfel, *Cele patruzeci și cinci de zile de la Musa Dag*, Ed. Univers, 1970.

¹⁷ Michael Hesseemann, *op.cit.*, p. 143-159.

¹⁸ O listă a rezultatelor estimate ale deportărilor sunt prezentate în *Mărturii. Genocidul Armenilor*, volum realizat de Mihai Stepan Cazazian și Eduard Antonian, Ed. Ararat, 1998, p. 46-55.

¹⁹ Grigore Goliav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, 1909, republicat, Ed. Zamca, București, 2011.

teritoriul românesc. Cele mai multe nume proprii, chiar și în cazul armenilor cu nume maghiarizate din Transilvania, reproduc, prin traducere, denumirea ocupației pe care aceștia o dețineau în societate. Pe lângă cele care trimiteau cu gândul la caracteristici fizice sau de caracter determinate, cum ar fi: *Chelul, Albul, Capalb, Bătrân, Boboc* sau traduceri și adaptări ale numelui armenesc inițial: *Covrig, Prunc, Crăciun, Manole*, sunt numeroase exemplele de nume desemnând profesii, cum ar fi: *Brânzar, Ciubotar, Plăcintar, Stegar, Zugrav, Croitor, Văcar, Morar, Diacon*, și, nu în cele din urmă, *Argintar*.

Armenii au excelat în arta prelucrării pietrei, a țesăturilor, a miniaturii și a cărților sfinte (fig. 6). Toate aceste calități artistice s-au dezvoltat în strânsă legătură cu cerințele mediului religios creștin. Deși se păstrează simboluri ancestrale păgâne, semnificațiile acestora sunt schimbate și adaptate vieții creștine.

Artele minore, meșteșugul prelucrării metalelor prețioase, pe care nu doar onomastica o atestă, ci și complexitatea modelelor și importanța obiectelor liturgice din metale prețioase păstrate în bisericile armenesti, reprezintă una dintre profesiile de tradiție ale armenilor, recunoscuți ca meșteri și negustori ai obiectelor din metale și pietre prețioase. Existența unei tradiții a acestei ocupații își găsește rădăcini încă din antichitate, până în prezent. Cei mai pricepuți orfevri ai sultanilor otomani, dar și ai șahilor Persiei, erau armenii din orașul Van, recunoscuți pentru operele lucrate în tehnica argintului cu intarsii de niello și pentru delicatele filigranuri (fig. 7). Majoritatea orfevriilor și bijutierilor din Imperiul Otoman european și asiatic, în secolele al XVIII-XIX, erau de origine armeană și proveneau din centrele orășenești Van, Garin, Erzerum, Sivas, Cezareea Cappadociei, Arabkir. În Constantinopol, orfevrii armeni se bucurau de o largă recunoaștere. Conform unei liste a bijutierilor Înaltei Porți, ce datează din timpul sultanului Selim al III-lea, la 1806 erau enumerați 27 de bijutieri de înaltă ținută, dintre care unul singur era grec de origine, restul erau armeni²⁰. Comerțul și șlefuirea pietrelor prețioase, mai ales a diamantelor au fost unele dintre acțiunile de pionierat ale armenilor în imperiu. Talentul și îndemânarea lor îi poziționau în raport de comparabilitate cu artiștii consacrați de la casele de bijutieri din Olanda, Belgia și Franța, ce dețineau monopolul pieței²¹. Un exemplu, în acest sens, sunt bijuteriile *Sultanului Roșu* (Abdul Hamid al II-lea), puse în vânzare în 1909, după revoluția Junilor Turci. Acestea erau lucrate de bijutierii armeni din familia Duz, titulari ai funcției de bijutieri ai sultanului, și impresionau prin aspect, tehnică și valoare²².

²⁰ Anahit Astoyan, cercetător, Biblioteca Matenadaran din Erevan, în <http://armeniantrends.blogspot.ro/2009/11/armeniens-economie-ottomane.html>, accesat în septembrie 2017.

²¹ Patrick Voillot, *Diamonds and Precious Stones*, Ed. Thames & Hudson, Londra, 2010, p. 59-83.

²² Frédéric Macler, *Autour de L'Art Arménien*, Conferință ținută la Fundația Carol I, București, 30 iunie 1927, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1929, p. 63, BnF Gallica, <http://gallica.bnf.fr>, accesat în august 2017.

Mulți dintre orfevrii stabiliți la Paris, de altfel, proveneau dintr-o emigrație orașului Van.

„Frumoasele odoare (liturgice) de aur și argint” au fost adesea jefuite de cotorpitori, de-a lungul istoriei poporului armean, permanent aflat în confruntare cu schimbările de putere politică din zona Asiei Mici. Cu toate acestea, bisericile armenesti din România sunt înzestrate cu numeroase obiecte din argint folosite în cultul religios, donate de membrii comunității.

Cele mai multe piese din argintăria bisericilor din România sunt datate între secolele al XVIII - al XIX-lea și sunt lucrate în ateliere austriece (fig. 8), rusești (fig. 9), otomane (fig. 10) sau necunoscute/locale, păstrând specificul artei armenice. Încadrată perfect în spiritul oriental, arta armeană folosește fiecare element decorativ cu un scop precis, dincolo de aspectul estetic și de confruntarea artistului cu teama de vid. Fiecărui motiv i se atribuie o valoare ideologică bine definită, articulându-se un adevărat limbaj artistic al semnelor, spre deosebire de arta occidentală, care este cu precădere figurativă. Argintăria liturgică păstrează acest aspect, simbolurile creștine împletindu-se cu semnificațiile străvechi ale motivelor decorative, conservate în mediul religios armenesc (fig. 11). Vechile semnificații ale crucii - simbol solar, al luminii, se împletesc cu cele creștine. Pe lângă reprezentările de cruce „cu raze”, crucea armenescă are două alte tipuri, proprii: crucea cu brațele egale și lățite la extremități și crucea „cu volute/coarne” cu care sunt împodobite faimoasele *khacikar* - în traducere literală, cruci de piatră, dar care depășesc semnificativ simpla noțiune de cruce-monument, fiind adevărate opere de artă, broderii în piatră²³.

Reprezentările în argint ale crucii, devenită imaginea universală a creștinismului, alături de cărțile sfinte, împodobite cu ferecătură metalică din metal prețios (fig. 12) sunt omniprezente în patrimoniul ecleziastic al armenilor din România și la fel de bogat decorate. Cele mai numeroase donații ale credincioșilor armeni sunt cruci de mână (fig. 13 a, b) și cruci de altar (fig. 14 a, b).

Bisericile armenesti, lipsite de iconostas, au o configurație a altarului diferită, comparativ cu cel al bisericilor de rit ortodox, grec. Spațiul sacru, rezervat sacerdoților, este delimitat prin închiderea unor perdele de altar, trase în anumite momente ale liturghiei, și de o simplă balustradă, care reprezintă linia de demarcație între spațiul sacerdotal și credincioși. Unele biserici care deserveau unei comunități mai mari erau prevăzute cu alte două altare anexe, mai mici, unul în paraclis și altul în sacristie, dotate, la fel, cu odoare din argint. Masa de altar, aflată permanent la vederea credincioșilor, are nu doar un rol sacru important, ci și unul estetic. Central sunt amplasate crucile de altar, evanghelia, icoana de altar, potirul cu disc

²³ Meliné Poladin Ghenea, *Ipostaze ale simbolului cruciform în arta armeană*, Ed. Ararat, 2011, p. 76-89.

sau capac, pentru sfintele daruri, acoperite cu broderii (acoperământ de altar), porumbeii în care se păstra mirul, relicvare (cruci-relicvar sau cutiuțe pentru relicve), cutiuțele din argint pentru azimă, toate acestea încadrate de sfeșnice somptuoase. Porumbelul pentru mir (fig. 15), din argint, obiect religios tradițional armean, simbolizează, potrivit relatărilor biblice despre potopul din vremea lui Noe, porumbelul care s-a întors pentru a le indica călătorilor din arcă unde se află pământul, călăuzindu-i spre vârfurile munților Ararat. Mirul este folosit în timpul vieții credincioșilor doar în ritualul botezului, porumbelul fiind considerat reprezentarea Sfântului Duh. De sărbătoarea Bobotezei (6 ianuarie), armenii celebrează Epifania (Arătarea Sfântei Treimi în momentul Botezului) împreună cu Nașterea Domnului (Crăciunul), potrivit unui ritual arhaic. În acest moment se toarnă și se amestecă mir din porumbel în apa sfințită. Pentru botezul credincioșilor erau folosite cristelnițe din metal comun, argintate, mai ales pentru botezarea copiilor la domiciliu.

Candelele și cădelnițele (fig. 16, 16a - detaliu) din argint sunt frecvent întâlnite în cultul armenilor, numărul mare al celor păstrate în patrimoniul bisericilor indicând larga popularitate ce o aveau în rândul donatorilor de odărnă sfinte. În biserica Sfânta Maria din Botoșani se păstrează 14 cădelnițe, cu donatori cunoscuți, datate de la începutul secolului al XIX-lea până spre jumătatea veacului²⁴. Pe lângă cădelnițe, se conservă în bisericile armenesti și tămâietoarele, recipiente pentru arderea tămâii - emisferice, cu diametrul oval, prevăzute cu picior scurt, cu capac rabatat, decorat cu motive geometrice sau florale tradiționale, incizate.

Ibrice, ceainice, ligheane de argint (fig. 17) se regăsesc în inventarul bisericilor armenesti, cu inscripții gravate - rugăciuni, numele donatorilor, folosite în ritualul spălării picioarelor copiilor, la sărbătoarea Paștelui. Se păstrează, de asemenea, tăvi cizelate cu chipurile sfinților protectori sau ajurate cu motive armenesti, cu inscripții în armeană, lingurițe din argint pentru împărțășanie, dar și linguri mari din argint pentru pregătirea supei la sărbătoarea Madagh în ziua de Sfântul Iacob. Discurile cu picior, cu scena Răstignirii, decorate prin cizelură și filigran, încadrate de un decor razant sunt alte obiecte tipice bisericilor armenesti, reprezentând parțial echivalentul ripidei²⁵ (evantai liturgic) utilizată în ritul ortodox - grec. Specifice cultului armean sunt talgerele de bronz, prin zgomotul lor invocându-se deschiderea cerului pentru primirea rugăciunilor credincioșilor.

Alte obiecte de cult caracteristice sunt reprezentările unor părți ale corpului uman miniaturale, lucrate în argint, care se puneau la icoanele sfinte, ca semn de mulțumire pentru vindecarea diverselor boli, indicate prin partea anatomică lucrată

²⁴ Florin Simion Egner, Viorica Popa, *Din istoria patrimoniului comunității armenilor din Botoșani*, Botoșani, 2014, p. 175.

²⁵ Nina Simon, Victor Simion, *Mic dicționar de artă sacră și de cultură veche românească*, Ed. Basilica, București, 2017, p. 130.

în metal (de obicei, picioare, mâini și ochi), precum și crucile cu patru pietre albastre, cu care se atingeau bolnavii pentru vindecare.

Veșmintele preoțești, recunoscute datorită particularității pelerinei cu glugă ascuțită, sunt însoțite de alte obiecte de argint, folosite în cult. Mitrele preoțești, atunci când nu sunt lucrate integral din argint, sunt împodobite cu aplicații din acest metal prețios, cu pietre semiprețioase (fig. 18). Specific armenilor este gulerul (vagas) cu montură în medalioane din argint, de cele mai multe ori aurit, în care sunt reprezentați cei 12 apostoli (fig. 19), aplicate, ca brâu, la un capăt al unui material textil, de formă dreptunghiulară. Se păstrează, pentru hainele preoțești, alături de crucile de purtat la gât, cingători din argint lucrate în filigran și închise cu paftale.

Alte întrebuițări ale argintului în mediul religios se materializează în împodobirea veșmintelor preoțești și a tapiseriilor de altar prin coasere și broderie cu fir de argint (fig. 20) sau în aplicarea rizelor de argint, cu pietre semiprețioase, la icoane.

Majoritatea bisericilor armenesti din România poartă hramul Sfintei Maria, cea mai iubită sărbătoare a armenilor, sau al Sfintei Cruci. Din iconomia sfinților care se bucură de o mare apreciere atât la armenii catolici, cât și la cei orientali, alături de Sf. Grigorie Luminătorul, creștinătorul armenilor, Sfânta Hripsime, Sfânta Gayane, Sfânta Shoghagat, se observă reprezentări numeroase ale apostolilor, mai ales ale apostolilor Iacob, Filip, Bartolomeu, Toma și Andrei, ale martirilor - Sfântul Ștefan, primul martir creștin, precum și ale altor sfinți creștini sărbătoriți și de biserica de rit grec - Sfinții Constantin și Elena, Varvara, Mina, ale Arhanghelilor Mihail și Gavril. La armenii ortodocși, dar și la cei catolici, sunt reprezentate scene biblice, cu precădere Bunavestire, Cina cea de Taină, Sfânta Treime, Răstignirea și Înălțarea Domnului, dar și specifice, Creștinarea regelui Tiridates de către Sfântul Grigorie Luminătorul, Sfânta Maria - Regina Rozariului²⁶. Reprezentările iconografice de pe argintăria liturgică sunt cu precădere dedicate scenelor evanghelice și martorilor ei principali, cuprinse în medalioane, la care se adaugă reprezentările de heruvimi.

În prezent, principalul patrimoniu spiritual și material al armenilor din România este găzduit de Biblioteca și Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, ce funcționează într-o clădire proiectată de arhitectul Emil Călinescu, în curtea Catedralei Armene Sfinții Mihail și Gavril din București. Bazele colecției au fost puse de istoricul H. Dj. Siruni, inițiatorul proiectului Biblioteca Centrală Armeană, proiect început din 1927. Cu timpul, pe lângă

²⁶ Emese Pál, *The Sacral Art of Transylvanian-Armenians*, în *Far Away from Mount Ararat. Armenian Culture in the Carpathian Basin*, catalog de expoziție, Budapesta, 2013, p. 73-83; pl. IV.6, p. 141.

biblioteca, a luat ființă o secție muzeală, alcătuită din obiectele strânse din bisericile armenie din țară.

Alături de colecția de la București, deosebit de valoroase sunt obiectele din patrimoniul bisericilor din Moldova, cu cele mai importante centre la: Suceava (Mănăstirea Hagigadar, Biserica Zamca, Biserica Turnu Roșu, Biserica Sfânta Cruce), Iași (Biserica Sfânta Maria) și Botoșani (Biserica Sfânta Maria, Biserica Sfânta Treime, Biserica Buna Vestire din cimitirul Eternitatea); precum și obiectele păstrate în Catedrala Armeano-Catolică din Gherla (Armenopolis), în biserica și Muzeul „Tarisznyás Márton” din Gheorghieni, în bisericile din Frumoasa și Dumbrăveni (Elisabethopolis), biserici ridicate de comunitatea de rit armeano-catolic din Transilvania, în care sunt tezurizate importante manuscrise și obiecte din patrimoniul liturgic armean.

Fig. 1. Mandylyon. Pictură murală, Biserica Hagigadar, Suceava

Fig. 2. Negustor armean. Autor necunoscut, pictură în ulei. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 3. Mire armean. Albumul Ferriol, *Recueil de cent estampes representant différentes nations du Levant*, 1714, pl. 86, MNIR, nr. inv. 106151

Fig. 3a. Arhitect armean. Albumul Ferriol, *Recueil de cent estampes representant différentes nations du Levant*, 1714, pl. 88, MNIR, nr. inv. 106151

Fig. 4. Portret de armeană. Fotografie, din patrimoniul Parohiei Catedralei Armeano-Catolice din Gherla

Fig. 5. Fotografii cu copii armeni. Casa parohială a Bisericii armenie din Gheorgheni

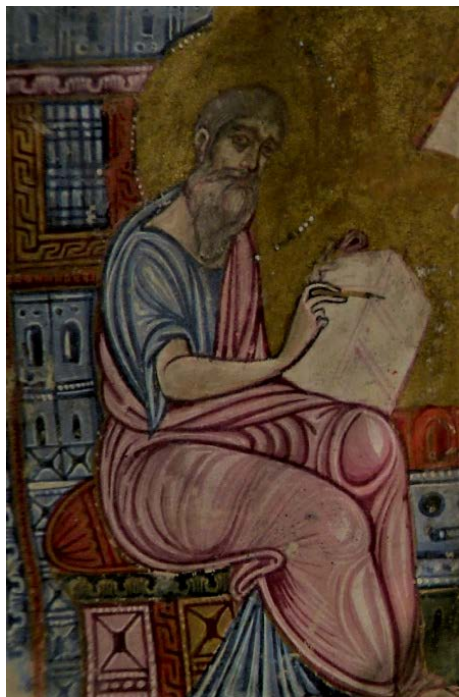

Fig. 6. Filă miniată, Evanghelie din patrimoniul Cancelariei Bisericii Sf. Maria din Botoșani, datată sec. al XV-lea, păstrată la Ecimiadzin

Fig. 7. Macheta de biserică, relicvar, decorată în filigran, atelier necunoscut. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 8. Marcaj al argintului, atelier austriac, 1814, aplicat pe un ibric. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 9. Marcaj rusesc al argintului, atelier Moscova, argint verificat de Ivan Avdeev - 1859, marcaj de meșter P. A. Posibil Pyotr Abrosimov (1869-1908) marcaj aplicat pe cruce de mână. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

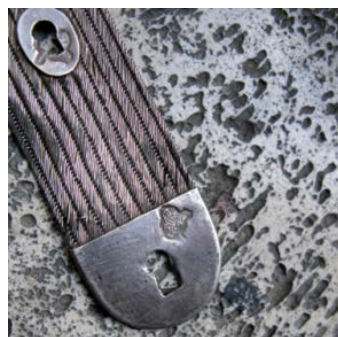

Fig. 10. Turaua sultanului, atelier din Imperiul Otoman, aplicată pe un capăt de centură. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 11. Încadrament de piatră decorat cu motive solare. Interior din Biserica Zamca, Suceava

Fig. 13. Cruce de mână din argint, cu inscripție în limba armeană. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 12. Ferecătură de carte din argint, în interior Evanghelia tipărită la 1786 la Constantinopol, Cancelaria Bisericii Armene din Botoșani

Fig. 14a. Cruce de altar. Atelier transilvănean necunoscut, sec. al XVII. Catedrala Armeano-Catolică din Gherla

Fig. 14b. Cruce de altar. Atelier necunoscut. Biserica Sfânta Maria, Botoșani

Fig. 15. Porumbel pentru mir. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

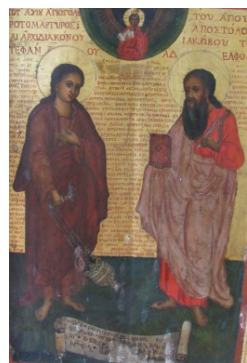

Fig. 16. Icoană a Sfinților Ștefan și Iacob, cu inscripție în greacă și armeană. Arhiepiscopia Bisericii Armene din România

Fig. 16a. Detaliu, reprezentare a unei cădelnițe din argint. Icoană a Sfinților Ștefan și Iacob. Arhiepiscopia Bisericii Armene din România

Fig. 17. Ibric, atelier austriac (1814) și lighean din argint. Ambele, cu inscripție de donație în armeană, 1835. Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 18. Mitră. Detaliu de pe calotă Muzeul Armenesc, donația Hovsep și Victoria Dudian, București

Fig. 19. Vagas (guler) compus din 12 medalioane cizelate, cu imaginile celor 12 apostoli. Arhiepiscopia Bisericii Armene din România, București

Fig. 20. Detaliu de broderie cu fir de aur și argint. Pluvial. Catedrala Armeano-Catolică din Gherla

**RELATII COMERCIALE OTOMANO-VEȚIENE
ȘI RĂZBOIUL CIPRULUI**
**OTTOMAN-VENETIAN COMMERCIAL RELATIONS AND
THE WAR FOR CYPRUS**

Roxana Gâscă*

Abstract

The rivalry between the Ottoman Empire and Venice started right after the Battle of Nicopole, in 1396, that had as a result a decisive Ottoman victory against the allied army that consisted mainly in French, Hungarian, Vallachian and Venetian effectives. After that, the frontier between Islam and Christendom was slowly moved towards North, to Hungary, as the result of the policy of territorial expansion of the Ottomans; after conquering the Balkans, their ambition was to get to the heart of Europe, as we can relate to the events that followed.

Until 1718, when the Treaty of Passarowitz was signed, a peace treaty that ended the conflicts between the Ottoman Empire on one side and the alliance of the Habsburg Empire with the Republic of Venice on the other, the relations between the Ottomans and the Venetians fluctuated.

Based on both of their interests in monopolizing the commerce in different parts of the Levant and also in the Mediterranean Sea, considering the fact that the Ottomans did not eliminate the Venetian commerce from their territories after their conflicts, even though most of the times, Venice was a part of many anti-Ottoman alliances, the two states when they were not at war, found a way to reconcile temporarily by signing peace treaties, frequently renewed, that gave the Venetians many commercial benefits.

Keywords: The Ottoman Empire, Venice, war, temporary peace, commerce.

Istoria Imperiului Otoman în secolul al XVI-lea a fost plină de momente importante pentru evoluția statului, așa cum putem studia atât în literatura de specialitate, cât și în informațiile din documentele de arhivă.

Sultanii care au urcat pe tronul imperiului după Mehmed al II-lea s-au raportat la domnia acestuia ca la o piatră de hotar. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au produs schimbări masive în configurația teritorială a imperiului, de la cucerirea Constantinopolului, care l-a transformat pe sultanul Mehmed al II-lea

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, secția Patrimoniu, doctorand al Școlii de Studii Avansate a Academiei Române; gasca.roxana@yahoo.com

în cel mai cunoscut și admirat conducător musulman, până la ducerea la împlinire a procesului de islamizare sistematică¹ prin ocuparea unor vaste regiuni balcanice, continuând prin cuceririle importante în Orient și stabilirea monopolului în Mediterana prin transformarea celor mai importante porturi în teritorii otomane.

Relațiile Imperiului Otoman cu statele europene în secolul al XVI-lea stau ca mărturie a momentului în care ambițiile sultanului își îndreaptă atenția către Ungaria și Viena mai ales. Inevitabil însă, această aspirație de instaurare a unei dominații universale și crearea unui *imperium mundi mahomedan* s-a ciocnit de aceeași atitudine adoptată de Carol Quintul și nu este de mirare faptul că exista un conflict de interese, pentru că în prima jumătate a secolului al XVI-lea Francisc I al Franței a intrat în tratative cu sultanul, cerându-i ajutor în contextul conflictului cu Habsburgii, care loveau din Spania; totul se petrecea în timpul celor patru războaie pe care Francisc le-a purtat împotriva lui Carol Quintul. Un alt moment important în relațiile cu Franța este marcat în 1535 când a fost încheiat un tratat otomano-francez prin care au fost stipulate pentru prima oară în istorie *capitulațiile*. Era un tratat prin care Franța se angaja să sprijine sultanul împotriva Austriei și Veneției iar la rândul ei se acordau privilegii comerciale care i-au permis să monopolizeze întregul comerț al imperiului cu țările europene².

În ceea ce privește originea termenului *capitulații*, știm că încă din Evul Mediu, în Europa, legile regale care se ocupau de tratarea diferitelor probleme interne ale statului erau numite *capitularium*, derivând deci din cuvintele latinești *caput*, *capitulum*, care înseamnă „capitol” sau „paragraf”; astfel, în diplomatica europeană medievală, aceste *capitulații* nu erau altceva decât niște documente structurate pe capitole. Pentru că de-a lungul secolelor XV-XVII, *'ahdnâme*-lele³ acordate pentru legiferarea înțelegerilor de pace și comerț cu europenii aveau caracterul unei enumerări de clauze și probleme, fără să aibă, în schimb, vreun fel de marcă de capitol, aceștia din urmă, considerându-le ca fiind tratate le-au numit folosind termenul *capitulații*⁴.

¹ Zona balcanică era totuși un teritoriu creștin, însă avea și zone islamizate, în care populația a trecut la Islam foarte repede (cazul Bosniei) dar și regiuni în care islamizarea s-a produs lent și regulat.

² Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, Cambridge University Press, 2002, p. 99-100.

³ *'Ahdnâme/Ahdnâme-i Hümayûn* („carte imperială de legământ”) era documentul prin care se consemna existența unei înțelegeri de tipul unui „contract” între reprezentanții statului otoman și un stat, comunitate, chiar și un individ. Folosit foarte des în cadrul relațiilor externe ale otomanilor, și având și alte întrebuințări, aceste documente, în cazul de față erau folosite pentru a desemna înțelegerile de pace încheiate cu principii străini, musulmani sau nu, tributari sau nu. (Viorel Panaite, *Dreptul păcii și războiului în Islamul otoman. Glosar și bibliografie*, Editura Universității din București, 2008, p. 26.).

⁴ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Editura ALL, București, 1997, p. 199.

Așadar, *capitulațiile*, așa cum au fost ele numite și cunoscute de europeni, sunt niște tratate comerciale, prin care se stabilea statutul negustorilor străini în *șari'a*, protejați sau neprotejați, și li se acordau privilegii de a face comerț pe teritoriul otoman și în apele otomane; chiar mai mult, se stabileau toate aspectele care țineau de activitatea comercială și toate drepturile și obligațiile acestor negustori străini. Aceste privilegii comerciale acordate de otomani nu au cunoscut o generalizare, cum se va putea observa mai târziu, spre exemplu în secolul al XVIII-lea, astfel că sub patronajul marilor puteri europene cu care se încheiaseră tratate, Franța și Anglia în cazul de față, făceau negoț și alți negustori străini⁵, provenind din state care nu încheiaseră tratate cu otomanii⁶.

Din punct de vedere comercial, relațiile Imperiului Otoman cu Veneția în secolul al XVI-lea, au oscilat, trecând de la calm la tensiune, atât pe fondul intereselor celor două puteri cu privire la monopol comercial, dar și al alianțelor pe care *Serenissima* le încheia împotriva otomanilor.

De-a lungul secolului al XVI-lea, Veneția a avut perioade de timp în care s-a aflat în război cu otomanii. De aceea, în momentele tensionate se impunea ca navele comerciale venețiene să navigheze sub protecția Franței⁷ pentru că în mod normal (în timp de pace) venețienii puteau naviga sub pavilion propriu, având reprezentanță la Poartă. La sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea a fost dusă o aprigă luptă diplomatică de către puterile europene pentru obținerea de la Poartă a recunoașterii oficiale a dreptului de protecție asupra negustorilor din țările fără *'ahdnâme* care mergeau în imperiu⁸. Dintre cele trei state care au beneficiat de acest drept al protecției negustorilor străini din țările fără *'ahdnâme* a făcut parte și Veneția, care jucând astfel rolul de „protector”, își

⁵ Textele tratatelor de pace și comerț fac referire adesea la faptul că această categorie de negustori beneficia de același regim ca acei negustori veniți din state care aveau capitulații încheiate cu Poarta; în concluzie, s-a produs o categorisire a acestor negustori, anume *harbî* cu *'ahdnâme*, ei fiind cei care aveau ambasadori proprii la Poartă, ca urmare a încheierii de tratat, respectiv *harbî* fără *'ahdnâme*, anume negustorii care nu aveau ambasadori la Poartă, pentru că veneau din state care nu încheiaseră tratate cu otomanii.

⁶ Viorel Panaite, *Negustorii străini „protejați” în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale.*

⁷ La sfârșitul secolului al XVII-lea, spre exemplu, protecția negustorilor venețieni a fost trecută sub pavilion englez.

⁸ Este și cazul Olandei, ai cărei negustori apar menționați în comerțul levantin abia la sfârșitul secolului al XVI-lea, și pentru a căror protecție diplomații englezi și cei francezi s-au luptat aprig (așa cum apare în corespondența diplomatică). În 1598 Olanda a primit permisiunea regelui Henric al IV-lea de a naviga în apele otomane sub pavilion francez, pentru ca în 1612 să primească prima *'ahdnâme* cu privilegii comerciale și reprezentanță diplomatică permanentă la Poartă.

însuma anumite beneficii, cele mai importante fiind cele financiare, dar și cele care duceau la creșterea prestigiului în Levant⁹.

În ceea ce privește situația insulei Cipru, aceasta fiind situată într-o zonă strategică importantă a cunoscut de-a lungul istoriei mai multe stăpâniri ale puterilor care și-au revendicat teritorii din Orientul Mijlociu, încă din Antichitate până în Epoca Contemporană.

În Evul Mediu, Cipru a fost parte a posesiunilor bizantine până în 1192, când a fost cucerit de dinastia franceză romano-catolică de Lusignan (care a rezistat aproape 300 de ani și care nu a făcut altceva decât să distrugă orice legătură cu Bizanțul), facțiune a cruciaților care erau în drum spre Ierusalim, pentru ca mai apoi, din 1489 să fie trecut sub stăpânire venețiană. Din 1571, ca urmare a războiului dintre otomani și reprezentanții Ligii Creștine, Cipru a devenit parte a Imperiului Otoman până în 1878, când a fost pus sub administrație britanică, urmând ca în 1914 să fie anexat și transformat în dominion al Imperiului colonial britanic¹⁰.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în timp ce venețienii își făceau griji pentru Cipru, în condițiile în care sultanul Selim al II-lea dăduse ordin să se refacă flota, pentru care a dispus sume mari de bani, deci otomanii își refăceau forțele militare devenind amenințători pentru europeni după ce anterior își dovediseră supremația în războiul naval, Papalitatea își îndrepta atenția din nou asupra Maltei, considerând că otomanii ar avea motive să se întoarcă într-un nou atac asupra insulei. Mai mult decât atât, în august 1569 Papalitatea a refuzat să acorde venețienilor ajutor financiar, considerând că temerile acestora, anume că se va declanșa un nou război cu otomanii, erau nefondate și că nu erau într-atât de presați de situație încât să ceară bani de la biserică¹¹.

În 1570, unii membri ai Senatului venețian au acceptat ca Cipru să fie cedat otomanilor în schimbul unor compensații în Dalmația și Albania și al unor noi privilegii comerciale acordate de Imperiul Otoman, alții au sugerat să se trimită la Poartă daruri alese atât pentru sultan, cât și pentru marii demnitari pentru a influența hotărârea în ceea ce privește soarta insulei. Dar facțiunea cea mai puternică era aceea care cerea declanșarea unui conflict militar și aceasta a avut câștig de cauză, pentru că se considera că numai printr-un război se putea contracara expansiunea musulmană în Marea Mediterană. Astfel, în urma unei întâlniri formale între reprezentanții cele două puteri, în care nu s-a ajuns la un compromis în ceea ce privește cedarea insulei, trupe ale armatei otomane, sub comanda lui Mustafa Pașa, au ajuns în Cipru în iulie 1570. Între timp, Papa Pius al

⁹ Viorel Panaite, *Negustorii străini „protejați” în Imperiul Otoman în secolele XVI-XVII. Observații generale.*

¹⁰ Clement Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, PALGRAVE MACMILLAN, London, 2010, p. 1.

¹¹ Kenneth M. Setton, *The Papacy and The Levant (1204-1571)*, Volume IV, The Sixteenth Century, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1984, p. 932-942.

V-lea încerca să restabilească o alianță între Spania și Veneția, însă Spania, având interese și preocupându-se de ceea ce se întâmpla în Nordul Africii, adică să apere Mediterana de vest împotriva atacurilor continue venite de la corsarii din Alger, nu a dat un curs favorabil cererii papale. Cu greutate, după un răstimp destul de lung, Filip al II-lea a răspuns cererii papei și a trimis un escadron care s-a alăturat, împreună cu trupele papale, flotei venețiene abia la sfârșitul lunii august 1570. După căderea Nicosiei în mâinile otomanilor, la 9 septembrie, forțele creștine au hotărât să se retragă în apele italiene, urmând în iarna anului 1570 o serie de noi negocieri între Papalitate, Spania și Veneția. Astfel, liga creștină a semnat la 15 mai 1571 o hotărâre de extindere a războiului care să includă operațiuni atât în Nordul Africii, cât și în partea de est a Mediteranei. Deși armata creștină s-a strâns la Messina cu forțe proaspete în septembrie 1571, era prea târziu pentru a mai salva Cipru, după ce Famagusta, ultima redută venețiană, a capitulat în fața otomanilor la 1 august, după un asediu de unsprezece luni¹².

După cucerirea otomană a insulei Cipru, Papalitatea împreună cu Veneția și Spania, pentru că încă aveau în dotare efective vaste ale flotelor, a declanșat o nouă cruciadă creștină. Flota otomană s-a îndreptat către Lepanto, unde avea să se desfășoare bătălia între cele două puteri. La 7 octombrie 1571, armada Ligii Sfinte aflată sub comanda lui Ioan de Austria a întâlnit în Golful Patras flota otomană comandată de *kapudan başı* Ali Pașa. După câteva ore de luptă efectivă, flota otomană a suferit pierderi atât de mari în nave de război, dar și în soldați (inclusiv comandantul flotei a pierit în luptă), încât a fost înfrântă¹³.

Veneția, nemulțumită de rezultatul războiului, care o costase bani grei, și împovărată de pierderea drepturilor asupra comerțului în Levant, dar mai ales de pierderea livrărilor esențiale de cereale pe care era obișnuită să le primească din Imperiul Otoman, a cerut pace sultanului în martie 1573, primind-o în schimbul cedării Ciprului și a plății unei mari sume de bani pentru cheltuielile de război, ceea ce a însemnat și destrămarea Ligii Sfinte¹⁴.

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea pentru Imperiul Otoman a început declinul. Acest declin s-a manifestat în primul rând prin sclerozarea economiei de stat, deficit bugetar și instabilitate a monedei. Nu în ultimul rând, primele mari eșecuri militare care au avut un ecou răsunător în epocă, la Malta în 1565, Astrahan, 1569, și nu în ultimul rând la Lepanto, în 1571 au adus un aport considerabil acestui regres¹⁵. Sigur că alianța creștină triumfătoare atât la Malta cât

¹² V. J. Parry, H. Inalcık, A. N. Kurat, J. S. Bromley, *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge University Press, 1976, p. 109.

¹³ Gábor Ágoston, Bruce Master, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Library of Congress, 2009, p. 428.

¹⁴ V. J. Parry, H. Inalcık, A. N. Kurat, J. S. Bromley, *op.cit.*, p. 110.

¹⁵ Spunem regres pentru că cel puțin în cazul conflictului de la Lepanto, literatura de specialitate relatează faptul că eșecul otomanilor s-a bazat în mare parte pe starea militară

și la Lepanto a sărbătorit aceste victorii, însă în scurt timp s-a observat că aceste avantaje nu erau durabile. O campanie mult mai decisivă a fost declanșată de otomani în 1574 pentru cucerirea Tunisului, disputat și pierdut în favoarea Habsburgilor în timpul primei campanii din 1534-1535. Cu siguranță a fost o acțiune care a ridicat o problemă vitală a războiului maritim dus între cele două forțe și care ar fi schimbat radical raportul de putere în Mediterana: dacă nordul Africii să fie lăsat sau nu sub control otoman¹⁶.

a acestora, flota otomană fiind decalată tehnologic față de ceea ce se întâmpla în rândurile europenilor.

¹⁶ V. J. Parry, H. Inalcık, A. N. Kurat, J. S. Bromley, *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge University Press, 1976, p. 101.

**SCRISORI CĂTRE MAMA.
CONTRIBUȚII LA GENEALOGIA FAMILIEI BENGESCU
LETTERS TO MOTHER.
CONTRIBUTIONS TO THE GENEALOGY OF
THE BENGESCU FAMILY**

Alexandra Mărășoiu *

Abstract

The Bengescu family was one of the major boyar families of Wallachia during the Middle Ages and the Modern Epoch. The National History Museum of Romania has recently purchased three 19th century letters (two from 1859 and one from 1861) addressed by one of its representatives, Elena Bengescu, married Sadovski, to her mother, Marghioala Bengescu, who returned to her maiden name after both her divorces. Following the transliteration of the three letters from the Cyrillic into the Latin alphabet, this article brings forth some biographical data about Marghioala Bengescu and her daughter which adds to or revises what is already known about them.

Keywords: genealogy, Bengescu, 19th century, correspondence, Cyrillic alphabet, transliteration.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României au intrat, de curând, prin achiziție, trei scrisori de secol XIX în limba română cu alfabet chirilic, semnate „Elena Sadovski”¹ și adresate mamei sale, Marghioala Bengescu. În toate, fiica, despre care reiese că se află în Rusia, împreună cu soțul, Nicanor Sadovski, și copilul, Constanța, dă vești despre sine și se interesează de mamă, exprimându-și dorul față de ea și dorința de a putea reveni cât mai curând în țară, spre a-i fi alături. Două dintre scrisori sunt din 1859 (9 martie, respectiv 26 octombrie). A treia, deși nu este datată, poate fi plasată în 1861 datorită faptului că în text este menționat un eveniment petrecut în acest an: moartea Mariei Banov. Născută Bibescu și verișoară primară a domnilor Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, aceasta a fost soția colonelului rus Alexandru Banov, sosit în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829 și stabilit apoi la București. Conform

* Documentarist, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Medievală din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; email: alexandramarasoiu@yahoo.com

¹ Uneori în loc de „i” apare „y”.

inscripției de pe mormântul ei, aflat în cimitirul mănăstirii Cernica, Maria Banov a murit în 1861².

În acest articol, cele trei scrisori urmează a fi redată în transliterație latină. Apoi, pe baza lor și a documentării făcute în încercarea de a afla cine au fost Marghioala Bengescu și Elena Sadovski, vor fi prezentate câteva informații care le completează sau le corectează pe cele deja cunoscute despre cele două personaje.

1

859 martie 9

Sărut mâinile!

Scumpa și neprețuita mea măicuță, iartă-mă că am întârziat a-ți răspunde <din> pricina boalii mele din luna lu septembrie. Am lepădat din sperietură, m-am speriat noaptea, fiind singură acasă, bărbatu meu lipsea în oraș. Și dintr-acea vreme și până acum, în luna lui martie, am fost tot întruna bolnavă, dintr-o boală într-alta, de cât gândeam că nu mai găsesc leac. Așa boală grea și îndelungată nu am pătit în viață. Nu-mi părea rău că o să mor, decât îmi părea rău să mor așa departe de dumneata, fără să poci să te văz. Neprețuita mea măicuță, nu poți să-ți închipuiești câtă mângâiere mi-au făcut scumpa dumitale scrisoare, de câte ori am sărutat-o și am udat-o cu lacrimi, văzând că ai pătit, câtă bucurie și mângâiere mi-au pricinuit văzând scrisoarea dumneatale, citind-o și văzând toate ce-mi scrii. M-am întristat, mi se rupea inima că nu am fost lângă dumitale ca să te caut. Cine te căuta și te îngrijea, numai milostivul Dumnezeu știe și vede câtă neodihnă și mâhnire <sunt> în sufletul meu văzând că sunt departe de dumneata, nu poci a te vedea în tot minutul. Nu trece un ceas pe zi în care să nu vorbim de dumneata, scumpa mea măicuță. Sărmanu bărbatu-mieu, cât ar dori să fim cu dumneata. Împrejurările dacă s-o face vreo orânduială în țara noastră sărmană scie-ne, neprețuita mea măicuță, cu ce am putea face vreo speculație ca să putem trăi. Acum și aici multe schimbări o să se facă, până acum încă nu s-a isprăvit. Scumpa mea măicuță, toată vremea și sărbătorile le-am petrecut cu lacrimi. Îmi închipuiam că anul trecut acele zile eram fericită, că le-am petrecut cu scumpa și neprețuita mea măicuță și acum sunt așa departe, în străinătate. Din zi în zi mă simt că-mi slăbesc sănătatea. Chipul <e> mai bine, dar în sufletul meu <sunt> neodihna și gându cum să facem ca să fim cu dumneata. Scie-mi, te rog, cum te afli, trimite scrisoarea prin arhimandrit, sărmanu, el mi le trimite, cum petreci, ce faci. Atâta mângâiere îmi rămâne, scumpele dumitale scrisori, până să fie fericitul minut să te văz, să te îmbrățișez. Ah, ce dor, ce dor îmi este să te văz. Dacă aș putea, aș sbura să viu mai curând să te văz. Scie-mi, scie-mi, te rog, mai

² Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, București, Editura Simetria, 2014, p. 452; G. Bezviconi, *Necropola capitalei*, București, Institutul de Istorie N. Iorga, 1972, p. 63.

curând. Pentru boala dumată, care îmi scrii, nu pierde vreme, pune să-ți culeagă fragi, adică acum când ese din pământ verdeața. Frunzele tinere să-ți strângă mai multe și să bei de trei ori pe zi, dimineața, la prânz și seara. Și te spală cu apă caldă de două ori pe zi, dimineața și seara. Înțelege dumneata unde să te speli. Întrebuințează această băutură până trece această boală, o să vezi în scurtă vreme folos. Să te primești în toate zilele, cămașa și pantalonii, curățenie mare trebuie. <Pentru> această cură frunzele de fragi le fierbi ca ceaiul, cum faci ceai rusc. Constanța îți sărută mâinile și picerile și mă întreabă că când ne ducem la București la gaga, la nenea care îi dă cofeturi și mere. Bărbat-meu asemenea îți sărută mâinile și te roagă să nu-l uiți. Domnului Lenț i-a părut rău că ai fost bolnavă. Multe complimenturi domnului Iancu, văz că ne-au uitat. Ziua și noaptea rog pe milostivul Dumnezeu să ne ajute să ne putem vedea. Arată la toți prietenii și cunoscuții noștri complimenturi din parte-ne. Sărutându-ți mâinile și picerile, neprețuita mea măicuță, cu nerăbdare aștept răspunsul dumată. A dumată prea plecată și supusă fiică, E. Sadovski, și fiu Nicanor Sadovsky

Scumpei și neprețuitei mele măicuțe, doamna Marghioala Bengescu, cu adânc respect

La București

PS Scrie-mi ce știi de scumpa mea soră, Lina, că voi să-i scriu. Am primit scrisoarea și portretul ei. Din pricina bolii nu am putut să-i scriu. Scrie-mi, scrie-mi”³.

2

1859 octomvrie 26

Sărut mâinile!

Scumpa și neprețuita mea măicuță, după atâta așteptare <în care> în cea mai mare desnădejduire mă aflam, neavând nici o știre de dumneata, la 18 octombrie primii scumpa dumată scrisoare. Am sărutat-o, am udat-o cu lacrimi de bucurie, iar citind-o și văzând toate cele scrise, nu poci să-ți descriu întristarea sufletului meu și durerea care simțeam și până acum simț și voi simți până când voi veni lângă dumneata să te văz, să mai trăesc cu dumneata. Dacă s-ar putea, aș zbura să viu să te văz, arde sufletul meu ca să te văz, scrisoarea ta o țin la inimă și nu trece un ceas, un minut, ca să n-o citesc și să o ud cu lacrimi. Și ziua și noaptea rog pe milostivul Dumnezeu ca să-ți dea sănătate și să mă învrednicească să poci veni mai curând să te văz și să mor lângă dumneata. Crede-mă, scumpa și neprețuita mea măicuță, că depărtarea de dumneata îmi împușinează viața și sănătatea mea nu este de lăudat în țară străină și departe de dumneata; așa a fost soarta mea. Scumpa mea măicuță, te rog, te rog din suflet, nu pierde nădejdea de

³ MNIR, depozit Manuscrise și Tipărituri I, Epocă Modernă, nr. inv. 353646.

la milostivul Dumnezeu, că mila Lui este mare. O să-ți dobândești sănătatea, nu te va lăsa. Nu te deznădăjdui, nădăjduiesc că curând o putem să ne înlesnim să venim să te vedem. Cine nădăjduiește și toată credința către milostivul Dumnezeu <pune>, nu este pierdut. Până acum nu s-a pus orânduială pe moșii cu istoria reformii [...] ⁴ țăranilor. Se zice că curând o să fie, de aceea nu se poate ca bărbat-meu să lipsească, dar atunci numaidecât venim, să ne înlesnim. Constanța mă tot întreabă că când ne ducem la București, la dușinca gaga. Să vede că simte că o să venim la gaga. În toate zilele pomenește Bucureștii și pe dușinca gaga. Neprețuita mea măicuță, cum dorește sufletul meu să venim mai curând și <să> fim cu dumneata. Păzește-ți sănătatea, îți trimit rețeta care să bei pentru trânji [hemoroizi] și alta să speli la șezut și alta să te speli dinainte pentru boala dumneata. Te rog, întrebuințează aceste și o să te folosești. Acestea sunt cercate, am văzut eu însumi la cumnatele mele care era așa bolnavă ca dumneata. O buruiiană nu știu cum să-ți tălmăcesc rumânește, rog pe părintele arhimandrit s-o tălmăcească. De la spițerie să iei aceste toate burueni. Burueana pentru trângi să bei este în rusește, se cheamă devesili [leuștean]; ți-am scris-o, bunul arhimandrit ți-o va tălmăci acea buruiiană. Încă te rog, scumpa mea măicuță, umblă cât poți pe jos în aer curat, acesta este iar prea folositor pentru trângi. Șederea la un loc este prăpădenie pentru trângi. Neprețuita mea măicuță, urmează toate cum îți scriu și o să vezi în scurtă vreme folos. În primăvară să nu pierzi vreme a căuta frunzele de fragi sălbătice când începe a se ivi. Întrebuințează cum îți scriu în scrisoarea de la martie, prea folositoare la poala albă [leucoree – scurgere vaginală]. Scrie-mi cât poți mai des, că atâta mângâiere îmi rămâne până mi-o ajută Dumnezeu și Măicuța Precistă să viu să-ți sărut mâinile și picerile și să trăim cu dumneata. Constanța îți sărută mâinile și picerile. Cu nerăbdare așteaptă să vie la dușinca gaga. Bărbat-meu asemenea îți sărută mâinile și picerile și se roagă să fii încredințată că se va sili să facă toate pentru dumneata din tot sufletul. Și el, sărmanul, s-au întristat văzând ce scrii. Dacă s-ar putea, într-acest minut ar pleca la dumneata. Nădăjduim că peste puțină vreme o să putem veni. Te rog, te rog, scrie-mi des, că când citesc scrisorile dumitale mi se pare că vorbesc cu dumneata. Sărutându-ți mâinile de o mie de ori, cu bărbat-meu și cu fetița suntem ai dumitale prea plecată fiică și plecatul dumitale fiu

N. Sadovsky Elena Sadovskii

Domnul Lenț îți trimite o mie de complimente și-i pare rău că ești bolnavă. Păzește-te, măicuța mea neprețuită. De la domnul Lupescu nu am primit nici o scrisoare”⁵.

⁴ Cuvânt indescifrabil.

⁵ Ibidem, nr. inv. 353647.

3

Sărut mâinile și picerile,

Scumpa și neprețuita mea măicuță, doi ani a trecut de când sunt în cea mai adâncă întristare a sufletului meu, neavând nici o știință despre dumneata. Câte lacrimi am vărsat <eu> și bietu bărbat-meu. Ce pricini că nu ai primit scrisorile noastre care ți-am scris? Toată vremea aceasta am fost bolnavă, doi copilași am lepădat și acum mă aflu însărcinată. Nu știu cum s-o isprăvi cu schimbările care s-au făcut, <sunt> felurimi de nemulțumiri. Întristați și nepricepând ce poate să fie tăcerea dumitale, <neprimind> de la nimini nici măcar două slove, totdeodată bunul și respectivul arhimandrit ne-au mângâiat cu scrisoarea sa. Scumpa și neprețuita mea măicuță, scrie-mi te rog ce faci, cum ești, cum trăiești, cum merg trebile, unde șezi, fiindcă cu ajutorul lui milostivul Dumnezeu vrem să punem aici lucrurile în orânduială și să venim să te vedem, să mai trăim cu toții, să ne bucurăm împreună. Aceasta este dorința noastră și nădăjduim că Măicuța Precistă și bunul Dumnezeu ne va ajuta. Acum deocamdată cercăm multe nemulțumiri cu schimbările care s-au făcut, altfel de orânduiești de tot, de aceea nu putem veni mai înainte de a pune în orânduială toate. Cu nerăbdare aștept să treacă vremea și să se apropie minutul fericit care să ne vedem. Scrie-mi mai des. Constanța este mare și tot întreabă când plecăm la București la gaga, că prea mult dorește să te vadă. A fost rău bolnavă, am gândit că o pierdem. Acum, slavă lui Dumnezeu, este bine. Bărbat-meu sărmanu a fost bolnav de răceală și eu. Scrie-mi, neprețuita măicuță, ce faci, cum îți este sănătatea. Aici s-au găsit o doctorie, un fel de dicoht care este pentru toate boalele, mai vârtos <la> boalele dumneatale face minuni. Fratele bărbat-mieu știe acest dicoht, fiindcă au fost așa bolnav, <de> toți doctorii îl lăsase gândind că nu se poate tămădui, iar această doctorie l-au tămăduit și, unde așteptau din zi în zi să moară, acum s-au făcut sănătos cum au fost. Dacă nu am veni îți trimit această buruiănă, dar dacă am putea să venim mai curând îți aducem și să facem noi. Știu că în două săptămâni te-ai face sănătoasă, cu putere și tânără cum ai fost. Astfel de minuni face această dohtorie. Scrie-ne unde șezi, ca să știm, când am veni, să venim direct la dumneata, ulița și casa. Scrie-ne despre toate, te rog scrie-mi despre frati-miu și scumpa mea cumnată și copilașii lor, unde se află, sunt la școli ori nu. Am auzit că și frati-miu este la Paris. Dacă ai adresul lor la Paris, te rog trimite-mi ca să poci să le scriu la Paris. Constanța îți sărută mâinile și picerile, asemenea și bărbat-mieu și eu și cu nerăbdare așteptăm scumpa dumitale scrisoare. Scrie-ne, te rog, mai curând despre toate. Încă o dată îți sărut mâinile și picerile și sunt a dumitale prea plecată și supusă fiică, Elena Sadovski și supus fiu, Nicanor Sadovski și supusă fiică Constanța Sadovski.

P.S. Mi-a părut rău de biata madame Banova, am plâns-o. Neprețuita mea măicuță, scrie-ne numaidecât primirea scrisoarei. Dă scrisoarea bunului arhimandrit ca să ne trimiță.

*Mamzela Anica ce face, cum trăiește săraca? Scrie-mi mai curând, te rog, scumpa mea măicuțiță, ce faci, cum trăiești, despre toate. Vasilca săraca trăiește?*⁶

O „Marghioala Bengescu” având o fiică Elena măritată „Sadovski” apare în arborele genealogic al Bengeștilor din primul volum al seriei *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, ce este coordonată de Mihai Dimitrie Sturdza și reprezintă prima enciclopedie de genealogie boierească din istoriografia românească. Născută în 1807, ea a avut ca tată pe Ștefan Bengescu, mare paharnic la 1794, fiu al clucerului Gheorghe Bengescu și al Ancuței, fata lui Ștefan Pârșcoveanu și a Stancăi Știrbei. Identitatea mamei nu este precizată. Măritată de două ori, mai întâi cu Alexandru Samurcaș, apoi cu ofițerul rus Pavel Lenț, Marghioala Bengescu a avut doi copii cu primul soț: Grigore și Elena. Grigore Bengescu (1822 – 15/27 septembrie 1887), „serdar, paharnic, mădular al Comisiei de Stat, Ministru al Justiției – 1865, director general al Teatrelor”, a fost însurat cu Elena Golescu și a avut cinci copii (Gheorghe, Iancu, Maria, Alexandru-Ahil și Elena); sora lui Grigore, Elena, a fost căsătorită cu Nicanor Sadovski, ofițer rus⁷.

Marghioala Bengescu este și protagonista unui capitol dintr-o carte publicată în 2016, al cărei titlu, *Deznădăjduită femeie ca mine n-au fost*, este preluat dintr-o jalbă de-a sa. Autoarea, Nicoleta Roman, arată cum, deja recăsătorită, Marghioala Bengescu a încercat să-și recupereze în justiție zestrea, rămasă în stăpânirea primului soț, precum și să obțină epitropia asupra copiilor, ce fusese acordată clucerului Alexandru Samurcaș după divorțul petrecut în 1830. Dacă în privința zestrei nu a avut succes, copiii i-au fost în cele din urmă încredințați. Ea a dobândit, de asemenea, aprobarea domniei pentru ca Grigore și Elena să preia numele său de familie⁸.

În jalbele adresate autorităților pe parcursul proceselor dintre Marghioala Bengescu și Alexandru Samurcaș⁹, cei doi fac unele referiri la membri ai familiei Marghioalei. Astfel, din partea tatălui ei, sunt pomeniți unchii Tache și Titu Bengescu, ambii serdari¹⁰. Doar primul se regăsește, în arborele genealogic al Bengeștilor din *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, printre copiii clucerului Gheorghe Bengescu. Se pare, însă, că lui Titu, Ștefan, Ioan și Alecu ar trebui să li se adauge și Tache. Din partea mamei, Marghioala Bengescu îi menționează pe „răposata Păuna Pandoaica”, „babuica mea”, și pe fiul acesteia,

⁶ *Ibidem*, nr. inv. 353645.

⁷ Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boierești*, p. 432.

⁸ Nicoleta Roman, „*Deznădăjduită femeie ca mine n-au fost*”. *Femei, onoare și păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 165-177.

⁹ La Arhivele Naționale am depistat două dosare privind-o pe Marghioala Bengescu, ambele cuprinzând documente legate de procesele avute cu fostul soț în perioada 1832-1836.

¹⁰ Arhivele Naționale ale României (ANR), Fond *Înaltul Divan*, dosar 141/1832, fila 8r (jalbă a Marghioalei Bengescu din 13 septembrie 1832) și fila 10 v (jalbă a lui Alexandru Samurcaș din 16 septembrie 1832).

care ei îi era unchi, clucerul Costandin Otetelișanu¹¹. Prin urmare, Păuna Pandoaica era bunica maternă a Marghioalei Bengescu. În județul Gorj există o mănăstire care, conform actului din 11 august 1769 prin care „Ioan ieromonah Tândălescu” o închina episcopiei de Râmnic, a fost întemeiată, din inițiativa sa, pe moșia Logrești (de la care așezământul monastic și-a preluat numele) a „clucerului Costache” și „jupânesei” lui, „cocoana Ilinca, fata răposatului Constantin Obedeanu, biv vel paharnic”¹². Numele complet al soțului apare într-un act din 3 februarie 1785, când, după moartea lui Ioan Tândălescu și a Ilincăi Obedeanu, Costache Pandia întărea închinarea schitului față de episcopia Râmnicului¹³. Acest Costache Pandia a murit înainte de 1814, după cum se va explica mai jos. În pisania bisericii mănăstirii Logrești, pusă la începutul secolului al XIX-lea, probabil cu ocazia unor reparații și a pictării sau repictării lăcașului, sunt enumerați următorii ctitori: „Costache Pandia, biv vel serdar”, „cocoana Ilinca Obedeana, soția dumnealui”, „Păuna, soția dumnealui”, „Costandin Otetelișanu, fiul dumnealui”, „cocoana Zmaranda, soția dumnealui”, „Nicolae, Gheorghe, Savastița, fiii dumnealui”¹⁴. De aici rezultă că serdarul Costache Pandia s-a recăsătorit cu Păuna, cu care a avut un fiu, Constantin. El poartă numele „Otetelișanu” deoarece foarte probabil îl păstrase pe cel de fată al mamei sale, cum poate procedase și ea însăși, datorită faptului că „Oteteleșenii” erau în epocă una din familiile boierești influente ale Olteniei. De altfel, așa făcuse și prima soție a lui Costache Pandia, care nu renunțase la numele de „Obedeanu”. În plus, într-un document din 1814 despre proprietățile bisericii Mântuleasa din Craiova este amintit „un loc ce iaste pe lângă locul curții dumnealui clucerului Costandin Pandia Otetelișanu”¹⁵, adică fiul lui Costache Pandia și Păunei Otetelișanu. Costache Pandia și Păuna trebuie să fi avut și o fată, care a fost mama Marghioalei Bengescu. Ea a murit, ca și tatăl și soțul său (Costache Pandia, respectiv Ștefan Bengescu), înainte de 1814, când a avut loc căsătoria Marghioalei cu Alexandru Samurcaș¹⁶, având în vedere că de zestrea acesteia – povestește ea într-una din jalbe – s-a ocupat bunica sa, Păuna Pandoaica, nu părinții¹⁷. În

¹¹ *Ibidem*, fila 9r (jalbă a Marghioalei Bengescu din 13 septembrie 1832).

¹² *Sfânta Episcopie a Eparhiei Râmnicului Noul Severin în trecut și acum, în al XLI-lea an al domniei Majestății Sale Regelui României Carol I*, București, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1906, p. 435.

¹³ *Ibidem*, p. 435-437.

¹⁴ Alexandru Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiu, Tipografia N. D. Miloșescu, 1904, p. 368-369. Constantin Otetelișanu a fost însoțit cu Smaranda Argetoianu, fiica lui Ioniță Argetoianu și Ecaterina Obedeanu (cf. Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești...*, p. 109).

¹⁵ *Condica Sfintei Biserici ce-i zic Mântuleasa din orașul Craiova, transcrisă de Radu N. Guran*, în „Arhivele Olteniei”, Anul XVII, ianuarie – aprilie 1938, p. 94.

¹⁶ ANR, Fond *Înaltul Divan*, dosar 127/1835, fila 7v (jalbă a Marghioalei Bengescu din 15 septembrie 1836).

¹⁷ ANR, Fond *Înaltul Divan*, dosar 141/1832, fila 9r (jalbă a Marghioalei Bengescu din 13 septembrie 1832).

concluzie, Marghioala Bengescu provenea, prin mama ei, din familiile Pandia și Otetelișanu. În sprijinul acestei ipoteze poate sta acuzația adusă de Alexandru Samurcaș fostei soții cum că în procesul de divorț a fost favorizată de unul din judecători, stolnicul Iancu Otetelișanu, unchiul ei¹⁸. Chiar dacă Marghioala Bengescu îi dezmente afirmația, cel mai probabil Alexandru Samurcaș avusese totuși o bază pentru a o face, cunoscând înrudirea Marghioalei cu Otetelișenii, dar se înșelase în privința gradului de rudenie dintre ea și Iancu Otetelișanu¹⁹.

Marghioala Bengescu s-a măritat cu Alexandru Samurcaș în 1814²⁰. Anul ridică semne de întrebare cu privire la cel al nașterii Marghioalei din *Familiile boierești din Țara Românească și Moldova* (1807). În catagrafia de la 1838, ea apare ca fiind în vârstă de 30 de ani²¹, dar e greu de crezut că s-a căsătorit la șase ani, așa că mai mult ca sigur în catagrafie s-a strecurat o greșeală. Ceea ce nu ar fi imposibil, deoarece s-a întâmplat și în cazul fiului ei, trecut ca având 12 ani, cu toate că într-un act din 25 iunie 1837, semnat de tatăl său vitreg, Pavel Lenț, se spune despre Grigore că are 14 ani²². Această din urmă vârstă concordă cu informațiile din actul de deces al lui Grigore Bengescu, și anume că a murit pe „15 septembrie 1887”, la 65 de ani²³: dacă 1887 este anul morții sale, înseamnă că Grigore Bengescu s-a născut în 1822, iar în 1838 avea 16 ani; cum la 25 iunie 1837 avea 14 ani, se poate presupune că împlinise 15 ani după această dată, iar în momentul efectuării recensământului avea 16 ani.

Revenind la Marghioala Bengescu, atunci când s-a măritat trebuie să fi avut cel puțin 12 ani²⁴, astfel încât anul nașterii ei nu poate fi 1807. Cât a trăit nu se știe. Cert este doar că la 1862 era încă în viață și primea o pensie de la biserica Madona Dudu din Craiova, printre ctitorii căreia se număra, datorită unor danii

¹⁸ *Ibidem*, fila 11r (jalbă a lui Alexandru Samurcaș din 16 septembrie 1832).

¹⁹ *Ibidem*, fila 13 (jalbă a Marghioalei Samurcaș din 18 septembrie 1832).

²⁰ ANR, Fond *Înaltul Divan*, dosar 127/1835, fila 7v (jalbă a Marghioalei Bengescu din 15 septembrie 1836 – „clucerul s-au cununat cu mine în 1814”).

²¹ ANR, Fond *Catagrafii*, dosar 40/1838, fila 82r.

²² ANR, Fond *Înaltul Divan*, dosar 127/1835 (jalbă din 25 iunie 1837, semnată de „artileria porucic Lenț”).

²³ Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boierești...*, p. 644, nota 9.

²⁴ Conform *Îndreptării Legii* (1652), pe baza căreia s-au judecat, în Țara Românească, până la adoptarea Regulamentului Organic (1831), procesele ce țineau de competența Bisericii, vârsta legală de căsătorie era de 14 ani pentru băieți și 12 ani pentru fete. Pentru secolele XVIII-XIX documentele arată că vârstele medii ale băieților și fetelor erau, la căsătorie, de 14/15 ani, respectiv 19/20 ani (*Îndreptarea legii. 1652*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p. 213; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserica, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2011, p. 50, 127).

făcute în 1825 („patru zile de moară după apa Georocul și stânjeni de moșie din hotarul Murta”), împreună cu clucerul Samurcaș²⁵.

În ceea ce îl privește pe Alexandru Samurcaș, potrivit Nicoletei Roman s-a recăsătorit cu Zoe Ghiulbeiași, cu care a mai avut patru fete și un băiat. Unul din nepoții săi, botezat după el, a fost Alexandru Tzigara-Samurcaș (1872-1952), istoric de artă, muzeolog, membru corespondent al Academiei Române²⁶. Este însă vorba de un alt „Alexandru Samurcaș”, nu primul soț al Marghioalei Bengescu. În memoriile sale, Alexandru Tzigara-Samurcaș scrie despre bunicul lui patern, Alexandru Samurcaș, că a fost fiul lui Ion Samurcaș, frate al lui Costache Samurcaș²⁷, și că a fost înaintat clucer în 1845 de domnul Gheorghe Bibescu²⁸. În schimb, Alexandru Samurcaș al Marghioalei Bengescu era deja clucer la 1832, acesta fiind rangul cu care apare în actele de proces cu fosta soție. El era, de fapt, frate al lui Constantin Samurcaș și Ioan Samurcaș²⁹ și deci unchi al bunicului lui Tzigara-Samurcaș. Conform lucrării *Arhondologiile Țărilor Românești de la 1837*, un clucer Alexandru Samurcaș a murit pe 12 decembrie 1836³⁰.

În *Familii boierești din Țara Românească și Moldova* se afirmă că Marghioala Bengescu s-a măritat a doua oară în 1839. În realitate, ea s-a recăsătorit chiar în 1830 cu ofițerul rus de artilerie Pavel Lenț³¹, după cum o demonstrează o jalbă prin care clucerul Samurcaș cere să fie despăgubit pentru cheltuielile făcute cu creșterea copiilor în „cursul de doi ani după bisericeasca despărțenie a noastră și

²⁵ Ioan Constantinescu, *Istoricul bisericii Maica Precesta dela Dudu din Craiova*, Vălenii de Munte, Tipografia Neamul Românesc, 1914, p. 57 și p. 138.

²⁶ Nicoleta Roman, *Deznădăjduită femeie...*, p. 176.

²⁷ Ambii au fost caimacami ai Craiovei în prima parte a secolului al XIX-lea: Constantin Samurcaș între octombrie – noiembrie 1802, iulie 1803- ianuarie 1804 și martie 1815 - martie 1816, iar Ioan Samurcaș între 1821 – ianuarie 1822. I. V. Căncea, *Caimacamii Olteniei*, în „Arhivele Olteniei”, An IX, septembrie-decembrie 1930, p. 315.

²⁸ Al. Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, vol. I, 1872-1910, București, Editura Grai și Suflet - Cultura Națională, 1991, p. 15; Decretul nr. 362 din 16 octombrie 1845, prin care Alexandru Samurcaș a fost ridicat din rangul de paharnic în cel de clucer a fost publicat în „Vestitorul românesc”, Anul 9, Nr. 82, 20 octombrie 1845, p. 324.

²⁹ La Arhivele Naționale se găsesc două scrisori, una din 22 septembrie 1824 și una din 13/25 aprilie 1825, ambele semnate Constantin Samurcaș, în care acesta îl pomeneste pe fratele lui, „clucerul Alecu Samurcaș” - cf. *Inventar nr. 2465. Fond „Hagi Ianuș Costa Petru” (casă comercială)*, vol. XXIII (1 sept 1824 – 30 aprilie 1825), pachetele CXXV – CXXIX, Fila 132v.

³⁰ Paul Cernovodeanu, Irina Gavrila, *Arhondologiile Țării Românești de la 1837*, Brăila, Editura Istros, 2002, p. 152.

³¹ Venit în Țara Românească în contextul războiului ruso-otoman dintre 1828-1829, a fost integrat în armata română. În 1843 a fost înaintat căpitan, în 1845, maior, iar în 1852, colonel. În noiembrie 1843 a fost numit în fruntea primei baterii de artilerie înființate în cadrul armatei române. *165 de ani de existență a artileriei române moderne*, București, 2008, p. 11, 305.

al doilea măritiş al ei până la desăvârşita hotărâre a divanului dată la prigonirea noastră [1832]³². Faptul că în scrisoarea din 9 martie 1859 Elena Sadovski cere ştiri despre „scumpa mea soră Lina” pare să indice că Marghioala Bengescu a avut cu Pavel Lenţ o fiică, dar este singura informaţie descoperită deocamdată în acest sens. Cândva după 1852 Marghioala Bengescu a divorţat şi de al doilea soţ³³, care, aşa cum s-a văzut în scrisoarea din 26 octombrie 1859, se afla pe atunci în Rusia, unde probabil revenise după 1854, când a fost eliberat din armată³⁴.

Despre Elena/Elenca Bengescu, Nicoleta Roman susţine că tatăl a obligat-o să se mărite cu un bărbat „nesuferit ei” şi că, în ciuda împotrivirii Marghioalei Bengescu, „căsătoria a avut loc deoarece o regăsim pe Elena înzestrată, cu ocazia, nunţii, cu moşia Petreşti a satului Valea lui Pătru”³⁵. Într-adevăr, într-o noapte din toamna lui 1832 Elena şi Grigore Bengescu au fugit din casa tatălui şi s-au dus la mama lor, sperându-se din cauză că Alexandru Samurcaş „umblă a-mi îneca ticăloasa copilă, vrând a o da după om mai în jos şi neasemănat neamului meu”³⁶. Din jalbele Marghioalei Bengescu nu rezultă însă că fata a fost măritată. În plus, foaia de zestre a Elenei fusese întocmită încă din martie 1830, odată cu învoiala de despărţire dintre Marghioala Bengescu şi Alexandru Samurcaş³⁷, părinţii vrând probabil să asigure viitorul fiicei înainte de a divorţa. Elena Bengescu s-a căsătorit, de-abia în 1852, cu rotmistrul³⁸ Nicador Sadovski³⁹, la Arhivele Naţionale păstrându-se actul prin care Departamentul Dreptăţii a adevărit foaia de zestre dată surorii sale de către serdarul Grigore Bengescu. Elena primea, cu ocazia căsătoriei, 6000 de galbeni împărăteşti, dintre care 5000 în numerar, în timp ce 1000 urmau să-i fie daţi ulterior, mama ei, „Marghioala Lenţu” garantând întregirea zestrei printr-un zăpis⁴⁰. În 1853, Elena era încă în Țara Românească, dar în 1855 se găsea deja în Rusia⁴¹.

³² ANR, fond *Înaltul Divan*, dosar 127/1836, fila 34r (jالبă nedată al lui Alexandru Samurcaş; anul este însă 1832, pentru că atunci au fugit copiii la mama lor).

³³ Dacă în august 1852, ea apare, în adevărea foii de zestre a fiicei sale de către Departamentul Dreptăţii, cu numele de familie „Lenţ”, în 1854 semnează o cerere adresată Logofetei Dreptăţii „Marghioala Bengescu” cf. ANR, Fond *Ministerul Justiţiei. Extrajudiciare* (nr. inv. 1681), Dosar 550/1852, fila 3r şi fila 5r.

³⁴ „Vestitorul românesc. Gazeta semi-oficială”, An XIX, Nr. 90, Sâmbătă 20 noiembrie 1854, p. 1 (decret nr. 17 din 3 noiembrie 1854).

³⁵ Nicoleta Roman, *Deznădăduită femeie...*, p. 167.

³⁶ ANR, Fond *Înaltul Divan*, dosar 141/1832, fila 4r (jالبă a Marghioalei Bengescu către Înaltul Divan, nedată, dar înregistrată la 10 septembrie 1832).

³⁷ *Ibidem*, fila 8v (jالبă a Marghioalei Bengescu din 13 septembrie 1832).

³⁸ Căpitan de cavalerie.

³⁹ ANR, Fond *Ministerul Justiţiei. Extrajudiciare* (nr. inv. 1681), Dosar 550/1852 filele 1r, 2r 3; în actele din acest dosar, numele soţului Elenei Bengescu apare ca „Nicador”, deşi în scrisori este „Nicanor”.

⁴⁰ *Ibidem*, fila 3r.

În concluzie, făcând apel la cele trei scrisori ajunse în patrimoniul MNIR și la documente de arhivă, în acest articol au fost evidențiate următoarele elemente care completează sau revizuiesc datele biografice existente în literatura de specialitate în legătură cu două reprezentante ale familiei boierești a Bengeștilor, Marghioala Bengescu și fiica ei, Elena: Marghioala Bengescu se trăgea, pe linie maternă, din familiile Pandia și Otetelișanu; ea nu s-a născut în 1807, ci cu câțiva ani mai devreme; primul ei soț, clucerul Alexandru Samurcaș, nu a fost bunicul lui Alexandru Tzigara-Samurcaș; cea de-a doua sa căsătorie a avut loc în 1830, iar divorțul de Pavel Lenț, cu care a mai avut un copil, Lina, s-a petrecut în intervalul 1852-1854; Marghioala Bengescu încă trăia la 1862; fiica ei cu Alexandru Samurcaș, Elena, nu a fost măritată forțat de tată în 1832, ci s-a căsătorit în 1852 cu un ofițer rus, iar la 1861 avea o fiică pe nume Constanța și era însărcinată.

⁴¹ ANR, Fond *Ministerul Justiției. Extrajudiciare. Anul 1855*, dosar 500/1855, filele 2r (plângere din 27 iunie/9 iulie 1855, adresată de Maria Testa Consulatului Francez de la București în legătură cu o datorie a Elenei Sadovski față de ea) și 1r (rezoluție din 18 iulie 1855 a Secretariatului Statului, prin care remite jalba Mariei Testa Departamentului Dreptății).

FRONTUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ REPREZENTAT ÎN „THE ILLUSTRATED LONDON NEWS”

THE FRONT OF THE WAR OF INDEPENDENCE PRESENTED IN „THE ILLUSTRATED LONDON NEWS”¹

Florin Georgescu*

Abstract

Romania's War of Independence was depicted in the European press. Throughout 1877, a well-known London periodical, "The Illustrated London News", published a series of graphic representations of the military events taking place to the north and south of the Danube, events which led to the gaining of Romania's independence and its international recognition. The original engravings, whose reproductions were published in "The Illustrated London News" and which have an important documentary-historical value, are found in the collections of the National History Museum of Romania

Keywords: Independence, Plevna, Charles Ist, Osman Pacha.

Primul săptămânal ilustrat

Un scurt istoric al publicației se impune. Primul număr al periodicului la care facem referire a cunoscut lumina tiparului într-o zi de sâmbătă 14 mai 1842, ca primul magazin ilustrat săptămânal de știri la nivel internațional.

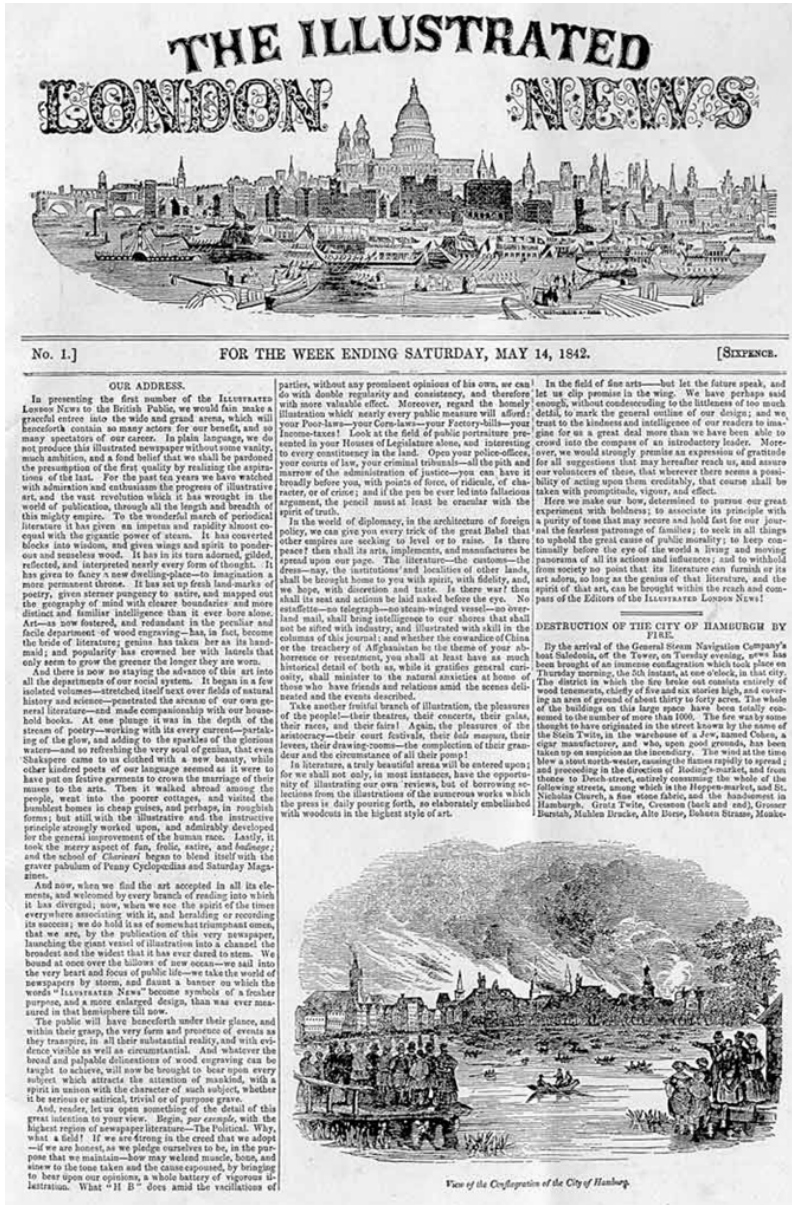
„The Illustrated London News” a fost întemeiat de Herbert Ingram și a apărut săptămânal până în anul 1971. Treptat periodicitatea magazinului ilustrat londonez nu a mai fost săptămânală. Începând cu anul 2003 publicația și-a încetat apariția.

Zilele noastre regăsesc compania sub denumirea de Illustrated London News Ltd, o societate care deține portofoliul digital al publicațiilor și arhiva. Arhiva constituie o sursă documentară și ilustrativă a numeroase și semnificative evenimente desfășurate la nivel global, între acestea regăsindu-se și reprezentări

¹ Descrierea celor cinci reprezentări grafice publicate în „The Illustrated London News” aparține doamnei Dana Crișan, expert în domeniul patrimoniului cu semnificație artistică; fotografierea gravurilor se datorează efortului domnului Marius Amarie; ambilor le adresez mulțumiri pentru sprijinul acordat.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Compartimentul de Istorie Modernă și Contemporană din cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană; doctor în istorie; email: fgeorgescu@yahoo.fr

grafice ale operațiunilor și confruntărilor militare desfășurate la nordul și sudul Dunării în cursul anului 1877. (Fig. 1)

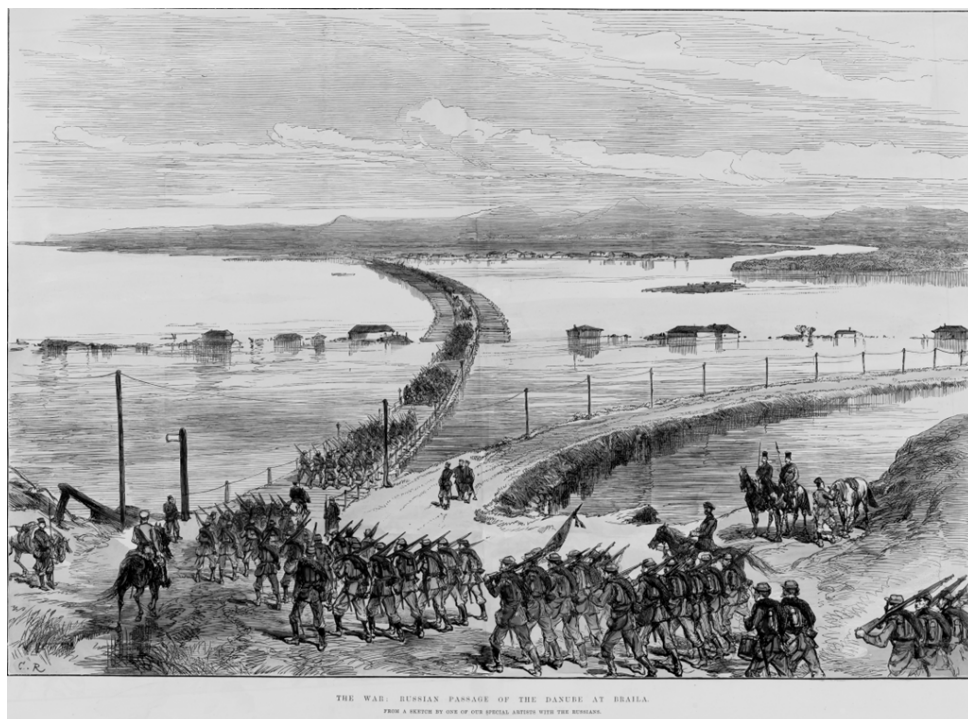

Ziarul cuprinde reproduceri după aceste gravuri care înfățișează momente de pe frontul Războiului de Independență.

Gravurile aflate în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României ilustrează o serie de operațiuni militare desfășurate pe teritoriul național, dar și la sud de Dunăre.

Intrarea statului român în războiul ruso-otoman s-a făcut în urma Convenției româno-ruse, semnată în ziua de 4 aprilie 1877, la București, de către ministrul de externe Mihail Kogălniceanu - din partea României, și baronul Dmitri Fiodorovici Stuart - din partea Rusiei. Prin aceasta se permitea trecerea armatelor rusești pe teritoriul României spre Balcani.

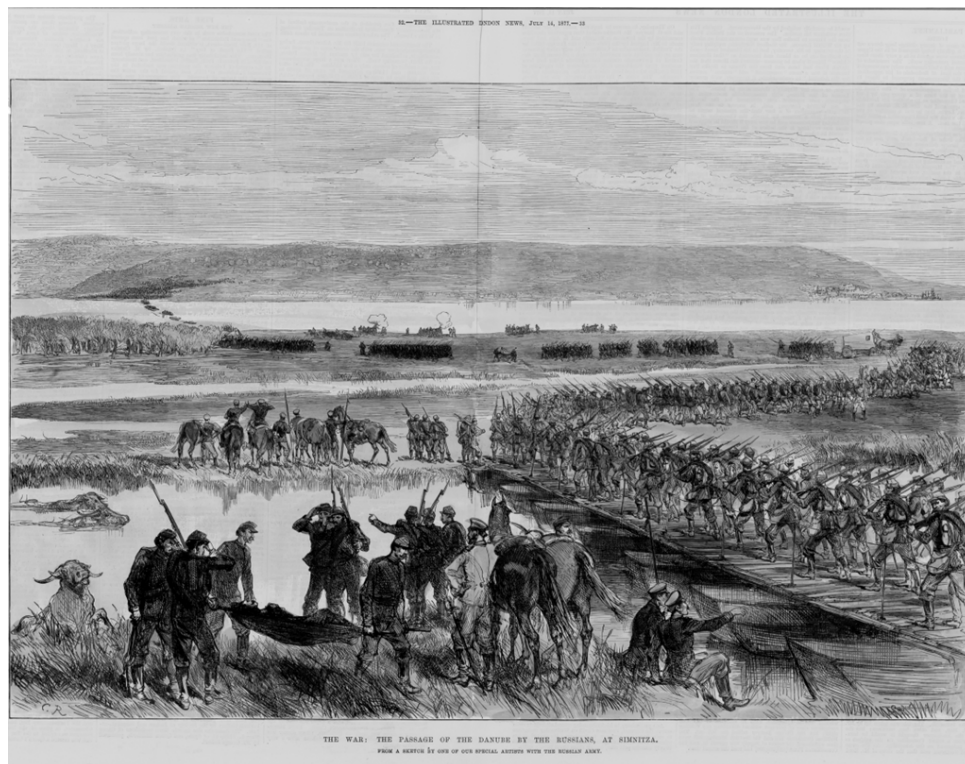
Armata rusă a trecut Dunărea la Brăila, operațiunea militară fiind reprezentată într-o gravură cu autor anonim, publicată în „The Illustrated London News” în anul 1877, fără menționarea exactă a lunii apariției în prestigiosul magazin londonez. Claritatea reprezentării plastice pune în lumină grupuri de soldați care străbat un pod din lemn. (Fig. 2)

În iunie 1877 armata imperială rusă a ajuns pe malul drept al Dunării, știre ilustrată în numărul din 14 iulie 1877 al săptămânalului.

Gravura – realizată cu ajutorul cernelii și acuarelei pe suport de hârtie, reprezintă un pod din ambarcațiuni, pod pe care trec în marș sute de soldați ruși cu

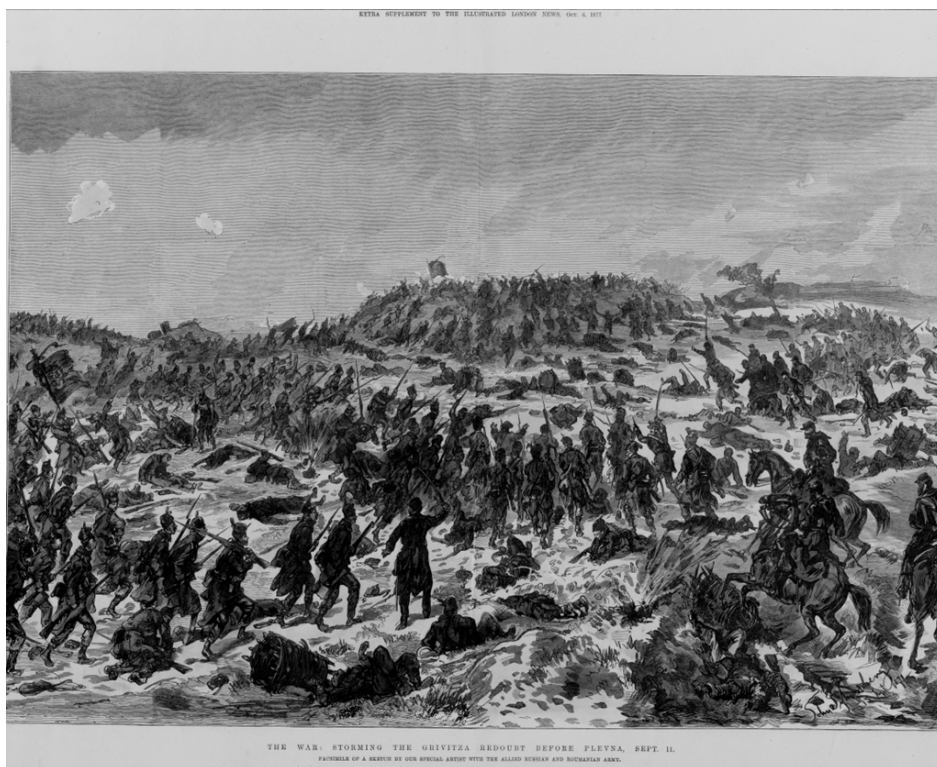
puștile pe umăr îndreptându-se spre malul drept al fluviului. În plan îndepărtat se observă ambarcațiuni cu ostași traversând Dunărea. (Fig. 3)

Sprijinul armatei române a fost esențial în ceea ce privește asigurarea traversării Dunării pe la Zimnicea de către armata imperială rusă. Conform unei înțelegeri prealabile încheiate între comandamentele militare rus și român, toate bateriile românești de artilerie, răspândite pe malul Dunării de la Calafat la Flămânda, au inițiat un bombardament permanent în zilele de 14 și 15 iunie 1877 asupra pozițiilor turcești amplasate pe malul drept al fluviului. Obiectivul era acela al distragerii atenției armatei otomane în sensul împiedicării acestora de a trimite ajutoare unităților din jurul Șistovului, unde s-a realizat debarcarea armatei ruse. De asemenea, artileria română a protejat, pe timpul nopților de 14 spre 15 și 15 spre 16 iunie 1877, transportul pe fluviu al pontoanelor rusești necesare construirii podului între Zimnicea și Șistov.

Îndreptându-ne atenția spre ceea ce a însemnat confruntarea între armata română și cea turcă pe malul drept al Dunării, ziarul ilustra operațiunile de front prin trei gravuri care s-au regăsit în paginile publicației londoneze.

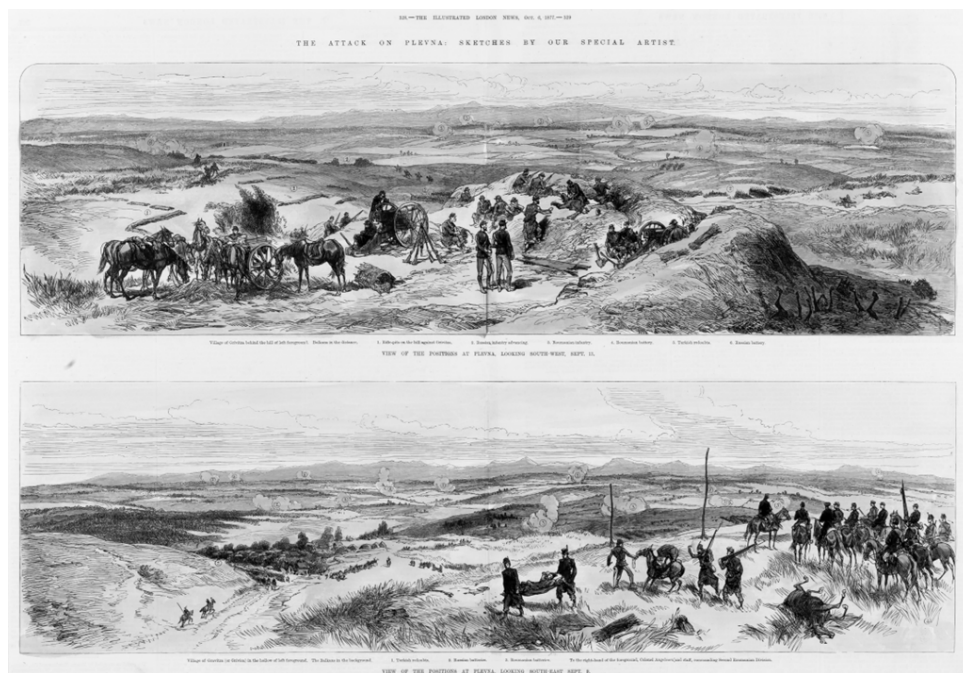
O primă gravură evocă atacul asupra redutei Grivița, atac reprezentat în numărul din 6 octombrie 1877 al suplimentului ziarului. Era desenată o scenă de luptă în care se observă soldații români înaintând spre o colină, unii dintre aceștia purtând stindarde ale regimentelor pe care le reprezentau, precum și drapelul tricolor național. (Fig. 4)

Rememorăm operațiunile militare desfășurate la sfârșitul verii și în toamna anului 1877 pentru a completa ilustrarea plastică cu relatarea istorică. La 10 august 1877 unități ale armatei române din Divizia a 4-a, care erau deja prezente în zona Plevnei, au participat la operațiunile militare din fața principalei fortificații turcești. Apoi, la 27 august 1877, s-a desfășurat primul atac al trupelor române: asaltul pentru cucerirea avantpostului otoman Grivița 1 din sistemul de apărare a Plevnei.

Operațiunea militară a fost încredințată Regimentului 13 Dorobanți, comandat de locotenent-colonelul Ion Petrovici, și altor subunități din cadrul Diviziei a 4-a Infanterie, sub comanda generală a locotenent-colonelului Sergiu Voinescu, Șef de Stat Major al diviziei amintite. Cucerirea respectivului avantpost fortificat a reprezentat o primă victorie a armatei române.

Același număr din 6 octombrie 1877 al „The Illustrated London News” surprinde plastic atacul asupra Plevnei. (Fig. 5).

Gravura cuprinde două planuri - poziția armatei române și a armatei ruse în fața redutei Plevna, principala fortificație otomană, cât și a armatei inamice turce. Sunt două vederi panoramice. Cea din partea superioară a gravurii prezintă grupuri de soldați români cu căruțe și cai, unii dintre aceștia manevrând tunurile pentru a bombarda pozițiile inamice. În fundal sunt marcate prin fum pozițiile ocupate de ruși, români și turci, poziții numerotate, sub imagine regăsindu-se legendele explicative.

Vederea panoramică din partea inferioară a gravurii surprinde doi soldați români care transportă un rănit. În partea dreaptă se regăsește Statul Major al Diviziei a 2-a Infanterie a armatei române, cu comandantul acestuia, colonelul Angelescu, alături de redutele turcești și bateriile rusești și cele românești.

30 august 1877 a constituit momentul celei de a treia confruntări pentru cucerirea redutei de la Plevna, una dintre cele mai mari bătălii ale Războiului de Independență a României. (Fig. 6)

Cucerirea Plevnei era ilustrată printr-o schiță ce are ca subiect atacul asupra principalei fortificații: soldați înaintând spre redută, conduși de un ofițer cu sabia ridicată (în centrul imaginii, în partea superioară). În partea stângă se regăsesc un soldat căzut și un sanitar aflați în fața unui car cu răniți tras de doi boi. În fundal, în partea stângă, sunt reprezentate două care ale Crucii Roșii². La această luptă au participat unități și subunități ale Diviziei a 3-a Infanterie - asaltul redutei Grivița 2 și ale Diviziei a 4-a Infanterie - asaltul redutei Grivița 1.

După o puternică confruntare, trupele române de vânători și dorobanți au dat al patrulea asalt, fiind conduși de locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, maiorul Candiano Popescu și căpitanul Moise Grozea, cucerind reduta Grivița 1, una dintre cele mai puternice din întregul sistem defensiv al Plevnei.

La atacul redutei Grivița 1 au participat și două batalioane din Divizia 5 Infanterie rusă. La asaltul redutei Grivița 2, alături de mulți alți ofițeri și soldați, au căzut maiorul Gheorghe Șonțu (n. 1841), locotenentul Leon Cracalia (n. 1838), căpitanul

² Societate care și-a adus o importantă contribuție la îngrijirea și alinarea suferințelor celor răniți pe frontul de luptă.

Nicolae Valter Mărăcineanu (n. 1840), locotenentul Chivu Stănescu (n. cca. 1834), sublocotenentul Vasile Horcea (n. 1844) și sublocotenentul Constantin Ulescu (n. 1846).

La 6 septembrie 1877 a avut loc o nouă operațiune de asalt asupra redutei Grivița 2, atac la care au participat trei batalioane ale armatei române, comandate de colonelul Otto Sachelarie, armata otomană reușind să reziste asediului.

După o lună, la 7 octombrie 1877, unități militare române din Divizia a 4-a Infanterie, comandate de colonelul Nicolae Dona, au declanșat un nou atac asupra redutei Grivița 2, de asemenea respins, cu mari pierderi.

În ziua de 28 noiembrie 1877, după o încercare eșuată de a sparge încercuirea Plevnei printr-un atac masiv, generalul Osman Pașa s-a predat și a semnat capitularea armatei sale formate din 34.000 de soldați.

Victoria de la Plevna a dus la intervenția armatei ruse în pasurile Munților Balcani (Șipa și Baba Konak) și la sud de aceștia pe direcția Philippopol (Plovdiv) și Adrianopol, iar armata română a înfrânt rezistența otomană din nord-vestul Bulgariei de azi.

Domnitorul Carol I, comandantul Armatei de Vest, s-a adresat, după victoria de la Plevna, ostașilor români printr-un ordin de zi: „Soldați! Stăruința voastră, marile suferinți și lipsuri ce ați îndurat, sacrificiile de sânge și vieți pe care le-ați adus...au fost plătite în ziua când trufașa armată a sultanului, sub comanda celui mai vestit și viteaz dintre generalii săi Osman Pașa cel Biruitor, a aruncat armele înaintea voastră și a tovarășilor voștri de luptă, soldații maiestății sale împăratul Rusiei. Soldați, voi ați săvârșit lupte vrednice de acelea ale vitejilor voștri strămoși și istoria le va transmite veacurilor viitoare întocmai ca pe ale lor...”

Efortul militar al națiunii române, al tinerilor soldați, al comandanților acestora care s-au jertfit pentru recunoașterea proclamării statului român independent în luna mai anului 1877, a fost prezentat ilustrativ în primul și unul dintre cele mai prestigioase magazine săptămânale universale ale jumătății veacului al XIX-lea „The Illustrated London News”.

Evenimentele militare desfășurate la nordul și sudul Dunării au fost în atenția opiniei publice europene, găsindu-și ecoul și în alte zone ale globului.

Bibliografie:

1. Muzeul Național de Istorie a României, inventar 337.073; 337.074; 337.075; 337.076; 337.077.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Illustrated_London_News

**ATACUL DE LA SMÂRDAN – O PICTURĂ CU O ISTORIE
CONTROVERSATĂ AFLATĂ ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI
NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI**

**THE ATTACK OF SMÂRDAN – A MASTERPIECE WITH A
CONTROVERSIAL HISTORY THAT IS FOUND IN THE
COLLECTIONS OF THE NATIONAL HISTORY
MUSEUM OF ROMANIA**

Andreea Bîrzu*

Abstract

The famous painting *Battle of Smârdan* by Nicolae Grigorescu raised after the Revolution of 1989 a series of controversies. It was said that the painting was damaged, destroyed or stolen piece by piece. Today, art lovers, critics, press, all have the same questions: where is the *Battle of Smârdan*? Why can't the artwork be seen? How many *Battles of Smârdan* has Nicolae Grigorescu painted? These are the issues that we will try to answer in our study.

Keywords: Atacul de la Smârdan, Nicolae Grigorescu, Muzeul Național de Istorie a României, controversă.

Atacul de la Smârdan, celebra pictură realizată de către Nicolae Grigorescu (1838-1907), a stârnit după Revoluția din 1989 o serie de controverse. S-a speculat că lucrarea ar fi fost distrusă în timpul evenimentelor din '89 sau că ar fi fost tăiată și furată pe bucăți.

Publicul pasionat de artă, critici, oameni de rând, presă, și-au pus întrebări precum: Unde se mai afla *Atacul de la Smârdan*? De ce nu poate fi văzut *Atacul de la Smârdan*? Câte *Atacuri de la Smârdan* a pictat Nicolae Grigorescu? Acestor întrebări vom încerca să răspundem în rândurile următoare.

Atacul de la Smârdan este una dintre capodoperele artei vechi românești și, probabil, cea mai importantă operă de artă românească cu temă istorică aflată încă pe teritoriul României. Tabloul a fost comandat pictorului Nicolae Grigorescu de către Primăria Bucureștiului în 1878 și finisat abia în 1885.

Lucrarea redă un atac impetuos al infanteriei române împotriva redutelor otomane de la Smârdan, o scenă din timpul Războiului de Independență (1877-1878), fiind o pictură istorică.

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României; Secția Relații Publice, email: birzuandreea@yahoo.com

Stilistic, opera poate fi încadrată atât în curentul realist (subiect inspirat din realitate, atenția sporită acordată detaliului, reflectarea realității în datele ei esențiale, obiective, caracteristice), cât și în cel impresionist (efectul dramatic al folosirii culorilor, forța expresivă asupra vigoarei și elanului ostășesc).

După debutul său ca pictor de biserici, Nicolae Grigorescu a reușit într-un timp uimitor de scurt un salt extraordinar în direcția sincronizării cu arta occidentală. În Franța, lucrând în ambianța Școlii de la Barbizon alături de mari pictori ai epocii precum Corot, Millet sau Courbet, artistul român găsește mediul prielnic dezvoltării sale, îmbinând într-un stil original realismul Școlii de la Barbizon cu impresionismul și, într-o ultimă fază, cu elemente simboliste. Tehnica folosită este cea a uleiului pe pânză.

La realizarea tabloului, Grigorescu a folosit crochiuri și schițe pe care le-a făcut la fața locului, în timpul operațiunilor de pe front. El a fost pictorul oficial al campaniei românești din Bulgaria (1877-1878).

Aflat la Paris, Nicolae Grigorescu a fost chemat în țară de doctorul Carol Davila, care conducea Serviciul Sanitar al armatei. A venit și la jumătatea lunii iunie se afla la Poiana Mare, unde era instalat Marele Cartier General al armatei române. Cu o sănătate precară, suferind de friguri, era văzut mereu străbătând drumurile în trăsura sa de campanie în care avea „tot ce-i trebuia pentru a picta, mânca și dormi”¹.

A fost la Corabia, pentru vedea îmbarcarea trupelor, apoi la Turnu-Măgurele, în tabăra de la Calafat, la Nicopole, Verbița, Vidin, Rahova, Plevna. A realizat numeroase studii de soldați români, de dorobanți în tranșee, scene strategice și de luptă, studii și imagini ale morții, ale convoaielor de prizonieri, peisaje, imagini ale cartierelor generale de la Poradim și Verbița. A asistat la toate marile bătălii ale Războiului de Independență.

Nicolae Grigorescu a fost primul pictor român „de front” aflat în componența armatei române. I-a avut colegi pe Sava Henția, Carol Popp de Szathmári și G. D. Mirea.

În timpul luptelor de la Grivița și Rahova a făcut desene și schițe, care au stat la baza unor mari compoziții, precum *Atacul de la Smârdan*, alături de *Dorobanț trâmbișând din goarnă*, *Spionul* și *Lupta din Valea Rahova*.

Compoziție complexă, *Atacul de la Smârdan* surprinde o scenă de luptă din chiar momentul culminant al conflictului. Imaginea are un puternic dramatism, în prim plan sunt trupurile neînsuflețite, în mărime naturală, ale doi soldați: un turc zace pe spate, în zăpadă, cu mâinile întinse, simbolizând renunțarea, și în dreapta lui apare un român căzut cu mâinile încheștate pe pușcă. Pe lângă aceștia, trec în fugă dorobanții cu baioneta la armă, figurând o avântată poziție de atac. Atitudinea dorobanțului din prim-plan este reluată la fiecare soldat român, fapt care amplifică motivul inițial ca într-o simfonie, sporind astfel efectul eroic de ansamblu. Capelele

¹ George Oprescu, *Nicolae Grigorescu*, 2 vol. București, 1961-1962, p. 269.

căzute în zăpadă, flacăra exploziilor, cenușiul mantiilor, sumbrul cer hibernal și roșul fesurilor întregesc atmosfera păcloasă și plumburie a câmpului din zorii dimineții de 13 ianuarie 1878.

Lucrarea are ca centru de interes corpul colectiv al soldaților români, ca un nucleu, reprezentat în poziție de atac, și relația sa cu siluetele soldaților căzuți. Relația celor două grupuri de personaje e factorul dinamizator al lucrării și ne face să vizualizăm o mișcare orizontală, o expansiune nelimitată a grupurilor în exterior, ce aruncă mișcarea către marginile tabloului. Lucrarea surprinde tensiunea luptei dintre armata română și cea otomană.

Cromatic, pictura a fost realizată într-un registru de griuri colorate, bine temperate, unde e vizibilă lecția impresionistă pe care autorul și-a însușit-o magistral în timpul studiilor din Franța. Griul preponderent, cețos, utilizat de către autor probabil cu intenția de a transmite senzația de frig și anxietatea provocate de lupte, se observă pe întreaga suprafață a lucrării, învăluind personajele. Central, cerul este luminat de o explozie, personajele ies din fum și ceață.

În această armonie cromatică sclipesc caschetele soldaților, armele și epoleții. Accentele de culoare folosite de Grigorescu pentru detalii sporesc dramatismul și conturează dimensiunea umană a personajelor, dar și eroismul pe care acestea îl dovedesc. Efectul dramatic al folosirii culorilor, alături de complexitatea și dinamismul compoziției dau valoarea artistică a tabloului.

Datorită dimensiunilor considerabile (zece metri pătrați), a cromaticii și a tehnicii de execuție a compoziției, *Atacul de la Smârdan* este considerat cel mai important tablou militar. El a fost începutul unei lungi serii stilistice a picturii de război din arta românească. Peste timp, lucrarea a devenit un etalon și a inspirat apariția a numeroase opere, pe cel puțin două direcții: a picturii-reportaj, a instantaneelor realiste de luptă, și a compozițiilor monumentale, romantice, cu valoare patriotică, pe al cărui suport ideatic s-a grefat realismul prolific al secolului XX.

Unul dintre cei mai autorizați critici de artă ai Apusului, W. Ritter, își rostește astfel părerea în lucrarea sa *Die Kunst fur Alle*²: „Privindu-l, zice d-l W. Ritter, rămâi uimit de nespusa simplitate a compoziției, dar mai ales de pasiunea ce respiră din toată această pânză; e războiul văzut cu ochii soldaților, nu cu al șefilor. Trebuie să știi, însă, că impresia asta așa de puternică ce ți-o dă tabloul e datorită pasiunii de care-a fost stăpânit pictorul în momentul execuției: niciodată un pictor de război n-a fost așa de adânc răscolit în sufletul lui. Nici Meissonier, nici Detaille, nici de Neuville n-au presimțit că bătălia, văzută printr-un singur episod, ar putea da o astfel de sinteză. Nici lui Menzel, nici lui Werner nu le-a dat în gând să-și sacrifice demnitatea de diplomați și de înalți slujbași ai statului, ca să înțeleagă răcnetul sălbatec al soldatului în vârtejul luptei. Aci cu adevărat vezi furia

² W. Ritter, *Die Kunst fur Alle*, apărută la Munchen la 1 februarie 1897, p. 152.

în artă, și e zugrăvită de cineva care, pe când lucra, își plătea foarte scump clipele acelea. Dar ceea ce e mai de mirat e că această uriașă pânză, în care personajele sunt înfățișate în mărime naturală, îți face impresia că a fost pictată, cu iuțea fulgerului, pe câmpul de război. Nimeni nu-și închipuie că există în București o astfel de operă. Îi îndemn pe toți care trec prin capitala României să nu părăsească orașul fără a se duce la primărie și a vedea *Atacul de la Smârdan*”.

Tabloul „*Atacul de la Smârdan*” are trei versiuni în ulei și mai multe crochiuri în creion. Încă din 1960, George Oprescu³ enumeră cel puțin trei lucrări, variante modificate sau puternic asemănătoare ale aceluiași tablou, cărora li s-a atribuit paternitatea grigoresciană: un studiu de mari dimensiuni al picturii, aflat la Muzeul Național de Artă, în Galeria Națională (fig. 1), o compoziție mai restrânsă, dar mai elaborată, aflată la Muzeul Național de Istorie a României (fig. 2), o alta aflată la Muzeul de Artă din Craiova (fig. 3) și, în sfârșit, una aflată într-o colecție privată din Ploiești.

Ca realizare și reprezentativitate, toate sunt considerate de valori relativ egale. Una dintre cele mai importante versiuni ale *Atacului de la Smârdan* se află, conform bazei de date CIMEC, în proprietatea Muzeului Național de Istorie a României și este clasată în Patrimoniul Național, secțiunea Tezaur.

Din nefericire, tabloul nu poate fi văzut de public deoarece în acest moment se află în restaurare pentru a fi inclus în expoziția permanentă a muzeului.

Bibliografie:

George Oprescu, *Nicolae Grigorescu*, vol. II, București, 1961-1962.

Mircea Popescu, *N. Grigorescu*, seria *Arta pentru toți*, Editura Meridiane, București, 1962.

W. Ritter, *Die Kunst fur Alle*, Munchen, 1897.

George Sorin Movileanu și Vasile Florea, *Grigorescu*, Editura Meridiane, București, 1978.

George Sorin Movileanu și Vasile Florea, *Grigorescu*, Editura Meridiane, București, 1986.

Grigorescu - Album comemorativ la 100 de ani de la decesul artistului, editat de Muzeul Național de Artă al României cu ocazia expoziției retrospective „Grigorescu pictor al naturii” desfășurată la Galeria de Artă Românească Modernă a muzeului, texte de Mariana Vida și Monica Enache, coordonator Rodica Matei, București, 25 octombrie 2007.

³ George Oprescu, *Nicolae Grigorescu*, Ed. Meridiane, București, 1960, p. 38.

*ATACUL DE LA SMÂRDAN – O PICTURĂ CU O ISTORIE CONTROVERSATĂ AFLATĂ
ÎN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI*

Fig. 1. *Atacul de la Smârdan*, Muzeu Național de Artă al României

Fig. 2. *Atacul de la Smârdan*, Muzeul Național de Istorie a României

Fig. 3. *Atacul de la Smârdan*, Muzeul de Artă din Craiova

FORME ALE MEMORIEI.
STATUIA LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU DIN URBEA PIATRA
FORMES DE MÉMOIRE. LA STATUE DE MIHAIL
KOGĂLNICEANU DE LA VILLE DE PIATRA

Mihaela-Cristina Verzea*

Résumé

La commémoration du 200ème anniversaire de la naissance de Mihail Kogălniceanu nous offre l'occasion d'évoquer ses liaisons avec la région du Neamț. En guise de reconnaissance envers le principal collaborateur du prince Al. I. Cuza, les habitants de la ville de Piatra Neamț font ériger une statue de lui en 1913, l'œuvre du sculpteur polonais Wladimir Hegel. L'histoire de ce monument public est tissée avec la présentation des transformations éditaires de la ville bordée par la rivière Bistrița. En même temps sont présentées les activités en qualité d'avocat et homme d'affaires de Mihail Kogălniceanu à Tg. Neamț.

Mots clés: Mihail Kogălniceanu, Wladimir Hegel, la famille Leon et Lucia Bogdan, la Monastère Neamț, la fabrique du feutre de Blebea.

Omagierea în spațiul public nemțean a marelui om de stat, la început de secol XX, prin ridicarea unui monument, poate părea un act de absolută normalitate într-o societate care evoluase și în privința cosmetizării structurii urbane. De la apariția primei statui de for public, reprezentându-l pe spătarul Mihail Cantacuzino, operă a sculptorului Karl Storck, trecuse aproape jumătate de veac, perioadă în care cinstirea memoriei unor personalități marcante ale istoriei României devenea posibilă grație prefacerilor politice majore. În mod cert, statutul de țară independentă, ridicarea României la rangul de Regat, stabilitatea socio-economică au ajutat artele plastice să se manifeste plenar în sprijinul promovării istoriei naționale. Deși monumentele de for public au fost amplasate cu precădere în orașele mari, București, Iași, până la intrarea României în Primul Război Mondial și comunele urbane își înfrumusețază aspectul.

Dacă Nicolae Bălcescu a fost considerat, la mijlocul secolului al XIX-lea, „personalitatea emblematică cu cea mai mare înrăurire asupra creației artistice”¹, apreciem că Mihail Kogălniceanu a inspirat arta monumentală a sfârșitului de secol

* Director adjunct al Complexului Muzeal Județean Neamț, Piatra Neamț; doctor în istorie, miaverzea@yahoo.com.

¹ Doina Pungă, *Repere istorice în memoria artei românești - Revoluția de la 1848*, în *Muzeul Național*, XX, București, 2008, p. 125-147.

XIX și a primei jumătăți de secol XX. În decurs de patru decenii, au fost dezvelite cinci monumente reprezentându-l pe cel care a fost caracterizat de Octavian Goga ca având o personalitate care „se așterne dominatoare de-a curmezișul veacului al XIX-lea”: la Galați, în 1893, la Bacău, în anul 1896, la inițiativa lui V.A. Urechia, la Iași, în anul 1911, operă a sculptorului italian Raffaello Romanelli, la Piatra-Neamț, 1913, autor Wladimir Hegel, și la București, în anul 1935, creație a sculptorului Oscar Han.

În rândurile ce urmează vom creiona povestea statuii lui Mihail Kogălniceanu, inaugurată în orașul dintre munții Cernegura, Cozla și Pietricica, în ziua de 19 mai 1913, propunându-ne să evidențiem resorturile istorice care au contribuit la finalizarea acestui lăudabil proiect cultural.

În anul în care se împlineau două decenii de la dispariția lui Mihail Kogălniceanu, la 10 noiembrie 1911, primarul orașului Piatra, Dimitrie Corbu, primea o adresă din partea prefectului județului Neamț, Leon Bogdan, cu următorul conținut: „Domnule, Un comitet de meseriași a luat inițiativa de a ridica un bust în bronz, Marelui bărbat de stat, Mihail Kogălniceanu, în una din piețele acestui oraș. Având în vedere scopul urmărit, am distinsa onoare a înainta două liste, rugându-vă să binevoiți a interveni și D-voastră pe lângă persoanele caritabile spre a dona în acest scop orice sumă vor binevoi iar subsemnatul de mai înainte vă roagă să primiți mulțumiri pentru binevoitorul Dvs. concurs, spre săvârșirea acestei mărețe opere. Lista, împreună cu numele strânse, veți binevoi a le trimite la adresa D-lui Gheorghe I. Albu, șeful de birou al prefecturii care e și casierul Comitetului”².

Semnatarul documentului mai sus redat, reprezentantul puterii centrale în ținutul Neamțului, nu era nimeni altul decât ginerele lui Mihail Kogălniceanu. Leon Bogdan (1850-1917) se căsătorise cu Lucia Kogălniceanu, al optulea copil al cuplului Mihail Kogălniceanu - Ecaterina Jora, la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea. Era fiul vornicului Manolache Bogdan (proprietarul unei mari așezări la Iași și al moșiilor: Gâdintî, cu părți din Poenari – ținutul Roman, Bogdănești – ținutul Bacău, părți din Forțești – ținutul Roman, Negulești-Mastacani – ținutul Neamț, un teren în târgul Roman, Răuseni și Băiceni – ținutul Botoșani, Gorosăști – ținutul Vaslui, Poiana cu Cetate – ținutul Iași) și al Anicăi Ghica, venită din Muntenia (aceasta cumpără moșia Dobreni din Județul Neamț). A moștenit casa părintească de pe Lascăr Catargi din Iași (astăzi sediu al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”), moșiile Dobreni și Budeștii Ghicai, precum și domeniul Neguleștii Mastacăn „peste care se întindeau păduri imense”³. „Singura lui pasiune erau caii și echipagiile lui elegante și strălucitoare; parcă îl văd și acum când venea la Piatra, mânănd singur frumoșii lui cai de rasă, înhămați la diferite vehicule de o strălucire

² Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale (S.J.N.A.N.), *fond Primăria Piatra-Neamț*, dosarul nr. 54/1912, f.1.

³ Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, volumul I, Simetria, 2004, p. 601, 603.

și frumusețe impecabile. Apoi la moșia sa Dobreni⁴, stătea mai toată ziua în grajdurile cailor săi adorați, pe cari, îi cerceta și îngrijea cu multă atențiune. A fost unul din întemeietorii Jockey-Clubului din Iași, de aceea caii lui luau parte la alegerile organizate de acea societate”, nota Dimitrie Hoge, primar al orașului Piatra-Neamț în perioada primului război mondial, în lucrarea sa monografică⁵.

Membru al Partidului Conservator, prieten apropiat al lui Lascăr Catargiu, Leon Bogdan a sprijinit aripa junimistă a conservatorilor, condusă de Petre P. Carp. Președinte al Organizației Județene Neamț a Partidului Conservator, a fost ales în anul 1905 deputat la Colegiul I al Camerei Deputaților, alături de Emil Costinescu, iar la alegerile din 1914 a fost ales senator, funcție pe care o va deține până la moartea sa, în ianuarie 1917. A fost prefect al județului Neamț în perioada 1911-1913, ani care au coincis, credem deloc întâmplător, cu perioada în care s-a ridicat statuia ilustrului om de stat, Mihail Kogălniceanu, socrul său.

Lucia, copilul adorat cel mai mult de Mihail Kogălniceanu pentru inteligența sa, se afla la a treia căsătorie. Din prima căsnicie cu A. Vârnăv Liteanu, avusese patru copii (Lucia, căsătorită cu C. Crupenschi, Ecaterina, căsătorită cu colonelul Boerescu Mihai, și Gheorghe), iar din cea de a doua, cu Gheorghe Beldiman, doi băieți: Paul, ofițer, și Gheorghe⁶. Ana și Manuela vor fi copiii cuplului Leon Bogdan - Lucia Kogălniceanu. Familia Bogdan a locuit la Piatra-Neamț, iar după moartea lui Leon Bogdan, fiica lui Kogălniceanu s-a retras pe moșia de la Dobreni. „Rămasă singură, se instalase la Dobreni, dar nu renunțase la politică. Cât a trăit Leon Bogdan, șef cu numele, ea a condus organizația conservatoare din Neamț; ea a fost prefect când partidul era la putere și cap de listă când era în opoziție. Toată lumea se supunea autorității ei, recunoscută în tot județul. Lichidarea Partidului Conservator a fost pentru dânsa o grea lovitură. (...) Această fată moștenise toată inteligența și tot farmecul lui [n.n. Mihail Kogălniceanu]. <<Păcat că Lucie nu e băiat, repeta melancolic, bătrânul>>”⁷. În aceeași perioadă, Lucia Bogdan a fost vizitată de regina Maria și principesa Elisabeta (23 septembrie 1917). Suverana evocă întâlnirea cu „bătrâna doamnă Bogdan, una din cele mai de seamă personalități ale orașului Piatra, care totdeauna dorise să vin s-o văd în conacul ei bătrânesc, așezat afară din oraș”. Conacul de la Dobreni⁸, „e fără îndoială o locuință

⁴ „Conacul său de la Dobreni a servit, în vremea războiului, ca loc de refugiu și de largă ospitalitate pentru mulți oameni ai țării”, în „Apostolul”, nr. 8-10 din iulie-septembrie 1938.

⁵ Dimitrie Hoge, *Din trecutul orașului Piatra-Neamț. Amintiri*, Institutul de Arte Grafice „Record” Piatra-Neamț, 1936, p. 198-199.

⁶ Laura Guțanu, *Lucia Kogălniceanu*, în revista „Biblos”, 11-12, p. 8-9.

⁷ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, Editura Albastros, București, 1991, p. 175.

⁸ Pe domeniul de la Dobreni, în apropierea conacului, a fost amplasată biserica ctitorită de Leon și Lucia Bogdan, la cerința mitropolitului Moldovei Iosif Naniescu. Biserica ridicată de cei doi a fost sfințită în anul 1880 chiar de mitropolit. Biserica este construită din piatră, pe cea mai înaltă colină din comună, în stil bizantin sub formă de cruce. Catapeteasma

încântătoare și am fost primită cu vădită bucurie și însuflețire; mi s-a oferit un ceai cât se poate de bun și așa de îmbelșugat încât părea mai mult un prânz (...). După o animată conversație, plină de bunăvoie și un schimb curtenitor de vorbe plăcute, părăsirăm pe buna bătrână și plecărăm, încercați cu tot ce se putuse aduna din grădinile, bucătăria și ferma ei”⁹.

Calitățile Luciei Kogălniceanu, fermitatea, tenacitatea, farmecul, toate moștenite de la tatăl său, au avut un rol important în ridicarea, la Piatra-Neamț, a monumentului de for public închinat celui care a creat România modernă. Această urbe mică, așezată pe Valea Bistriței, ce avea o populație de aproximativ 17.400 suflete¹⁰, era reședință a județului, aici aflându-se prefectura, revizorul școlar, „tribunalul de întâia instanță”. În oraș funcționau la început de secol XX trei școli primare de băieți¹¹, cu o populație școlară de 663 elevi, trei școli primare de fete, cu 505 eleve, gimnaziul real Petru Rareș, cu peste 300 de elevi, trei pensioane private de fete, o școală de muzică bisericească („psaltichie”)¹², un spital cu 50 de paturi, două farmacii, un birou telegrafo-poștal, patru librării, o judecătorie de ocol, Banca Creditului Agricol, cinci case (proprietăți particulare) de economii, o casierie de județ¹³.

Revenind la statuia lui Mihail Kogălniceanu, aceasta a fost amplasată pe strada Petru Rareș, stradă de categoria I, ce pornea de la Palatul comunal (primăria), „pe la Biserica Sf.-ții Trei Ierarhi, cale județeană până la hotarul Comunei spre Roman, având lungimea de 2350 metri”. Treptat, regulamentele pentru înfrumusețarea orașului¹⁴ au schimbat aspectul comunei urbane caracterizată de regina Maria ca fiind „orașelul frumos de la gura Văii Bistrița”. Dacă în a doua jumătate a secolului XIX „strada Petru-Rareș nu era de cât un drum natural, de țară, fără scurgere, iar de-a lungul ei, curgea gârla morilor din susul Cuejdului, care străbătând orașul se vărsa în Cuediu la podul Vrăjitoarei, mai jos de [podul, n.n.] Sculy”¹⁵, „cel dintâi

este din lemn de tei cu ornamente sculptate și îmbrăcate în foiță de aur, icoanele fiind realizate de pictorul Constantin Stahi, originar din Dobreni.

⁹ Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, volumul III, Editura Eminescu, București, 1991, p. 238.

¹⁰ C. V. Andrieș, *Dare de samă despre administrația comunei Peatra, Județul Neamț*, Imprimeria Județului Neamț, 1901, p. 10.

¹¹ Cele mai importante școli erau Școala primară Nr. 1 de băieți Lascăr Catargiu, cea mai veche, fondată în anul 1841 de „ilustrul bărbat de stat Lascăr Catargiu”, care îndeplinea în acea perioadă funcția de ispravnic al județului și Școala primară nr. 2 de băieți „Mihail Kogălniceanu”, înființată în anul 1860.

¹² Școala fusese înființată în anul 1869 de Consiliul General al Județului.

¹³ *Ibidem*, p. 13-14; Constantin D. Gheorgiu, *Dicționar geografic al Județului Neamț*, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, București, 1895, p.300.

¹⁴ S.J.N.A.N., *fond Primăria Piatra-Neamț*, dosarul nr. 72/1909, f. 12-35.

¹⁵ Leon Sculy Logothetides (n. 1853, Piatra-Neamț – d. aprilie 1912, Iași) a fost primul decan al Facultății de Medicină din Iași; întemeietor al școlii ieșene de chirurgie, deputat.

primar care a început facerea trotuarelor, a fost Mihai Adamescu. În 1888 a luat măsuri pentru alinierea stradelor și a făcut primele trotuare din beton, pe strada Petru-Rareș, din care se mai văd astăzi puține urme. În urma lui a venit energicul gospodar Constantin Isăcescu, care în anii 1892-1895, fiind ajutor de primar – sub primariatul bătrânului Manolache Albu – a început în stil mai mare alinierea stradelor și facerea trotuarelor din cărămizi de bazalt, pe mai multe străzi, care mai durează și astăzi. Dânsul a fost acela care a dărâmat cele mai multe dugheni din strada Cuza-Vodă, precum și întreaga Ulița Veche, astăzi Elena Doamna, deschizând câteva piețe mai mici, a aliniat strada Șipotelor foastă Sf. Gheorghe, făcând toate zidăriile din dosul grădinei publice până la Baia Evreiască, a dărâmat apoi toate locuințele și maghernițele din partea de jos a Cuejdului, aliniind și construind noi strade: M. Kogălniceanu, V. Conta, Todiraș, Cuejdului și înființând piața nouă comunală de la Cuejdii. În fine s'a făcut atunci prima mare transformare a orașului, în mai toate direcțiile. Tot sub primariatul lui Manolache Albu și prin sîrguința lui Const. Isăcescu, s'a început și executat digul mare de zid pe malul drept al Cuejdului de la Oborul de vite până la podul Sculy, pentru apărarea orașului de furioasele inundații ale acestui pârâu (...). După săvârșirea însemnatelor lucrări edilitare de către administrația comunală conservatoare din 1892-1895 (...) a urmat marea epocă constructivă a neuitatului primar Nicu Albu din anii 1901-1904. Sub vrednicia și priceputa conducere a acestui om energic, orașul (...) a intrat într-o nouă fază de propășire: aliniere și deschidere de strade noi, printre care au fost: bulevardul Ferdinand pe lângă Cuejdii, alea cu plantații din strada Ștefan cel Mare care duce la cimitir, stradele Const. V. Andrieș, Zânelor și altele. A refăcut și transformat localul Primăriei și acela al cazarmei de pompieri, a înființat pepiniera și sera de flori a comunei. A făcut apoi primul blocaj de piatră la Bistrița contra inundațiilor. Dânsul a conceput marile opere edilitare: lumina electrică, alimentarea cu apă potabilă a orașului, prelungirea calei ferate și aducerea gării în oraș, cu facerea digului C.F.R. pe malul stîng al Bistriței – lucrări cari s'au realizat mai târziu sub primariatul d-lui Nicu Ioaniu și al meu. Dar cea mai însemnată operă realizată de el, ca primar, a fost consolidarea muntelui Cozla, și ridicarea minunatului parc care îi poartă numele (....)"¹⁶. Descrierea îi aparține primarului Dimitrie Hoge, un fin și competent observator al prefacerilor edilitare suferite de urbea Piatra-Neamț la cumpăna dintre cele două secole.

Correspondența purtată de președintele *Comitetului pentru ridicarea statuii lui Mihail Kogălniceanu* și primarul comunei, Dimitrie Corbu, în perioada decembrie 1911 – mai 1913, ne aduce în fața ochilor povestea monumentului „literaturului distins, istoricului fruntaș, marelui orator și încă și mai marelui om de

Podul Sculy, sau *Podul lui Sculy*, de peste pârâul Cuejdi, se afla în vecinătatea proprietății familiei de origine greacă Logothetides, „un vast teren cu vie și grădină”. În anul 1935, pe această proprietate, s-a construit Spitalul Județean Dr. Costinescu.

¹⁶ Dimitrie Hoge, *op.cit.*, p. 32-37.

stat”, de la idee la facere. Astfel, prin adresa Comitetului din 7 mai 1912 se comunica Primăriei angajarea „profesorului sculptor Hegel din București pentru a lucra statuia în bronz, marelui om de stat Mihail Kogălniceanu în mărime de 2^m 60^{cm} și cum această statuie în curând urmează a fi terminată, am onoarea a vă ruga să binevoiți a interveni pe lângă Onor Consiliu spre a aproba să fie așezată în locul stâlpului electric din fața Hotelului Regal, loc care credem că ar fi cel mai nimerit pentru acest scop. Totodată, avându-se în vedere că prin subscripție și ajutoare de la autoritățile publice urmează a cheltui peste 18.000 lei cu această statuie, e foarte greu să suportăm și cheltuielile pentru facerea pedestalului, în care scop vă rugăm să interveniți pentru a se aproba ca soclul (pedestalul) să fie făcut pe spezele comunei, în care caz să binevoiți a dispune începerea lucrării”¹⁷. Răspunsul la această solicitare a fost formulat de arhitectul comunei Eugen A. Albu, șeful Serviciului Tehnic al Primăriei urbei Piatra, în data de 8 iulie 1912: „Punându-mă în corespondență cu D^l sculptor W. Hegel din București, D^{sa} mi-a trimis desenul după care urmează a se construi soclul statuii marelui om de stat (...). Totodată am luat oferta D^{lui} V. Puschiazis care se obligă a furniza piatră aleasă din cariera Cut (Dumbrava Roșie), de o singură culoare și după dimensiunile cerute pe prețul de lei 8.000 pe 100 m³. Vom avea nevoie în total de 600 m³ de piatră cioplită plus fundațiunile de beton împreună cu săpatul, zidăria din interiorul soclului de piatră brută, scările din jurul monumentului, etc., astfel încât întreaga lucrare împreună cu materialul va costa aproximativ 200.000 lei”¹⁸. Motivând că piatra din cariera Cut nu era de cea mai bună calitate, Consiliul Comunal respinge, în ședința din 12 iulie 1912, propunerea arhitectului comunei. Reacția inițiatorilor proiectului de ridicare a monumentului nu a întârziat să apară și, astfel, primarului Dimitrie Corbu îi era înaintat următorul referat: „(...) subsemnatul [ing. Alexandru Stan, n.n.] în calitate de președinte al comitetului de acțiune instituit pentru ridicarea acestei statui am onoarea a face următoarea întâmpinare. Oameni care au specialitatea în cunoașterea diferitelor cariere de piatră din țară, încredințează că piatra din cariera satului Cut-Vânători este una dintre cele mai tari și mai frumoasă ca aspect piatră ce posedăm; iar aceste fapte ce sunt cunoscute desigur oricărui domn consilier, dovedesc cu prisosință că părerea acelor specialiști este întemeiată. Dintre aceste fapte este destul să citez pe următoarele: 1) Pentru a-și clădi palate care să ocupe loc de frunte între marile clădiri din București, doi dintre marii bogătași, proprietari

¹⁷ S.J.N.A.N., *fond Primăria Piatra-Neamț*, dosarul nr. 54/1912, f. 3; Vincenzo Puschiazis la care face referire Eugen A. Albu era sculptor de origine italiană; a realizat monumente ale eroilor, obeliscuri, socluri pentru statui, pietre funerare, colonade; a fost colaborator al antreprenorului Carol Zani, cel care a ridicat Palatul Regal de pe Domeniul Coroanei Bicaz; a prelucrat piatra brută pentru poduri, apeducte, viaducte, fântâni, biserici; a contribuit la ridicarea Teatrului *Gheorghe Măcăărăscu* din Piatra-Neamț - a se vedea pe larg, Constantin Prangati, *Dicționarul oamenilor de seamă din județul Neamț*, Editura Crigarux, 1999, p. 205-206.

¹⁸ *Ibidem*, f. 4.

prin județele Prahova și Muscel, unde sunt de asemenea cariere de piatră, și-au adus totuși piatra din cariera Cutu-Vânători ceea ce nici mai ieftin nici mai ușor nu le-a venit, și desigur nu s-ar fi făcut dacă piatra aceasta nu ar fi superioară celei din carierele ce aveau mai aproape din București, și unul dintre ei chiar pe proprietatea sa. 2) Un monument de trăinicie seculară, cum este biserica¹⁹ ce s-a ridicat în satul Cut-Vânători, s-a construit din piatra scoasă, <<pe neales>> din aceeași carieră și numai cine n-a văzut acea biserică, poate tăgădui frumusețea aspectului pietrei. Singure aceste două fapte ar fi de ajuns socotesc să dăruie credința că, piatra din cariera Cut-Vânători nu ar fi suficient de bună pentru a se face din ea soclul statuii lui Mihail Kogălniceanu (...). Dacă onorabilul Consiliu Comunal dorește - cum nu mă îndoiesc - să vadă înfăptuită statuia, să vadă înzestrat orașul Piatra cu chipul în bronz al primului sfetnic și inspirator la fapte mari al Marelui Domn Alexandru I. Cuza, îl rog respectuos a reveni asupra votului din 12 iulie (...). Nu hărăziți D^{le} Primar, înfăptuirii statuii lui Mihail Kogălniceanu, dureroasa trăgăneală ce a fost dat s-o aibă înfăptuirea statuii lui Vodă Cuza la Iași”²⁰.

Intervenția arhitectului Eugen A. Albu și referatul anterior menționat au determinat Consiliul Comunal să reevalueze situația, soluția aprovizionării cu piatră din cariera de la Cut-Vânători fiind acceptată la data 4 august 1912. Proiectul s-a derulat firesc, și astfel, un an mai târziu, la 17 aprilie 1913, sculptorul polonez W. Hegel anunța expedierea statuii din Berlin²¹. Autoritate artistică a timpului, autorul statuii lui Mihail Kogălniceanu din Piatra-Neamț moștenise talentul tatălui său, Konstanty Hegel, profesor la Școala de Belle Arte din Varșovia. Creator al numeroase monumente publice²² și funerare, W. Hegel, considerat ca fiind unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai neoclasicismului românesc în sculptură, s-a stabilit la București la îndemnul cărturarului V. A. Urechia²³, fost ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul lui Mihail Kogălniceanu, în anul 1885, după ce studiasse sculptura la Berlin și Paris. Profesor la Școala de Arte și Meserii (din 1891), apoi la Academia de Belle Arte (1898), Wladimir Hegel a format

¹⁹ În anul 1912, biserica „Sf. Voievozi” se afla în construcție. Sfințirea lăcașului de cult s-a petrecut pe 15 septembrie 1919, în prezența mitropolitului Moldovei, Pimen Georgescu.

²⁰ S.J.N.A.N., *fond Primăria Piatra-Neamț*, dosarul nr. 54/1912, f. 5-6; povestea statuii lui Alexandru Ioan Cuza, realizată de sculptorul Raffaello Romanelli este binecunoscută. Înființat în anul 1904, comitetul de inițiativă pentru ridicare statuii principelui Unirii a reușit finalizarea proiectului, cu mari dificultăți, de-abia în mai 1912.

²¹ *Ibidem*, f. 8.

²² Dintre operele sale amintim statuile lui C. A. Rosetti, Dinicu Golescu, Monumentul Eroilor Pomperi (București), Vasile Alecsandri, Miron Costin (Iași), lucrări de referință în arta monumentală românească.

²³ V. A. Urechia s-a născut în anul 1834 la Piatra-Neamț.

sculptori precum George Vasilescu, Filip Marin, Dimitrie Paciurea, cel mai de seamă elev al său fiind Constantin Brâncuși²⁴.

Ajunsă în bune condiții la Piatra Neamț, statuia lui Mihail Kogălniceanu a fost inaugurată în data de 19 mai 1913, în prezența autorităților locale, civile și militare, și a reprezentanților Majestății Sale Regelui Carol I, ai Alteței Sale Regale Principele Moștenitor și ai guvernului Titu Maiorescu.

Un emoționant discurs a fost rostit cu acest prilej de profesorul Panaite Crivăț, în calitate de delegat al Corpului didactic din județul Neamț: „Iată un arbore uriaș și falnic. El nu cunoaște altă formă de creștere decât aceia pe care i-a hărăzit-o natura. Cu cât trece vremea, cu atât rădăcinile sale se adâncesc în straturile pământului și cu cât trece vremea cu atât ramurile sale se ridică spre izvorul de lumină și se adâncesc în undele vibratoare ale aerului. Rădăcini și ramuri slujesc aceluiași scop: acumularea puterii de viață a trunchiului spre a-i întări dăinuirea lui în timp (...). Așa este și un popor: Păstrați-i fondul de viață cu care l-a dăruit natura: Naționalitatea lui. Faceți ca dreptatea să domnească între clasele sale sociale: Nu-i robiți mulțimea, căci poporul se pierde. Nu-i smulgeți conducătorii căci poporul fără călăuză devine robul streinului. Ocrotiți-i mulțimea; păstrați-i conducătorii și el va dobândi libertatea creșterii fără frică de umbra aruncată de neamurile vecine. Nimeni n-a înțeles mai bine decât Kogălniceanu tăria acestui adevăr. Nimeni n-a lucrat mai mult decât el la triumful ideii de naționalitate; nimeni n-a muncit mai mult la izbânda dezvoltării sociale și nimeni, mai mult la triumful libertății. *Naționalitate, Dreptate socială, Libertatea poporului românesc*, aceasta-i treimea la care și-a închinat viața. Kogălniceanu, cu acest crez al său, a fost -, în adevăr omul vremii și în spiritul vremii”²⁵. Cuvintele dascălului nemțean evidențiază importanța personajului istoric transpus în piatră de W. Hegel, Panaite Crivăț având autoritatea morală și științifică de a-l elogia pe marele om politic²⁶.

Monumentul îl prezintă pe Mihail Kogălniceanu la Congresul de Pace de la Berlin, într-o atitudine de protest, parcă rostind conținutul notei circulare adresată agenților diplomatici români la 11 aprilie 1878, prin care condamna încheierea Tratatului de Pace de către Marile Puteri: „fără participarea reprezentanților diplomației românești, dispunând de noi și fără noi și împotriva noastră”. Pe o placă de bronz, fixată pe soclul monumentului, este redată o scenă inspirată de laudabilele fapte săvârșite de Kogălniceanu: un preot, în fața Bisericii, dă citire decretului de promulgare a legii reformei agrare, în fața unor țărani, care, cu

²⁴ Nicolae Mareș, *Wladimir Hegel, un sculptor român cu rădăcini poloneze*, în revista „Biblioteca Bucureștilor”, sept. 2010 – Anul XIII, nr. 9, p. 4-5.

²⁵ Panaite Crivăț, *Mihail Kogălniceanu*, Tipografia Gheorghiu, Piatra-Neamț, 1913, p. 5-6.

²⁶ Panaite Crivăț (n. 21 februarie 1868, Piatra-Neamț – d. 1948, Piatra-Neamț) a fost profesor al Liceului *Petru Rareș* din orașul natal în perioada 1909-1933, prefect al județului Neamț (1909-1910) și (1918-1919), deputat în Parlamentul României (1914-1918; 1931-1932) și senator (1927-1928; 1933).

emoție, cu capetele plecate sau în genunchi, erau înștiințați că deveneau stăpâni pe pământurile lor.

Prezența familiei Bogdan la cârma județului a ușurat realizarea inițiativei Comitetului creat în anul 1910, sub președinția onorifică a mitropolitului Moldovei, Pimen, și iată, mai mult de un secol s-a scurs de la inaugurarea monumentului închinat marelui om de stat²⁷. Ținutul Neamțului trebuia să găsească o formă de cinstire a memoriei marelui Kogălniceanu, nu doar pentru rolul covârșitor pe care acesta l-a avut în crearea României moderne, dar și pentru relația specială pe care ilustrul om de stat a avut-o cu melegurile lui Creangă. Mihail Kogălniceanu s-a manifestat în domeniul afacerilor la Tg. Neamț (Nemțu²⁸), comună urbană, reședință a plășii de Sus-Mijlocul, aflată la doar 40 de km de Piatra-Neamț. A înființat fabrica de postav de la Blebea (cartier al orașului Tg. Neamț), a fost arendaș al unor moșii ale mănăstirii Neamțului și a deținut antrepriza aprovizionării târgului cu băuturi alcoolice și păcură²⁹. Fără a ne propune detalierea acestor aspecte amintim că în februarie 1848, Mănăstirea Neamț l-a desemnat vechil și „hotarnic obștesc la toate comisiile de împresurare ale moșiilor sale”, funcție la care va renunța în mai 1852³⁰. În același an, la 3 septembrie, Mihail Kogălniceanu cerea domnitorului Grigore Alexandru Ghica „acordarea unui privilegiu prin care să i se asigure funcționarea nestânjenită și în exclusivitate pe timp de 18 ani a unei fabrici de postav și încheierea unui contract aferent de furnituri pentru armată”³¹. Fabrica de la Blebea, construită „în formă de castel cvadrat”, a avut în dotare mașini din Prusia, personalul fiind format din meșteri germani, austrieci și cehi, dar și localnici, folosiți în special „la tors și în atelierelor de apretare și de călcare a postavului”³². Grijă lui Mihail Kogălniceanu pentru condițiile de trai ale angajaților s-a materializat prin asigurarea de locuințe, loturi de grădină, lemne de foc, asistență sanitară, precum și înființarea unei școli pentru copiii lucrătorilor³³. Situația financiară a fabricii va deveni precară, Kogălniceanu vânzând-o în anul 1876 colonelului Eugen Alcaz. Valoarea acesteia era estimată la

²⁷ Cirillo a compus un marș special pentru Mihail Kogălniceanu, cu dedicație pentru „D^{na} Lucia Leon M. Bogdan (născută Cogălniceanu)”.

²⁸ Denumirea apare în Constantin D. Gheorghiu, *op.cit.*, p. 268.

²⁹ Gavril Luca, *Târgu Neamț. Monografie*, Editura „Constantin Matasă”, Piatra Neamț, 2008, p. 249.

³⁰ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, XXXVIII.

³¹ Virgil Iancu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, București, 1963, p. 250.

³² Gavril Luca, *op.cit.*, p. 22.

³³ A se vedea pe larg – G. Zane, *Mihail Kogălniceanu întemeietorul marii industrii textile din România*, f.e., București, 1942.

501.187 lei³⁴. În anul 1885, toate instalațiile de fabricare a postavului au fost mutate la Buhuși. Construirea căii ferate Bacău – Piatra Neamț a constituit unul dintre motivele mutării fabricii, acolo unde colonelul Alcaz avea o proprietate. Pierderea contractului avut cu armata, dar și alți factori, l-au determinat pe acesta să închirieze fabrica și să vândă instalațiile chiar în anul în care se stingea din viață fondatorul ei, Mihail Kogălniceanu.

Evocarea în câteva rânduri a faptelor înaintașilor noștri se impunea, credem, la ceas aniversar, la împlinirea a 200 de ani de la nașterea lui Mihail Kogălniceanu.

Vremea trece, vlăstarele poporului nostru cresc și se înalță, dar pe culmile istoriei rămâne tot figura lui Kogălniceanu. În sufletul său a circulat sufletul neamului întreg; în ideile sale s-au răsfânt aspirațiunile neamului; iar în faptele sale s-a întrupat voința acestui neam.

*În șirul de o sută de ani, Kogălniceanu este cea mai puternică reprezentare a neamului românesc și va rămâne ca o pildă veșnică a Românismului pentru veacurile viitoare*³⁵.

Inspirat de A. D. Xenopol, N. Iorga, V. A. Urechia, finalul discursului lui Panaite Crivăț rămâne, la trecerea a încă unui secol, la fel de actual.

Așezată în apropierea Bisericii Sf. Ioan Domnesc și a Turnului-Clopotniță, ctitorii ale voievodului Ștefan cel Mare, statuia ridicată prin subscripție publică a rămas doar câteva decenii pe locul decis de autoritățile comunei în anul 1912. Împărțășind soarta mai multor monumente de for public care după instaurarea regimului totalitar au dispărut din peisajul urban, și statuia lui Mihail Kogălniceanu de la Piatra-Neamț a fost ridicată din centrul orașului și dusă în depozitele Uzinei Electrice, pentru a fi topită. Salvatorul creației sculptorului polonez a fost părintele Constantin Matasă, întemeietorul muzeologiei pe meleaguri nemțene, statuia găsindu-și, începând cu anul 1974, un nou amplasament, în proximitatea Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Anexa 1

Înscris³⁶

Prin cari gios iscălitul maioru Mihălachi Kogălniceanu fac cunoscut prin acest înscris ce-l dau Sfintei Monăstiri Niamțu și Săcului, că având trebuință de vechil pentru căutarea tuturor pricinilor de giudecăți și alte interesuri ce au aceste Monăstiri Niamțu și Săcul cu tribunahurile căpitalii Eși și la ținut i alte enstanți

³⁴ I. Saizu, C. Botez, *Scurt istoric al așezării Buhuși până la înființarea fabricii de postav (1885)*, în Carpica, III, 1970, p. 99.

³⁵ Panaite Crivăț, *op.cit.*, p. 15.

³⁶ S.J.N.A.N., *fond Mănăstirea Neamț*, dosar nr. 8/1852, f.7-8; reproducem în anexa 1 textul contractului de vechil încheiat de Mihail Kogălniceanu cu Mănăstirea Neamț la 31 octombrie 1847, dar și actul de renunțare la această funcție; documente transcrise de Silviu Ceaușu.

atât pentru acele iscate până acum, cât și pentru acele ce în viitorimi să vor isca, m-am alcătuit cu Sfânta Mănăstire, dându-mi și formili că vechil mi sunt condițiile următoare:

1-ul. Mă îndatorescu a lucra potrivit formilor și legiurilor statornicite în acest prințipat în toate pricinile de orice cerire atingătoare de proțesurile pomenitelor monăstiri și a stăruii pe temeiul documentelor pentru ocrotirea și apărarea dreptăților cu toată stăruința și credința fără a știrbi întrucât de puțin enteresurile sfintelor monăstiri, nici a mă lenevi sau a nu îngriji de ele.

2-lea. Dacă vreo față din acele ce ar fi pricină cu aceste monăstiri ar voi a curma proțesu prin vreun felu de învoială, eu nu voi fi puternicit a săvârși asemenea învoeli fără înscris în voirea și împuternicirea ce mi s-ar da din partea sfintelor monăstiri la cari voi fi datoriu a înștiința mai înainte, atât despre toate împregiurarile pricinei, cât și despre chipul învoeli ce l-ar prupune și unindu-să monăstirile atunce va trimiti un părinte din săbor ca împreună cu mine să lucrezi cele de cuviință sau că de-a dreptul mă va împuternici sfânta monastire de a săvârși lucrarea.

3-lea. Tot soiul de documenturi ce mi să vor încredința mie de către monăstire cu anume opis de numărul și cuprinderilor și cu veletul mă îndatorescu eu nu numai a le păstra bine, da și a nu face vreo re întrebuințare prin sloboziri de copii sau arătarilor la fețile împricinate cu sfintele monăstiri, iar după isprăvirea fișticărui pricini mă îndatorescu a înapoi acele documneturi fără prelungiri, împreună cu lucru ce s-ar câștiga în pricină.

4-lea. Mă îndatorescu a asculta și a urma poruncilor și povățuirilor mănăstirii ce mi să vor trimiti spre apărarea dreptăților atingătoare de averile lor și a înștiința regulat de măsurile ci vor lua și de lucrările ce vor face. Am a păstra dilile cuprinzătoare de lucruri feșticărei pricini pentru regulări spre sfintele monăstiri.

5-lea. Eu voi faci toati luări-aminti la obșteștile publicații prevăzute în buletine sau foi sătești, și pentru orice obiect privitoriu, pe monăstiri din-dată să fac covincioasă întâmpinari la locul ce trebuința ar cere, vestind și monăstirile.

6-lea. Mă mai îndatorescu ca toate hârțiile ce să vor trimite de la monăstiri către orice enstanță din capitală s-au față particulară să le primesc și să le dau stăruind pentru împlinirea ceririlor precum și când de către acestea ori alte fețe osăbite să vor adresa la monăstiri și mi să vor încredința sânt datoriu să le ecspedescu la monăstiri prin înlesnirile ce să vor putea.

7-lea. Pentru ostenele și cheltuielile meli, sfânta monăstire este datoare a-mi plăti regulat pe tot anu deplin câte 9000, adică noi mii lei pe an, pe câtă vremi mă vor găsi purtând însărcinarea aceasta de vechil. Însă 4500, adică patru mii cinci sute lei la Sfântul Dimitrie de când să începe și lucrarea alcătuirii de față și 4500 la Sfântul Gheorghie, cari bani au a mi să trimite la Eși cu om din partea monăstirii de unde voi fi datoriu a trimite monăstirii cuvinita chitanță.

8-lea. Aceste mănăstiri mă săgurițăscu pi mini că în toată vremea ce să va socoti de trebuință vechil în capitala Țării și la ținut să nu mă va schimba dacă îmi voi păzi și eu îndatorirea mai sus cuprinsă fără cea mai mică abatere. Însă la dimpotrivă, când lucrările meli nu ar răspunde la scopul și aștiptarea monăstirii sau când vre-o neprevăzută împregiurare ar îndemna la aceasta pe monăstire, va fi volnică monăstirea a mă depărta de la însărcinare fără să-mi rămână mie cel mai mic cuvânt de pretenție asupra sfintei monăstiri.

9-lea. Orice pricină s-ar întâmpla a să hotărî de la vri-un loc giudecătorescu cu jignirea dreptăților monăstirii nu voi fi în dreptate și îputernicit spre a se pute a pilari pricina mai departe.

10-lea. La doăi pricini ce au aciste monăstiri, una pentru împresurarea moșai Săbăoanilor, propietaoa acestor monăstiri, despre Sămioneștii dumisale visternicului Neculai Rosăt la ținutul Romanului ș-alta la ținutul Niamfului, în pârgu Niamfului, în pricina cu târgoveții mă îndatorăscu a veni atât la starea locului ș-a lucra împreună cu părinții cele de cuvință, cât și la locurile copetinte.

11-lea. Fiindcă câștigul proșesurilor atârână în mare parte de chipu cu care să apără și să hotărăscu la giudecătoriile ținutale, apoi sfintele monăstiri va îndatori pi vichilu cel are pe la ținuturi de a să înțălegi cu mini la pricinele cele mai însămnate.

Deci spre statornica urmare a tuturor presciselor de mai sus îndatoriri am dat aceasta sfintelor monăstiri supt iscălitura cuvincioasă, primind și eu asămenea de la sfintele monăstiri.

1847 octomvrie 31

<iscălit> M(ihalachi) Kogălniceanu

Copie³⁷

Cu multă fiască plecăciune, sărut mâinile prea cuvioșiei voastre părinte arhimandrit i stareț Sfintelor Monăstiri Neamțu și Săcul.

Spre a pune un capăt la stăruințele de la mai multe persoane din Țări și să facă asupra me, prin această a me scrisoare ci am cinste a vă trimite prin părintele Cămarășu facă cunoscut prea cuvioșiei voastre de la Sfântul Gheorghie viitoriu mă retrag din însărcinarea de obștescu vechil a Sfintelor Monăstiri Neamțu i Săcul, rămâind numai asupra mé îndatoririle de vichil pentru pricina cu târgoveții de Neamțu i alte îndatoriri personale prin contractul cu care moșia Târgul Neamțul, Răuceștii și Oglinzii îmi este dată în posăsie pe termin de 10 ani.

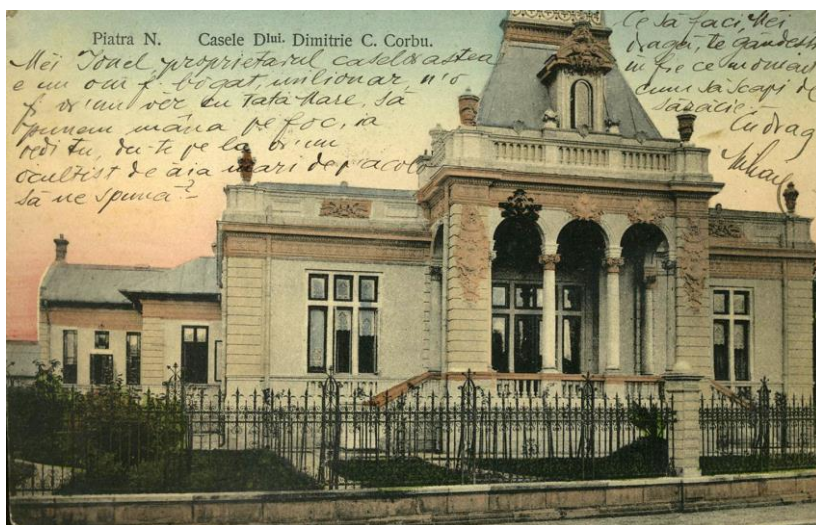
Prin această desfacere de obștesc vechil a aceli Sfinte Monăstiri, nădăjduiesc că prea cuvioșia voastră și cu părinții acelui sobor vă veți încredința de dorința ce pururi am avut de a fi în totul credincios și plecat pre cuvioșiei voastre și Monăstirei.

³⁷ Ibidem, f. 3.

*Sărutându-vă mâinile, am cinste a fi cu osăbită cinstire al prea cuvioșiei
voastre prea plecată slugă și fiu duhovnicesc,*

<iscălit> M. Kogălniceanu

1852 maiu 18

Casa primarului Dimitrie Corbu, Piatra-Neamț, 1910, colecția ing. Viorel Nicolau

Statuia lui M. Kogălniceanu, Strada Petru Rareș, anii '20, S.J.N.A.N., fond N. Teodorescu

Fabrica de postav de la Blebea, fotograf Alexandru Antoniu, Albumul Județului Neamț, 1901, colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț (M.I.A.P.N.)

Mănăstirea Neamț, fotograf Alexandru Antoniu, Albumul Județului Neamț, 1901, colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț (M.I.A.P.N.)

Fabrica de postav mutată de colonelul Alcaz la Buhuși, fotograf Alexandru Antoniu, Albumul Județului Neamț, 1901, colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț (M.I.A.P.N.)

Statuia lui M. Kogălniceanu, anii '30, colecția ing. Viorel Nicolau

Spitalul Dr. Costinescu, 1935, colecția ing. Viorel Nicolau

Statuia lui M. Kogălniceanu, 1920, colecția ing. Viorel Nicolau

Leon Bogdan

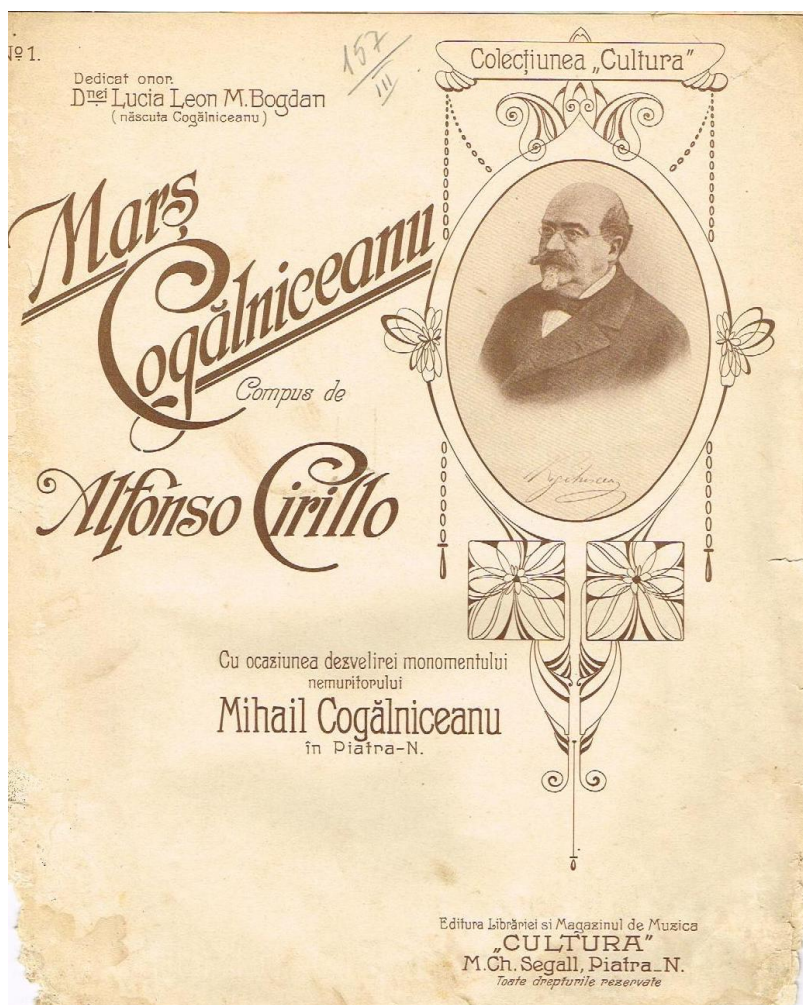
Conacul de la Dobreni, fotografie actuală

Biserica Sf. Voievozi ctitorită de Leon și Lucia Bogdan, fotografie actuală

Lucia Bogdan, născută Kogălniceanu

Partitura Marșului compus de A. Cirillo, 1913, S.J.N.A.N.

OCTAVIAN GOGA ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL PE BAZA UNOR DOCUMENTE DIN ARHIVA TIMOLEON PISANI

OCTAVIAN GOGA PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE D'APRÈS DES DOCUMENTS DE L'ARCHIVE TIMOLÉON PISANI

George Trohani*

Résumé

Il s'agit de huit documents – épreuves, lettres, articles pour les journaux – écrits par le poète et l'homme politique Octavian Goga (1881-1938) concernant une partie de son activité pendant les années 1915-1917, années de guerre.

Tous ces documents font part de l'archive du journaliste Timoléon Pisani (1868-1943).

Mots clefs: Octavian Goga, Timoleon Pisani, lettres, articles pour les journaux.

Poetul și omul politic Octavian Goga (1 aprilie 1881, Rășinari – 7 mai 1938, Ciucea) a fost ales în septembrie 1906 secretar literar al „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” (ASTRA). În urma publicării în 1907, în revista „Țara Noastră”, a unor articole critice la adresa guvernanților austro-ungari, a fost închis la penitenciarul Seghedin în iarna anului 1911, timp de o lună. Apoi în 1913 se află iar deținut în închisoarea din Seghedin. Printre cei care-l vizitează s-a numărat și I. L. Caragiale.

Între timp, în 1909, îi apare volumul de versuri *Ne cheamă pământul* la editura Minerva din București și, în 1911, culegerea de articole *Însemnările unui trecător. Crâmpoie din zbuciumările de la noi* la Arad. Iar în 1913 apare al treilea volum al său de versuri *Din umbra zidurilor* tot la Minerva.

În 1914, la izbucnirea Primul Război Mondial, Octavian Goga s-a stabilit în România. Teatrul Național din București a pus în scenă piesa *Domnul notar*, dramă în trei acte din viața Ardealului.

La 14 decembrie 1914 participă la lucrările Congresului extraordinar al Ligii Culturale, fiind membru al comitetului, ca reprezentant al Transilvaniei. Președinte era preotul Vasile Lucaciu, vicepreședinte Barbu Delavrancea, iar secretar Nicolae Iorga.

* Istoric asociat Muzeului Național de Istorie a României; doctor în istorie; email: gtrohani@yahoo.com

În 1915, la București, a publicat culegerea de articole *Strigăte în pustiu*, iar în 1916, la editura lui C. Sfetea, un nou volum de versuri *Cântece fără țară*¹.

În perioada neutralității românești, Goga a prezentat în publicațiile vremii – „Adevărul” și „Epoca” – situația românilor din Austro-Ungaria. Acum se înfiripă relațiile de amicitie cu gazetarul Timoleon Pisani² (1868-1943), cel ce conducea în fapt cotidianul „Epoca”.

Astfel, în numărul din 15 iunie 1915 al cotidianului „Epoca”, Oct. Goga semnează alături de alții, scrisoarea ziariștilor ardeleni refugiați în România prin care cer alipirea Transilvaniei la Regatul Român.

Urmarea tuturor acestor acțiuni: autoritățile austro-ungare îi înscenează un proces de înaltă trădare și este condamnat la moarte în contumacie.

În interesanta arhivă rămasă de la mai sus-amintitul gazetar T. Pisani se păstrează, printre altele, opt documente – scrisori și ciorne de adrese – trimise de Octavian Goga autorităților românești și respectivului gazetar. Nu este exclus ca ciornele să fi fost redactate împreună de către cei doi. Conținutul lor este strâns legat de mersul războiului – propagandă, înrolare în armată, stare sufletească.

Una din ciorne este redactată în numele fratelui său, Eugen Goga (11 decembrie 1888, Rășinari – 5 iunie 1935, București). Acesta a debutat ca ziarist la „Tribuna” din Arad, în 1911-1912. În 1913 era student la Zurich, iar în 1914 la Paris. Izbucnind Primul Război Mondial, revine în Arad și este mobilizat pe frontul antirus. Cade prizonier și este dus în Siberia, în lagărul din Tomsk. După intrarea României în război este eliberat, și se reface – pentru scurt timp – la Techirghiol. Perioada prizonieratului o descrie într-o carte apărută în 1916, „Două Siberii”. Colaborează și el la cotidianul „Epoca”. Voluntar în armata română, Eugen Goga va participa la lupte și-și va pierde mâna dreaptă.

În cele ce urmează, transcriem toate aceste documente în ortografia autorului.

1). Nedatat. Din context reiese că este ante 1 septembrie 1916. Octavian Goga trimite lui T. Pisani un articol pentru ziar. (Fig. 1).

Jumătate de coală A4 ruptă neglijent, îndoită în patru. Filigran &SS. BUȘTENI

Iubite domnule Pisani,

Iată articolul de care era vorba. Îl trimit mai degrabă / fiindcă e actual. Peste câteva zile sînt și eu la / București. Rog să dai ordin să fie cu băgare de / seamă la corectură.

¹ A se vedea în special Ion Dodu Bălan, *Octavian Goga*, ed. II, București, Minerva, 1975. La pag. 135-138 se menționează existența unui jurnal inedit al lui Oct. Goga, intitulat „*Fărîmături dintr-o prăbușire*”, pentru perioada 17 noiembrie – 21 decembrie 1916.

² A se vedea N. Trohani, *Ziaristul Timoleon Pisani (1868-1943), schiță biografică*, în Muzeul Național, XIV, 2002, p. 214-238.

Pe-aici nimic nou. Stau la malul mării / și cînt cîntecul lui popa Iene.

Al Dtale cu dragoste

Oct Goga

2). 15 august 1916, ziua declarării războiului de către România. Octavian Goga solicită Ministrului înscrierea în Școala de ofițeri, pentru a putea participa la război. Ciornă.

Jumătate de coală A4, ruptă neglijent, îndoită în patru. (Fig. 2).

Domnule Ministru,

Subsemnatul, ne fiind soldat și dorind să iau parte activă / la operațiunile de pe cîmpul de luptă, Vă rog să binevoiți / a mă repartiza la școala de ofițeri.

București, 15 August 1916.

Cu profundă stimă

Octavian Goga

3). August 1916. Ciornă a unei scrisori de-a lui Oct. Goga către prim-ministrul I.I.C. Brătianu prin care cere înscrierea într-o școală de ofițeri. Jumătate de coală A4 ruptă neglijent, îndoită în patru. Urme de filigran. (Fig. 3).

Mult Stimate Domnule Brătianu,

Cuvintele și-au pierdut relieful în aceste momente și de-aceia / mi-e greu să găsesc mijloacele prin care să Vă exprim / sentimentele mele acum cînd vrednicia Dvoastră / înscrie cea mai glorioasă pagină a istoriei noastre.

Armata română se apropie de Sibiiul unde a vibrat / sufletul meu o viață întreagă de fiorii unui vis și / eu mă simt covîrșit de-o emoție necunoscută încă.

Dorind să aduc sacrificiu suprem pentru o idee / ce am propagat cu credință și cu nerăbdare, / și nefiind soldat încă Vă rog să binevoiți a mă repartiza la Școala pregătitoare / de ofițeri.

Primiți, Vă rog, mult Stimate Domnule Brătianu / cu întreaga mea recu (aici se oprește textul scris).

4). Nedatat. Din context ar trebui să fie concomitentă cu anterioarele. Cioarnă cu ștersături a unei cereri din partea lui Eugen Goga, către ministru, privind încadrarea sa în armata română. Scrisul este al lui Octavian Goga.

Jumătate de coală A4, îndoită în patru. (Fig. 4).

Domnule ministru,

Subsemnatul Eugen Goga, Român din Transilvania, care mi-am făcut stagiul / militar de un an în armata austriacă, la arma infanteriei ca soldat bacalaureat, / și am luat parte active la luptele din Galiția unde am / fost rănit și făcut prizonier, – Vă rog să binevoiți / a mă admite în rândurile armatei.

Studiile și cunoștințele mele militare mă îndreptățesc să / sper, Domnule Ministru, că odată cu admiterea veți binevoi a-mi / acorda / și gradul de sublocotenent.

În cazul când această ultimă cerere din motive / formale nu s'ar putea împlini, Vă rog să binevoiți / a dispune să fiu repartizat la Școala pregătitoare de ofițeri/

5). Articol anti Alexandru Marghiloman scris de Oct. Goga. Din păcate nu am putut, până în prezent, să-l identificăm în presa vremii.

Trei jumătăți de coală A4, îndoite în patru. Urme de filigran. (Fig. 5/a-c).

Trădătorul Alexandru Marghiloman

A trecut un an și mai bine de când ostracismul Partidului Conservator / a decapitat politicește pe fostul său șef de scurtă durată, pe Alexandru / Marghioman.

Isbucnirea războiului mondial a fost și la noi ca și în alte părți proba de / foc a oamenilor politici. Conflagrația continental a lămurit valorile pretutini-/deni, așezînd în perspectiva justei aprecieri pe conducători. Punîndu-se proble-/ma mare a existenței naționale, ei au fost scoși de după culise unde / apreciau în tăcere, și au fost chemați pe arena luptelor deschise, ca / să-și afirme adevărurile rasei lor. S'a produs deci o selecțiune a rîn-/durilor, o afirmare limpede a năzuințelor tănuite ; s'a înfăptuit opera necesară / de clasare a personalităților în opinia publică.

Acest lucru s'a petrecut și la noi. La lumina evenimentelor cari angajau / toată puterea de reacțiune morală a unui neam, ierarhia valorilor / s'a fixat și aici. Vîltoarea vieții de doi ani ne-a lămurit pe de-/plin. În acest timp s'a consacrat definitiv cîntea și talentul frunțașilor / din trecut, s'a accentuat vigoarea unor

luptători mînați de pu-/terea credinței lor și i-a dărîmat o serie de reputații false. Cîte cele-/brități improvizate pe vremuri n'au fost distruse în cursul / acestor zile palpitante ! Miniștri, leaderi parlamentari, tribune de in-//truniri populare și alte mărimi de ieri, azi stau în fața noastră chirciți și / despoiați de prestigiul lor, copleșiți de oprobiul public și încărcați / de disprețul deaproapelui, ca figură de operetă ori ca bandiți de mîna / întîi.

Cohorta striviților e lungă, fiindcă e întinsă scara păcatului dela Nicolae / Flea pînă la Bogdan Pitești. Nimeni nu va trage la îndoială însă, că / cel mai zdrențuit din ceata ignobilă a acestor naufragiați este Alexan-/dru Margiloman. Spirit de fațadă, nu fără rădăcini în sufletul țării, conspi-/rator oriental lipsit de scrupulele onestității, acest temperament particular / care încarnează toate oscilările morale ale tristului parvenitism prin aromânesc, / a apărut înaintea țării dela începutul conflictului european, desorientat / și gol și mai ales străin de aspirațiile noastre.

Căderea i-a fost fatală și grabnică în mijlocul unui popor a / cărui comprehesiune repede nu s'a desmîntit niciodată. S'a prăvălit deci / în curînd și partidul conservator l-a asvîrlit de pe stîncă tarpeică³. O agonie dureroasă a fost urmarea acestei desființări politice. Redus la tovă-/rășia unor figurine minuscule din viața publică, / înconjurat de spioni și bătăuși plătiți, străinul izolat n'a mai avut / nici un acces în opinia publică a Țării, în care, afară de caii de la curse, / nu mai avea nimic comun. Timp de doi ani s'a svîrcolit în frigurile / morții. A publicat declarații, a dat interview-uri pe cari le-a desmîntit a / doua zi, a patronat hoțiile lui Stoian, a încercat cumpărarea stu-/denților și a continuat prin a se declara ... amic al Puterilor centrale ... / În lunile din urmă, rostogolindu-se tot mai departe într'o cădere / vertiginoasă, a devenit agentul declarat al ambasadei ger-/mane, denunțînd zilnic pe ascuns și în mod public pregătirile // Țării în fața dușmanului de azi și de mîine.

Iată-l, în sfîrșit, în ultimul ipostaz al renegării naționale. Cetiți scrisorile pe care un om scîrbit din anturajul său ni le-a adus la / redacție și o să vedeți cea din urmă expresie de perdițiune morală. / Un fost șef de partid, fost consilier al tronului românesc, prin in-/tervenția unui deputat austriac se silește să cîștige grațiile contelui / Tisza, într'o vreme cînd Ardealul e un țințir / pe ale cărui ruine / șeful guvernului maghiar plimbă anteriorul pătat al trădătorului / Mangra⁴. Cetiți aceste rînduri și veți înțelege cum „lieber / Freund: Alexander

³ Stîncă tarpeiană – la Roma, în spatele Capitoliului, pe panta lui abruptă, era o râpă adîncă, de pe marginea căreia erau zvârliți, spre a fi uciși, trădătorii, conspiratorii, criminalii.

⁴ Referire la Vasile Mangra, născut *Vincentiu Mangra*, (n. 25 mai 1850, Săldăbagiu, comitatul Bihor - d. 14 octombrie 1918, Budapesta) mitropolit al Ardealului (1916-1918), istoric, membru titular (1909) al Academiei Române.

Marghiloman” este depozitarul secretelor de / culise germano-maghiare, ales de camarilla vie-/neză să ne dea: „lovitura de grație”.

Cuvintele s'au tocit la noi în cursul vremii și s'ar părea că / și-au pierdut semnificarea lor reală. În fața unor asemeni do-/vezi de putredă promiscuitate, dicționarul nostru pare sărac și / epitetele lipsite de relief. Închipuiți-vă însă, că astăzi pentru / întâia-oară, o mîrșăvie ordinară a smuls din adîncul celui / mai strivitor dispreț calificativul de trădător, și aruncați-l / în obrazul lui Al. Marghiloman.

Alexandru Marghiloman este un trădător, în cea mai simplă accepție / a cuvîntului, mormîntul lui politic s'a închis și i'a pecetluit de aci înainte. Re-/torziunea firească a neamului îi va pedepsi umbra în măsura în care / se va mai ivi să tulbure unitatea de simțire a conștiinței noastre naționale.

6). Nedată. Probabil 1915 sau primăvara lui 1916. Oct. Goga îi trimite un articol lui T. Pisani.

Jumătate de coală A4, îndoită în patru. Urme de filigran. (Fig. 6).

Iubite domnule Pizani,

În lipsa unui articol de propagandă dela iubita noastră Epoca, tri-/mit eu cîteva file. Te rog să le dai cu cicaro (ori-cît ar fi de / lung) în cel mai apropiat număr care apare în patru pagini / și să-mi trimiteți mie aici Trei sute de exemplare.

Țin foarte mult la toate astea, fiind absolut necesar.

Aici lucrurile merg binișor, profeții însă nu se pot face.

Mă miră că la Galați a mai candidat Fortunescu, după discuțiile / noastre dela Riegler⁵. Țara asta îmi rezervă încă multe / surprize.

Dacă ai vre-o veste scrie-mi două rînduri.

Al Dtale

Goga

Rog din inimă să se supra-/vegheze corectura.

7). 30 noiembrie 1916, cîteva zile înaintea căderii Bucureștilor. Octavian Goga, din Iași, către T. Pisani, în București îi descrie starea sa sufletească. Scris cu creionul.

⁵ Cafeneaua Riegler de pe Calea Victoriei, lângă Hotelul Continental.

Jumătate de coală de hârtie velină, îndoită în două și apoi iarăși în două.
(Fig. 7/a-b).

Iași, 30 Nov. 1916.

Iubite domnule Pisani,

*Îmi pare rău că nu te repezi Dta pe o / zi să stăm de vorbă și să treci o-
/dată prin Piața Unirii – ca să vezi / situația ...*

*Eu, ce să-ți pot spune pe hîrtie ? / Trec de două săptămâni prin stări sufle-
/tești necunoscute încă, pe urma căroră / am ajuns într'un hal de paralizie mo-
/rală. Am în suflet atîta revolt ne-/canalizată pe urma celor ce vād zilnic, / că mi-e
imposibil să mă gîndesc / la vre-o treabă. Simt că m'am înșelat / amar în poporul
meu. Sunt un om / vinovat, nu că am propagat o i-/deie greșită, ci că nu mi-am dat
sea-/ma de valoarea reală a elementelor // ce trebuiau s'o ezece.*

*Aici la Iași Guvernul cu toată co-/horta lui este simbolul cel mai nime-/rit
prin care se înfățișează agonia / țării. Nu se muncește nimic, acelaș / tembelism,
aceleași cancanuri ca / să se menție la suprafață. Vād din / toate că nu plănuiesc
nici o retra-/gere, nici o remaniere ministerială. / Take Ionescu a avut ieri o espli-
/cație cu Brătianu, pe urma căreia / s'au recit cu totul. Mi se spune că / nu mai
poate fi vorba de cola-/borare, fiindcă Br(ătianu) nu cedează ni-/mic în conducere. Pe
Iliescu⁶, se / pare, că-l sacrifică, dar Bră-/tienii vor să-și păstreze intactă pu/terea,
probabil dîndu-și seama că / o prăvălire astăzi ar însemna // o cădere pe veci.*

*De altă parte opoziția suferă de tredi-/ționala neputință. La Greceanu s'au
/ reluat faimoasele ședințe ale Acțiu-/nii naționale, toate figurile din Bu-/curești își
repetă locuacitatea de-a-/colo, supt presidenția solemnă a pă-/rintelui (Vasile)
Lucaci. Se plănuiesc me-/morande și protesturi către rege și / străinătate ... Am
fost odată, nu / mă mai duc ...*

*În asemenea condiții eu nu gă-/sesc nici o salvare decît în aju-/torul pe
care se vor milostivi să / ni-l trimită Rușii. Generalul (A) Mossoloff sosit ieri în
locul lui Poklew-/ski⁷ a declarat că Țarul va fa-/ce toate sforțările să apere Mol-
/dova. După cît aud, față cu a-//tacurile dela sud ale Bulgarilor cari au / debarcat
și la Oltenița și la Călărași, tre-/buie să părăsim și Ialomița și să ne / retragem în
ultima linie de apărare / Focșani – Galați.*

⁶ Dumitru Iliescu (n. 24 septembrie 1865, Drăgășani - d. 1940) a exercitat efectiv (deși nominal poziția era ocupată de generalul Vasile Zottu) funcția de șef al Marelui Cartier General în prima parte a campaniei anului 1916, fiind apoi numit în funcție la 25 octombrie până la 5 decembrie 1916, când a fost demis ca urmare a înfrângerilor suferite de Armata României.

⁷ Stanislaw Poklewski-Koziell (1868-1939) ministrul Rusiei la București.

Vezi unde am ajuns ...

Vin, dacă poți pentru o zi două, să / ne sfătuim și am putea face ceva / cu Epoca. Gongopol⁸ spune că / nu e hîrtie ... Am putea poate, cum-/va, să facem rost din Rusia. / Aici nu apare nici o gazetă.

Ar fi un bine și pentru alții / și bine și pentru sufletul no-/stru să răsuflăm într'o ga-/zeta, altfel, în atmosfera asta eu / ori mă asfixiez ori iau lu-/mea în cap. Cu dragoste / Salutări dela toți ai mei. / Goga.

8). Nedatată. Probabil începutul lui august 1917 deoarece pe 25 august⁹ Oct. Goga împreună cu alți ziariști – printre care Tim. Pisani și Alex. Rubin¹⁰ – se afla la Odessa.

Octavian Goga intervine la T. Pisani pentru un împrumut din partea bancherului Aristide Blank.

Coală de hîrtie velină, îndoită și apoi reîndoită în patru. (Fig. 8).

Iubite domnule Pisani,

Trimit aici o scrisoare pentru Aristid Blank¹¹, în care-l / rog, dacă poate, să acorde un împrumut de lei / 10.000, pentru mama dnei Rășcanu, avînd ca / garanție actul de ipotecă de 80.000 lei la Ho-/telul "Principesa Maria" – și iscălitura mea. / Sunt dator să dau această mîină de ajutor, / fiindcă la timpul său după sfatul meu s'au / zidit acești bani în zidurile lui Bucu (?) ... Acum / firește aceste ziduri nu mai au mare preț – / și iscălitura mea mi-e teamă să nu tragă / tot atît în cumpănă.. Să vedem .. Roagă / și Dta pe Blank, poate bunăvoința lui să / găsească o soluție favorabilă, care m-ar bu-/cura mult.

Eu cam în zece zile voi fi la Odessa. / Ce-i cu Epoca ? Tot aștept să apară ...

Al Dtale Goga

⁸ Constantin Gongopol, publicist născut în 1877. M. Straje, *Dicționar de pseudonime*, București, 1973, p. 304.

⁹ N. Iorga, *Memorii*, I, Ed. Ciornei, p. 103.

¹⁰ Probabil Alex. Rubin, născut în 1856. Cf. M. Straje, *Dicționar de pseudonime*, București, 1973, p. 614-615.

¹¹ Aristide Blank (1 ianuarie 1883, București, 1 ianuarie 1960, Paris) – conducător al Băncii Marmorosch Blank & Co.

Dragă domnule Pisani,

Am citit articolul de care era vorba. Mi s'ar mai degrabă
întreba e actual. Cere câteva zile mai și la
București. Aș să ^{dai} ordi să fie cu băgară de
seamă la corectură.

De aici nimic nou. Stau la malul mării.
și am călătorit lui Popa Iene.

De dragă cu dragoste
Octavian Goga

Fig. 1. Scrisoare Octavian Goga către Timoleon Pisani. Ante 1 septembrie 1916

Domnule Ministru,

Subsemnatul, ne fiind saldat și fiind în încă mare nevoie
la operațiunile de pe câmpul de luptă, vă rog să binevoiți
a mă repatriza la Școala de ofițeri.

București, 15 August 1916.

Cu profundă încredințare
Ecaterina Guga

Fig. 2. Ciorna unui adrese către Ministru. 15 august 1916

Multă încredințare Domnule Prim-ministru,

Cumintele și-au pierdut reliquie în acest moment și de aceea
mi-e greu să găsesc cuvintele, prin care să vă exprim
sentimentele mele față de patria strămoșie
într-o cea mai glorioasă pagină a istoriei noastre.

Amata noastră se aprinde de la război unde a izbucnit
suferința unei omeniri întregi de fier și de oțel
și mă simt copleșit de o emoție neînfrângută în că.
cuințându-mă.

Prin urmare vă aduc oarecâte rugăminți pentru o idee
practică de a mă propaga cu credință și cu nerăbdare,
vă rog să binevoiți a mă repatriza la Școala de ofițeri
de ofițeri.

Prin urmare, vă rog, multă încredințare Domnule Prim-ministru
cu încredințarea mea rădăcină

Fig. 3. Ciorna unei adrese către prim-ministrul I. I. C. Brătianu. August 1916

ornă a unei adrese către un Ministru, în numele lui I

[illegible]

11

[illegible]

55

Dragă domnule Pisani,

În tipărituri am scris de propagandă și în iulie noastră Epoca, și
mi-ai dat o copie. Te rog să le dai cu cicero (și cu a fi de
lung) în cel mai apropiat număr care apare pe patru pagini
și să-mi trimiți mie aici trei zile de exemplare.

Am foarte mult la toate acestea, și diabolul necesar.

Am scris multe broșuri, profeții înăuntru și pe afară.

Am scris și la Galati și mai cauzat fortuna, după scrierile
mele ale Regelui. În asta mi reprezintă în multe
surprize.

Să ai și o velle scrisă mi-ai domnule Pisani.

H. Goga

Sage

Regi în mină să se sup-
regească corectura.

Fig. 6. Scrisoare Octavian Goga către Timoleon Pisani. 1915-1916

ta curte și la Epoca și la Galati, și
mi-ai dat o copie. Te rog să le dai cu cicero (și cu a fi de
lung) în cel mai apropiat număr care apare pe patru pagini
și să-mi trimiți mie aici trei zile de exemplare.

Am foarte mult la toate acestea, și diabolul necesar.

Am scris multe broșuri, profeții înăuntru și pe afară.

Am scris și la Galati și mai cauzat fortuna, după scrierile
mele ale Regelui. În asta mi reprezintă în multe
surprize.

Să ai și o velle scrisă mi-ai domnule Pisani.

H. Goga

Sage

Regi în mină să se sup-
regească corectura.

20 noi 1916.

Dragă domnule Pisani,

Am pare rău că nu te reprezintă tot ce
ti-ai dat și stau de vază și să treci o
dată prin Stata Unii. - Ce să vrei
situația ...

Să, ce să-ți par spune pe lăstă?

Trec de două săptămâni prin stăp. saplo-
tate neamurite înăuntru, și urma căror
am ajuns într-un hal de paralizie ne-
caligată și urma căror ce vreau să scriu,
ce mi-e în minte să nu găsesc
la mine înăuntru, sunt ca nău înșelată
amar în mintea mea. Sunt un om
vinsor, nu că am propagat o i-
storie greșită, ci că nu mi-am dat se-
ma de valoare reală a celor care

se trebuia să eșecute.

Aici la sediul guvernului eu tratez cu horta lui este simțabil cel mai nimeni nu pot să se înfățișeze agonia țării. Nu se murește nimic, același teribilism, același cancanuri ca să se mențină la suprafață. Văd în toate că nu plănuiesc nici o reformă, nici o remaniere ministerială. Take, domnia a amorului și călăriei cu Brătianu, pe vremea căreia și-a răsit cu totul. Mi se spune că nu mai poate fi vorba de cala-borare, fiindcă Br. nu cedează nimic în conștiință. De obicei, se pare, că-l sabotează, dar Brătianu nu se poate păstori intactă pe țară, probabil simțind seama, că o prăvălie arde, ar îndepărta

este de se ne vede.

De altă parte apropierea spre se tradițională neputință. La grecii săi reșinat paimoneli serviri ale Horia-ni nationale, toate pignurile din București în repeta locașii tatei se a-colo, sunt preluventă toleranță a pă-rinților ducaci, le plănuiesc me-morandele și protestări către rege și străinătate. Au fost odată, na-mă mai dec...

La armenii Cindili' eu nu gă-desc nici o salvare decât în apu-țurul pe care se vor miștina să-mi-l trimite Paris. Generalul Moșu-lu' iată ieri în localul lui Baklan-ski a declarat că Tame va fa-ce toate oportunitățile să aplice dub-la. După cât aud, țara cu a-

7b

Fig. 7a-b. Scrisoare Octavian Goga către Timoleon Pisani. 30 noiembrie 1916

Într-o zi de dimineață, Timoleon Pisani,

Trăiesc aici o scrisoare pentru Aristide Blaise, în care-l rog, dacă poate, să acorde un răspuns scurt de la 10.00, pentru mama Sirei Răzvan, care-i ca-garantie actelor de ipoteză de 10.000 lei la Hotelul "Prințesa Maria" - și iși dăruiește ra-mea-lunt bărbat să dau această muiță de apăs, fiindcă la timpul său buna muiță mea sau și-a creștă buni în pînă la lui Bocu... Amu pînă la creștă pînă nu mai au mare preț și iși dăruiește ra-mea muiță teamă să nu tragă tot atot în cumpănă... Să vedem... Dăruiește și muiță la Blaise, muiță bună muiță lui să găsească o soluție favorabilă, care nu ar ba-cura mult...

Să căm în pace și la voi și la muiță. Ce-i cu muiță? Tot altele să apară...

de muiță Goga

Fig. 8. Scrisoare Octavian Goga către Timoleon Pisani. August 1917

REVOLUȚIA RUSĂ ȘI ROMÂNIA RUSSIAN REVOLUTION AND ROMANIA

Ioan Scurtu*

Abstract

1917 was for Russia a revolutionary year, with important consequences both internally and internationally. Romania, which was Russia's ally in the First World War, as members of the Entente, was fully influenced by the events taking place in this country. The revolution in February 1917 was well received, with the exception of the Royal House, which was worried by the removal of the Tsar, a relative of Queen Marie's. The October revolution had a negative echo among the government and the political parties; only the revolutionary committee in Odessa saluted this event.

In their turn, the Romanians from Bessarabia took advantage of the context created by the February revolution to proclaim the autonomy of the province. They also profited of the fact that after the October revolution the Bolshevik government issued a declaration stipulating the right of the peoples of Russia to self-determination, including secession and the formation of a separate state. Therefore, on the 24th of January 1918 Sfatul Țării (the City Council) voted the independence of Bessarabia and then, on the 27th of March, the union with Romania. Thus, after 106 years of Russian domination, the Moldavian land between the Prut and the Dniester rivers was returned to its Fatherland.

Keywords: revolution, Tsarism, abdication, Bessarabia, autonomy, bolshevism, independence, union.

La 26 februarie (11 martie, stil nou) 1917, în Petrograd s-a declanșat greva generală sub lozincile: „Jos războiul! Jos țarul! Vrem pâine!” Încercarea autorităților imperiale de a restabili ordinea prin forță a eșuat, militarii trecând de partea revoluționarilor. La 2/15 martie s-a format un guvern provizoriu condus de prințul Gheorghe Evghenovici Lvov. În aceeași zi țarul Nicolae al II-lea a abdicat, desemnându-l ca succesor pe marele duce Mihail, dar acesta nu a acceptat să ocupe tronul.

Înlăturarea țarismului a produs o puternică impresie în România. Regina Maria nota în ziua de 1/14 martie 1917 că din Rusia „vin vești foarte rele”¹. Iar

* Profesor universitar doctor, președintele Secției de Istorie a Academiei Oamenilor de Știință; email: ioan.scurtu2015@gmail.com.

¹ Maria, regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III. Ediție Ioana Cracă, București, 1991, p. 173.

peste două zile scria: „Vești uimitoare din Rusia. Se zvonește că țarul ar fi semnat actul de abdicare”. Regina aprecia că principala vină revenea soției acestuia, „care prin fanatismul ei, a pricinuit această criză, deoarece n-a voit să asculte de nimeni decât de Rasputin” și din „nenorocire era stăpână pe voința împăratului, căruia îi da sfaturi rele, iar el - un mistic, un adept al prezicătorilor și falșilor profeți - credea că trebuie să le urmeze întocmai”².

La 3/16 martie, regele Ferdinand și regina Maria au trimis împăratului o telegramă prin care, „în acele circumstanțe dureroase”, își exprimau recunoștința pentru prietenia constantă pe care le-au arătat-o lor și poporului român³. Împăratul a răspuns printr-o telegramă de mulțumire, scrisă de mâna sa, în care mulțumea pentru „căldurosul mesaj”, urând poporului român și suveranilor săi: „Să vă hărăzească Dumnezeu izbânda finală și îndeplinirea tuturor aspirațiilor”⁴.

Pe de altă parte, Comitetul de acțiune social-democrat român din Odesa, într-un manifest difuzat în iulie 1917, saluta revoluția rusă și susținea că exemplul acesteia trebuia urmat: „Țarismul român trebuie doborât”, iar poporul român „trebuie să hotărască soarta sa și organizarea lui viitoare”⁵.

Liderii partidelor politice de guvernământ au privit cu optimism înlăturarea țarului Nicolae al II-lea. I.G. Duca, fruntaș liberal și ministru în guvernul condus de Ion I. C. Brătianu, scria în memoriile sale: „Prima impresie, nu numai la Iași, dar și în celelalte capitale Aliate, era că înlăturarea țarului și a nefastei sale camarile este un noroc, că abia acum Rusia va putea lupta cu toată tăria și aduce întreaga ei contribuție în eforturile generale ale Aliaților. Am trăit la Iași câteva zile pline de mari nădejdi”. I.G. Duca aprecia că prin înlăturarea țarismului, „Rusia devenea un stat constituțional, o democrație modernă”⁶.

O opinie similară avea și Constantin Argetoianu, fruntaș al Partidului Conservator: „Vestea prefacerii regimului autocratic din Rusia într-unul constituțional a provocat chiar mai mult entuziasm decât aceea a mobilizării Statelor Unite [...] Se sfârșea cu șovăielile lui Nicky (țarul), cu trădările a la Sturmer, cu potlogăriile în stil mare, cu paralizia generală provocată de regimul lui Rasputin. O mare națiune își intrase în drepturile ei, și neînvînsele puteri ale Rusiei, acum îndrumată de oameni cinstiți și cu răspundere, erau să fie îndreptate cu vigoare întinerită împotriva inamicului comun”. Argetoianu a reținut faptul că noul guvern a lansat „lozinca patriotică și războinică a <Victoriei cu orice preț>”, până la „strivirea Germaniei și Austriei”⁷.

² *Ibidem*, p. 174.

³ *Ibidem*, p. 176.

⁴ *Ibidem*, p. 177 (copia scrisorii).

⁵ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916-1921*, București, 1966, p. 59.

⁶ I. G. Duca, *Memorii*, vol. III. Ediție Stelian Neagoe, București, 1994, p. 196.

⁷ Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. III-V. Ediția a II-a, revăzută și întregită de Stelian Neagoe, București, 2008, p. 156.

Unii parlamentari români se declarau susținători ai revoluției ruse și, în mod ostentativ, și-au confecționat haine și cizme după modelul rusesc. Astfel, George Diamandi s-a „îmbrăcat într-un fel de bluză de lucrător rus cu cizme întocmai ca un tovarăș autentic venit de la vreun soviet din Moscova sau din Petrograd”⁸, iar „Tilică Ioanid umbla și el cu cizme roșii și într-o bluză albastră”⁹.

După două-trei săptămâni, optimismul politicienilor români s-a transformat în îngrijorare. Militarii ruși, care juraseră credință țarului, se simțeau dezlegați de acest jurământ ca urmare a abdicării lui Nicolae al II-lea. Generalul Piotr Vranghel avea să aprecieze că „odată cu țarul dispărea ideea însăși a puterii, iar poporul rus vedea cum se șterg toate vechile sale obligații și nimic, în ceea ce-l privește, nu putea să înlocuiască nici această putere, nici aceste obligații”¹⁰.

Guvernul provizoriu a luat două decizii cu consecințe importante pentru evoluțiile ulterioare: 1) soldații nu mai erau obligați să-i salute pe ofițeri, și 2) dreptul militarilor de a se organiza pe criterii naționale. Aceste hotărâri au generat o nouă stare de spirit, afectând puternic disciplina militară. Pe acest fond, propaganda bolșevică a câștigat teren, inclusiv în rândul militarilor ruși de pe frontul din Moldova.

Deoarece operațiunile militare erau sistate încă din decembrie 1916, numeroși soldați participau la întâlnirile inițiate de diverși comisari și propagandiști. Ostașii români staționați în zona Odessa au constituit, la sfârșitul lunii martie 1917, Comitetul Militar Moldovenesc. Asemenea comitete s-au format în mai multe localități în care existau garnizoane, precum Nicolaev, Tighina, Sevastopol, Herson, precum și pe teritoriul României, la Iași și Bârlad.

Pentru a preîntâmpina o eventuală influență bolșevică asupra militarilor români, în ziua 22 martie 1917, regele Ferdinand s-a adresat ostașilor: „Vouă, fiilor de țărani, care ați apărut cu brațul vostru pământul unde v-ați născut, unde ați crescut, vă spun eu, regele vostru, că pe lângă răsplata cea mare a izbânzii, ați câștigat totodată dreptul de a stăpâni într-o măsură mai largă pământul pe care v-ați luptat. Vi se va da pământ. Eu, regele vostru, voi fi întâiul a da pildă: vi se va da și o largă participare la treburile statului”¹¹. Promisiunea regală, urmată de modificarea Constituției pentru înscrierea reformei agrare și a celei electorale, au avut un rol determinant în menținerea unei stări de spirit pozitive în rândul ostașilor români.

La 13 aprilie 1917, militarii ruși de pe frontul din Moldova au sărbătorit ziua de 1 mai (stil nou) într-o atmosferă revoluționară. I. G. Duca scria: „pretutindeni mitinguri, discursuri incendiare și pe multe părți ale frontului, sub

⁸ I. G. Duca, *op.cit.*, p. 213.

⁹ *Ididem*, p. 218.

¹⁰ Piotr Vranghel, *Memorii*. Cuvânt înainte Constantin Erbiceanu. Traducere Nicolae Drăgușin, Brăila, 2017, p. 31.

¹¹ „România” din 28 martie 1917.

motive de solidaritate internațională și de pacifism, fraternizare pe față cu trupele dușmane”. În Iași - capitala provizorie a României, Bucureștiul fiind ocupat de inamic - „de dimineața până seara camioane, automobile cu steaguri roșii circulând în toate direcțiile, încărcate cu soldați care vociferau și chiuiau. În sfârșit, după o mare întrunire, un imens cortegiu cu drapele roșii, cu *Marseillaise*, cu *Internaționala* și, ca o culme, manifestații în Piața Unirii cu discursuri rostite de pe treptele statuii lui Cuza Vodă, în care cereau nici mai mult nici mai puțin decât înlocuirea formei de guvernământ din România”¹², adică înlăturarea monarhiei și proclamarea republicii.

Generalul Lavrentie Gheorghievici Kornilov, numit în funcția de comandant șef al Armatei ruse, la 16 iulie 1917, „văzând cum debandada se accentuează în anumite corpuri de armată”, a limitat drepturile comitetelor de soldați și a restaurat, în parte, ordinea militară¹³.

Consiliul de Miniștri al României a hotărât, la 18 iulie 1917, ca măsură de siguranță, să autorizeze cel de-al doilea transport al tezaurului României (după cel din decembrie 1916) în Rusia¹⁴. La 27 iulie 1917, Stanislav Poklevski-Koziel, ministrul Rusiei în România, a comunicat ministrului de Finanțe Nicolae Titulescu: „Am primit de la guvernul meu puterile depline necesare pentru a semna protocoalele privind evacuarea în Rusia a valorilor aparținând Băncii Naționale și altor instituții publice din România”. Prin protocolul semnat în aceeași zi, guvernul rus se angaja să asigure „securitatea transportului, securitatea depozitării, precum și înapoierea [tezaurului] în România”.

Cea mai importantă bătălie de pe frontul de Est s-a desfășurat la Mărășești în zilele de 24 iulie - 6 august. După lupte grele, trupele române și ruse au respins repetatele atacuri ale inamicului, care a trebuit să se recunoască învins. În această bătălie Armata I română a pierdut 27 410 militari, dintre care 5.125 morți, 9.818 dispăruți și 12.467 răniți, iar Armata a 4-a rusă a pierdut 26.620 ostași, dintre care 7.083 morți, 8.167 dispăruți și 10.400 răniți¹⁵. Astfel, prin grele jertfe de sânge, a fost dejucat planul Puterilor Centrale de a scoate România din război și a înainta cu armatele sale prin Ucraina în interiorul Rusiei.

Beneficiind de climatul creat de revoluția rusă, românii din Basarabia au început să-și declare aspirațiile naționale. La 2 august 1917 a fost publicată „Declarația moldovenilor de pe frontul românesc” în care se exprima „dorința norodului [din Basarabia] la deplină autonomie”. Se cerea întrunirea Sfatului Țării care să elaboreze proiectul legii de autonomie „pe temeiul național și teritorial cu chezușuirea drepturilor tuturor noroadelor ce locuiesc în Basarabia”.

¹² I. G. Duca, *op.cit.*, p. 226.

¹³ Piotr Vranghel, *op.cit.*, p. 56-57.

¹⁴ Vezi, pe larg, Ioan Scurtu, *Tezaurul României la Moscova*, București, 2014, p. 35-39.

¹⁵ Alexandra Șerban, *Bătălia de la Mărășești, pe unde nu se trece!* în „Historia”, număr special, iunie 2017.

În limbajul timpului, românii din Basarabia erau numiți moldoveni - amintind de statul din care aceasta a fost desprinsă în 1812. Teofil Ioncu, unul dintre fruntașii Partidului Național Moldovenesc, explica la Congresul popoarelor desfășurat la Kiev în ziua 8 septembrie 1917: „Mulți veți fi auzit de moldoveni, dar puțini cred că știți că nația moldovenească nu există. Există însă o nație română. Numele Moldova, moldoveni sunt teritoriale, nu naționale, iar dacă noi numim moldovenești comitetele și organizațiile noastre, o facem numai din punct de vedere tactic, fiindcă cuvântul român sună prea aspru în urechile vrăjmașilor noștri”¹⁶. O idee similară exprima și Ion Incuț: „Noi, moldovenii, suntem frați de sânge ai românilor, suntem ramură a românilor”¹⁷.

În zilele de 20-27 octombrie (2-9 noiembrie, stil nou) 1917 a avut loc la Chișinău, Congresul militarilor moldoveni, la care au participat 989 delegați. Pe clădirile din centrul orașului a fost arborat steagul tricolor românesc și s-au amplasat bannere cu lozincile „Trăiască neamul românesc!” „Trăiască România Mare!” Congresul a hotărât „să declare autonomia teritorială și politică a Basarabiei”, iar pentru „ocârmuirea” acesteia „în cel mai scurt timp să se alcătuiască Sfatul Țării”¹⁸.

În timpul Congresului s-a aflat că la Petrograd puterea a fost preluată, la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, de Partidul Comunist (bolșevic). A doua zi a fost publicat „Decretul asupra păcii”, prin care guvernul sovietic propunea „tuturor popoarelor beligerante și guvernelor lor să înceapă imediat tratativele, în vederea încheierii unei păci democratice drepte”¹⁹. În fapt, Rusia - aliatul de bază al României și care avea în Moldova un milion de ostași - a ieșit din război.

Astfel, pe frontul de Est s-a creat o situație militară nouă, favorabilă Puterilor Centrale și net dezavantajoasă pentru armata română²⁰. Vestea i-a luat prin surprindere pe oficialii români, cel mai afectat fiind regele Ferdinand, care era „abătut și deznădăjduit”, apreciind că veștile din Rusia erau „îngrozitoare pentru noi”²¹.

Și de această dată, Comitetul de acțiune social-democrat român de la Odesa a adoptat o cu totul altă atitudine. La 16 noiembrie 1917 a publicat o moțiune prin care lansa lozinca: „Trăiască revoluția rusă, aducătoare de pace!”. În document se argumenta: „Muncitorii, țăranii și soldații români aflați în Odessa consideră încercarea guvernului revoluționar rus de a grăbi încheierea păcii ca un act măreț și revoluționar, menit să aducă între popoare pacea ruptă de concurența și pofta de câștig capitalistă”²². Într-un apel, din aceeași zi, Comitetul sublinia faptul că

¹⁶ *Sfatul Țării. Documente*. Ediție de Ion Țurcanu, Chișinău, 2016, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*, p. 18.

¹⁸ Ioan Scurtu (coordonator), *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, Iași, 2010, p. 126-127.

¹⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 35, București, 1965, p. 13.

²⁰ *România în Primul Război Mondial*, București, 1979, p. 319.

²¹ Regina Maria, *op.cit.*, p. 308.

²² *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 66.

revoluția rusă s-a adresat guvernelor, dar și popoarelor, „pe care le îndeamnă ca ele însele, ca și poporul rus, să ia în mână chestia războiului și a păcii”. Ca urmare: „Să spunem sus și tare că poporul vrea pacea și să somăm, să silim guvernul să încheie și el, ca și Rusia, armistițiul și să înceapă tratativele de pace. În caz contrar, o singură cale ne rămâne: să izgonim pe ciocoi și trădătorii de la putere, pentru ca poporul însuși, prin oamenii lui, să ia în mână conducerea țării, să-i aducă pacea mult așteptată”. Apelul se încheia cu lozincile: „Jos războiul! Jos oligarhia! Trăiască pacea!”²³. Este evident că asemenea aprecieri nu aveau nici un suport real, iar îndemnul respectivului Comitet nu a fost luat în seamă de „poporul însuși”.

Ca urmare a începerii negocierilor la Brest Litovsk, între Rusia și Puterile Centrale, generalul Scerbacev a trimis la 20 noiembrie/3 decembrie 1917 o telegramă feldmareșalului german Mackensen și arhiducelui austriac Iosif prin care le propunea „încheierea unui armistițiu cu trupele ruse și române de pe frontul român”²⁴. Prin această inițiativă, comandantul trupelor ruse punea România într-o situație extrem de complicată. Ca urmare, a doua zi, 21 noiembrie, guvernul Brătianu a decis să-și trimită delegații la Focșani pentru negocierea armistițiului.

Fără a mai aștepta ordine, trupele rusești din Moldova au început să părăsească frontul, într-o dezordine totală, recurgând adesea la acte de jaf și de violență asupra populației.

Un alt decret important al revoluției ruse a fost cel din 2/14 noiembrie 1917, intitulat „Declarația drepturilor popoarelor din Rusia”, prin care Consiliul Comisarilor Poporului din Rusia afirma dreptul acestora la autodeterminare până la despărțirea de statul existent.

Astfel, pentru românii din Basarabia se deschidea calea despărțirii pașnice de Rusia, după mai mult de un secol de la anexarea acesteia. Alegerile pentru Sfatul Țării s-au desfășurat într-o atmosferă revoluționară, cu o largă participare populară. În cadrul unor adunări, congrese și conferințe organizate pe profesii, naționalități, partide și grupări politice, desfășurate pe întreg teritoriul Basarabiei, locuitorii acesteia au ales deputații care să-i reprezinte în forumul ce urma să se întrunească la Chișinău.

Lucrările Sfatului Țării s-au deschis în ziua de 21 noiembrie (4 decembrie, stil nou) 1917²⁵. Parlamentarii reprezentau partidele, organizațiile politice și profesionale, asociațiile diverselor categorii sociale etc. Structura etnică a acestuia era următoarea: 70% moldoveni, 14% ucraineni, 12 % evrei, 6% ruși, 3% bulgari, 3% nemți, 2% găgăuzi, 1% greci și armeni.

Pe clădirea liceului în care se desfășurau lucrările era arborat steagul tricolor (roșu, galben și albastru), corul protoieratului din Chișinău a intonat

²³ *Ibidem*, p. 67-68.

²⁴ *România în Primul Război Mondial*, p. 319.

²⁵ *Sfatul Țării. Documente*, p. 15.

cântecele „Deșteaptă-te române” și „Pe-al nostru steag e scris unire”. Deputații care au luat cuvântul și-au exprimat adeziunea la acest organ de conducere a Basarabiei, au declamat poezii patriotice scrise de Vasile Alecsandri, Octavian Goga și Șt. O. Iosif, au ținut discursuri emoționante. În intervenția sa, Pan Halippa a spus: „astăzi vedem că lanțurile grele au căzut și poporul nostru s-a trezit la o viață nouă[...] patria noastră este liberă și autonomă”. A fost adoptată o telegramă adresată regelui Ferdinand, în care deputații Sfatului Țării îi exprimau „sentimentele de credință, iubire și devotament nezdruccinat” și se angajau să facă „zid în jurul tronului, în care noi vedem cea mai puternică garanție a prosperității și fericirii națiunii române”²⁶.

În ziua de 2 decembrie (15 decembrie, stil nou) 1917 a fost votată în unanimitate următoarea *Declarație*²⁷:

„Basarabia, sprijinindu-se pe trecutul său istoric, se declară de azi înaintea Republicii Democratice Moldovenească, care va intra în alcătuirea republicii federative democratice rusești, ca părtăș cu aceleași drepturi”.

În continuare era prezentat un amplu program de reforme care urmau a se înlăpăui în perioada imediat următoare.

Documentul din 2 decembrie 1917 este un act fundamental privind statutul Basarabiei, aceasta declarându-se egală cu Rusia, puterea care-și exercitase dominația timp de 106 ani, recurgând la cele mai crunte represii, interzicând până și utilizarea limbii române în biserică. Ridicându-se la rangul de stat egal, autonom, Basarabia făcea un salt istoric. Autonomia era pasul decisiv pe calea autodeterminării naționale anunțată de revoluția rusă.

Deși formal Basarabia se declarase parte a Republicii Federative Democratice Ruse, în condițiile haosului din Rusia, marcat de războiul civil, nu s-a putut ține legătura cu guvernul de la Petrograd și nici acesta nu a trimis directive conducerii de la Chișinău.

La 24 ianuarie 1918, Sfatul Țării a votat independența Republicii Democratice Moldovenești, iar la 27 martie 1918 a votat următorul document:

„În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară:

*Republica Democrată Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și a dreptului de neam, pe baza principiului că noroadale singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama ei România”*²⁸.

²⁶ *Ibidem*, p. 20.

²⁷ „Cuvânt Moldovenesc” din 6 decembrie 1918.

²⁸ Ioan Scurtu (coordonator), *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, București, 1995, p. 7.

Putem concluziona că revoluția rusă a marcat puternic istoria universală, inclusiv istoria românilor. Pentru România, revoluția a avut un impact militar, unul național și unul diplomatic.

În **plan militar** după revoluția din februarie 1917 a existat o colaborare, armatele române și ruse dejucând planul Puterilor Centrale de a scoate România din război și de a înainta în interiorul Rusiei.

După revoluția din octombrie 1917, Rusia a ieșit din război, prin decizia unilaterală a guvernului revoluționar (bolșevic) de la Petrograd, punând România în fața faptului împlinit. Armata rusă a început să părăsească frontul din Moldova într-o totală dezordine, punând în pericol averea și viața locuitorilor acesteia. Asemenea acțiuni erau încurajate de agitatorii bolșevici, care căutau să provoace o stare generală de nemulțumire și o mișcare revoluționară, care să ducă la înlăturarea monarhiei și a regimului burghez din România.

Cel mai activ s-a dovedit a fi comisarul G. S. Roșal (cel care dăduse semnalul revoluției din octombrie 1917 la Kronstadt, oraș-port din apropierea Petrogradului). Acesta a venit special în Moldova pentru a provoca revoluția. În noaptea de 8/9 decembrie 1917, el a fost surprins în timp ce intrase în locuința generalului Scerbacev pentru a-l sili să-i predea comanda trupelor ruse din Moldova. La 9 decembrie guvernul României a decis să treacă la dezarmarea trupelor ruse și direcționarea lor peste Prut²⁹. În Basarabia, trupele ruse au avut aceeași comportare, fapt ce a determinat Sfatul Țării să ceară sprijinul guvernului de la Iași.

În **plan diplomatic** după revoluția din februarie relațiile dintre Rusia și România au fost normale, de colaborare pentru atingerea obiectivului comun: înfrângerea Puterilor Centrale.

După revoluția din octombrie 1917 și ieșirea Rusiei din război, s-a ajuns la o tensionare a relațiilor diplomatice, culminând cu decizia guvernului de la Petrograd din 13/26 ianuarie 1918 privind ruperea relațiilor diplomatice cu România și confiscarea tezaurului, puterea sovietică declarând că „își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur pe care îl va preda în mâinile poporului român”³⁰.

În **plan național** revoluția din februarie 1917 a deschis, pentru popoarele ocupate în vremea țarismului, calea redobândirii autonomiei naționale.

Revoluția din octombrie 1917 a promovat ideea autodeterminării naționale până la despărțirea de Rusia. Această revoluție a permis românilor din Basarabia să-și proclame independența și apoi să se unească cu România.

Este un fapt incontestabil că la sfârșitul Primului Război Mondial harta geopolitică a Europei s-a modificat considerabil ca urmare a prăbușirii celor două

²⁹ I. G. Duca, *op.cit.*, p. 53.

³⁰ *Relațiile româno-sovietice. Documente. vol. I 1917-1934*. Redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, București, 1999, p. 15-16.

mari imperii: Rus și Austro-Ungar. Prin aplicarea principiului autodeterminării naționale - enunțat de V.I. Lenin în noiembrie 1917 și de Woodrow Wilson în ianuarie 1918 - mai multe popoare și-au constituit state naționale: Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria.

Românii au valorificat contextul istoric și s-au înscris în acest flux european, hotărând unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Patria mamă. Ca urmare, în 1918, România s-a întregit, constituindu-se statul național unitar român.

**„OAMENI DE FIER. AMINTIRI DIN RĂZBOIUL 1916-1918”
ALEXANDRU PELIMON DESPRE BĂTĂLIILE
DE LA MĂRĂȘTI, MĂRĂȘEȘTI ȘI OITUZ**

**“IRON PEOPLE. MEMORIES FROM THE 1916-1918 WAR”
ALEXANDRU PELIMON ABOUT THE BATTLES OF MĂRĂȘTI,
MĂRĂȘEȘTI AND OITUZ**

Cornel-Constantin Ilie*

Abstract

In the collections of the Romanian National History Museum there is an interesting memoirs notebook about the First World War. The author, Alexandru Pelimon, took part in the military campaign of the Romanian Army right from the moment Romania entered the war in August 1916.

Keywords: battle, Mărăști, Mărășești, Oituz, memoirs, Romanian Army, First World War.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se află un interesant caiet de memorii¹ referitoare la Primul Război Mondial. Autorul, Alexandru Pelimon, a luat parte la campania militară a armatei române chiar din momentul în care România a intrat în război, în august 1916.

Alexandru Pelimon s-a născut pe 12 decembrie 1895, la Pucioasa (jud. Dâmbovița). A fost fiul lui Romulus Pelimon (ofițer participant la Războiul de Independență) și al Agripinei Anastasescu. Bunicul său dinspre tată a fost Alexandru, scriitor, poet, traducător, autor al unuia din primele romane românești – „Hoții și hangiul” (1853), iar bunicul dinspre mamă a fost Bazil Anastasescu, un cunoscut compozitor. A avut trei frați: Aureliu, Anton și Cornelia. Cei doi băieți au urmat, și ei, cariera militară. Școala primară a urmat-o la Galați și Târgoviște, apoi a mers la Craiova, la Școala Fiilor de Militari, și la Iași, absolvind Liceul Militar în 1913. După ce a luat parte la campania din Bulgaria a absolvit Școala Militară de Ofițeri de Infanterie (1915), fiind înaintat la gradul de locotenent în cadrul Regimentului 44 Pitești. În timpul bătăliilor din vara anului 1917 s-a aflat la comanda unei companii de mitraliere din cadrul regimentului amintit. Și-a continuat cariera militară în perioada interbelică; în anul 1940 era colonel și atașat militar la ambasada României de la Berna. A luat parte și la cea

* Director Adjunct al Muzeului Național de Istorie a României, doctor în istorie; email: cornel.muzeu@gmail.com.

¹ Nr. inv. 235699.

de-a doua conflagrație mondială. În momentul retragerii din activitate avea gradul de general-maior.

Memoriile, intitulate „Oameni de fier. Amintiri din războiul 1916-1918”, au fost scrise la câteva decenii după desfășurarea evenimentelor, după cel de-al Doilea Război Mondial, Alexandru Pelimon fiind deja trecut în rezervă. Autorul explică, chiar de la început, că „am intitulat lucrarea „Oamenii de Fier” pentru a da expresie omagiilor pe care le aduc tovarășilor de luptă din compania de mitraliere a regimentului 44 infanterie (argeșeni), care au parcurs, prin lupte grele, drumul în retragere de la Sibiu până la Siret și au cunoscut zile de glorie militară în apărarea Moldovei, în zona Munților Vrancei”.

În numărul XIII al anuarului „Muzeul Național”, colegul nostru Chira Jurcă a prezentat în cadrul unui articol câteva aspecte din cadrul acestui caiet de memorii, referitoare doar la perioada de început a războiului². Ni s-au părut demne de prezentat, acum, când se împlinesc o sută de ani de la marile confruntări de la Mărăști, Mărășești și Oituz, paginile care vorbesc chiar despre aceste momente.

Marile lupte pentru apărarea Moldovei 1917

După două luni de refacere, companiile de mitraliere au fost concentrate la Bacău, la centrul de instrucție al Armatei a II-a, pentru primirea de material francez și instrucție. Pe la jumătatea lunii martie, luam drumul frontului, pentru a face pe jos, în trei zile, distanța până la Varnița, pe râul Șușița.

Chiar în seara sosirii, la 16 martie, am urcat muntele, pentru a ocupa o poziție pe înălțimea „Momâia” ajunsă celebră pentru atâtea atacuri și contraatacuri ce s-au dat pe timpul iernei, până la stabilizarea frontului. Nemții făceau mari eforturi pentru ocuparea tuturor vârfulor, care ofereau un larg câmp de observație, în vederea operațiunilor de mai târziu.

Am schimbat unități ale Diviziei I-a de olteni. De pe Momâia, vedeam departe ținutul Vrancei, în spatele liniilor germane. Într-o Duminică am văzut sătenii din comuna Găurile mergând în grupuri la biserică și aceasta ne da o nostalgie de pace în sufletele noastre.

Așa da! Mi-a spus într-o zi serg. Radu, Acum să poftească domnii nemți să atace! Le-arătăm noi!

Am nimerit pe front într-o perioadă de liniște care nu mirosea a bine! Era preludiul marilor bătălii, care se prevedeau pentru primăvara și vara aceluia an.

Noaptea auzeam cântece de privighetori, soli de primăvară și de zile liniștite. Ne miram ce se petrecea cu câprioarele de care erau plini munții Moldovei! Le vedeam când și când prin pădurile din spatele frontului, speriate și ele de atâtea bombardament.

² Chira Jurcă, Regimentul 44 I. Argeș în luptele din Țara Loviștei 1915-1916, în „Muzeul Național XIII”, 2001, pp. 279-291.

În ambianța aceia, cu privighetori și căprioare blânde, ni se părea războiul un act de sălbăticiie, care nu cadra de loc cu decorul acela în care natura te cheamă la viață nouă și fericită.

Într-o zi, liniștea a fost tulburată de apariția unui avion deasupra noastră.

Artileria antiaeriană din spate a deschis focul trăgând cu șrapnele, care se spărgeau sus, la trei mii de metri, încadrând cu globuri de fum mișcarea avionului. Stam pe fundul șanțului și urmăream ceea ce se petrece în aer cu acel avion.

Deodată, un ostaș, care ședea în picioare, în dreptul unui crenel de observație, scoase un geamăt de durere și ne arătă că-i gâlgâia sângele din braț. Ce se întâmplase? O șaibă dintr-un focos de șrapnel, a căzut de la acea mare înălțime și ca un brici a sfâșiat brațul ostașului de la umăr până-n cot. El avea casca pe cap și nu cred să-l fi omorât căzând acea duriță de metal chiar pe cască, deși venind de la două mii de metri, căpăta o forță gravitațională apreciabilă.

În pregătirile febrile pentru operațiunile de primăvară, s-a primit vizita familiei regale pe front, în vederea unei prize cu soldații, care vegheau pentru soarta țării. Frontul era reazemul tuturor aspirațiunilor neamului! Dacă frontul era tare, totul era în ordine în interior; dacă frontul oscila, deznădejdea și panica erau la un pas. Frontul era reazemul de rezistență și pentru familia regală; așa se explica de ce, când unul, când altul, veneau pe front, ca la un observator meteorologic (...)

16 aprilie.

S-a împlinit o lună de când întreaga noastră divizie a fost schimbată și trecută în rezerva Armatei, în zona Anghelești – Putna.

25 aprilie.

Din nou vizita familiei regale în mijlocul diviziei, la Lunca Dochiei.

30 aprilie.

Artistul Tănase, între ostași, cu fel de fel de comicării dar și cu declamații care ridicau moralul luptătorilor.

15 mai.

Cu parte din companii, ne-am prezentat la Bacău pentru curs de perfecționare la mitraliere franceze.

Doi subofițeri de rezervă francezi, unul se chema Philippe și altul Perrini (de la compania apelor din Paris), ne-au fost instructori, timp de trei săptămâni cât am stat acolo. S-au legat între noi raporturi de bună prietenie.

La 7 iunie ne-am înapoiat la Regiment.

13 iunie.

Marș de noapte, timp de șase zile, ca să ajungem la pădurea Dorasca, lângă Barcea, la dispoziția Armatei I. Eram în ajun de mari evenimente pe baza unui vast proiect de operații.

Armata II, aflată în munți, dezlănțuie ofensiva de la Mărăști, iar Armata I după câteva zile, desfășura alt braț ofensiv pe direcția Focșani – R. Sărat, eliberându-se din două părți teritoriul ocupat de germani.

Eram în rezerva Armatei I, axați pentru operațiunile în câmpie.

În intervalul de la 19 iunie la 10 iulie, am bivuiat în pădurea Dorasca, făcând toate pregătirile pentru acele zile epocale ce aveau să vină.

În acest timp începuse ofensiva de la Mărăști, care se desfășura cu succes. Se eliberase întreaga regiune a Vrancei, mii de prizonieri și imens material de război, căzut în mâinile ostașilor noștri. În vederea actului doi, am fost deplasați din pădurea Dorasca, în satul Bucești, imediat înapoia liniei de pe Siret, gata pentru a inunda câmpia spre Focșani.

În spatele caselor țărănești din acel sat am săpat șanțuri adânci pentru adăpost, pentru eventualitatea unei contrapreparații de artilerie.

Veneau rar proiectile de la nemți, totul avea un caracter de acalmie suspectă.

Primisem recruți și un subofițer nou în companie, care nu trecuseră prin botezul focului.

Câțiva zurlii, din cei vechi, inventaseră o jucărie dintr-o scândurică de șindrilă legată de o sfoară. Când o învârtău în aer, șindrila scotea un zgomot ca de proiectil, care fluieră prin aer. Recruții și subofițerul nou venit, când auzeau zbârnâitul acela, fugeau ca șoarecii la adăposturi, în râsul celor care cunoșteau farsa.

Când subofițerul a aflat bătaia de joc, s-a rușinat, dar și s-a supărat pe făptași, legându-se de mama lor.

În acest timp, germanii au contraccarat efectul ofensivei de la Mărăști declanșând o puternică reacțiune la Oituz, pe flancul pătrunderii Armatei II în Vrancea, amenințând să ajungă în Valea Trotușului. Pe de altă parte, au fost semnalate mari concentrări de trupe în fața Mărășeștilor.

Față de o astfel de situație, proiectul inițial de operații a fost schimbat, trecându-se de la ofensivă la defensivă. S-a schimbat, ca atare, dispozitivul la ambele armate, pentru a putea face față situației nou creată.

Divizia noastră a fost luată de la Armata I și trecută din nou la Armata II.

În noaptea următoare ne-am pus în marș, ca timp de o săptămână să parcurgem un itinerar destul de lung – până în munții Zboina Neagră, unde se oprise ofensiva de la Mărăști. Am trecut prin zona eliberată, de la Roșculești – Câmpurile – Soveja; peste tot se vedeau urmele unor lupte recente, cu resturi de materiale germane, depozite, adăposturi etc.

Zboina Neagră este o culme muntoasă, împădurită, pe veche frontieră a Carpaților, cu o pantă atât de repede încât abia o urcai în marș obișnuit; ne gândeam cu admirație la vrâncenii din Regimentul 10 Putna, cum au putut ei cuceri prin luptă acel perete, care urca aproape abrupt până aproape de două mii metri altitudine? Pe potecile pe care urcam, găseam urme de echipament și munițiuni

aruncate în fugă, de o unitate de cavalerie austro-ungară, care a apărat acel sector, în retragere. Vedeam din Zboina Neagră șesul transilvan în jur de Tg. Secuiesc și ne părea rău că operațiile se opriseră, acolo, la frontieră.

Mărășești

24 iulie

Trecuseră abia câteva zile de la instalarea pe creasta de la Zboina Neagră când, în spatele nostru, departe spre răsărit, s-a dezlănțuit cea mai mare bătălie din acel război, pe câmpia Mărășeștilor. Zi și noapte auzeam tunurile și vedeam lumini de rachete, care marcau convulsunile care aveau loc în acel sector.

Cu inima strânsă urmăream zi de zi, ca de la un observator din înaltul cerului, marea dramă ce se petrece acolo, în care era angajată soarta armatei și a patriei noastre.

Mărășeștii era un sector în care forțe foarte importante germane – austriece vizau, prin atacuri puternice, răsturnarea Frontului de Răsărit, cu efecte adânci în Moldova și în Rusia (...).

Mărășeștii de atunci erau poarta Moldovei, având o țâțână tare pe dealurile din stânga Siretului; prin apărarea ei, se acopereau comunicațiile ce duceau direct spre Nord, în inima Moldovei și în spatele Armatei II, care lupta în munți. O pană germană, înfiptă adânc prin poarta Mărășeștilor, ar fi dus la prăbușirea întregului sistem de apărare, din Bucovina până la Mare.

De aceea Mărășeștii a fost Verdunul românesc!

Așa cum Verdun a fost stâlpul pe care s-a rezemat întregul front francez; așa cum Verdunul a influențat întreaga situație militară din Vest, în 1916; așa cum Verdunul a rămas un simbol al virtuților militare franceze, - tot așa Mărășeștii, prin rezistența lor, în acele momente grele și nesigure, a avut un însemnat aport pe Frontul de Est și a afirmat dreptul poporului românesc la aspirațiunile naționale pentru care a făcut aceste sacrificii.

Se perindau pe rând la Mărășești regimente de luptători moldoveni, munteni, olteni, dobrogeni și voluntari ardeleni, care țineau la poartă din toate puterile lor; cădeau unii, veneau alții, și așa din dealurile Siretului, unități după unități, coborau aproape în fugă peste pod, în câmpia Moldovei pentru a ține piept atacului german.

Armamente de infanterie și artilerie vărsau foc peste valurile furibunde ale trupelor germane, care nu încetau să lovească cu toată puterea la Mărășești. Unități și mai ales artilerie rusească trăgeau aprig în sprijinul infanteriei noastre, într-o strânsă colaborare, ca la Plevna!

Se juca o carte mare! Niciodată, poate, nu era mai de actualitate înțelesul vorbelor „pe viață și pe moarte”; ai noștri țineau cu dinții de ultimul prag, de care atârna însăși existența țării.

La Mărășești a fost un cazan al morții, dar și al biruinței! Unitățile atacau și contraatacau, refăcându-și pe loc rândurile rărite, luptând fără răgaz și fără șovăire.

O putere diavolească împingea valurile germane la atac, pentru a pătrunde cât mai adânc spre Nord, în lunca Siretului.

Gloanțele, obuze, fum și explozii continue, completau tabloul infernului ce se lăsase în câmpia Mărășeștilor, de zile și nopți întregi.

O tălăzuire neîncetată, într-un joc nebun al morții, făcea să se prăbușească, când valul, când digul, iar poarta ținea!

După mărturisirile nemților, vigoarea și numărul contraatacurilor românești îi înnebunise! La fiecare pas, un contraatac! De unde mai pornea și cine îl mai da, era o minune!

La margine de prăpastie, ultimul cuvânt l-au avut două batalioane din rezerva Diviziei 13 și alte două batalioane din Divizia a 10-a vecină, care apărând în ultima clipă, ca din pământ, au lovit fulgerător din două părți coloana principală germană de la Răzoare, care ar fi adus deciziunea în marea bătălie, ce ținea de două săptămâni. Sorții au fost de partea noastră!

Panica în care au intrat nemții, loviți năprasnic de contraatacul acestor batalioane, a fost de nedescris.

Vin românii! Soldații germani, surprinși, o iau la fugă din fața baionetelor acelor batalioane, aruncă armele, cartușele și căștile și părăsesc frontul în mare dezordine.

Așa s-a încheiat marea bătălie de apărarea Moldovei, la Mărășești – cu biruința românească!

A fost minunea unui popor, care și-a înzecit puterile pentru acel efort nemăsurat.

Soldați, abia vindecați de răni sau de boli, au fost în stare să se ridice plini de optimism, dovedind o forță morală neegalată și o hotărâre neclintită pentru izbândă. Poarta n-a putut fi smulsă din loc, atâta timp cât a fost apărată cu strășnicie de ostașii români (...).

Cocoșilă – Răchitașu

Înfrânți la Mărășești, germanii au mutat atacul în Vrancea și Oituz, pe flancurile pătrunderii de la Mărăști.

Luptele de la Oituz și Tg. Ocna fac parte din perioada în care Armata II a înscris noi pagini de glorie în apărarea Moldovei. Peste tot suna în urechile soldaților noștri lozinca, din care făceau un crez: „Pe aicea nu se trece!”. Sub această lozincă, germanii au fost opriți pretutindeni unde încercau zdrobirea rezistenței românești.

Pentru economie de forțe și pentru a nu expune ieșindul frontului de la Zboina Neagră, s-a luat măsura să se scurteze traseul acestuia pe aliniamentul

Cocoșilă – Răchitașu, două vârfuri care domină întreaga regiune a Sovejei. Pe la începutul lui August, s-a ocupat înălțimea Cocoșilă și Valea Șușitei, inclusiv fabrica de cherestea, de către argeșeni, iar Răchitașul de musceleni.

Compania noastră de mitraliere avea de apărat Valea Șușitei cu fabrica.

Pentru valoarea vârfurilor Răchitașu (985 m) și Cocoșilă (604 m) – ca puncte de sprijin și bune observatoare, nemții le-au atacat în repetate rânduri, fără succes. Le-au bombardat cu multă artilerie la 5, 6, 7, 8, 13 și 15 August, conjugând presiunea în această zonă, cu acțiunile de efort principal pe care-l făceau la Oituz și în fața localității Tg. Ocna.

De fiecare dată, după atâtea bombardamente, vârful Cocoșilă trecea din mână în mână, dar nu ceda!

O zi întreagă trăgea artileria din ambele părți, ca din senin să apară rezervele noastre, care contraatacau și restabileau linia tot pe vârful, la o mică distanță de nemți. pe rest, liniile se despărteau pe coastele ce coborau de la Cocoșilă și unde nu aveau loc acțiuni mai importante.

Vârful era punctul de atracție și acolo se petrecea întreaga dramă! Cocoșilă, parcă era și el predestinat să fie în adevăr cocoșat de atâtea trageri de artilerie pe spinarea lui! Totuși a ținut!

În ziua de 8 august, spre seară, atacul german foarte puternic, pregătit de artilerie, s-a dezlănțuit spre vârful Cocoșilă și asupra fabricii.

Mitralierele noastre, plasate pe flancurile văii, și în adâncime, au răspuns la timp. În fața fabricii au rămas o mulțime de trupuri și astfel nici un picior inamic n-a pătruns în incinta fabricii.

Ar fi fost rău dacă nemții pătrundeau în fabrică, pentru că toată incinta, pe o suprafață destul de mare, era ocupată de clădiri și de stive înalte și stacheți, unde, dacă s-ar fi cuibărit cu mitralierele, ar fi fost mai greu să-i scoatem. Stivele erau risipite, din cauza obuzelor, care le dărau și făceau să zboare scândurile peste tot.

Pe vârful Cocoșilă, nemții au reușit să muște din pozițiunea noastră într-un punct, dar după scurt timp s-au auzit dese împușcături, explozii de grenade și strigăte de ură!

Rezervele de batalion și de regiment contraatacau concentrice, din dreapta, de pe dealul Rusului și de pe versantul de deasupra fabricii, reocupând poziția.

Pe timpul bombardamentului, în fabrică, un proiectil de 105 a ricoșat și a intrat, învărtindu-se, între copacii păduricii de pe valea Bucur, unde se găsea o secție din mitralierele noastre. S-a lovit de mai mulți copaci, și apoi căzând la pământ, au venit de-a dura între piesele de mitraliere – așezându-se cuminte lângă noi. Ne gândeam, pentru moment, la o explozie cu întârziere și ne-am adăpostit fiecare cum am putut. Sfidând o astfel de posibilitate, soldatul Drăghici s-a dus și

l-a luat într-un șervet, căci era foarte fierbinte și cu el pe umăr a început defileze comic pe vâlcea, pentru a-l duce mai departe.

- Lasă-l mă nebune, că o să zbori cu el în cer! Strigă unul din ei. Dra Drăghici mergea mai departe, înfoindu-se ca un muschetar cu trofeul în mână.

- Ați văzut dle locotenent ce înseamnă să ai ce-ți trebuie? Arme, grenade și sprijin de artilerie! Dacă le aveam astea (...) nu se mai întâmpla să ne dea nemții peste cap.

- Așa îmi vorbea plin de încredere sergentul Mihai, de la secția care oprise pe nemți în fața fabricii.

- Da sigur, acum când avem și noi ce au ei, altfel merg lucrurile! – i-am răspuns eu.

Când m-am uitat înapoi, am văzut pe sanitarul companiei, la vreo zece pași, bătând un lemn de brancardă în pământ.

- Ce faci acolo Stane?

- Veniți dle locotenent să vedeți ceva!

- Uitați-vă, o gaură de obuz neexplodat! El băga lemnul acela, lung de aproape trei metri, ca să vadă cât a intrat obuzul în pământul moale al pădurii. Lemnul intra aproape în întregime și soldații se mirau de atâta adâncime.

După ce a scos lemnul din pământ, tot umblând cu el, am văzut că s-a îngălbenit și că îi era rău. Nu-mi puteam explica altfel, decât că ar fi putut să fie ceva gaze, care să se fi luat pe lemn sau să fi ieșit din pământ pe gaura făcută de proiectil. Am dat alarmă până la regiment pentru ca soldații să fie preveniți în eventualitatea că nemții folosesc gaze de luptă, în proiectilele de artilerie.

La 15 August germanii au dezlănțuit cel mai puternic bombardament de artilerie pe Cocoșilă. Cu toate adăposturile făcute, vârful fiind golaș, era expus loviturilor, în special de mortiere. S-a tras și din partea noastră în contrapreparație pe bazele lor de plecare, dar cu toate acestea, către orele 17, s-au auzit primele plesnituri de gloanțe, de pe coama care ducea sus pe vârful.

Atacul pe înălțime era secondat de altul, prin pădurea spre dealul Rusu.

Pierderile noastre pe Cocoșilă s-au soldat cu un număr mare de răniți și morți.

A trebuit să se apropie o unitate de marș, aflată în rezervă, ca să se poată face față unei pătrunderi mai adânci în pozițiunea noastră.

Mitralierele, puștile și grenadele celor rămași la posturi au început o răpăială puternică, care contamina tot frontul în acel sector. Din nou nemții au reușit să ocupe vârful, dar contraatacul unității de marș și al rezervelor vecine, au restabilit situația până în seara zilei. Nici de data aceasta nu au reușit! În schimb, au semănat toată porțiunea atacată cu o mulțime de oameni căzuți, pe care nu i-au mai putut lua în replierea lor spre baza de plecare.

În cursul nopții următoare, echipe de sanitari germani au avut mult de lucru cu culegerea lor, apropiindu-se în acest scop până lângă linia noastră. La lumina câtorva rachete de pistol, aruncate de la noi, se vedea ce grăbiți lucrau

sanitarii lor, cu atâtea cadavre pe care trebuiau să le ridice. La fiecare lumină de rachetă se culcau la pământ, de frică să nu fie împușcați de apărarea noastră care nu era mai departe de două sute de metri.

Nu s-a tras asupra lor dintr-un sentiment de umanitate, care nu lipsea nici în cele mai sălbatice zile de lupte grele, cu pierderi mari de ambele părți.

În păduricea din fața dealului Rusu au rămas de asemenea mulți căzuți, care nu au fost toți descoperiți noaptea, în grabă, printre copaci și în feriga înaltă ce umplea pădurea. Au rămas între linii, în așa-zisa, în engleză, „no man's land” (țara nimănui) și numai mirosul cadaveric, de peste câteva zile, a fost indiciul foarte neplăcut al unor trupuri care intrau în descompunere, pierdute în haosul încleștării acelei zile de luptă.

Totuși, pentru asanarea câmpului de luptă, a trebuit să se ia măsura să fie ridicate cadavrele celor căzuți în fața liniei noastre.

Unii mai tineri și câțiva mai în vârstă și-au găsit moartea de gloanțele românești. Au fost trași în spatele poziției noastre pentru a fi înmormâțați. s-au găsit asupra lor fotografii și scrisori pe care le purtau cu grijă și cu atâta drag la pieptul lor.

Primeau vești de acasă, de la părinți, neveste sau iubite, toți manifestându-și speranța unei revederi.

„Hans, iubitul meu soț, te aștept să vii cât mai curând! Dragostea mea îți va fi scut de apărare, ca să-mi vii sănătos...”.

„Johann, dragul meu soț, îți dăm de știre că suntem toți sănătoși și avem ce ne trebuie. Fritz merge bine cu școala. Heddy a fost cam bolnavă, vreo două săptămâni; acum s-a făcut bine și întreabă mereu de tine când vii acasă?”.

Ne dușmăneam, ne pândeam să ne omorâm, deși eram oameni la fel, cu aceleași bucurii de viață și era imposibil să nu te înduioșeze aceste urări de sănătate și dorul revederii – primite de departe, de la familiile și cei dragi ai lor.

Ce soartă aveau acești oameni, chemați să-și dea viața într-un război în care toată lumea se ridicase contra Puterilor Centrale!

Câte zeci de mii de germani nu vor fi rămas pierduți prin diferite colțuri ale câmpurilor de luptă din toată Europa, ca și acei din pădurea de pe dealul Rusului, din Vrancea noastră!

Atacul de pe Cocoșilă din ziua de 15 August a fost ultimul! Germanii au înțeles că „nici pe acolo nu se trece” și au renunțat, în urma atâtor pierderi, să-l mai repete.

Fiecare din noi, strângându-ne morții și evacuându-ne răniții, am trecut la o perioadă de așa-zisă stabilizare, în care s-au revăzut efectivele, dispozitivele, de apărare și consolidarea poziției.

Părinții lui Alexandru Pelimon (Romulus și Agripina – dreapta), bunicul matern (Bazil Anastasescu) și surorile mamei

Familia Pelimon: Romulus, Anton, Aureliu, Alexandru, Cornelia și Agripina

Romulus Pelimon, tatăl lui Alexandru Pelimon

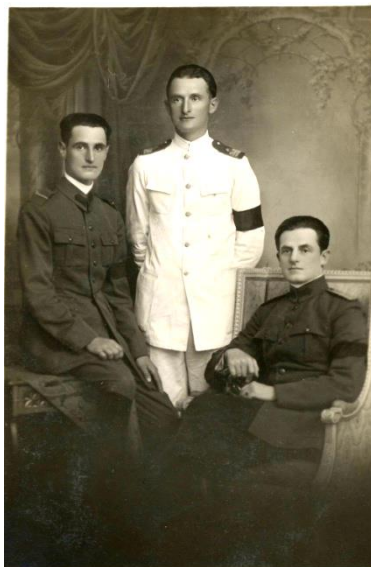
Agripina Pelimon (Anastasescu), mama lui Alexandru Pelimon

Frații Pelimon: Alexandru, Cornelia, Aureliu și Anton

Alexandru Pelimon, elev la Galați (1906)

Alexandru Pelimon împreună cu frații săi, Aureliu și Anton

Căpitanul Alexandru Pelimon

Colonel Alexandru Pelimon în uniformă de atașat militar (1940)

Casa familiei Pelimon din Pitești

**PARCUL ȘI GRĂDINA REGALĂ – PĂRȚI ESENȚIALE
ALE ANSAMBLULUI ISTORIC**
**THE ROYAL PARK AND GARDEN - ESSENTIAL PARTS
OF THE HISTORICAL ASSEMBLY**

Ioan Opriș*

„Raiule grădină dulce
Din tine nu m-aș mai duce”
(colindă Maramureș)

Abstract

Having been brought up in a country where landscape architecture was highly appreciated, British-born Queen Marie of Romania manifested a special interest in gardens and gardening, which is proven by the numerous publications on this subject found in the private libraries of the Romanian Royal family. Moreover, the Queen played an important role in the designing and laying out of the parks and gardens of the Romanian royal residences in Bucharest, Sinaia, Bran, Peleş, for which she collaborated with famous landscape architects of the time, one of them being the German Fritz Rebhuhn.

Keywords: Gardening, landscape architecture, parks, royal palaces, Queen Marie, Fritz Rebhuhn.

În numeroasele sale ipostaze ilustrate fotografic, regina Maria a preferat grădina drept cadrul cel mai potrivit să o reprezinte, fie aceasta la Peleş, Bran, Balcic sau la Cotroceni. Aparatul de fotografiat, fotografia deci, a urmărit-o, desigur, acolo unde majestuosul regal se revela prin cel al naturii, mărturisind direct un sentiment de admirație și de respect pentru aceasta din urmă. Declarația indirectă care rezultă din asemenea ipostaze pe seama grădinii apare clară, dar conținând infinite nuanțe ale unui spirit numit pe drept romantic. Grădinile unde regina se prezintă sunt legate de plăcerea privirii, a ochilor bucurați de flori și vegetație orânduită după anumite reguli, de mirosul acestora, de starea de visare, contemplativă, pe care o generează, dar și de stimularea imaginației. Sunt grădini plăcute simțurilor și potrivite unei persoane cu un imens potențial de iubire, de dragoste. Aceste grădini – să le numim regale – nu apar edenice, arcadiene, biblice, în nici una din reședințele preferate de regină, iar accesibilitatea lor, limitată celor mulți, nu înseamnă sustragerea de la bucuria contemplării lor pentru toți.

* Istoric asociat la Muzeul Național de Istorie a României; profesor universitar doctor.

Amenajarea acestor grădini regale pare mai degrabă potențial destinată clar și celor care le recunosc valoarea și le pot aprecia. Un accent pe anumite specii, evident preferate – iriși, trandafiri, liliac – înseamnă și anumite culori și mirosuri ce se identifică cu gusturile și starea de reverie căutată a reginei. Dar mai poate însemna și un cadru, tot căutat anume, cu spații horticoale savant alcătuite, unde se stimulau idei noi și generoase, creativitatea sporind în fața frumuseții naturii, a decorurilor reușite prin combinații florale mozaicate, ici-acolo însemnate simbolic de un scuar, o pergolă, o cărare, un semn statuar (statuie, vas ceramic masiv, cruce de piatră), un loc de odihnă (chiosc, pavilion) și de priveală, o fântână, o bancă sau un scaun. Asemenea grădini cu trasee cât mai naturale și care dovedesc din partea grădinarilor care-au dat viață ideilor comanditarei, o mare capacitate de a le fi înțeles în concordanță cu reședința, respectiv cu peisajul înconjurător, se puteau întâlni la Bran și Cotroceni, la Sinaia și la Balcic, la Scroviște. În fiecare caz aspectul general peisagistic este armonios legat de caracteristici anume: la Sinaia și la Bran de vecinătatea munților, la Balcic de cea a mării, la Cotroceni de imensul parc vlăsian iar la Scroviște de planitatea câmpiei. Fiecare din aceste amenajări a introdus în mod echilibrat ceva din visele regale: casa de vis, coliba copiilor, ochiul de apă, o construcție rustică potrivită locului, căutând să respecte ceea ce natura a dictat mereu și a impus a fi respectat. Parterele florale, potecile de plimbare anturate de verdeață, locuri savant distribuite și mobilate cu specii cățărătoare sau târătoare indică preferințele reginei.

Mai mult chiar decât o simplă prezență, crucile de piatră – multe duse la mari distanțe decât locul lor de origine, probabil muscelan – par să susțină anumite idei despre Dumnezeu și Credință, vădind nu doar simple simboluri ci un respect marcat al reginei Maria pentru țăranimea respectuoasă și credincioasă din vremea sa.

Regina Maria a cultivat cu insistență ideea de grădină, arătându-și aici o latură specială a sensibilității față de natură și frumusețile acesteia. Educată în locuri unde grădini largi și atent întreținute se desfășurau în jurul unor fastuoase reședințe, a fost firesc ca orizontul său cultural să le asimileze ca prezențe obligatorii în spațiile românești atribuite familiei regale: la Peleş, Cotroceni, Balcic, Scroviștea, Bran. Și-a asociat la acest demers horticol mari grădinari, între care Fritz Rebhuhn¹ este nelipsit. Experiența acestuia ca peisagist, rezultatele dobândite în amenajările din București, la Palatul Cotroceni, la Scroviștea, Sinaia, Bran și Balcic arătând un profesionist.

Interesul regal pentru grădină și grădinărit se vede în mulțimea ilustrației din arhive cu acest subiect. De altfel în Biblioteca de la Muzeul Național Bran se găsesc reviste și cărți cu subiectul apropiat: *Wild Flowers Every Child Should* by Frederic Wilhiem Stack, New York, Grossel&Dunlop Publishers, 1909; *Trees*

¹ Vezi Ioan Opriș, *Fritz Rebhuhn - un arhitect peisagist și promotor al echilibrului*, în „Muzeul Național”, vol. XXVIII, 2016, p. 147-155.

Every Child Should Know by Julia E. Rogers; idem, *Useful Plants Every Child Should Know*, idem. 1913.

Aceasta a adus în România și o experiență vizuală dobândită în locurile copilăriei și adolescenței sale, argumentată ulterior prin călătorii repetate ce i-au înlesnit cunoașterea marilor grădini europene din jurul reședințelor augustelor sale rudenii. Dragostea sa statornică pentru grădină și-a alimentat-o, de asemenea, prin lecturi, fiindu-i cunoscută aplecarea pentru literatura romantică, în care, de la Renaștere încoace, grădina nu lipsește. Acest gust rezultă și din compoziția bibliotecilor formate la reședințele regale, în care la Peleş și la Cotroceni -, pe lângă cărțile adunate de iluștrii săi premergători, cele privind științele naturii nu lipsesc, cu atât mai mult cu cât consortul regal, Ferdinand, era deosebit de interesat de acest domeniu. Bazine speciale, căderi de apă (vezi cascada de la Balcic), torente de apă anume căutate (ca la Sinaia) au fost amenajate și distribuite în spațiul rezidențial, în parc, așa cum se vor fi văzut desigur în locuri celebre din Europa. Și cum reieșea din lucrări celebre dedicate grădinăritului și care, desigur, nu erau străine reginei și anturajului său. Din unele lucrări de acest fel ca a lui A. J. Dézallier d'Argenville (*La Théorie et la Pratique du Jardinage*, Paris, 1709, accesibilă și-n ediție germană) -, se puteau extrage învățăminte despre știința dispunerii topografice a speciilor florale, a organizării spațiului în funcție de sol și de lumină, a distribuției florale după anotimp. Nu lipsesc dintr-o astfel de sursă documentară – cartea fiind considerată „Biblia designului grădinii”² – reguli, norme, planuri, proiecte ale unor celebri grădinari, ale căror rezultate însciau modele demne de urmat. Pragmatismul și exotismul englezesc îi putea fi cunoscut reginei din o altă lucrare, ale cărei recomandări le cunoscuse direct, cea a lui Horace Walpole, (*On Modern Gardening*, London, 1750-1770), în care un loc aparte ocupa lucrarea grădinarului Lancelot Brown, cel care, ca grădinar al Curții regale a creat grădina și parcul de la Hampton Court și respectiv, lucrarea proiectantului peisagist Humphrey Reston, autorul tezelor echilibrării grădinii atât în plan vertical cât și orizontal³. Stilul jardinier („the gardenesque style”) i-a venit din același spațiu englezesc, prin „Gardener's Magazine”, promovat de un alt grădinar celebru, John Claudius London (1783-1843) și tot de aici provin tezele grădinilor populare, susținute de idealști romantici ca Shirley Hibberd (1825-1890), cel care a imaginat grădina individuală,

² Prezentată de Ehrenfried Kluckert, în *European Garden Design from Classical Antiquity to the Present Day*, edited by Markus Bassler, Achim Bednorz, Markus Bollen, and Florian Monheim, Cologne, Könemann, 2000, p. 231.

³ *Ibidem*, p. 394. În privința grădinilor englezești, caracterizate nu prin planuri geometrice ci prin acceptarea și remodelarea formelor naturale și o tratare a acestora spre pitorescul și sublimul natural umanizat, vezi la Mason, William, *The English Garten, 1772-1782*; Hunt, J. D, Willis, P., *The Genius of the Place, The English Landscape Garden 1620-1820*, London, 1979; Wittkower, Rudolf, *Palladio and English Palladianism*, London, 1974, iar ca ansambluri la Girardin, Reurb-Louis Marquis de *De la composition des paysages*, 1777 (republicat în 1979).

a fiecărui cetățean, ca mijloc de ridicare a nivelului educației ecologice. Această trecere de la aristocratismul jardinier la populismul legat de masele cărora li se recunoștea și lor dreptul accesului la natură, a câștigat spre mijlocul veacului al XIX-lea adepți numeroși. Realizări ce fac referință – ca parcurile (vezi English garden de la München sau cele de la Berlin ori Potsdam) – chiar în sud-estul european (la București, parcul Cișmigiu și amenajarea de la Herăstrău, lângă Budapesta la Balaton etc.) vădesc democratizarea accesului la peisajul reconstruit și mobilat după noile filozofii⁴. De aici, a rezultat un pas mare spre grădinile botanice și evidențierea muzeelor de istorie naturală cu rol sugestiv de orientare în amenajările peisagere, iar pe de altă parte o dezvoltare a caracterului public: parcuri de mari dimensiuni, cu funcții de promenadă, sport și spectacol.

Serviciile pe care le-a adus arhitectul de origine germană Fritz Rebhuhn, stabilit în România, Casei regale sunt astfel explicate în ceea ce privește amenajările peisagistice din marile reședințe. El este specialistul preferat de regina Maria, lucrările sale introducând filozofia germană a grădinii, desigur amendată de concepția comanditarei ca și de specificul și caracteristicile reliefului local. Vorbind despre gusturile atât de speciale ale reginei Maria, le vom putea distinge și-n materie de grădină din bogatul fond fotografic semnat, în parte, de arhitectul menționat și aflat într-un fond bogat arhivistic, bine păstrat la Arhivele Naționale. Pe lângă vigoarea geometrică a desăvârșirii parterelor florale, a aleelor și scurelor – vizibilă la marile reședințe – remarcăm și o căutată linie naturistă, de-a dreptul încurajând arboretul și vegetația abundentă crescând în mod firesc, fără o îngrijire vizibilă aparte. Această direcție o fi fost observată de regina Maria și-n călătoria sa transatlantică, când a avut prilejul să aprecieze unele din grădinile magnaților americani, proiectate în spiritul cultivat de arhitectul francez André Le Nôtre (1613-1700), cel care a lucrat grădinile de la Tuilleries, Luxemburg, Fontainebleau, Vaux-le-Vicomte de Maincy, celebre ca suprafețe, acoperire vegetală, design și spectacol⁵. Stilul francez a impus de altfel – cum se recunoaște – lumii noi, promovat prin arhitecții francezi M. M. Duchêne și Jacques Gréber, care au lucrat pentru familiile Belmont, Stern, Guggenheim, Speyer, Palmer, Rice, Vanderbilt, Pulmann ș.a., dar și în spațiul public, proiectând grădini la Washington, Philadelphia, New York, în California. De altfel în biblioteca castelului Bran, „La Gazette Illustrée des Amateurs de Jardins” (année MDCCCXXIII) – un exemplar nr. 121

⁴ În această direcție, sfaturi practice se puteau afla din lucrarea lui Edouard François André, *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins* (Paris, 1879) iar pentru arhitecții peisagiști educați în spirit german, două lucrări erau referențiale: cea a unui arhitect ce-și leagă numele de parcul orașului Hamburg – Leberecht Migge (*Die Gartenkultur des 20. Jahrhundert's*, Jena, 1913) și a lui Martin Wagner, alt confrate aparținând curentului utilitarist rațional, cu realizări la Berlin (*Das sanitäre Grün der Stadt*, Berlin, 1915).

⁵ Vezi și la Ehrenfried Kluckert, *op.cit.*, p. 186-189.

dedicat Reginei Maria la 4 iulie 1924 – mărturisește interesul pe care aceasta l-a purtat amenajărilor de grădini din SUA⁶. Același fond amintit deja deține și alte cărți care s-au bucurat de o largă răspândire în epocă, din conținutul cărora se deduc teme și subiecte susținătoare ale lucrărilor scrise de regina Maria, dar și inspiratoare pentru proiectele sale legate de grădini. Între titlurile unei cunoscute serii sunt *Wild Flowers. Every Child Should Know* by Frederic William Stack (New York, Grosset & Dunlop Publishers, 1909) și *Trees Every Child Should Know* by Julia E. Rogers – editată de aceiași editori tot în 1909) -, la care se adaugă *Useful Plants Every Child Should Know* (idem, 1913). Același fond păstrează alte două lucrări datorate lui Alfred Moșoiu – fratele generalului Traian Moșoiu – *Sufletul grădinei. Poezii*, Editura Literară a Casei Școalelor, București, 1920, și *O toamnă*, poem lyric în versuri, Paris, 25.II MCMXII. Ambele i-au fost dedicate reginei Maria, în anul 1925, prima dedicație sobră („Majestății Sale Reginei Maria a României, omagiu respectuos”), iar a doua mai elaborată („Majestății Sale Reginei Maria a României, Regină pentru bucuriile și năzuințele noastre”). Amândouă lucrările își găsesc locul în biblioteca Branului tocmai pentru subiectul lor legat direct de grădini, ca loc de liniște și reverie. Aparținând ca tematică ariei amenajărilor de parcuri și grădini, cu subiecte educative pentru copii, respectivele lucrări având un evident caracter de popularizare, sunt, desigur, repere pentru lecturile reginei Maria, dovedind preocupările sale în direcția informării asupra educației ecologice a unor generații din țări cu o avansată cultură a grădinii și parcurilor.

Ideile lor generoase au intrat, în forme filtrate literar, și în cărțile dedicate copiilor de către regină. Lăsând moștenire generațiilor o istorie la care a contribuit ca un actor decisiv, regina Maria adaugă – prin lucrările inspirate și comandate lui Fritz Rebhuhn – realizări rezistente în ciuda schimbărilor (politice, economice, sociale) din tulburatul secol XX. În temeiul conceptelor ei despre parc și grădină, refacerile și restaurările operate la fostele reședințe regale de la Sinaia, Cotroceni, Bran și Balcic au inspirat – ba chiar au obligat – proiectanții să caute soluții pentru păstrarea și amenajarea acestora. Unele dintre acestea – ca la Cotroceni, unde biologul Gheorghe Motreanu și arhitectul Nicolae Vlădescu au conlucrat și în refacerea parcului, dar și la Peleş, Bran și la Balcic – dovedesc un spirit continuator al ideilor regale, reușit în reconstituiri, chiar dacă incomplete, care bucură și inspiră și astăzi. Spațiile verzi, „peticile” de verdeată din jurul nostru ne obligă să medităm la nevoile primare care fundamentează comportamente și atitudini protective față de generoasa natură. În veacul trecut unul din învățații care și-a arătat sensibilitatea față de aceste rezervoare de viață ne-a lăsat îndemnuri grăitoare.

⁶ Numărul în cauză, ilustrat cu acuarele după Delagardette (1787), 11 desene de M.A. Duchêne și 4 de M. J. Gréber, evaluează grădinile de stil francez din SUA (R. de Passillé), parcurile din Florida, Long Island, Miramar, centurile verzi din jurul orașelor Detroit, Chicago, Cleveland, Pittsburg, Philadelphia, Washington.

Astfel, evaluând grădinile României, arhitectul de geniu Gh. M. Cantacuzino afirma că acestea „reprezintă poate cea mai vie colaborare între om și natură și una din artele cele mai complete, compuse din materii vii, artă în care și lumina și umbra și jocul apelor și cerului intervin mereu cu veșnicele lor schimbări și infinitele lor neprevăzute”⁷. Cunoscător în detaliu al unor grădini model ca la Mogoșoaia, Balcic, Dărmănești -, care înnobilau reședințe palatiale, arhitectul credea că „grădina este poate cea mai frumoasă imagine a bogăției, cea mai zâmbitoare expresie a civilizației și luxul suprem al unei culturi”⁸. Un nu mai puțin cunoscut confrate și continuator, a integrat peste șapte decenii, grădina în rândul conceptelor moderne legate de patrimoniul cultural și de ecologia durabilă. Și el, vizionar, a pledat astfel: „Cum conceptul de patrimoniu cultural s-a extins pentru a cuprinde grădini, parcuri, peisaje culturale, arhitectura de secol XX și alte tipuri de clădiri recente, procesul de restaurare și conservare a ajuns să fie înțeles într-o accepție din ce în ce mai largă, adică nu doar în supraveghere și analiză urmată de restaurare, ci și în considerarea utilizării clădirii în contextul ei social și economic”⁹. Alegem însă și sensul cuvintelor unui celebru biolog, Mihai Băcescu, care, evaluând global polibiotopul planetar – în care grădinile intră, alături de parcuri, de acvarii, terrarii, plaje fluviale și maritime, zone montane etc. – atrăgea atenția asupra amenințărilor suprastructurilor industriale și urbanismului monstruos prin atentatul la natură, nădăjduia că secolul XXI să fie unul al biologiei, iar conservarea naturii, ecologia, să devină priorități absolute¹⁰.

Coroana regală și laurii academici, iată se reîntâlnesc în pledoaria pentru grădină și parc, pentru natură, evaluând împliniri și realizări fără de care conservarea și protejarea patrimoniului cultural și natural nu mai pot fi discutate. Orice politică culturală, fiecare intervenție de restaurare – ca o consecință dramatică a uzurii sau neglijențelor, dar și a efectelor timpului – trebuie asociate eforturilor directe și coerente pentru bune practici față de natură.

Paradisul original, Arkadia arhaică, Edenul nu se vor mai reîntoarce, omului refuzându-i-se liniștea și pacea începuturilor, dar lăsându-i șansele importante ale beneficiilor acestora. Șanse pe care le-au evocat cele mai de seamă spirite în literatură, arte, în arhitectură și amenajări de mari parcuri, unde stările de bucurie și reverie au fost redade, compensativ, ca beneficiu cultural multor generații. Întoarcerea la natură și la beneficiile acesteia fie și parțială -, la sentimente,

⁷ Gh. M. Cantacuzino, *Arcade, firide și lespezi*, Editura Cartea Românească, București, 1932, p. 271-272.

⁸ *Ibidem*, p. 283.

⁹ Șerban Cantacuzino, *Patrimoniul cultural și conservarea lui actuală*, în lucrările Simpozionului internațional *Protecția integrată a patrimoniului construit*, Tușnad, 2001, p. 18.

¹⁰ Vezi Mihai Băcescu, *L'évolution des musées de science naturelles*, în „Cahiers d'histoire mondiale”/„Journale of World History”/„Cuadernos de historia munde”, UNESCO, vol. XIV, nr. 1/1972, p. 74-102.

frumos, prestigiu, liniște, recreere, induse și educate prin mijloacele de reconsiderare și respect față de natură, devin proiecte care trebuie urmărite cu toată energia.

Glosar

Arbor - o zonă separată de grădină cu specii exotice cultivate în scop științific

Grădina botanică - primele în Italia sec. XVI, în scop științific

Broderia parterului - forme geometrice ale grădinii între 1620 și 1720

Gardenesque - termen propus de Joshn Claudius London în 1832 pentru a descrie creșterea liberă și naturală a plantelor

Garden/Flower Show - serbare horticolă în Anglia, prima la Chiswick în 1829; în prezent The Royal Horticultural Society patronează Chelsea Flower Show și The Hampton Court Palace Flower Show; în Germania, primul în 1887 la Dresda, International Garden Show, apoi în 1950 la Killesberg – Stuttgart

Horthulus - poem de 27 versuri de Walahfrid Strabo (I jumătate a sec. XIX)

Patte d'oie/Goose`Foot - Laba Gâștii, sistem de alei

Herbularius - ierburi plantate în scop medicinal

Bibliografie recentă

Beazlely M., *Gardens of Germany*, London, 1998

Hamilton Haziehurst, F., *Gardens of Illusion - The Genius of André Le Notre*, Nashville, Tennessee, 1980

Hirschfeld, Chr., C.L., *Theorie der Gardenkunst*, 5 vol., Leipzig, 1985

Hobhouse, P., *Gardens of Italy*, London, 1988

Lazzaro, C., *The Italian Renaissance Garden*, London, 1990

Mader G. and Neubert-Mader, L., *Italienische Garten*, Stuttgart, 1987

Taylor, P., *Gardens of Britain*, London, 1998

Idem, *Gardens of France*, London, 1998

Wimmer C.A., *Geschichte der Gartentheorie*, Darmstadt, 1989

Woods M., *Visions of Arcadia. European Gardens from Renaissance to Rococo*, London, 1996

Regina Maria în grădina Castelului Bran

Regina Maria în grădina Palatului Cotroceni

1926. Regina Maria pe o bancă în grădina Palatului Cotroceni

1926. Regina Maria în grădina Palatului Cotroceni

Regina Maria în grădina Palatului Cotroceni – anul 1930

1925. Terasa Castelului Peleş

ATITUDINEA AMERICANILOR FAȚĂ DE VIZITA REGINEI MARIA ÎN STATELE UNITE

THE AMERICANS' ATTITUDE TOWARDS QUEEN MARIA'S VISIT IN THE UNITED STATES

Oana Ilie*

Abstract

The article presents Queen Marie of Romania's visit to the United States in 1926 and the way the Queen was welcomed across the ocean. Although a private visit, the Queen met President Calvin Coolidge at the White House and then practically toured throughout the entire country.

Keywords: Queen Marie, USA, Calvin Coolidge, newspapers, the queen's horoscope.

Vizita reginei Maria din anul 1926 în Statele Unite a fost analizată mai ales din perspectiva relatărilor personale ale suveranei și mai puțin s-a pus accentul asupra modului în care americanii au privit această călătorie. O astfel de abordare își propune materialul de față.

Maria a avut de mai multe ori intenția de a călători în America, dar din diferite motive această idee s-a tot amânat, materializându-se abia în anul 1926. Deși s-a insistat pe ideea că Maria va merge în State în calitate de particular și nu de suverană a României, anturajul reginei dorea ca această călătorie să devină un eveniment important și pentru americani, publicitatea jucând un rol fundamental.

În acest scop a urmărit, printre altele: să se plaseze în ziare notițe și fotografii cu și despre regina Maria; să se difuzeze filme cu Ferdinand și Maria din timpul Primului Război Mondial; să se răspândească în America operele literare ale reginei României¹. Aceste lucruri s-au pus în practică, astfel că americanii au fost puși la curent cu viața și personalitatea Mariei, pentru a-i asigura o primire demnă de o regină.

Ziarul „San Francisco Chronicle” avea în numărul său din 29 septembrie un articol care o caracteriza astfel pe regină: „Este o femeie ieșită din comun. Se pricepe la artă și poezie (...) A făcut multe pentru a-și pune țara pe hartă (...) Frumusețe, șarm, inteligență. Aceasta este o combinație ce merită să fie

* Șef al Secției Istorie Medievală, Modernă și Contemporană, cercetător științific, Muzeul Național de Istorie a României; doctor în istorie; email: oana_muzeu@yahoo.com

¹ Arhivele Naționale ale României (ANR) *fond Regina Maria*, dosar 16/1926, f. 5.

încoronată”². De asemenea Maria avea rubrici permanente în unele ziare, precum „The Morning Oregonian” unde scria coloana intitulată „Queen's Counsel”.

Încă din perioada premergătoare vizitei (îmbarcarea la bordul navei „Leviathan” s-a făcut pe 12 octombrie 1926), Maria a fost asaltată de numeroase scrisori, majoritatea de laudă și admirație, unele prin care i se cerea ajutorul pentru soluționarea unor probleme precum și un număr mare de invitații din partea unor asociații, comunități sau chiar persoane particulare.

De remarcat sunt și invitațiile primite în această perioadă premergătoare vizitei. Asociațiile feministe sunt pe primul loc. Liga Femeilor din San Francisco o roagă să le onoreze, vizitând orașul și participând la o recepție. La fel și Clubul „Axis” din Birmingham, statul Alabama, care va organiza și un mare bal în onoarea distinsei oaspete. Asociația Young Woman Christian Association (Y.W.C.A) o invită să viziteze sediul organizației precum și expoziția de obiecte artizanale ale românilor din Philadelphia³. Clubul Ziaristelor din Dayton îi trimite o invitație la masă și la un tur al orașului.

Mii de scrisori și cadouri

Cele mai multe scrisori sunt cele de admirație, primite de la americani sau de la români stabiliți în America. Acestea cuprind urări de sănătate, realizări, bucurii etc., pentru Maria, dar și pentru regele Ferdinand (deci americanii erau la curent cu starea precară de sănătate a suveranului României) sau felicitări pentru politica lui Brătianu⁴.

O uzanță în cazul vizitelor personalităților importante era acordarea de către diferite universități a unor titluri onorifice, la fel întâmplându-se și în cazul Mariei care primește o astfel de invitație, pe data de 4 octombrie 1926, de la Universitatea din Michigan pentru a primi titlul de Doctor Honoris Causa în litere.

Chiar dacă vizita avea un caracter privat, autoritățile americane în frunte cu președintele Calvin Coolidge i-au acordat toată atenția, Mariei fiindu-i trimisă invitația de a vizita Casa Albă. De altfel, în răspunsul trimis Departamentului de Stat american, se afirma că „intenția reginei este de a vizita întâi Washingtonul, apoi alte state, și răspunde cu plăcere invitației președintelui Coolidge”⁵.

Programul pe care americanii l-au întocmit cuprindea cam tot ceea ce aveau Statele Unite mai semnificativ de arătat și oferit: sosirea la New York – primirea omagiilor publice și cheia orașului la Primărie; imediat plecarea la Washington – întâmpinată de ministrul Kellogg; primirea la Casa Albă de către domnul și doamna Coolidge; noaptea petrecută la legația română din Washington; vizită la mormântul soldatului necunoscut din capitala S.U.A.; revenirea la New

² *Ibidem*, dosar 7/1926, f. 240.

³ *Ibidem*, dosar 8/1926, f. 222.

⁴ *Ibidem*, dosar 7/1926, *passim*.

⁵ *Ibidem*, f. 238.

York – spectacol la Metropolitan; de la N.Y. la Philadelphia – vizitarea Expoziției în calitate de oaspete al guvernatorului; Cleveland – Buffalo – Cascada Niagara – Toronto – Detroit – Chicago (Muzeul orașului) – statele din Nord-Vest: Wisconsin, Minnesota, Dakota de Nord, Montana, Wyoming, Idaho, Washington, British Columbia, Oregon – cu trenul la Yellowstone, Glacier Park, Munții Stâncoși, Muntele Hood, Munții Siskiyon – râul Columbia – rezervațiile de indieni – spectacol de rodeo – Seattle – Portland – San Francisco – Big Trees – Yosemite Valley – cu mașina la Los Angeles – Santa Barbara – Marele Canion și deșertul Arizona – Albuquerque – Denver – Colorado Springs – Kansas City – St. Louis – Louisville – Indianapolis – Cincinnati – înapoi la Washington – turul statelor din Sud – treceri pe la universități pentru a primi titlurilor, vizite la biserici, spitale, fabrici etc. – paradă militară, concerte, teatru⁶.

Torentul scrisorilor și invitațiilor continuă și pe timpul drumului făcut pe Oceanul Atlantic, cât și pe toată durata călătoriei. Locuitori din toate colțurile Americii (și când spunem acest lucru ne referim și la Canada) și de toate condițiile îi trimit răvașe Mariei. Un preot din Chicago, H.C. Stone, îi scrie următoarele: „Acum 22 de ani pe când eram preot la Biserica St. Paul din Irving Park, Chicago, ați fost atât de bună să-mi trimiteți o păpușă îmbrăcată în costum popular românesc, într-o cutie cu stema regală pe ea. Această păpușă a fost expusă la Palmer House din Chicago și vândută în beneficiul bisericii.

De curând i-am spus fiicei mele de 9 ani, Patricia, care este aproape oarbă despre minunata păpușă și când a auzit că veți sosi aici și-a exprimat dorința aprinsă de a auzi vocea reginei care a fost atât de bună cu Tati acum mulți ani. Vă scriu aceste rânduri mai degrabă ca o expresie a marelui interes al unei fete pentru sosirea voastră aici, decât ca o speranță a realizării dorinței ei. Știu cât sunteți de ocupată...”⁷.

Asociații de tot felul (ale indienilor, ziariștilor, medicilor, religioase, spirituale, economice) își prezintă omagiile și o invită la diverse reuniuni și demonstrații: de psihanaliză, colocvii literare, medicină naturistă, proiecții cinematografice etc. Afro-americanii din Lexington o așteaptă în mijlocul lor „ca pe o floare de mai”, iar indienii Sioux din Illinois îi acordă titlul de „indian prin adopție”⁸.

Doctorul John Kellog, un renumit nutriționist și dietetician, o invită să facă o vizită la Sanatoriul de la Battle Creek, Colorado, în timp ce ziarista Ruth Neily de la „Cincinnati Post” îi solicită ajutorul pentru a se realiza un schimb de experiență între ziariștii români și americani. O invitație mai ciudată primește de la Glenn Worthington din Frederick, Maryland care o cheamă la el acasă, promițând

⁶ *Ibidem*, dosar 9/1926, vol. I, f. 170.

⁷ *Idem*.

⁸ *Ibidem*, dosar 10/1926, vol. II, f. 178.

că nu-și va anunța soția să se pregătească special, pentru a putea vedea cum trăiesc americanii zi de zi⁹.

Industria cinematografică americană nu putea rămâne impasibilă la vizita reginei Maria, pe adresa acesteia de la Hotel Ambasador și la Legația română de la Washington sosind numeroase invitații la spectacole de film, la studiouri cinematografice (o astfel de invitație primește de la Studiourile *Cosmopolitan* din New York, deținute de magnatul William Randolph Hearst pentru a vedea cum se face un film și a se întâlni cu marile vedete ca Gloria Swanson și Dorothy McNail¹⁰) sau solicitări de ecranizare a unora dintre operele reginei (*Universal Picture Corporation* i-a cerut permisiunea de a ecraniza „Vocea Muntelui”).

Regina Maria a primit și numeroase cadouri de la admiratorii săi americani. Din Kansas City, J.L. Loose îi trimite o cutie cu ciocolată Vassar și bomboane; studenții de la Școala Minieră din cadrul Universității din Dakota de Nord îi fac cadou un vas de lut; adventiștii de ziua a 7-a îi trimit reviste cu rugămintea de a contribui la fondul culturii; W. O. Erbes din Portland, Oregon îi oferă un instrument muzical inventat de el; din Conrad, Montana îi sunt trimiși curcani, despre care i-au spus că sunt cei mai buni din țară și că însuși președintele Coolidge se arată încântat de calitatea lor¹¹.

Horoscopul reginei Maria

Un cadou foarte interesant l-a reprezentat horoscopul întocmit special pentru Maria de Epiphany Guild of America, din care redăm în continuare câteva „preziceri”. Astfel, se spune că Maria s-a născut pe 29 octombrie 1875 exact la ora 10,27 minute, 50 secunde la Eastwell Park, Kent, Anglia. Planeta dominantă este Jupiter, ceea ce explică ambiția și realizările ei, precum și remarcabila putere lăuntrică și autocontrolul. Regina este foarte sensibilă și cu un remarcabil simț al dreptății, are o gândire rapidă și mereu în alertă. Calitățile ei jupiteriene: dragostea, dreptatea, mila, religia și filosofia sunt bine marcate.

Jupiter este în conjuncție cu Venus, Luna, Mercur și Soarele, Maria având cea mai remarcabilă influență planetară dintre toți conducătorii Europei de azi. Maria este clar o putere determinantă atât în spațiul privat cât și în cel public iar influența sa în treburile statului a transformat-o în „puterea din spatele tronului” - chiar dacă în momentul de față este puțin limitată. Aceste limitări reprezintă opoziția dintre Saturn și Uranus, dintre Casa Bogăției și Casa Moștenirii, ceea ce indică lucruri care nu sunt făcute publice.

Viitorul reginei pare a fi unul bun atât pentru ea cât și pentru țară. Va influența și va atrage forțe benefice și România va progresa financiar. Regina trebuie să aibă grijă cu sănătatea ei pe care n-ar trebui s-o neglijeze pentru că ar

⁹ *Ibidem*, f. 160.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 10/1926, vol. I, f. 39.

¹¹ *Ibidem*, f. 238.

avea de suferit în următoarele 10 luni. Trebuie să fie atentă cu acordarea împrumuturilor și să evite speculațiile. Să-și garanteze bunurile pentru a nu suferi pierderi grele.

Dar cum norocul are un rol determinant, împreună cu Jupiter, planeta sa determinantă, va fi capabilă să-și aleagă calea și să-și controleze destinul într-un mod cât se poate de original și remarcabil. Norocul ei stă în propriile mâini; judecata fiindu-i bună și echilibrată, îi este destinat să conducă și să aibă parte de dragoste și respect din partea supușilor¹².

Vizita reginei Maria în America a fost un succes din toate punctele de vedere. Asta nu înseamnă că nu au existat și critici, unele de ordin satiric, altele care reclamau lucruri mărunte, dar și unele acuze grave. Din ultima categorie fac parte acuzele aduse de anumite ziare și persoane, care au susținut că Maria îi desconsidera pe americani, pe care i-ar fi numit „o turmă de porci”, și că vizita ei ar fi avut un caracter pur pecuniar. O anumită doamnă Sylvia Proofes îi aruncă niște vorbe foarte grele, numind-o „regina țiganilor”, „parazită”, „ipocrită”, care a venit în America pentru a face rost de 100.000.000 de dolari cu care s-o plătească pe Zizi Lambrino ca să-l lase în pace pe Carol, pe care îl numește „un degenerat ca și părinții lui paraziți”. În condițiile în care relația dintre Zizi și Carol era de mult terminată, acesta fiind implicat în cea cu Elena Lupescu, ba mai mult renunțând și la tron, ne îndoiim că aceste acuzații au vreun sâmbure de adevăr¹³.

Un ziar din Seattle o satirizează pe regină, într-un articol intitulat „Talking about Queens”, făcând o comparație ironică între regina Maria și Marie LaCliffe, o ospătăriță supranumită și „Regina Sandwich”. Un alt cotidian, „Illinois State Register”, din Springfield, îi reproșează atitudinea, pentru că „a spus că nu merge în America pentru a fi filmată... Poate dorința ei nu este de a fi un star de film, dar cu siguranță vorbește ca unul”¹⁴.

Un ultim reproș la care facem referire este cel al unui profesor din Penberton, New Jersey, care este îngrijorat de faptul că fetele de la colegiu fumează, luând exemplul Mariei și îi cere să scrie ceva împotriva acestui viciu¹⁵.

Pentru a încheia într-un mod apropiat de caracteristica generală a vizitei reginei Maria, vom reda un fapt din care reiese aprecierea de care s-a bucurat suverana României în America. Pe 26 octombrie 1926, în urma vizitei la celebra Academie Militară de la West Point, generalul Stewart, la cererea expresă a Majestății Sale a anulat pedepsele pe care cadeții le primiseră până la data vizitei „ca un compliment adus distinșilor noștri vizitatori și națiunii pe care o reprezintă”¹⁶.

¹² *Ibidem*, dosar 9/1926, f. 146-147.

¹³ *Ibidem*, dosar 379/1927, f. 1-2.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 8/1926, f. 106.

¹⁵ *Ibidem*, dosar 9/1926, f. 61.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 10/1926, f. 128.

Regina Maria în costum de indiancă

Primirea Reginei Maria în SUA

**FILE DIN ISTORIA UNEI PRIETENII:
PRINCIPESA ILEANA A ROMÂNIEI – ALICE GRUNAU
PAGES FROM THE HISTORY OF A FRIENDSHIP: PRINCESS
ILEANA OF ROMANIA – ALICE GRUNAU**

Narcis Dorin Ion*

Abstract

The article illustrates part of Princess's Ileana unique correspondence. Alice Grunau, best friend and confidant, who helped the Princess to organize the „Society of Christian Women”, and whose godmother for her and her children was the Princess herself, saved and guarded all Princess Ileana's letters of youth.

It is, therefore, the story of two great friends, depicted in letters never published before. While reading this correspondence, today published only letters between 1928-1931, a unique portrait of the Princess is unveiled, the „blue-eyed child” so attached to her mother, Queen Marie, mentioned in almost each letter.

The letters describe some of the Romanian Royal family's private life moments, spent in Bucharest, Cotroceni, Sinaia or Balcic. Reading them, Princess Ileana's feelings, emotions, experiences and memories start coming to life.

Keywords: Princess Ileana of Romania, Queen Marie of Romania, King Ferdinand of Romania, Prince Nicholas of Romania, Alice Grunau, Radu Grunau, Balcic, Cotroceni, Peles Castle, Pelisor Castle, „Isprava” ship, the „Society of Christian Women”.

Propunem cititorilor „Muzeului Național” lectura unor noi scrisori inedite ale principesei Ileana a României. Destinatară și păstrătoarea peste timp a acestor scrisori de tinerețe ale Domniței Ileana a fost Alice Grunau, cea mai bună prietenă și confidentă a sa, cea care a ajutat-o pe principesă în organizarea Asociației Creștine a Femeilor din România și cea căreia Domnița i-a fost nașă de cununie și i-a botezat copiii. Corespondența primită de la principesa Ileana a fost păstrată cu mare grijă de Alice Grunau și – datorită unor împrejurări fericite – se păstrează azi în arhiva din Germania a domnului diplomat inginer Vlad Andreas Grunau (n. 28 iulie 1943), fiul Alicei Grunau și al inginerului Cașin Popescu¹.

* Director general al Muzeului Național „Peleş” din Sinaia, doctor în istorie; email: narcisdorinion@yahoo.com.

¹ Scrisorile principesei Ileana a României către Alice Grunau acoperă o perioadă de două decenii (1926-1946). Cele mai multe sunt scrise cu cerneală pe hârtie cu antet sau cu monograma principesei Ileana, iar o parte sunt cărți poștale ilustrate. Pentru amabilitatea și generozitatea cu care ni le-a pus la dispoziție pentru a fi cercetate și publicate,

Joi²

Dragă Sake,

Titi nu a cerut audiență Mamei și, de cere, i³ se va refuza. Pentru vagoane s-a aranjat și plecăm la 8 și 55, mi se pare, dar ar vrea să știe la câte, luni seara, vor să se-ntoarcă. Noi luăm trenul de 9.

Te rog, pune la poștă scrisoarea alăturată. Poți vedea că nu e nimica rău în ea.

Te sărut și nu îți bate capul cu porcări[ile] altora. Fă ca Tăticul tău.

Mama Pufy.

Sinaia,
22 august 1928

Dragă Sake,

Mulțumesc pentru scrisoarea ta. Pricep foarte bine că nu ai multă vreme. Nu știu exact ce facem încă și cine vine să ne vază, încât nu pot cere Mamei înainte⁴ să știu. Acuma să vorbim afaceri întâi. Gândesc că Tata Pelimon⁵ merită să fie făcut membru de onoare mai mult ca oricine și, de altfel, și lt. Antonescu și Dimitrescu, căci au lucrat cu adevărat; eu știu acuma ce înseamnă să ai astfel de responsabilitate la bord. Întreabă și pe Natalie⁶ și de găsiți că am dreptate, lucru de care sunt convinsă, te rog trimite-mi trei insigne pe care le voi trimit[e] lor, cu o scrisoare de mulțumiri, de decideți așa.

Acia e foarte frumos, dar eu tot la mare sunt cu inimioara. Serbarea a reușit foarte frumos și sunt foarte mândră de cum au lucrat marinarii mei. Că, în fond, tot

exprimăm și aici întreaga grațitudine doamnei Veronica Grunau și domnului Vlad Andreas Grunau. Primele 78 de scrisori din această corespondență inedită au fost publicate anul 2016. Vezi Narcis Dorin Ion, „*Ani plici de rod bun treceau peste noi*”. *File din corespondența principesei Ileana a României cu Alice Grunau*, în „Muzeul Național”, XXVIII, București, Muzeul Național de Istorie a României, 2016, p. 157-221.

² Scrisoare pe hârtie cu monograma principesei Ileana, trimisă în august 1928, după cum rezultă din cronologia evenimentelor.

³ În text: *îi*.

⁴ În text: *înmainte*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

⁵ Alexandru Pelimon (1895-?) – ofițer român care a participat la ambele Războaie Mondiale.

⁶ Natalia Slivici, președinta Asociației Creștine a Femeilor din România.

cei mici au făcut și cred că se încurajau de la mine. Ai putea să-i faci să simtă asta când ești iar⁷ pe Can[oniera] Dumitrescu, care a lucrat cel⁸ mai mult. Ai auzit că am luat premiul la plonjă. A fost foarte palpitant! M-am distrat tot timpul de minune, de mult chiar nu am mai râs așa bine și dansat cu atâta vo[i]e bună, era atmosfera care m-a scos din câteva gânduri negre ce le aveam.

Acuma stau liniștită din cauze naturale, citesc și brodez frunze de argint pe un fond albastru (natural) și găsesc că e destul de greu. Sunt foarte tristă că Boerul nu vine până în oct[ombrie] și va trebui atunci să găsesc un alt profesor, că mi-am pus în cap să trec examenul de secund la toamnă, vreau!

Mă bucur că nu va fi mult și am să te văd din nou.

A ta
Mama Puffy

Sinaia,
28 august 1928⁹

Dragă Sake,

Mama a zis că desigur să vi[i] când poți tu, încât te aștept cum poți veni. Eu sunt plictisită, căci sunt în pat, cu un spate sucit de la o plonjă, nu e mica, dar trebuie să stau liniștită, ceea ce nu mă distrează deloc.

Pleci azi de lângă mare! De, așa e.

Cu mult drag te așteaptă

*Mama Puffy*¹⁰.

6 sep[tembrie] 1928,
Sinaia

Dragă Sake,

Ți-ai uitat lucrul și scrisoarea pentru Tata Pelimon și Soacra. Am fost cam gâscă ieri, fiindcă încercam să nu spun ce tot am spus la sfârșit. Ești om bun, Sake,

⁷ În text: *iari*. Princesea Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

⁸ În text: *cea*.

⁹ Scrisoare scrisă pe carton cu monograma principesei Ileana.

¹⁰ Aici princesea Ileana semnează *Mama Puffy*. În cele mai multe dintre scrisori semnează *Mama Puffy*, variantă pe care am păstrat-o în textul editat.

și are să te recompenseze Dumnezeu; nu te teme de Natalie, căci am să-mi țin capul unde trebuie; vorbești și tu cum ai zis și nu uita să spui nici despre cărți, să scrie în ele. De Titi nu am auzit nimica, sper să se termine bine. Spune lui Nelly¹¹ „to keep his hair on” și să aibe răbdare și să fie drept în toate.

Așa, Mamă dragă, fi[i] cuminte, mănâncă bine și nu plânge.

Te sărut (cu gropițe).

Mama Pufy

Sinaia,
14 sep[tembrie] 1928

Dragă Sake,

Învăț de-mi iese sufletul, cât e ziua de lungă. Și-mi place foarte mult. Dida e excelentă profesoară și eu (zice ea) bună elevă, încât merge strună. Măine plecăm la Bran pentru trei zile (unde voi continua să-nvăț). Aș¹² fi dat mult să vin la tine, dar nu [mă] pot mișca încă cumsecade, abia¹³ pot face drumul până la Foișor¹⁴ si-ndărăt. Drumul la Bran îl întrerup la Brașov; sunt slăbită de pat și cea mai mică mișcare bruscă îmi scoate sudori de durere.

Ne întoarcem în ziua de 18 și plecăm pentru Roșiori[i] de Vede în seara de 20; la 21 desvăluim¹⁵ un monument și la 22 pe Dunăre și cu mașina suntem¹⁶ la Balcic și primul lucru va fi să mă sui în barca lui Asan și să merg direct la *Isprava*.

Suflețelul nu are vreme să se muncească, căci în cap nu am decât cifre.

¹¹ Este vorba de căpitanul Ioan Dem. (Nelly) Dimăncescu (12 octombrie 1898 - 26 septembrie 1951), cu care Alice Grunau s-a căsătorit la 26 februarie 1928. Au avut doi copii: Radu Mihai Dimăncescu (17 mai 1929 - 21 octombrie 2017) și Sanda Tudora Dimăncescu (n. 14 decembrie 1934, căsătorită cu Andrei Folbert). Ioan Dimăncescu a absolvit Educația Fizică la International YMCA College din Springfield - SUA (1926), fiind implicat apoi în dezvoltarea Cercetășiei și a mișcării sportive din România. Între 1942-1945 a fost președinte al Federației Române de Schi.

¹² În text: *ași*. Prințesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

¹³ În text: *abea*. Prințesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

¹⁴ Casa de vânătoare construită de regele Carol I în cadrul ansamblului rezidențial regal de la Sinaia. Vechea casă de vânătoare – în care s-a născut regele Mihai I, în 1921 – a ars în anul 1932, pe locul ei fiind construit, după planurile arhitectului Arthur Lorentz, noul castel Foișor.

¹⁵ În sensul de dezvelire, inaugurare.

¹⁶ Inițial scria: *mergem*, tăiat.

Îți trimit pentru Elena Popescu 5000, iar pentru fetiță am să fac tot ce pot. Elena Petrescu e și ea foarte nenorocită încă, pentru ea îți trimit 4000 lei să-i dai.

Ce faci tu, draga mea; mă tem că nu prea bine, dar fi[i] cu răbdare și nu fă un pas grăbit; gândește bine și lasă-ți dragostea să vorbească întâi.

Cu mult dor și drag te sărută

Mama Pufy

care speră să te vadă la Balcic.

Am trimis bani prin poștă: 9000 lei.

Yachtul *Ștefan cel Mare*,
22 sep[tembrie] 1928

Dragă Sake,

E așa de calm pe Dunăre¹⁷, care are apele foarte scăzute și curge alene între malurile arse de soare și e cald și bine. Ieri am avut o zi foarte plină. Dimineața am desvăluit monumentul de la R[oșiorii] de Vede¹⁸, un orașel care mi-a făcut o impresie plăcută, după toate descrierile defavorabile care mi-au fost făcute¹⁹.

¹⁷ În text: *Dunărea*.

¹⁸ Este vorba de monumentul „ridicat de cetățenii roșiori în amintirea și cinstea eroilor morți în marele război pentru întregirea neamului. 1916-1919”, după cum scrie pe soclul său. Operă a sculptorului Dumitru Mățoanu, monumentul a fost amplasat inițial între Judecătoria orașului și Uzina electrică. Construit între 1925 și 1928, prin subscripție publică, la inițiativa Comitetului local al societății „Cultul Eroilor” și a primarului Nae Popescu-Vede (1884-1953), monumentul a fost inaugurat la 21 septembrie 1928, în prezența reginei Maria și a principesei Ileana. Devastat în timpul regimului comunist, monumentul și-a recăpătat, după 1990, elementele componente care aminteau de familia regală a României (placa de bronz cu chipurile regelui Ferdinand I și al reginei Maria).

¹⁹ Regina Maria a României descria astfel acele momente: „Mare bucurie pentru că am venit la Roșiorii de Vede, un oraș mic, care nu a fost niciodată până acum onorat de prezența unui membru al familiei regale. (...) Colonelul care a vorbit în numele armatei (...) a rostit însă o frază frumos construită pentru Regina sa: mulți dintre cei ale căror nume sunt gravate pe acest monument au avut poate suprema consolare de a o vedea pe Regina lor aplecându-se deasupra paturilor lor înainte de a-și închide ochii pentru totdeauna. Monumentul este făcut de Mazoianu. (sic) Este de efect, dar nu chiar reușit. Membrele soldaților par fără vlagă, angrenate în mișcări teatrale, nu puternice. Cu toate acestea, este foarte frumos pentru un oraș atât de mic”. (Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*,

Primirea a fost extrem de entuziastă și făcută de oameni simpli și simpatici. Am mers apoi cu mașina spre Alexandria, prin sate în care am avut primiri tot atât de calde și mișcătoare ale țăranilor. În apropierea Alexandriei, la o moșie²⁰, am luat o masă foarte simpatcă, cu dna Antonescu, o mare prietenă a Mamei și iar am plecat pe drumurile lungi, late și prăfuite către T[urnu] Măgurele și Dunăre, oprindu-ne în fiecare sat. Ne-am suit pe yacht la 4 și ceva și am plecat imediat, având locuri grele de trecut înainte de a se însera. La bord am găsit între ofițeri numai [pe] comandantul Vedetei 3, pe care îl cunoșteam de la Vâlcov, un basarabean ars de soare și cu o față sinceră. Ca prieteni, chiar pe yacht, sunt de calitate mai umilă: pilotul, bucătarul și doi marinari care servesc, toți simpatici. Peste două ore suntem la Silistra, de unde luăm mașina și în trei ceasuri ne găsim la Balcic, la malul Mării dragi și *Isprava*! Pe Natalie nu o voi vedea și e mai bine așa.

Acuma la lucruri serioase de tot. Întâi, am vorbit pentru co-nașul meu și totul s-a aranjat, nu e nici un pericol acuma și când va veni, intervențiile se vor face, încât să nu aveți nici o teamă. Bucluc va continua să-și mănânce orzul în același²¹ grajd²².

Cât pentru mine, am planuri mari. Vărul și vara mea m-au poftit la Singamringen (nu știu cum se scrie) și am să merg în no[i]embrie. Cred că-mi va face bine să merg să văd oameni de soiul meu, pe aceeași²³ treaptă ca a mea; simt nevoia de între schimbare cu oameni la fel ca mine, căci am luat obiceiul de-a ține la acei mult mai jos și nu-mi va fi ușor să reintru în sfera mea. Și poate, cine știe, oi da de unul care să vie să-mi împărtășească fericirea din țara mea. Poate voi merge și în Suedia. Drumul e prof[i]ectat și, de nu vine ceva să mă împiedice, îl voi face. Te rog, însă, să nu pomenști nimica de toată asta la nimeni, până nu e lucru aranjat. Mă bucur să văd țara din care a venit Tata și, cum verii mei sunt extrem de

volumul al X-lea, *1 ianuarie – 31 decembrie 1928*, traducere de Sanda Ileana Racoviceanu, ediție îngrijită de Olga-Silvia Turbatu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 331-332).

²⁰ Este vorba de conacul de la Vitănești (județul Teleorman) al omului politic Victor Antonescu, care a construit aici o capelă inspirată de capela *Stella Maris* a reședinței regale de la Balcic. Regina Maria descria astfel acea primire la conac: „Ne-am dus apoi la căsuța doamnei «Butterfly» (doamna Antonescu), unde urma să luăm prânzul. O primire frumoasă. El, Victor Antonescu, este la Paris pentru problema împrumutului, așa că la ea se află sora sa, căsătorită cu Hiotu, care a ajutat-o să ne primească. Hiotu i s-a părut Ilenei destul de agreabil. Locul este uscat anul acesta, dar e foarte plăcut, iar bucuria doamnei «Butterfly» de a ne primi a fost impresionantă. Un prânz excelent și apoi cafeaua servită pe o mare terasă încântătoare (acoperită), construită deasupra pivniței, pentru că ei cultivă viță-de-vie”. (Regina Maria a României, *Însemnări zilnice*, vol. X, p. 332).

²¹ În text: *acelaș*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

²² În text: *grajdi*.

²³ În text: *aceiaș*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

drăguți, cred că mă voi distra bine. Pentru moment, bucuria de-a vedea *Isprava* și de-a naviga mă satisface cu totul.

Tu cum o duci? Orice ar fi, te rog gândește bine la ce faci și nu plânge, e inutil. Și nu te juca de-a v-ați ascunselea²⁴ după iluzi[i] și idei frumoase sau planuri vagi. Asta o spun pentru voi amândoi. Am zis ce am avut de zis și nu mă mai amestec²⁵ unde nu-mi fierbe oala, dar desigur sunt aci pentru voi ce aveți nevoie de mine.

Cu mult drag, a ta prietenă

Mama Pufy

Peste un ceas plec la Constanța, cu canoniera *Ghiculescu*, pentru examen. Când revin, am să scriu mai pe lung. Mă cam tem, dar știu, cred, mai tot ce e nevoie.

Cu drag, a ta

M. P.²⁶

Balcic,
4 oct[ombrie] 1928

Ai dreptate, Sake dragă, am trecut cu bine și nu prea strălucit, cu media 8. La proba scrisă 8, la oral 7 (am fost prea emoționată) și la practică 9 (o ieșire²⁷ din port cu Canoniera *Ghiculescu*). Toți au fost, ca de obicei²⁸, din cale afară de drăguți cu noi, adică cu mine. Vremea a fost de toate soiurile, dar când am plecat, în uniforma de marinar, cu galoanele la braț, printre marinari[i] ce aclamau pe vapoare și de-a lungul digului, și soarele a ieșit. Eram moartă de oboseală și, cum am sosit aici, am mâncat cu Mama și simpaticii veri și în pat m-am băgat, unde am dormit ca un copil, fără nici un vis rău sau frumos.

Acuma am mai lăsat învățătura și pictez. Peste puțin, ieșim cu *Isprava* dragă, cu vele, încântător lucru. Ce rău îmi pare că nu veniți. Nu am auzit nimica definitiv încă de la Natalie Slivici.

²⁴ În text: *vata scunselea*.

²⁵ În text: *amestic*.

²⁶ Carte poștală ilustrată, reprezentând vasul *Isprava*, cu principesa Ileana și ofițerii la bord, expediată la 1 octombrie 1928 pe adresa „Doamna A. Dimăncescu. 13. Str. Paris. Parcu[l] Bonaparte. București”.

²⁷ În text: *eșire*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

²⁸ În text: *obicei*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

Azi noapte, Laetitia și eu am dormit la *Isprava*. Foarte curajoase²⁹, ne-am culcat afară și nu era frig decât la cap, dar băncile fiind cam înguste, ne găseam mereu pe jos; în fine, la 5 dimineața ne-am luat așternutul și ne-am mutat în cabină, unde era extrem de comod, vânt[ul] vâjâia lângă noi iar marea, ca o bulă largă, ne legăna. Era o minune. Acuma pictăm și, pentru moment, ne iese minunat; [v]om vedea noi până la sfârșit cum o mai merge.

Măine³⁰, Mama pleacă la București și am să îi dau scrisoarea asta, căci e mai iute așa decât prin poștă.

Vremea pare să se fi decis să fie frumoasă în toată regula și sunt așa de fericită aicea și fiecare zi pare să fie făcută să te bucuri de ea.

Cum îți merge lucrul? Ce fac fetele toate? Mi-e dor de A.C.F. Ia seama la Nuți, să nu vorbească prea mult, căci adesea cre[e]ază lucruri care nu sunt, fiindcă nu știe să tacă.

Multe lui Nelly și ție mult, mult drag de la

Mama Pufy

sau

Ileana, ofițer de bord Cl. I.

Tenha Yuvah

Balcic, 13 oct[ombrie] 1928

Draga mea Sake,

Ce bine îmi pare că poate ești pe calea de-a fi Mamă. Nu-mi pot închipui o fericire mai mare pe pământ. Dar fi[i] liniștită și nu lăsa gânduri rele și negre să intre în mintea ta, căci nu uita că de acuma veghezi³¹ asupra unui alt suflet, că tu ești responsabilă pe deplin timp de 9 luni de această mică ființă în cale de-a se forma în tine. E al tău cu totul acuma, pe urmă e al lumii, îl dai țarei în ziua când vede lumina zilei; și atunci e al tău și-l îndrumez[i], dar nu-l mai porți sub inimă oriunde ai merge. Dumnezeu să te cunune de fericire și seninătate. Tu, care tot creai³² și te munceai cu sufletele altora, crezi ceva acum adevărat prin tine și ce fericită trebuie să fi[i].

Eu pictez regulat și merge binișor. Îmi pare rău însă că Laetitia ple[a]că peste două zile și rămân să lucrez singură. Mimarr a revenit și ea. Englezul a fost foarte drăguț și l-am plimbat peste tot și cred că i-a plăcut. A plecat ieri la Varna cu mașina, acompaniat de Mimarr și Păunița.

²⁹ În text: *curagioase*.

³⁰ Inițial, principesa Ileana scrisese: *Azi*, tăiat.

³¹ În text: *veghezi*.

³² În text: *creiai*.

Mama, săraca, a fost foarte rău răcită. Dar cum e ea energică, după două zile era în picioare, cutreierând³³ terasele.

Isprava face bine și îmi e principala fericire. Are să-mi fie foarte greu să mă despart de ea. Ieri a fost amiralul Gavrilesco și era încântat de curățenia bordului, iar comandantul Canonierei a spus că merit o cupă pentru întreținere. M-am umflat în pene. I-am arătat lacul Tuzla, care ar face un minunat port, și a rămas și el încântat. Încât, în curând, ai să mă vezi iar pe calea de-a începe ceva nou. Nu am să stau până ce n-oi vedea portul acela făcut.

Altfel, nimic interesant, încât, cum mai am mult de scris azi, am să-nchei scrisoarea asta cu mult, mult drag și am să-ncerc să-ți scriu cât de des. Dau doamnei Lahovari³⁴ scrisoarea asta să ți-o aducă, căci e mai iute decât poșta.

Te sărut cu mult drag și dor.

*Mama Pufy*³⁵

Tenha Yuvah
Balcic, 25 oct[ombrie] 1928

Draga mea Sake,

Sunt neliniștită că nu am auzit nimica de la tine și, în același timp, mi-e foarte rușine că nu ți-am mai scris. Timpul aicea trece pe neștiute și, cu toate astea, nu pot zice că stau o clipă liniștită³⁶. Vremea, din nefericire, e cam întunecată, dar Marea nu e prea rea cu noi. Zilnic ies cu *Isprava* și, în fiecare dată, simt aceeași fericire și mulțumire deplină, cu privirea îndreptată în larg, unde îmi răsar pe orizont visuri multe, unele ce se vor împlini, altele care trec cum au venit, pentru mai bine sau mai rău, nu știu. Din nefericire, timpul se apropie când mă despart de copilul meu drag. O duc la 27 la Constanța, unde o las la iernat. La 28 e serbarea Dobrogei, cu mare tâmbălău, și mergem cu toți[i].

La 29, de ziua Mamei, revenim aicea. Și, din nefericire pentru mine, la 31 părăsesc aceste locuri fermecate pentru realitatea Bucureștiului, unde totuși mă bucur să te văd din nou, căci tare demult nu am mai stat noi de vorbă. Dar nu stau mult, fiindcă la 5 nov. plec în Germania, la ai mei, și pe urmă în Suedia. Sunt foarte supărată că autoritățile au luat călătoria în Suedia în nume de rău, fiindcă s-a

³³ În text: *curteerând*.

³⁴ Simona (Simky) Lahovary (1881-1936), doamnă de onoare a reginei Maria a României.

³⁵ Pe verso-ul paginii a doua a acestei scrisori este scris, probabil de către Alice Grunau, cu creionul: *Întrebarea mare: Simpatie-Antipatie?*

³⁶ Inițial scria: *singură*, tăiat.

zis că voi ține conferințe, de unde le e teamă să nu-mi fac țara de râs. Ai mai auzit așa o poză! Sunt indignată. Dar venise timpul să se mai spu[i]e și rău, prea am fost lăudată vara asta. Dar mă supără să fiu acuzată de lucruri neadevărate. În fine, nu prea are mare importanță. Am să fiu îndărăt pe la 1 decembrie. În fond, nu prea vreau să plec, aș prefera cu mult să rămân în țară, dar e mai bine pentru mine să mai văd și alte lucruri.

Ieri am făcut o plimbare minunată, cu Mama, în valea Batoșului, pe un drum prost și întortochiat, printr-o pădurice de stejar și fag care, pe fondul gri al cerului, avea culoarea chihlimbarului. Iar în vale curgea un râu alene către o linie albastră ce era în depărtare: marea.

Odăile noastre sunt pline de frunze roșii și crizanteme mici galbene și e multă pace, singurul zgomot fiind al valurilor.

Măine vin autoritățile de la București să-mi prezinte brevetul de ofițer de bord Cl. I. Și un lucru care mă emoționează e că trebuie să-mi depun³⁷ jurământul, probabil că pe Canonieră.

Tare mă bucur că am să te văd în curând. Cu mult drag, a ta

Mama Pufy

7 noiembrie 1928³⁸

Dragă Sake,

Sunt pe vasul de mai sus. E așa de nostim, se intră în vas cu tot trenul. Pe urmă, ieși și te plimbi pe punte ca pe orice alt vapor. Îmi face bine să aud foșnetul apei pe borduri. M-am răsucit până ce am fost poftită la comandă, unde am³⁹ văzut lucruri noi și interesante.

Astăzi dimineață am fost la Berlin, unde sper, la întoarcere, să mai rămân câteva zile, fiind multe de văzut. Peste două ore sosesc în Suedia și mâine dimineață la Stockholm.

Mă gândesc mereu la tine și mă-ntreb de nu ar fi bine să te despați pentru puțin de Nelly, fără a divorța. Pentru o lună, de pildă, în care să stea cu Mama lui și, cine știe, nemaivăzându-te, să-și revie în minți și să nu-ți ceară ce nu poți face. Mă ierți că îndrăznesc să propun ceva unde nu am ce căuta, dar îmi rupe inima să vă știu nenorociți.

Cu tot dragul, a ta

Mama Pufy.

³⁷ În text: *depu*.

³⁸ Scrisoare pe hârtie cu antetul vasului Trälleborg-Sassnitz. În text: *nov*.

³⁹ În text urma: *ai*, pe care l-am eliminat.

Ich denke öfters an Sie, liebe Alice, sowie an Ihre Familie. Sie müssen Mut haben das⁴⁰ zu tun dass für Ihre zukünftiges⁴¹ Glück am besten wird.

Ihre Ida Marr⁴²

Stockholm, 10 noiembrie⁴³ 1928

Dragă Sake,

Iartă-mă că-ți scriu cu cre[i]onul, dar mă odihnesc în pat. Parcă aș fi aicea de multă vreme și de aceea mi-e foarte dor de acasă și aș vrea să plec îndărăt. Toată lumea e extrem de drăguță cu mine. Am văzut-o pe Elza Bernadotte, pe care am găsit-o foarte drăguță; am vorbit împreună și de tine. Azi merg să-ntâlnesc doamnele din comitet; după câte mi-a spus Elza, sunt foarte bigote⁴⁴ și să bag de seamă ce spun.

Ieri am fost și la Rege⁴⁵ la masă, unde am întâlnit pe prințul moștenitor⁴⁶ cu soția lui⁴⁷ și fiica lui, Ingrid⁴⁸. I-am găsit pe toți extrem de drăguți și m-au făcut să mă simt foarte acasă. Măine seară e o întrunire de familie, la care sunt poftită și eu; mă-ntreb cum am să-i găesc pe toți. Pentru moment, mi-a căzut cu tronc Pr[ințul] Moștenitor. Lucru foarte puțin periculos, după cum vezi, fiind însurat și cu copii mai mari decât mine.

⁴⁰ În text: *dass*.

⁴¹ În text: *zukunftiges*.

⁴² „Mă gândesc des la D-voastră, dragă Alice; de asemeni la familia D-voastră. Trebuie să aveți curaj să faceți în așa fel ca norocul viitor al D-voastră să fie cel mai bun. A Dumneavoastră Ida Marr”. Transcrierea și traducerea textului aparțin domnului Vlad-Andreas Grunau, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁴³ În text: *nov*.

⁴⁴ În text: *bigote*.

⁴⁵ În text: *Regele*. Se referă la Gustav al V-lea (16 iunie 1858-29 octombrie 1950), rege al Suediei (1907-1950).

⁴⁶ Este vorba de Gustav VI Adolf (11 noiembrie 1882-15 septembrie 1971), fiul regelui Gustav al V-lea și al Victoriei de Baden. Căsătorit în 1905 cu prințesa Margaret de Connaught și, din 1923, cu lady Louise Mountbatten.

⁴⁷ Louise Alexandra Marie Irene (13 iulie 1889-7 martie 1965), fiica prințului Louis de Battenberg și a prințesei Victoria de Hessa. La 3 noiembrie 1923, la vârsta de 34 de ani, la Palatul *St. James* din Londra, Louise s-a căsătorit cu Prințul Moștenitor al Suediei. Singurul copil al Louisei, o fiică, s-a născut și a murit la 30 mai 1925. A devenit regină a Suediei.

⁴⁸ Ingrid Victoria Sofia Louise Margareta a Suediei (28 martie 1910-7 noiembrie 2000), fiică a regelui Gustav al VI-lea Adolf al Suediei și a prințesei Margaret de Connaught. Prințesa Ingrid s-a căsătorit cu Frederic, Prințul Moștenitor al Danemarcei, la Stockholm la 24 mai 1935, cu care a avut trei copii. Din 20 aprilie 1947 a devenit regină a Danemarcei.

Nu prea am așa mult de zis, deoarece abia sunt aicea de două zile. Tu ce faci și cum o duci? Mă gândesc mult la tine.

Am găsit-o mult mai bine pe Vera⁴⁹, cu micul și mărețul ei bă[i]ețăș. A fost o mare bucurie pentru noi să ne vedem și am găsit mult[e], mult[e] să ne spunem. Bine de tot nu e, fața ei s-a rotunjit, dar mâinile ei îi sunt albe ca⁵⁰ ceara și-ți face rău, săraca. O mai doare spatele, dar doctorul⁵¹ zice că e încă oboseala și îi va trece.

Te sărut cu mult, mult drag.

Mama Pufy.

Hotel Vier Jahreszeiten

München

8 feb[ruarie] 1929

Draga mea Sake,

A dansat Ileana pe aici până ce⁵² nu mai poate, dar joacă încă, dar nu întotdeauna cu multă poftă. În fond, nu e deloc nostim să dansezi când ți-e somn și cazi de oboseală, nu ști[i] precis ce faci și ce simți. Dar, cu toate astea, sunt foarte fericită cu verii mei. Cu dânsa, mai cu seamă, mă pricep de minune, putem râde ca două tâmpite și, în același timp, să discutăm foarte serios, avem o influență excelentă una pe alta, ne îmbărbătăm reciproc, ne spunem adevăruri și ne înveselim. Oameni⁵³ epatanți nu prea sunt⁵⁴. Nu e un buchet de juni prinți din care să aleg pe cel mai bine, sunt toți cam mâncați de moli[i], afară de un văr care e înalt⁵⁵ ca un brad și tras prin inel, e singurul la care să te uiți de două ori.

Ieri seară am fost la o petrecere aranjată de către artiști; era frumos la început, dar spre sfârșite, fiind public, a devenit cam ordinar și oamenii nerușinați, sărutându-se în public; atunci, noi ne-am retras. Umanitatea în masa e un lucru tare urât. Pricep acum de ce mulți preoți sunt contra dansului, și au dreptate. Altfel, facem plimbări prin oraș sau aiurea și e tare frumos, e frig cu ger și cerul albastru, e atmosferă care șade bine vechiului oraș.

⁴⁹ Vera Asker (1894-?), fiica unui diplomat suedez la București, căsătorită cu locotenentul Mavrichi, cu care a avut un fiu, Mircea Mavrichi (n. 1929).

⁵⁰ În text urma încă un: *ca*.

⁵¹ Inițial principesa Ileana a scris: *prietenul*, tăiat.

⁵² În text: *pânice*.

⁵³ În text urma un cuvând din trei litere, indescifrabil: *tue?*

⁵⁴ În text: *sânt*.

⁵⁵ În text: *innalt*. Principesa Ileana folosește această variantă arhaică în scrisorile sale, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

Mi-e dor de țară și de voi toți [de] acolo vreau⁵⁶ să știu ce faceți și ce gândiți și cum ne merge Asociația. După 12, merg pentru ski în munți, pe urmă vreau să vizitez mormântul Buniceii⁵⁷, așa că am să revin în țară pe la 22, așa ceva.

Acum merg iar la bal, săracuț[a] de Mama mea, dar te pomenești că am să mă distrez, mai ști[i].

Cu mult drag ție și lui Nelly și la toți ai tăi.

Mama Pufy

Sunt acuși sus în munți, unde e plin de pace, de aer curat și orizont larg și nobil. Tare e bine depărtata dănsuală. Voi fi acasă la 25 feb. E bine aici, dar mi-e și dor de țară. Am o pereche de ski, o minune; spune-i lui Nelly că sunt hicory; are să priceapă el. Cu drag mult pentru voi toți.

*Mama Pufy*⁵⁸

St. Briac
24 martie 1929

Dragă Sake,

Nu prea am așa multe de spus încă, dar mai ști[i] când oi mai avea vreme. Am făcut un drum foarte plăcut și care a trecut foarte repede. Prin Serbia ne-am pomenit cu Mignon⁵⁹, acompaniată de Petru⁶⁰; ne-a detașat și ne-a dus cu tren special până la graniță, unde din nou am luat Simplonul.

⁵⁶ În text: *vrau*.

⁵⁷ Infanta Antonia a Portugaliei (17 februarie 1845-27 decembrie 1913), fiica regelui Ferdinand al II-lea al Portugaliei, căsătorită în 12 septembrie 1861 cu prințul Leopold de Hohenzollern-Sigmaringen, cu care a avut trei copii: Wilmelm, Ferdinand (viitorul rege Ferdinand I al României) și Karl-Anton. În mormântată la Sigmaringen.

⁵⁸ Carte poștală ilustrată, reprezentând un peisaj de iarnă din stațiunea Garmisch-Partenkirchen, trimisă în februarie 1928 către „Doamna Căp. Dimăncescu, 13 str. Paris, Parcul Bonaparte, Bucurest, Rumănen”.

⁵⁹ Principesa Maria a României (Mignon; 6 ianuarie 1900-22 iunie 1961), fiica regelui Ferdinand I al României și sora principesei Ileana a României. În urma căsătoriei, la 8 iunie 1922, cu regele Alexandru I Karadjordjević, principesa Maria a devenit regină a Iugoslaviei.

⁶⁰ Petru al II-lea Karadjordjević (6 septembrie 1923-3 noiembrie 1970), fiul regelui Alexandru I al Iugoslaviei și al reginei Maria a Iugoslaviei. În urma asasinării tatălui său, a devenit rege al Iugoslaviei (1934-1945).

Radu⁶¹ era și el în tren, încât am avut cu cine sta de vorbă. Ziua la Paris am petrecut-o în mașină, încercând să văd diferiții membri ai familiei și să merg la Fontain[e]bleau⁶², un loc minunat. Seara am luat trenul, fiind a doua zi aicea, unde am fost bine primiți, cu brațele deschise. Până azi am avut o vreme minunată. Am mai fost pentru două zile la Paris, cu Kira⁶³, cu care mă înțeleg iar de minune. Mashka⁶⁴ e și ea aicea, neschimbată, cu bărbatul ei, care e foarte simpatic. Carol⁶⁵ a sosit și el ieri, încât – pe cât se poate în această lume – suntem foarte fericiți. Eu, personal, de mult nu m-am simțit așa de bine și împăcată cu⁶⁶ mine. Iau acum un concediu binemeritat și mă bucur pe deplin. La Paris am văzut-o și pe Ioana⁶⁷, care – de când [e]cu copilul ei – e foarte fericită și drăguță, încât suntem toți foarte mulțumiți.

Și tu ce faci? Sper să ești cuminte și nu te obosești prea mult. Vreau un fin sau o fină mare și frumoasă⁶⁸, pricepi, copil drag?!

Te sărut cu mult drag, ție și la ai tăi.

*Mama Puffy*⁶⁹.

9 aprilie 1929⁷⁰

⁶¹ Radu Paul Grunau (16 februarie 1898-1959), fiul lui Paul Grunau și al Eugeniei (Ginca) Eustațiu (13 august 1870-29 septembrie 1943). Căsătorit cu Viorica Brătianu.

⁶² Unul dintre cele mai mari castele regale ale Franței, situat al 55 km de Paris.

⁶³ Marea ducesă Kira Kirillovna a Rusiei (9 mai 1909-8 septembrie 1967), fiica marelui duce Kiril Vladimirovici al Rusiei și a prințesei Victoria Melita de Saxa-Coburg-Gotha (sora reginei Maria a României). Verișoară cu principesa Ileana a României. Căsătorită cu prințul Ludwig Ferdinand al Prusiei, cu care a avut șapte copii.

⁶⁴ Marea ducesă Maria Kirillovna a Rusiei (alintată în familie Mașka; 2 februarie 1907-25 octombrie 1951), fiica marelui duce Kiril Vladimirovici al Rusiei și a prințesei Victoria Melita de Saxa-Coburg-Gotha. Verișoară cu principesa Ileana a României. Căsătorită cu 1925 cu principele Frederik Karl de Leiningen, cu care a avut șapte copii.

⁶⁵ Principele Carol al României (15 octombrie 1893-4 aprilie 1953), fratele principesei Ileana, rege al României (1930-1940).

⁶⁶ În text: *în*.

⁶⁷ Ioana Maria Valentina (Zizi) Lambrino (3 octombrie 1898-11 martie 1953), prima soție (morganatică) a principelui Carol al României (între 31 august 1918 și august 1919), cu care a avut un fiu, Mircea Grigore Carol Lambrino (8 august 1920-27 ianuarie 2006). După 1920, în urma unui aranjament cu Casa Regală, Ioana Lambrino și fiul său au trăit în exil la Paris.

⁶⁸ În text: *frumos*.

⁶⁹ În text: *Puffy*.

⁷⁰ Scrisoare pe hârtie cu antetul *Palacio Sanlúcar de Barrameda. Pr. de Cadiz*, surmontat de coroana regală. Este vorba de palatul Orleáns-Borbón, din provincia Cadiz, Spania, proprietate a prințului Alfonso de Orleáns y Borbón, infante al Spaniei, duce de Galliera (12 noiembrie 1886-6 august 1975), căsătorit în 1909 cu prințesa Beatrice de Saxa-Coburg-Gotha (1884-1966), sora reginei Maria a României.

Sake dragă,

Trebuie să găsești că-ți scriu cam rar și ai dreptate, dar tare e greu când ești mereu pe drumuri și capul ți-e plin de toate minunile ce le-ai văzut. Întâi de toate, îți mulțumesc pentru scrisoarea care mi-a făcut plăcere mare, întâi fiindcă era de la tine și din Țară, și pe urmă fiindcă îmi aducea și vești așa de bune. Și eu am plecat de acasă cu sufletul mai împăcat ca oricând și, deci, aci agonisesc în mine tot ce văd și mă bucur pe deplin.

Să-ți descriu, ar însemna să scriu o carte și nici atunci nu aş spune tot. E așa o bogăție tot ce vezi, așa de perfect, încât e aproape greu să înțelegi ce înseamnă. Mai cu seamă, bisericile sunt tezaure adevărate. Poate aceea care mi-a făcut impresia cea mai mare a fost catedrala de la Toledo, poate fiind și prima de care am dat cu ochii mirați. Am să-ncerc s-o descriu pe cât e posibil. În granit, de proporții perfecte și imensă⁷¹, de-ai putea găzdui o biserică de-a noastră în fiecare boltă, susținută de coloane ce par subțiri; când te apropii de ele, te vezi ca un gândac. E despărțită în jumătate de un paravan în piatră, tot⁷² sculptat într-un fel ideal, cu viețile sfinților. Altarul, care e înconjurat de un gard de bronz aurit și cizelat cu nespūsă măestrie, te face să cazi în genunchi, în profundă admirație, pe trepte acoperite de covoare minunate, la altarul împodobit cu broderii vechi nestemate⁷³, iar dosul, până sus în bolta gotică, e sculptat[ă] toată⁷⁴ viața Mântuitorului; fiecare tablou e o perfecție de sculptură și culoare, scaunele corului (ști[i] că în biserica catolică, corul e lângă altar) sunt lucrate fiecare cu un alt desen⁷⁵ sau altă figură, până când și suportul de sub bănci e o operă de artă. În sacristi[e] sunt tablouri de Tizian⁷⁶, Murillo⁷⁷, Velazquez⁷⁸ etc., tapiserii⁷⁹ de nu au unde să le pună⁸⁰, argintării, bijuterii⁸¹ și daruri din toate veacurile, veșminte de preoți fără număr, una mai minunată decât alta. Și din tuburile gigantice⁸² ale orgii⁸³ ies sun[e]te de harpă și de voci⁸⁴ îngerești. Nu exagerez⁸⁵ cu nimica, cât de mult aş încerca ar fi cu neputință.

⁷¹ În text: *immensă*.

⁷² Inițial era scris: *toată*, tăiat.

⁷³ În text: *nestimate*.

⁷⁴ Inițial era scris: *tot*, tăiat.

⁷⁵ În text: *desemn*.

⁷⁶ În text: *Titizian*. Tiziano Vecellio (1490-1576), pictor italian.

⁷⁷ Bartolomé Esteban Murillo (1617-1682), pictor spaniol.

⁷⁸ Diego Rodriguez de Silva y Velázquez (1599-1660), pictor spaniol.

⁷⁹ În text: *tapisări*.

⁸⁰ În text: *pue*.

⁸¹ În text: *bijutari*.

⁸² În text: *gicantice*.

⁸³ În text: *orghei*.

La Madrid am fost foarte fericită și acasă cu familia regală⁸⁶, care sunt delicioși. De acolo la Sevilla am mers cu mașina. Natura nu e ea așa de frumoasă ca la noi, dar are, cu toate astea, mult farmec, cam sălbatică și neroditoare, afară de numeroasele și frumoase[le] flori sălbatice. Sevilla e un oraș delicios și am stat la o doamnă adorabilă. Fiecare casă, acolo, își are patioul cu câte un bazin⁸⁷ în mijloc, de faianță, flori peste tot, portocali, trandafiri și garoafe a căror mireasmă te îmbată⁸⁸. Ideal, îți spun. Acuma sunt la casa mătușei mele, unde e iar delicios; sunt foarte fericită. Numai casa e urâtă, dar orașelul e alb și aproape de mare, cu o grădină frumoasă, de unde îți scriu acuma. Vom vizita și Marocul. Tră[i]esc într-un vis în care singura părere de rău e că nu puteți⁸⁹ fi și voi cu mine.

Te sărut cu foarte mult drag.

Mama Pufy

Multe lui Radu, Nelli, Ella, Mimițica și Tăticu Grunau⁹⁰.

Mulțumește, te rog, mult Gr. R. F. pentru frumoasa scrisoare ce mi-a trimis-o.

18 aprilie 1929⁹¹

Draga mea Sake,

Am primit cu mare bucurie scrisoarea ta. Ce bine îmi pare că cerul e albastru la noi în Asociație. Des, gândul meu se întoarce către str. Popa Rusu 13 și, tot așa, către str. Paris 13. Azi, pentru prima oară, avem un timp dezagreabil, un vânt puternic și cald ce vântură praful și nisipul de ne asfixiază complet⁹². Altfel, a fost cald și bine, încât am putut face chiar baie de soare și mare în Oceanul ce se deschide larg de tot și-mi dă pace și mulțumire în suflet.

Din nefericire, timpul acesta încântător se apropie de sfârșit, căci la 23 plecăm în Maroc, pe urmă Madrid și Barcelona și acasă! Ce mult voi avea de povestit, dar oare vreme am să am? Parcă văd că toată lumea are să mă cheme în 10 locuri odată, dar sunt plină de vlagă după această călătorie minunată între

⁸⁴ În text: *voici*.

⁸⁵ În text: *ezagerez*.

⁸⁶ În 1929 rege al Spaniei era Alfonso al XIII-lea (care a domnit de la naștere, în 17 mai 1886, sub regenta mamei sale, Maria Cristina de Austria, și efectiv din 1902 până în 14 aprilie 1931).

⁸⁷ În text: *basin*.

⁸⁸ În text: *îmbate*.

⁸⁹ În text: *poți*.

⁹⁰ Fratele, soțul, sora, mama și tatăl Alicei Grunau.

⁹¹ Scrisoare pe hârtie cu antetul *Palacio Sanlúcar de Barrameda. Pr. de Cadiz*, surmontat de coroana regală.

⁹² În text: *complect*.

„castelele din Spania”. Iubitul nostru Alvaro a plecat deja îndărăt la Zürich, unde învață de nu mai poate. Întrebi de frații noștri latini de aci; seamănă cu noi? Da, în mare parte, sunt buni, ospitalieri și nu prea grăbiți; fiecare țăran are grădinița lui, în fața casei, plină de flori. Ne-au primit cu atâta căldură și bunătate, de la Rege până la cel mai mic țăran, încât suntem adânc mișcați. Au numai un fel mult mai gălăgios de a-și arăta plăcerea, dar sunt catolici.

Sper că mi-ai primit celelalte scrisori, una de la St. Briac și una de aicea.

Spune, te rog, lui Natali[e] să nu gândească s-o voteze pe Dna Perticari⁹³ în comitet, căci – deși e o persoană excepțională – e cam extravagantă câteodată și ar putea aduce dezagrement; o iubesc mult, dar o și cunosc bine și de aceea, penru binele ei și al nostru e mai bine să rămână voluntară. Sper că Maniu⁹⁴ se ține de cuvânt. Ce curios cu Lenuța P. Oh, da, sunt obișnuită să nu mi se mulțumească; de aceea când [primesc] vreo recunoștință⁹⁵ mă mișcă mult, dar nu noi pierdem, ci ea, biata fată, căci recunoștința către unul căruia, în același timp nu-i datorești nimic, e unul⁹⁶ din sentimentele cele mai frumoase pe care le putem avea. Sper s-o văd, să-i pot vorbi, are nevoi[e] să i se deschidă ochii, poate închiși de multă suferință și sărăcie. Sărăcia prea mare câteodată face același rău ca bogăția prea mare.

Acum trebuie să plec la Sevilla, încât⁹⁷ te sărut cu drag.

A ta

Mama Pufy

Dragă Sake,

Îți trimit o mică medalie a Maicei Domnului, adusă de la Granada, pe care s-o porți, să-ți aducă noroc în zilele acestea de așteptare.

Cu mult drag te sărută

Mama Pufy

⁹³ Elena Perticari-Davilla (1865-1951), fiica generalului dr. Carol Davilla și a Ancăi Racoviță. A fost domnișoară de onoare a reginei Elisabeta a României, doamnă de onoare a reginei Maria a României și educatoare a principelui Carol al României. Căsătorită cu generalul Ioan Gh. Perticari, aghiotant al regelui Ferdinand I al României.

⁹⁴ Iuliu Maniu (8 ianuarie 1873-5 februarie 1953), om politic, președinte al Partidului Național Țărănesc (1926-1933, 1937-1947), prim-ministru al României (1928-1930, 1932-1933).

⁹⁵ În text: *recunoștință*.

⁹⁶ În text: *una*.

⁹⁷ În text: *încâte*.

Balcic
15 iunie 1929

Draga mea Sake,

A fost cuminte Radu Mihai⁹⁸? Țipă, doarme sau ce face? Probabil, te-ntrebi ce face și nășica lui. Apoi, iacă, face bine. Sunt fericită, pe cât se poate, cu *Isprava* mea și marea. La Constanța nu prea mi-a fost așa de bine, chiar deloc, dar „noblesse oblige” și am mers înainte, cu toate că aveam dureri puternice și în suflet multă tristețe. Drumul de 9 ore pe mare calmă, de la Constanța aici, m-a odihnit și m-a liniștit mult. De când sunt aici, așa mare lucru nu prea am făcut. Mai toată ziua sunt pe mare, cu vele sau cu mașina, după cum e vremea. Bunul Pelimon, cu can[oniera] Dumitrescu, e iar cu noi; ofițerii sunt toți noi, afară de Harting și Dumbravă; sunt însă cam adormiți, i-am gonit în apă ieri. Detest să văd oameni stând degeaba.

Au fost Natalie și Tanți⁹⁹ aicea. Nu știi ce drăguț s-a făcut în podul de la Marie-Ileana. Între altele, sunt două paturi pentru tine, la Cotroceni, de care știe Manolescu sau Lt. Comandor Fundățeanu, noul aghiotant a[l] lui Niculae¹⁰⁰. Tata Păiș¹⁰¹ e un înger, ca întotdeauna. Mimarr e foarte blândă și, în fine, totul e bine. Ca vești, nu am primit decât o c.p. pe care scria „Granița” și nimic mai mult. Am mai primit o sumedenie de cărți din Anglia, pentru Cercetașe, și o scrisoare de la Miss Kerr (de la Centrul Internațional) cum nu se poate mai drăguță. Spune lui Nelly că am să mă descurc eu cu¹⁰² doamna indezirabilă, întrebuintând, de e nevoie, autoritate[a] regală care nu cunoaște împotrivire.

I-am telegrafiat lui Nissa¹⁰³, să vină la mine la 11 dimineața, în ziua de 22 iunie; ar fi bine să se prezinte și Nelly.

Cred că portul meu de la Tuzla să fie decis acumă fără discuție; l-am câștigat, în fine, pe Antipa¹⁰⁴, care-mi era ultimul bolovănel în cale. Drept să spun că m-am săturat de-a tot duce lumea la Tuzla, să-i conving; asta fac de un an de

⁹⁸ Radu Mihai Dimăncescu (17 mai 1929 – 21 octombrie 2017), fiul lui Alice Grunau și Ioan Dimăncescu. Botezat de principesa Ileana a României.

⁹⁹ Tantzi Nichita, secretar general al Asociației Creștine a Femeilor.

¹⁰⁰ Principele Nicolae al României (3 august 1903-9 iunie 1978), fratele principesei Ileana a României.

¹⁰¹ Nicolae Păiș (11 iulie 1887-16 septembrie 1952), amiral. Ministru al Aerului și Marinei (4 iulie-4 septembrie 1940), subsecretar de stat penru Marină la Ministerul Apărării Naționale (1940, 1941-1943). Arestat în 1948, a murit în închisoarea de la Sighet.

¹⁰² În text era scris: *de*.

¹⁰³ Probabil Nisa Cămărășescu, conducătoare, alături de Teofil Sidorovici, a organizației tineretului Straja Țării (înființată de regele Carol al II-lea în 1935).

¹⁰⁴ Grigore Antipa (27 noiembrie 1867-9 martie 1944), naturalist, biolog, zoolog, ecolog, oceanolog, fondatorul Muzeului Național de Istorie Naturală (în 1906). Membru al Academiei Române.

zile. Acum mai am multe de scris, am fost cam prea leneșă zilele astea, dar aveam nevoie.

Te sărut cu drag pe tine și pe micuțul tău și multe lui Nelly și nu uita pe Radu unchiu[1].

Mama Pufy

Bled

29 iunie 1929

Sake dragă,

Iacă mai am un nepoțel¹⁰⁵. Frumos nu pot pretinde că e, dar a adus așa fericire cu mica lui ființă. Și ce e minunat, nașterea a fost nespus de ușoară. Gândește, a durat abia $\frac{3}{4}$ de ceas, extraordinar. Și încă înainte nu a suferit mai deloc. Niciodată nu am văzut-o în mai bună stare generală ca acum.

Până azi, zilele au trecut încetinel și liniștite. Dimineața învățam un ceas juma, pe urmă pictam la miniatură sub observația lui Mignon și Mama ne citea sau lucram o jachețică pentru Radu mic, care va fi gata în curând și sper să-i meargă bine. Făceam regulat câteși trei o plimbare pe jos și iar citeam. Mama era foarte obosită la început.

Băieții ceilalți doi sunt tare drăguți. Petru e o dulceață și Tommy¹⁰⁶ e un mic sălbatic, cu o formidabilă voință și furii grozave când îi vorbește cineva atunci când A.S. nu dorește. Dar azi a fost ceva mai drăguț cu mine.

Sper că Nelly a primit hărțile; m-am grăbit să le aibe cât de curând. Sper că nu mai te plictisește cineva cu lucruri care să te taie în două. Ce delicioasă e cartea lui Baden Powell.

Nu se petrece, în afară de ce ți-am scris, absolut nimic și de mine nu am ce zice decât tot aice.

Sărută-l pe Radu mic cu mult drag din partea nașei și multe celorlalți din casă și ție o bună îmbrățișare de la

*Mama Pufy*¹⁰⁷.

Curtea de Argeș

20 iulie 1929

Dragă Sake,

¹⁰⁵ Prințul Andrei Karadjordjević al Iugoslaviei (născut la Bled, în 28 iunie 1929-7 mai 1990), al treilea fiu al regelui Alexandru I al Iugoslaviei și al reginei Maria a Iugoslaviei.

¹⁰⁶ Prințul Tomislav Karadjordjević al Iugoslaviei (19 ianuarie 1928-12 iulie 2000) al doilea fiu al regelui Alexandru I al Iugoslaviei și al reginei Maria a Iugoslaviei.

¹⁰⁷ În text: *Puffy*. Scrisoarea a fost scrisă pe hârtie cu blazonul familiei regale Karadjordjević

Mulțumesc în primul rând foarte mult pentru scrisoare. Ești foarte dulce să scri[i] așa. Iartă-mă că am tăcut atâta vreme, dar am fost cam tristă, dar cu o tristețe care m-a luminat foarte mult și care a făcut din Mama Pufy ceva mai bun și adevărat. Vezi, a fost un vis minunat, dar trebuia să rămână¹⁰⁸ vis, încât am fost forțați să ne deșeptăm; a durut mult, însă poate durerea intensă ne-a apropiat și mai mult, solidarizând o veche¹⁰⁹ prietenie care știu că va dura cât om trăi și va fi un real sprijin în viață. Încât, când va veni vremea să-mi iau și eu perechea, o fac cu inima împăcată. Îmi pare tare rău să nu pot sta cu tine de vorbă, căci așa avea multe lucruri frumoase să-ți spun.

Trebuie să-l fotografiezi pe Radu Mihai, să văd și eu cum e. Adresa mea e Schlos[s] Sigmaringen, Germania. Când eram la Bled, am mai lucrat ceva pentru micuțul Tău, o mică pelerină pe care ți-o trimit. Sunt foarte mândră de ea. Să mă fi văzut căptușind-o, ai fi râs, am jurat că nu m-aș face croitoreasă. Pe Mignon am lăsat-o bine. E ea plictisită din când în când cu laptele care și la ea e prea gras. Iar micuțul e tare urât, Radu mic e mult mai frumos, dar asta nu înseamnă mare lucru pentru când sunt mari.

Acuma probabil ai vrea să mai știi ce fac și cum merg. Iacă azi suntem aici pentru parastas¹¹⁰, lucru trist, dar care pentru mine nu e așa de teribil, fiindcă credința mea nu vede în mormânt decât amintirea unei ființe dragi și nu pe El.

Plec mâine dimineață cu trenul la Halme, unde sosesc poimâine dimineață, și plec cu mașina prin Cehoslovacia¹¹¹, petrec noaptea într-un orașel al cărui¹¹² nume l-am uitat. A doua zi merg spre Viena, unde petrec noaptea, a treia zi München, unde iar dorm și continui a patra zi la Sigmaringen, unde sosesc la timp pentru masa la 25 iulie și stau până la 9 sau 10 august. Trebuia să trec prin Budapesta¹¹³, lucru care ar fi scurtat mult drumul nostru, dar s-a făcut scandal că e imprudent etc. în momentul de față, încât a trebuit să cedez.

Tot caut fete pentru cercetașe, am pe fetele Scodrea, Marioara, Tania Șeptilici și dra Eni Panaitescu. Am să scriu lui Nelly să le trimeată cărți etc., să se pună¹¹⁴ la curent. Mi-a telefonat¹¹⁵ ieri, vroia să mă vadă, dar era cam greu. În fine, sper să meargă, desi m-am ocupat așa de puțin; mi-e rușine de ce puțin am fost capabilă să fac, dar îmi și lipsea timpul.

¹⁰⁸ În text: *rămâe*.

¹⁰⁹ În text: *vechie*. Principesa Ileana folosește această variantă arhaică în scrisorile sale, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

¹¹⁰ Parastasul de doi ani de la moartea regelui Ferdinand I al României (20 iulie 1927).

¹¹¹ În text: *Cehoslovachia*.

¹¹² În text: *a cărei*.

¹¹³ În text: *Buda Pesta*.

¹¹⁴ În text: *pue*.

¹¹⁵ În text: *telephonat*.

Ieri am fost cu Mama și Marioara la Bran. Era foarte frumos și, de când e lumină electrică și acuma băi cu apă curgătoare, e mai delicios. Bietul dl¹¹⁶ Liman¹¹⁷ e foarte rău, cu gălbănare. E prea trist să-l vezi așa. Colonia era foarte frumoasă, un spirit excelent și așa un progres la cântece cum nu știi; am, de altfel, o profesoară de canto și o studentă de la O.N.E.F. cât de poate de drăguță. Tanți e obosită, dar are mina mai bună. Sunt fete mai puține, așa că dormitorul unu e acuma sufragerie, sufrageria e salon și jos sunt două dormitoare noi. E foarte simpatic.

Și asta e cam tot ce e de povestit.

Te sărut cu mult drag pe tine și pe Radu-Mihai, iar la ceilalți din casă le trimit multe gânduri bune.

Ileana.

Casa de odihnă era bine și fetele vesele; numai Tina Daldos a fost călcată de o bicicletă¹¹⁸ și acuma îi merge mai bine. Am găsit-o cam slabă. Pentru Lenuța, am să fac cât pot; mi-a scris tare drăguț, săraca.

Am sosit cu bine. Am făcut un drum adevărat minunat, lung, dar deloc obositor. Aci e foarte frumos și vară-mea [e] o dulceață și-mi face mult bine să fim iar împreună. Am făcut iar plimbări frumoase pe Dunăre, în sus și jos, la Bodeersee, dar cam plouă. Mec mult pentru scrisoare, m-a bucurat mult să te știu așa de fericită.

*Mama Pufy*¹¹⁹

Casa asta încântătoare e lângă Freiburg, unde au fost operate două din nepoatele mele. Azi, însă, mergem la Feldberg, în Pădurea Neagră, și iar la Sigmaringen. Peste 5 zile iau iar drumul spre Țară, iar cu mașina, dar fac drumul, de data asta, în 3 zile în loc de 4. Suflețelul face bine, mulțumesc, și e împăcat.

¹¹⁶ În text: *dul*.

¹¹⁷ Karel Zdeněk Líman (1855-1929), arhitectul șef al Casei Regale Române, care a realizat planurile castelelor Peleş și Pelișor și ale celorlalte construcții de pe domeniul regal din Sinaia, ale castelului de vânătoare de la Lăpușna (județul Mureș) și a executat ample lucrări de reamenajare la palatul Cotroceni și castelul Bran.

¹¹⁸ Inițial scria: *mașină*, tăiat.

¹¹⁹ Carte poștală ilustrată, reprezentând Josefstrasse din Sigmaringen, expediată din Sigmaringen, la 29.7.[19]29 – pe numele „Doamna Dimănescu. Villa Radalicela. Urlați. Jud. Prahova. Rumăneni” – și ajunsă în 1 aug. [1]929 la Urlați.

Sărutări ție și lui R.-M. Cu mult drag de la

M[ama] Pufy¹²⁰

Sinaia

13 aug[ust] 1929¹²¹

Dragă Sake,

Ieri, sosind, am găsit scrisoarea Ta. Îmi pare așa de rău să-l știu pe Radu mic așa de bolnav, dar nu te speria, am cunoscut mulți copii așa. Vreau să vorbesc chiar eu cu Burileanu, când îl găsesc, căci nu e aicea momentan și eu plec diseară la Balcic. Totuși, poate să izbutesc până atunci. Aș vrea să dau o fugă la tine, dar cum nu voi fi aicea până la 21, nu prea pot.

În fine, au sosit și ceștile cu farfuriile pe care le-am comandat pentru tine în Spania¹²² și am spus să le împacheteze și să ți le trimeată. Sper să-ți placă, e rustic¹²³, dar simpatic și afară din lucrurile obișnuite și plicticoase.

Am auzit de la Nelly doar prostii (iartă-mă, dar e adevărat); nu-mi trimete decât respectuoase nu știu ce, în loc să-mi spună¹²⁴ ce vede și ce se petrece, lucru care m-ar fi interesat cu adevărat.

A fost frumos în Germania și mi-a făcut mult bine și am văzut multe noi. Am cumpărat o carte cu fotografi[i] de copii întrânsa și când m-am bucurat destul de ea am să ți-o dau ție.

Tare aș vrea să te ajut cu ceva, dar nu știu cum; de aș putea numai găsi pe Burileanu. Am telefonat la Brașov să întreb după Tina și îi merge bine și speră să plece din spital în 6 zile și zice că nu are nevoie de nimic, căci am întrebat.

Și așa, cu veșnica grabă, trebuie să termin. Te sărut cu dor și pricepere multă.
Mama Pufy.

¹²⁰ Carte poștală ilustrată, reprezentând castelul din Umkirch (situat în Breisgau-Hochschwarzwald, Baden-Württemberg; proprietate a Josefinei de Baden și, între 1900-1914, a fiului său, regele Carol I al României), expediată din Titisee, la 3.8.[19]29 – pe numele „Dna Dimănescu. Villa Radalicela. Urlați. Jud. Prahova. Rumânen” – și ajunsă în 7 aug. [1]929 la Urlați.

¹²¹ Scrisoare pe hârtie cu antet *Castel Pelișor*, surmontat de stema României.

¹²² Este vorba de un serviciu de masă (șase farfurii plate și șase boluri pentru supă), marca Talavera, păstrat și acum în colecția domnului Vlad Andreas Grunau.

¹²³ În text: *rustig*.

¹²⁴ În text: *spue*. Principesa Ileana folosește în scrisorile sale această variantă arhaică, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

Sinaia
29 aug[ust] 1929¹²⁵

Sake dragă,

Iartă-mă că nu ți-am răspuns mai curând, dar acum, că-l ai pe Nelly, cred că-ți lipsesc scrisorile mele ceva mai puțin.

A fost bine la Constanța și, cum știi, sunt întotdeauna fericită lângă marea mea iubită, cu *Isprava* și acum cu *Isbânda*. Pe Ivaemeni¹²⁶ i-am văzut și pe ei și, în fine, pe toți bunii prieteni. La Balcic am fost doar o zi. Era așa de frumos în colonie, m-am bucurat mult. Dar tare era cald, singurul loc agreabil era în apă. Mi-am făcut datoria în plin anul acesta și am văzut toate coloniile. Aceea de la Sărata e, cu adevărat, frumoasă, dar ce departe! Ce zici de noua mea pasiune de-a zbura? E așa de pra[c]tic. Coloniile Bran-Sărata erau și ele frumoase; în fine, eram foarte mulțumită de toate.

Azi vin Nelly și Nissa. Sper să ducem totul la bun sfârșit. Te înțeleg foarte bine și găsesc că ai dreptate. Dar, în orice caz, până s-or limpezi lucrurile, ai pe Radu ca bună scuză că nu poți lucra. Și eu găsesc că nu e momentul. De ce să forțezi lucrurile, când, în fond, e chestia¹²⁷ de¹²⁸ puțin timp să se împace toate.

Nu știu exact ce vom face în luna viitoare. Trebuie să merg la Poeni¹²⁹, să-mi văd de casă etc. E vorba să mergem la Timișoara, dar sper să rămână pentru mai târziu, să putem pleca la 15 sep[tembrie] la Balcic. Aș vrea mult să mă reped până la tine, Sake dragă, să te văd și fii sigură că am s-o fac de pot. Zilele astea stau liniștită (relativ)¹³⁰ din cauze naturale și, să fie mai agreabil, am și o sciatică numărul unu¹³¹!

Sufletește, se petrec lucruri ciudate în mine, mai ales că nu depinde totul de mine; în fine, sunt lucruri ce nu le poți scrie, dar trec¹³² printr-un timp cam greu; nu e chestie¹³³ de nici o luptă, alea le-am avut, și crâncene, dar de multă răbdare și

¹²⁵ Scrisoare pe hârtie cu monograma principesei Ileana.

¹²⁶ Membrii echipajului canonierei *Stihi*, în cinstea cărora principesa Ileana a realizat placheta *Ivaemene*.

¹²⁷ În text: *chiaste*.

¹²⁸ Inițial urma: *vre*, tăiat.

¹²⁹ Poeni (comuna Schitu Duca, județul Iași), moșie a principesei Ileana a României, cu un conac care a fost restituit, în 2007, copiilor principesei (Dominic Habsburg-Lothringen, Maria-Magdalena Holzhausen și Elisabeth Sandhofer). Din păcate, după restituire, edificiul a fost devastat de localnici.

¹³⁰ Inițial în text urma: *fiind*, tăiat.

¹³¹ În text: *unul*.

¹³² Inițial scria: *trecut*, dar principesa a tăiat *ut*.

¹³³ În text: *chieste*.

judecată limpede. Să dea Dumnezeu să fiu întotdeauna la înălțimea lucrurilor ce mi se pun în față.

Cu mult dor și drag te¹³⁴ sărută

Mama Pufy

pe tine și pe Radu mic.

Poeni

28 dec[embrie] 1929¹³⁵

Dragă Sake,

Mec mult, mult de tot, pentru minunata tavă care mi-a fost de mare folos în micul meu cămin. Suntem așa de fericiți¹³⁶ aicea, Mama, Elisabeta¹³⁷ și eu.

Mulțumește, te rog, și lui Ella și Feliciei pentru delicioasele lor daruri, care fiecare și-au găsit locul aci și mă bucură de câte ori le văd.

De mult nu am așa de fericită ca acum. E adevărat Crăciunul pentru mine și mă bucur cu tot ce poate simți în mine și e așa de plin de pace.

Te sărut cu mult drag.

Ileana.

5 ian[uarie] 1930¹³⁸

Dragă Sake,

Nu-ți pot spune ce mare, mare plăcere mi-a făcut albumul tău și ce zâmbet de pace mi-a adus. Sunt cu un an mai mare și, deci, cu mai multă experiență, care nu întotdeauna te înveselește; deci, rândurile tale, cu frumoasele poze, vor fi mereu un refugiu de gânduri bune și de dragoste adevărată. Ca întotdeauna, lumea e mult prea bună cu mine și mă copleșește¹³⁹ cu vorbe și daruri bune.

Te îmbrățișez și vă mulțumesc la toți trei din toată inima

Mama Pufy.

¹³⁴ Inițial urma: *pu*, tăiat.

¹³⁵ Scrisoare pe hârtie cu antet imprimat: *MAISON DE S.M. LA REINE MARIE*, surmontat de stema României.

¹³⁶ În text: *fericiți*.

¹³⁷ Principesa Elisabeta a României (12 octombrie 1894-15 noiembrie 1956), sora principesei Ileana a României. Căsătorită în 1921 cu regele George al II-lea al Greciei.

¹³⁸ Scrisoare pe carton tip, cu monograma principesei Ileana a României.

¹³⁹ În text: *copleșesc*.

Predeal
26 ian[uarie] 1930

Dragă Sake,

Iartă-mă că nu ți-am scris înainte, dar – cum nu-ți puteam spune adevărul – am preferat să tac. Adevărul e că m-am logodit, că sunt fericită de-abia știu pe ce lume mă găsesc. Te rog însă să nu spui la nimenea, căci nu e încă oficial. Făt Frumos e blond, cu ochi albaștri, cu maniere demne și blânde, bun cu Domnițoiul Tău și gata să petreacă restul vieții aci, pe pământul drag al României. Așa că voi rămâne aci, voi lucra mai departe ca înainte, voi fi pe lângă Mama și, în același timp, voi avea lângă mine acel tovarăș mult visat. O, sunt așa, așa de fericită! A fost Mama ieri aci, ne-a dat binecuvântarea ei și noi suntem beți de fericire.

Îmi pare așa de rău de Nelly, săracu[!], și tot necazul ce l-ai avut, săraca de tine, cu boala asta, pricep numai prea bine; și să dea Domnul să nu cunosc prea din timp astfel de încercări. Vai, ce egoistă sunt, Sake dragă, dar sunt așa, așa de fericită. Mă bucur că a scăpat Nelly așa de bine de o boală care putea, cu adevărat, să fie foarte urâtă; de aceea, spun la toți să meargă cât de iute la astfel de operații.

Graf Hochberg¹⁴⁰ sau să-i zic Lexel, să te obișnuiești cu acest nume, nu-și mai are apendicile, nici eu, încât de această grijă suntem dispensați. Pentru moment însă, nu prea sunt eu așa de bine. Mă dor mâțele, încât privesc cu necaz pe ceilalți pe ski, însă sper ca după masa să pot merge și eu. Lexel e bun skior și-i stă tare bine.

Sake, sunt incapabilă să scriu cumsecade; crede-mă însă că m-am gândit mult la greutățile tale, deși eu sunt atât de fericită.

Te sărută cu drag al tău Domnițoi, viitoare Gräfin Hochberg!

*Mama Puffy*¹⁴¹

Multe la toți din casă, dar Tăcere, te rog, până s-o anunța.

Cairo,
21 martie 1930¹⁴²

Dragă Sake,

Mulțumesc mult pentru draga ta scrisoare, atât de înțelegătoare de starea mea, fiindcă nu încerci să judeci. Judecata altora mă doare cel mai mult. Sunt în

¹⁴⁰ Alexander Lexel Friedrich Wilhelm Georg Konrad Ernst Maximilian, conte von Hochberg, baron zu Fürstenstein și prinț von Pless (2 februarie 1905 - 22 februarie 1984), al doilea fiu al contelui Hans Heinrich XV von Hochberg, prinț von Pless (1861-1938) și al lui Mariei Theresa Olivia (Daisy) Cornwallis-West (1873-1943). Nu a fost căsătorit și nu a avut urmași.

¹⁴¹ În text: *Puffy*.

¹⁴² Scrisoare pe hârtie cu antetul *Semiramis Hotel. Cairo*.

întunericul celei mai mari dureri pe care am avut-o până acum și nu mă pot obișnui cu ea. Însă dragostea e îndelung răbdătoare, așa că rabd¹⁴³, căci mare mi-a fost dragostea și atât de plină fericire. Doamne, cum ne iubeam, ce aproape eram unul de altul, viața îmi părea un imn de fericire. Și acuma, s-a prăbușit deodată. Inutil să-ți spun că eu nu cred în tot ce se spune.

Circumstanțe m-au forțat să renunț, dar în inima mea el are același loc și aceeași adorație ca în zilele acelea de fericire. Pentru moment e ca și cum s-ar fi deschis la picioarele mele o prăpastie care mă ametește. Nu e un cuvânt, un lucru, care să nu-mi vorbească de el. De aceea, am decis să mai rămân prin aste locuri depărtate, între strain[i], căci nu am curajul azi să pășesc între cei pe care îi cunosc prea bine.

Sufăr, dragă, din tot adâncul sufletului, încât mi-e greu să scriu și pentru moment e mai bine să nu încerc să adâncesc prea mult, căci devine insuportabil.

Aci e minunat; va veni ziua când am să-ți povestesc totul îndelung. E o Țară minunată, încântătoare.

Te sărut pe tine și pe Răducu cu mult drag.

Ileana

Mama Pufy

Saraca Natali, sunt tare necăjită pentru ea.

Cairo,
26 martie 1930¹⁴⁴

Dragă Sake,

Îți trimit un mic bol vechiu, arab, în care să pui florile primăverei. Nu e mare lucru, dar îți aduce tot dragul meu, până mă întorc și eu în Țară. Rămân pe aicea până... până, în fine, până în mai¹⁴⁵, când s-o decide cine are dreptate: eu sau lumea.

Am momente de mare descurajare, de adâncă și neagră durere și, pe urmă, iar reiau, și cum încă nu mi s-a spus nimica precis, mă doare cam mult și totul în capul meu e o veritabilă amestecătură.

Acum merg până în Siria, cu Mama, revenind apoi aici cu Dna Delavrancea-Lahovari¹⁴⁶, să stau la Legație.

Am să merg de Paște, probabil, la Ierusalim. Lucru care mă bucură mult.

Aci lumea e foarte drăguță cu mine și mă cam răsfăță.

¹⁴³ În text: *rab*.

¹⁴⁴ Scrisoare pe hârtie cu antetul *Semiramis Hotel. Cairo*.

¹⁴⁵ În text: *Maiu*.

¹⁴⁶ Cella Delavrancea (15 decembrie 1887 - 9 august 1991), fiica lui Barbu Ștefănescu-Delavrancea și a Mariei Lupașcu. Pianistă, scriitoare și profesoară de pian. Căsătorită cu Viorel Virgil Tilea (divorțată), Aristide Blank (divorțată) și Filip Lahovari.

Te sărut cu mult, mult drag pe tine și pe Răducu și multe gânduri bune la toți ai tăi.

Mama Pufy.

1 martie 1930

Luxor¹⁴⁷

E emoționant, Sake, să te găsești față de Teba, unde au trăit, acum 4000 de ani, Ramses¹⁴⁸ II și atâtea¹⁴⁹ alții; e așa de vechiu totul încât simți că nu mai contezi, că dispari. E minunat, mult mai frumos decât mă așteptam. Facem tot Nilul pe un delicios vapor pus la dispoziția noastră de către Rege¹⁵⁰. Nu-ți poți închipui ce delicios e și odihnitor. Îmi face mult bine, numai că gândul și dorul îmi sunt¹⁵¹ cu el. Grea și rea mai e viața uneori, dar are și mult frumos, mulțumesc lui Dumnezeu.

Am văzut Abydos și Dendera, azi mergem la Karnak, mâine Valea Regilor etc. Viața aicea nu contează. Totul e un lung lanț de muncă pe cald și pe frig. Căci poate fi frig. Totul e extrem de pitoresc, exact ca în tablouri.

Te sărut cu drag.

A ta

Mama Pufy.

11.4.1930

Dragă Sake,

De aici de unde a pășit Mântuitorul, îți trimit tot gândul meu plin de drag și dor. M-am rugat pentru tine la Sfântul Mormânt, dar mai cu seamă la Bet[h]leem, care [e] așa de aproape de sufletul nostru de femeie. E și simplu acolo și te adâncești în credință. Ai impresia că, în fine, l-ai găsit pe Isus, pe când în celelalte locuri mâna omenească a stricat prea mult cu pasiunile ei. Am făcut un drum minunat, dar rana din mine e încă departe de vindecare. Și îl iubesc atât de mult.

Te sărut cu drag,

*Mama Pufy*¹⁵².

¹⁴⁷ Data și localitatea sunt scrise la sfârșitul cărții poștale, după semnătură. Scrisoarea este scrisă pe două cărți poștale ilustrate, care reprezintă Luxor-ul și o procesiune funerară.

¹⁴⁸ În text: *Rames*.

¹⁴⁹ În text: *atâtea*.

¹⁵⁰ Ahmed Fuad I (26 martie 1868-28 aprilie 1936), sultan (9 octombrie 1917-15 martie 1922) și rege al Egiptului (15 martie 1922-28 aprilie 1936).

¹⁵¹ În text: *este*.

¹⁵² Scrisoare pe carte poștală ilustrată reprezentând Ierusalimul.

Cairo
17.4.1930

Dragă Sake,

Mec mult pentru scrisoare. Îmi pare atât de rău să te știu încă suferindă. Din fericire că Răducu e bine. Trebuie să mai fi crescut. Am mai făcut un drum în com. Penabile de Pumos, care mi-a făcut mult bine. Îmi părea rău numai că nu era și Mama cu mi[n]e; ei¹⁵³ i-ar fi plăcut atât de mult. Aci e cam cald; am sosit ieri seară; de¹⁵⁴ atunci nu am făcut decât să scriu, încât iartă-mă dacă de data asta e cam pe scurt.

Te sărut [cu] drag și dor. A ta

*Mama Pufy*¹⁵⁵

Cairo
30 aprilie 1930

Dragă Sake,

Au trecut aceste două săptămâni destul de agreabil și, pentru o dată în vi[a]ța mea, am făcut precis ce am¹⁵⁶ vrut eu. În fiecare zi, înot¹⁵⁷ la o piscină la Sporting Club, care e alături de noi. Merg mult în deșert, care are o mare atracție pentru mine. E așa de vast, de ac[c]identat cu dâmburile de nisip, cu munții sterpi și lumina veșnic¹⁵⁸ schimbătoare. Am învățat să conduc prin oraș cu mare ușurință, cred că nu mai are să mă cunoască Testilan când m-o vedea; așa de expertă am devenit. Azi sosește Mimarr și mă bucur să-i arăt piramidele, muzeul etc. Căci zău că face. Tare e minunat și frumos.

Sâmbăta și duminica trecută am fost la Alexandria, petrecându-mi mai tot timpul pe mare. Am mers cu un cutta de toată frumusețea, ceva de nedescris de frumos și palpitant de agreabil. Mă făcea să tră[i]esc din nou.

După cum vezi, mă distrez, dar rana rămâne cam la fel în inima mea. Am început să mă obișnuiesc, dar din când în când simt parcă m-ar sufoca.

Duminică iar iau drumul și plec în sălbăticiile Transjordaniei, cu un englez, șef al Legiunei Arabe, un om nespus de interesant și curajos¹⁵⁹. Vremea e tot bună cu noi, încât sper să nu ne fie prea cald.

Nu pot să-ți spun ce drăguță e toată lumea cu mine, iar pentru Cella¹⁶⁰ nici nu pot găsi cuvinte.

¹⁵³ În text: *iei*.

¹⁵⁴ În text urma încă un: *de*.

¹⁵⁵ Scrisoare pe două cărți poștale ilustrate reprezentând mormintele din Teba.

¹⁵⁶ În text urma: *aer*, tăiat.

¹⁵⁷ În text: *înnot*.

¹⁵⁸ Inițial era scris: *veșdin*, tăiat.

¹⁵⁹ În text: *curajos*.

Mi-e dor tare de tine, de Răducu și de multe din țară. Vă sărut cu mult drag.
A ta
Mama Pufy.

Mec, Sake, mult de tot pentru scrisoarea ta, care mi-a redat curaj mult, ești bună cu mine. Te rog să te îngrijești.

Te sărut cu mult dor.

AR¹⁶¹.

Balcic
20 iunie 1930

Dragă Sake,

Îț[i] mulțumesc din toată inima pentru scrisoare. Da, ce bucurie mare pentru noi toți și, cum zici, Dumnezeu să-l ajute și să-i fie pavăză, căci are o sarcină grea, dar tare frumoasă.

Îmi pare rău că nu ești mai cuminte. Ce însemnează aceasta? Mă bucur să te văd la nunta lui Mimi. Desigur, nu vom avea vreme să stăm de vorbă, căci în cele două zile vor fi prea multe de zis și de făcut. Căci am doi frați acuma, cu care să stau de vorbă!

Ce mare s-a făcut Radu, aștep[t] cu nerăbdare să-l văd.

Pricepi bucuria mea să fiu iar în țară cu Mama, aci la Balcic. Sunt multe să ne spunem, prea multe și unele nici nu trebuiesc atinse. Mama pricepe acestea și suntem fericiți în priceperea noastră mutuală.

Găsesc că e cam frig aicea, după Egipt, unde aveam 45 la umbră!

Te sărut cu drag pe tine și pe Răducu.

Mama Pufy.

Bran
17 iulie 1930

Dragă Sake,

Iartă-mă că am pus atâta să-ți scriu, dar nu am avut un pic de vreme, cu veșnicul dute-vino în care tră[i]esc. Când eram la Buc[urești], am telefonat la voi, dar erați¹⁶² deja plecați. Ce dulci sunt fotografiile lui Răducu și tu ești foarte

¹⁶⁰ Cella Delavrancea.

¹⁶¹ Acest ultim paragraf este scris cu cerneală albastră, pe prima pagină a scrisorii, ca un post scriptum.

¹⁶² În text: *ertați*.

frumoasă pe una. La Balcic, Felicia mi-a spus de viermii tăi, sper că te îngrijești cumsecade. Colonia, acolo, e plină de vo[i]e bună și veselie. Acia nu am fost încă, dar merg azi. Le-am întâlnit desigur pe drum și mi-au cântat.

Măine plec la Hurezi și Curtea de Argeș, de unde iar iau drumul străinătății. Nu prea vreau, dar vrea Mama, încât desigur merg. Are să fie însă frumos, ne vom vedea familia și, pe urmă, Baireuth. Pricepi frumusețe. Vine și Mignon cu noi și vom merge întâi la Bled s-o luăm și să vedem copii[i]. Facem totul în automobile. Adresa mea cea mai sigură are să fie Sigmaringen. Mă întorc la 20 aug[ust]. Sper mult ca Carol să meargă la Constanța, la 15 [august]; dacă nu, am să fiu tare tristă pentru iubita mea marină. Serbarea de duminică a fost cu foarte mult spirit și tare nostim[ă].

Eu am iar necaz cu dinții și am avut mult de suferit, căci era pe cale să se infecteze și sinusul. Vezi ce e agreabil.

Sake dragă, tare mult aș fi dorit să te văd puțin, dar, vezi, nu a fost cu puțință. La întoarcere, poate numai că vom avea oaspeți. Mi-e dor de tine și de lungile noastre discuții pline de duh. Da, Sake, acea înțelegere mare dintre noi nu ne-o poate lua nimeni. A[u] fost așa circumstanțele de ne-am văzut așa de puțin, dar asta nu poate atinge o adevărată prietenie ca a noastră.

La Sinaia am vorbit cu dna Romalo, care e cam îngrijorată de cele ce se petrec în Asociație. Și are dreptate în mare parte. Dar vr[e]au să văd lucrul din toate punctele de vedere.

Sunt multe, multe de zis, dar care nu se pot spune în câteva cuvinte și nu în scris; dar oricât de tristă ar fi viața, are ea mii de minuni prin care poți simți¹⁶³ pe Domnul.

Te îmbrățișez cu mult, mult drag.

Mama Pufy.

L-am văzut pe Emil la Constanța și mi-a povestit despre Sokoli; ce frumos trebuie să fi fost.

Schloss Sigmaringen

5 aug[ust] 1930

Dragă Sake,

Mec mult pentru scrisoare. M-a bucurat mult. Vreau să te văd foarte mult și poate poți tu veni pentru o zi la Sinaia să mă vezi, căci nu cred să am eu vreme să vin la tine. Îmi pare așa de rău, dar știi cum e viața mea. Da, știu că A.C.F.-ul are mare nevo[i]e de mine și că sunt multe de îndreptat¹⁶⁴. E complicat tare, fiindcă mi-e așa de teamă să rănesc lumea, dar sunt unele lucruri ce nu le găsesc bune. La

¹⁶³ În text: *simtii*.

¹⁶⁴ În text: *îndreptăți*.

Cercetașe am fost foarte bine impresionată, mult mai bine decât mă așteptam, să spun drept. Viorica e un înger și te asigur că nu lipsește deloc duhul călăuzitor.

Pe aci am văzut multe frumoase. Pentru creștina din mine, Oberamergau a fost o minune și m-a mișcat adânc și, [în] timp ce trece, se adâncește mai mult în mine. Ca femeie, sunt multe care mă dor, amintiri, visuri, ce nu le știe nimeni, dar pe care le simt eu. Mama e prietena care mă mângâ[i]e și mă ajută în toate clipele. E o minune. Mignon e și ea o dulceță. Și vara mea e așa de bună, sper mult să vină la noi în sept[embrie]. Măine plecăm la Coburg pentru Bayreuth, așa de mult mă bucur. De-ar fi doar vremea ceva mai bună. E chiar frig. Aci o mare bucurie sunt copii[i]..., dar mă doare puțin în suflet... dar ce să mai gândesc la ce ar fi putut să fie!

Te îmbrățișez cu drag pe tine și pe Răducu și mult drag la toți din casă, mai cu seamă lui Radu.

*Mama Puffy*¹⁶⁵.

Balcic
27 oct[ombrie] 1930

Dragă Sake,

De patru zile e furtună mare, de alaltă[i]eri¹⁶⁶ *Isprava* și canoniera au căutat adăpost la Varna. Acum¹⁶⁷ şu[i]eră vântul, tună și toarnă. De la ploaie¹⁶⁸ așteptăm pacea, căci numai ea poate astâmpăra furia valurilor. Tot alaltăieri, barca canonierei, venind la mal pentru provizi[i], a fost răsturnată, răbind 2 marinari și un ofițer. Toți sunt acuma în grija noastră.

Sunt acuma bine de tot și mă-ntăresc zilnic pentru ce m-așteaptă la București. Mă gândesc mult la tine. Nu trebuie să ai nici o grijă, nu voi primi pe Titi. Personal, găsesc că ai trebui să fii¹⁶⁹ superioară mătăniei lui dând mâna cu viitoarea lui soție. Poate din cauza situației mele, privesc astfel lucrurile; nu încerc să te influențez, spun numai ce gândesc eu că e demn și creștinesc. Însă tu singură poți judeca acolo unde e pacea și binele căminului tău.

Furia furtunei e și mai grozavă; te întrebi de unde are atâta forță; marea verde și rea se sparge în valuri furioase și spumegând pe mal, ferestrele se clatină, ușile bat și totul este asurzit de vuietul actelor răzvrătite și de vocea vântului ce

¹⁶⁵ În text: *Puffy*.

¹⁶⁶ În text: *alaltăieri*. Principesa Ileana folosește această formă arhaică în toate scrisorile, pe care am corectat-o tacit în textul editat.

¹⁶⁷ În text: *acușă*.

¹⁶⁸ În text: *ploaia*.

¹⁶⁹ În text: *fie*.

crește și descrește, parcă într-un paroxism¹⁷⁰ de furie nebântuită. E frumos, grandios și înfricoșător. Nu-mi pot lua privirea din larg.

Acuma trebuie să me[r]g la masă. Te îmbrățișez cu drag, mulțumindu-ți ție și la ai tăi pentru toată grija ce mi-o purtați. Am scris lui Nicolae pent[ru] gen[eralul] G. Am admirat-o mult pe Nuți venind tot drumul acesta.

Te sărut pe tine și pe Răducu.

Ileana.

Sinaia

25 dec[embrie] 1930

Dragă Sake,

Mulțumesc mult de tot pentru deliciosul bol cu flori; nu știi ce plăcere mi-a făcut și ce aproape te-am simțit când l-am văzut.

Aci e zăpadă și liniște și mă odihnesc. Poate mâine să fac câțiva pași de ski, căci mă chiamă poenile albite.

Voi fi iar în București la 1 ian[uarie]. Mă bucur mult să te văd atunci.

Te îmbrățișez cu drag.

Ileana.

Predeal

11 ian[uarie] 1931

Dragă Sake,

Mulțumesc mult pentru scrisoare. Nu m-ai făcut să privesc altfel acele fete. Le știu eu dinainte¹⁷¹. Și nu uita că oamenii tineri sunt egoiști, fără să-și dea ei seama; vorbesc ca o babă, dar am încercat prea multe să nu văd unele lucruri altfel decât cei de vârsta mea. Nutzi va reveni la tine. Prietenii, ca orice alt sentiment, își au curbele lor¹⁷²; sunt clipe când cu cel mai drag nu te poți înțelege, însă cu răbdare totul revine la locul lui. Într-o zi ai să vezi cum ea singură revine la tine; nu e decât natural, la un moment dat, când viața pare să-i dea așa de mult, dar într-o zi va vedea ea unde e baza adevărată. Încât vezi cum judec eu lucrul. Despre Felicia – nu e în ziua de azi un așa de mare păcat să fi[i] snob, mai ales că nu e ofensivă!

Anul acesta e ideal; am făcut progrese¹⁷³ mari la ski, ceea ce îmi permite să merg mult mai departe și să mă bucur de pacea extremă¹⁷⁴ a codrului înzăpezit¹⁷⁵. E

¹⁷⁰ În text: *într-o paroxsimă*.

¹⁷¹ În text: *din-nainte*.

¹⁷² În text: *sale*.

¹⁷³ În text: *progresii*.

¹⁷⁴ În text: *extrăamă*.

o liniște așa perfectă și atâta pace albă, încât nici iepurii nu se sperie¹⁷⁶, ci ciulesc urechile¹⁷⁷ privind mirați aceste prezențe neașteptate în lumea lor. Mama e bine dispusă, scrie mult. După amiaza, ies cu sania cu Mama și după ceai¹⁷⁸ Mimarr citește și noi lucrăm. Vagoanele noastre sunt veritabile¹⁷⁹ căsuțe confortabile și dragi. Da, sunt mulțumită și liniștită, uitând complet că am și voi avea multe necazuri. Trăiesc un vis alb, pașnic și mulțumitor, ce-mi mai trebuie? Nimic. Aș vrea să-ți strecor și ție puțin din mulțumirea mea, să te liniștesc și pe tine.

Te sărut cu mult, mult drag.

Mama Pufy.

17.III.[19]31¹⁸⁰

Dragă Sake,

Numai un cuvânt să-ți spun, că sunt bine aci, liniștită, și că mă bucur mult de odihna de care am nevo[i]e. Ce dulce ați fost pe peron, m-a mișcat adânc și tot sufletul meu a venit către voi în clipa aceea. Mulțumesc la toți din toată inima. Acea urare a însemnat mai mult decât toate florile ce cu pompozitate¹⁸¹ mi-au fost date la plecare.

Aci suntem înconjurate de dragoste și bunătate. Nu facem nimica, exceptând dar să ne răsfățăm. În fiecare dimineață, îmi fac gimnastica, ca un copil bun. Scriu la cei [pe] care, din lipsă de timp, i-am cam neglijat și, în fine, duc o viață mai normală.

Cum o duci tu cu sănătatea[?]. Sper mult că ești copil cuminte și că te îngrijești. Ce face Mișu¹⁸²?

Vă trimit la toți din casă mult drag, Tăticului, Mămițicii, El[I]ei, lui Nelly și îndeosebi ție, lui Mișu și lui Radu. Pe tine te mai îmbrățișez cu mult drag și dor.

A ta

Mama Pufy.

Was machen Sie ohne uns? Geht es Ihnen besser. Wir hoffen dass für einmaldie ganze Familie sich gut befindet und grüssen sie alle¹⁸³.

¹⁷⁵ În text: *înzepezit*.

¹⁷⁶ În text: *speriei*.

¹⁷⁷ În text: *urechiile*.

¹⁷⁸ În text: *ceaiu*.

¹⁷⁹ În text: *vezitabile*.

¹⁸⁰ Scrisoare pe hârtie cu antet PALAIS ROYAL, surmontat de coroana regală.

¹⁸¹ În text: *pompozitatea*.

¹⁸² Radu-Mihai Dimăncescu (1929-2017), fiul lui Alice Grunau.

Mama Pufy
Ida Marr¹⁸⁴

3 zile pline la Paris, 4 aci¹⁸⁵ liniștite și bine alături de ai mei și mâine pe drum la Umkirch și gândul mereu la voi toți, cei rămași acasă. Sper să gădesc vești de la voi la Testilan. Sunt bine și mă bucur de tot ce văd și fac și mă odihnesc luând puteri noi.

M.P.

Umkirch

5 aprilie 1931

Dragă Sake,

Pentru cei de aci e deja Paștele, așa că e mare bucurie și copiii[i] caută ouă în toată casa, care răsună de strigătele¹⁸⁶ lor încântate. Eu mă simt tare bine în mijlocul lor și alături de buna mea vară¹⁸⁷. Din păcate, vremea e ploioasă, însă acumă văd cum soarele-ncearcă încet, încet să-și facă apariția printre nori. Pentru mine, de mâine începe postul, curios, când ești singur și nu ai altul cu care să te ții[i] de vechile datini care au devenit parte din religie. Am fost, desigur, la slujbele de aci. Ieri seară a fost mișcător¹⁸⁸, în mica bisericuță din sat, cu un bătrân părinte, ale¹⁸⁹ cărui mâini tremurau; era atâta credință în rustica clădire și cu atâta evlavie cânta desarmoniosul cor, era așa de pur în simplitate, încât mi-au dat lacrămile¹⁹⁰

¹⁸³ „Ce faceți D-voastră fără noi? Vă merge mai bine. Sperăm ca, pentru o dată, întreaga familie se află într-o stare bună și vă salutăm din inimă pe toți”. Transcrierea și traducerea textului au fost realizate de domnul Vlad-Andreas Grunau, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁸⁴ Carte poștală ilustrată, reprezentând Hotelul Ritz din Paris, expediată către „Doamna Alice Dimăncescu, 13 Str. Paris. Parcu[l] Bonaparte. Bucurest. Roumanie”. Ajunsă la București în 31.III.1931.

¹⁸⁵ Carte poștală ilustrată expediată din St. Briac, la începutul lunii aprilie 1931, către „Dna Alice Dimăncescu, 13 Str. Paris. Parcul Bonaparte. Bucurest. Roumanie”.

¹⁸⁶ În text: *strigătelele*.

¹⁸⁷ Marie Antoinette Wilhelmine Auguste Viktoria (Ethe) von Hohenzollern-Sigmaringen (23 octombrie 1896 - 4 iulie 1965), fiica lui Karl Anton von Hohenzollern-Sigmaringen (1868-1919; fratele regelui Ferdinand I al României) și a Josephinei de Saxa-Coburg-Gotha, prințesă a Belgiei (1872-1958). Căsătorită în 27 noiembrie 1924 cu baronul Egon Eyrl von und zu Waldgries und Liebenau (1892-1981).

¹⁸⁸ În text: *mișcători*.

¹⁸⁹ În text: *a*.

¹⁹⁰ În text: *lacrămilele*.

și m-am rugat adânc. Sper mult ca de Paști să merg la Baden-Baden, unde se găsește o mică capelă ortodoxă clădită de un Stur[d]za¹⁹¹.

Pe Mama am lăsat-o bine și mulțumită cu sora ei¹⁹², la St. Briac, unde am petrecut 4 zile agreabile, deși tare ploioase. Acolo ne-a făcut și iubitul meu unchi Ali¹⁹³ o vizită scurtă, dar încântătoare.

Ai dreptate, toată lumea-mi scrie de-acasă; nu-ți poți închipui ce plăcere [îmi] face. Zău, sunt răsfățată de imensa dragoste ce mi-o arată toți. Desigur, mi-e nespus de dor de Țară și nu știi cu ce drag mă uit la iconița fetelor; simt mereu că am o bucățică din ce mi-e atât de drag aproape de mine.

Casa asta este foarte altmodish (asta e ca o frază dintr-o carte de gramatică) în mijlocul unui parc, alături de un mic sat și înconjurat de livezi, păduri, dealuri și, la orizont, Pădurea Neagră, încă acoperită cu zăpadă. Totul înăuntru este bidermaier și are un miros de lucruri vechi; nu se aude decât cântecul păsărilor și țipetele copiilor; și, din nefericire, un rudo¹⁹⁴ formidabil ce este mândria și bucuria vărului meu.

Sunt obligată să vorbesc nemțește toată ziua, decât cu Ethe (vara mea) cu care vorbesc engleza.

Săraca Nuți, tare mi-e teamă pentru ea și nu știu ce e de făcut, mult a mai suferit biata fată! Și tu, copil rău, când ai să te mai astâmperi cu mațele tale?

Gândul meu întreg va fi cu voi de-nviere și, din toată inima, îți zic ție, lui Miutu și lui Nelly „Christos a Înviat!”.

Și te îmbrățișez cu drag și mult dor.

Mama Pufy

Umkirch
931.IV.16

Dragă Sake,

Am iar un mic atac de reumatism, nimica serios, dar mă împiedică să scriu, deci dictez Elenei.

¹⁹¹ Este vorba de capela ortodoxă română construită la Baden-Baden (Germania) de către fostul domnitor al Moldovei, Mihail Gr. Sturdza, între anii 1863-1866, după planurile arhitecților germani Leo von Klenze și G. Dollman.

¹⁹² Prințesa Beatrice Leopoldine Victoria de Saxa-Coburg și Gotha (20 aprilie 1884 - 13 iulie 1966), fiica lui Alfred, duce de Saxa-Coburg și Gotha, și a Mariei Alexandrovna a Rusiei. Sora reginei Maria a României. Alintată în familie: Baby Bee.

¹⁹³ Prințul Alfonso de Orléans y Borbón, infante al Spaniei, duce de Galliera (12 noiembrie 1886-6 august 1975), căsătorit în 1909 cu prințesa Beatrice de Saxa-Coburg și Gotha (1884-1966). Alintat în familie: Ali.

¹⁹⁴ Lectură probabilă.

Mulțumesc ție, lui Nelly¹⁹⁵, Radu și Ella și Mămițici[i] pentru bunele urări de Paști. Am petrecut cel mai fericit Paște de care îmi pot aminti de la moartea Tati[i]. Căci de-am fost departe de ai mei și Țara dragă, am fost înconjurată de dragoste și prietenie. Simțeam gândul vostru, a[l] celor mulți¹⁹⁶ cu care am lucrat stavilă lângă mine; era plin de pace în mica capelă rusească de la Baden-Baden, unde toți credincioși[i] aveau dor în suflet. Preotul fiind basarabean, a făcut parte din slujbă pe românește, așa că am auzit Christos a înviat pe limba ce mi[-e] dragă. De m-am simțit singură și departe în noaptea ace[e]a, duminica Învierii plină de soare, de adierea primăverii și cântecul păsărilor¹⁹⁷, a înviat în mine pacea și fericirea, așa că din tot sufletul și în credință am zis: „Adevărat a înviat!”.

Sunt¹⁹⁸ plictisită de tâmpita mea boală, care mă împiedică de a merge la nuntă și prin asta îngrijorează pe Mama. Altfel sunt așa de bine îngrijită, atâta bunăstare mi se arată în fiecare zi. Copii[i] mi-aduc flori și cei mari, cu atâta¹⁹⁹ tandrețe, se ocupă de mine, încât nu pot spune decât Doamne îți mulțumesc. Desigur, mi-e rușine să fiu bolnavă în casa altuia, dar nu am încotro.

Te îmbrățișez²⁰⁰ cu mult drag și multe gânduri bune la cei din casă.

Ileana.

P.S. Te rog, mulțumește-i pentru Tanți, pentru telegrama trimisă. Și lui Radu pentru urările grupului lui.

2 mai 1931²⁰¹

Dragă Sake,

Mulțumesc pentru scrisoare. Da, draga mea, oriunde oi merge, orice ar fi îți sunt o prietenă pe care te poți bizui²⁰² și cu care poți împărtăși orice vrei. Ce mare s-a făcut Mișu! Abia²⁰³ am să-l mai cunosc[c].

Bitte, Bitte, să nu mai zbor. În zadar această rugămi[n]te, Sake dragă, căci mi-am legat soarta și tot viitorul meu de unul a cărui²⁰⁴ viață depinde în mare parte de văzduh. Dar e atât de calm, de sigur și de priceput, are ochi atât de limpezi și

¹⁹⁵ În text: *Neli*.

¹⁹⁶ În text: *acelori mulți*.

¹⁹⁷ În text: *păsărilor*.

¹⁹⁸ În text: *Sânt*.

¹⁹⁹ În text: *atâtea*.

²⁰⁰ În text: *îmbrățișezi*.

²⁰¹ Scrisoare pe hârtie cu antet SCHLOSS UMKIRCH bei Freiburg i. B. și filigran Bank Post.

²⁰² În text urma: *pe mine*, tăiat.

²⁰³ În text: *abea*.

²⁰⁴ În text: *cărei*.

plin de credință încât când și-a întins către mine mâinile lui mari și puternice nu am sovăit o clipă să mă-ncredințez toată lui și să-l urmez oriunde m-ar duce.

Cu Învierea a înviat în mine dragostea dreaptă și curată și din ruina unei mari deziluzii[i] clădesc azi o clădire nouă și solidă având ca tovarăș, adăpost și dragoste pe Arhiducele Anton al I Austriei²⁰⁵. Sunt așa de fericită, Sake, așa de adânc împăcată și satisfăcută cum nu-ți pot spune. Da, boala a fost o umbră, dar imperceptibilă, și poate prin ea ne-am apropiat și ne-am cunoscut și mai bine. Nu pot decât ridica Slavă Domnului pentru marea lui milă.

Nu mă pot întoarce așa de curând în Țară, căci sunt obligată să fac o cură serioasă la Abano, în Italia, să scap odată de dureri. Sunt abia două zile de când am început să mă mișc ca omul. A durat cam mult și am slăbit ca un fâr, așa de mult chiar încât Mama abia m-a recunoscut.

Sake, nu am multă vreme de scris; iartă-mă, mai târziu am să-ți spun totul mai deslușit. Te rog, nu bate toba înainte ca să fie anunțat oficial, deși desigur poți vorbi de asta cu ai tăi din casă; vă rog să vă bucurați cu mine, căci sunt atât de fericită.

Cu mult drag la toți și pentru tine o specială-mbrățișare.

Prietena ta

Mama Pufy.

Balcic

16 iunie 1931

Dragă Sake,

Îmi pare așa de rău că nu te-am văzut ieri; îți telefonasem înainte să primesc scrisoarea ta, speram că era²⁰⁶ să vi[i] seara, cum ți-am scris. Nu-ți închipui ce grele au fost zilele astea pentru mine și ce moartă mă simt acuma. Iartă-mă, te rog, că nu te-am văzut, dar era cu neputință.

Sunt fericită să fiu iar la mare și locul acesta încântă pe Anton, dar sunt încă prea ostenită să mă pot bucura pe deplin.

17 iunie. Nu am avut vreme să termin ieri. Sunt foarte²⁰⁷ tristă de cele petrecute cu Felicia²⁰⁸, dar era inevitabil. Știi că mi-era și-mi este foarte dragă, însă

²⁰⁵ Anton de Habsburg-Lorraine (20 martie 1901 – 22 octombrie 1987), arhiduce de Austria și prinț de Toscana. Fiul arhiducelui Leopold Salvator al Austriei, prinț de Toscana, și al infantei Blanca a Spaniei. Căsătorit în 26 iulie 1931 cu principesa Ileana a României, cu care a avut șase copii: Ștefan (1932-1998), Maria Ileana (1933-1959), Alexandra (n. 1935), Dominic (n. 1937), Maria-Magdalena (n. 1939) și Elisabeta (n. 1942).

²⁰⁶ În text: *erai*.

²⁰⁷ Sublinierea aparține principesei Ileana a României.

²⁰⁸ În text: *Felicea*. La fel și mai jos.

în jurul ei, cu voința ei sau fără, s-a²⁰⁹ strâns un grup care producea sciziune²¹⁰ și care nu asculta de ordinele de sus. În ziua când am dat anumite puteri²¹¹ Nisei și Vioricăi, am așteptat ca ele să fie ascultate, ca și eu; indisciplină față de ele este un atac drept asupra autorității mele. Știu că Felicia nu a gândit astfel, totuși acesta este rezultatul. Nu puteam admite să fie sciziune din cauza unei persoane, deci – cu mare părere de rău, dar cu convingerea că așa trebuie – i-am cerut demisia²¹²; a refuzat; de asta îmi pare și mai rău, căci mă forțează s-o exclud. Știu tot ce s-a greșit față de ea și regret aceasta, dar indisciplina n-o pot admite. Mă cunoști destul să știi că, să fi fost sora mea sau cea mai bună prietenă, aș fi făcut la fel.

Mi-e foarte grijă de tine cu ficatul tău. Gândește bine la o cură serioasă, chiar de-nseamnă să lași pe Mișu pentru un timp. Ai cu cine să-l lași și la ce ai să-i servești dacă ești mereu bolnavă, e inutil și chiar dăunător. Vezi dacă nu e cu putință să mergi cu Nelly, când are și el concediu, undeva mai departe de ai tăi; crede-mă că ar fi mai bine pentru toți. Într-o casă mică unde sunteți mereu împreună nu e deloc de mirare să vă exasperați²¹³ reciproc, cât²¹⁴ de draguți ați fi fiecare. Am văzut asta așa de des, chiar la noi, unde casa era mult mai mare. Sper, în tot cazul, că veți merge în curând la țară.

Azi e vremea iar bună și caldă, marea mult mai calmă și mă bucur să-i iau iar drumul și să-l învăț pe Anton să-i placă și lui. Din fericire, am la bord un T.F.S., care e marea lui pasiune; este un bun punct de contact. *Isprava* mea e așa de dragă.

Eh, Sake dragă, am atât de multe de scris încât musai să termin.

Te sărut cu drag și dor.

Ileana

adică

Mama Pufy.

Balcic

30 iunie 1931

Dragă Sake,

Mec mult pentru scrisoarea ta. Gândul bun ce-l ai pentru mine mă mișcă mult și-n același timp știu că mi-ai lipsi mult dac-aș ști că dragostea ta nu mă mai urmează peste tot. Da, e drept că de-acuma multe lucruri se vor schimba, dar o prietenie sinceră și adevărată, așa cum e a noastră, nu se poate schimba. Desigur că

²⁰⁹ În text: *s-au*.

²¹⁰ În text: *ciziune*. La fel și mai jos.

²¹¹ În text: *puterei*.

²¹² În text: *demisea*.

²¹³ În text: *exasperați*.

²¹⁴ În text: *câte*.

odată măritată și că axul vieții este altul, toate se schimb[ă], căci altele sunt și circumstanțele. Dar să nu lași să te-ntristeze aceasta, e sfârșitul unei perioade, e drept, dar e începutul altei[a], care de ce ar fi mai proastă²¹⁵? Vezi, și mie mi-e greu, amar de greu uneori, să mă despart de acele lucruri care-mi sunt mie atât de dragi. Dar, pesemne, asta cere viața azi de la mine, să fiu o simplă soție, gospodină și, sper, Mamă, și – poate mai târziu – să mă cheme²¹⁶ iar să fiu călăuză, să creez²¹⁷, să duc, să lupt. Ușor nu-mi va fi întotdeauna, căci – deși adesea m-am simțit singură – țineam la independența mea absolută; azi am dăruit-o unui om care mă răsplătește cu-ntreaga lui încredere. Mă proptesc de calmul lui, de liniștea unui suflet fără pată. Simt în el acel scut drag ce l-am visat întotdeauna. Ia viața simplu, așa cum vine, cu rău și cu bine, fă²¹⁸ cum spune Kipling²¹⁹ în „If”, tratează triumful și dezastrul exact la fel.

De câteva zile e mai răcoare aicea și avem un vânt de Nord, care ne dă posibilitatea să mergem cu vele într-un mod minunat. Azi a fost un vis pentru inima mea de marinar și am făcut o manevră minunată, de care sunt natural *mult* prea mândră. Dacă e frumos diseară, luăm masa la lumina lunii, la bord, pricepi ce bine îmi pare.

Mare lucru nu mai am de povestit, căci „les heureux n’ont pas d’histoir[e]”. Îți trimit o simplă fotografie cu noi doi aicea, pe care sper c-o vei aprecia.

Multe la toți din casă.

Mama Pufy

Ador ultima fotografie, sunteți amândoi delicioși!

Balcic
8 iulie 1931²²⁰

Mulțumesc dragă Sake pentru drăguțul cuțu care mă va păzi în noua locuință, care va fi la München. Castel[ul], până să fie în stare de locuit, costa prea mult. Ar fi fost și tare singuratic. Îți dau noul meu nume și adresa: I.K.ü.K.H. Erzherzogin Ileana. Villa Infantin v. Spanien, Mauerkircherstr. 87. Pare așa de ciudat. Am să merg acolo pe la 10 aug[ust].

²¹⁵ În text: *prost*.

²¹⁶ În text: *chieme*.

²¹⁷ În text: *creze*.

²¹⁸ În text: *face*.

²¹⁹ Joseph Rudyard Kipling (1865-1936), poet, scriitor și ziarist englez.

²²⁰ Scrisoare pe carton tip carte poștală, cu monograma principesei Ileana a României.

Felicia e aci și, cum am vreme (adică când îmi dă vreme Anton) am să stau de vorbă cu ea.

Cu mult drag,
Mama Pufy

Bran
 29 iulie 1931

Dragă Sake,

Mec mult de tot pentru buna ta scrisoare; mi-a făcut așa de mare plăcere. Da, zilele acestea sunt minunate, deși nu-mi dau încă seama că, cu adevărat, sunt măritată, că mă cheamă²²¹ Arhiducesă; îmi vine să râd²²² când mi se spune²²³ așa. Cu toate că mi se pare așa de natural să fiu cu Anton, mi-e atât de bine lângă el, înțelegerea noastră e atât de bună, încât chiar neînțelegerile le înțelegem. Pare paradoxal, dar cred că pricepi, apoi putem atât de bine să tăcem împreună.

Plecăm cu avionul la Budapest[a], la 3 aug[ust]. Stăm acolo o zi, apoi Viena pentru 6 zile și München Mauerkircherstrs. 87. De acolo, o mică vizită la Sigmaringen, apoi Londra, să luăm avionul dăruit de Carol și iar la noul nostru cămin, unde voi începe experiențele mele de gospodină. În oct[ombrie], revin pentru ziua Mamei, adică cam cu 10 zile mai devreme, München și de Crăciun iar la noi. „L’homme propose et Dieu dispose”, încât acestea sunt planuri; ce se va înfăptui, rămâne de văzut. Desigur că nu voi uita pe cei dragi de la Radalicella. Le trimit la toți tot dragul meu. Înțeleg că ai plâns; și eu aveam lacrimi, dar necurse, însă nici eu nu știam exact de era[u] de bucurie, tristețe sau ce mișca în fundul meu. Acum sunt adânc fericită, dar nu caut la lucruri prea de aproape, căci sub fiecare zâmbet sunt lacrimi.

La revedere, Sake dragă; scrie-mi des. Eu am să vă scriu colectiv, căci sunteți prea multe; ție îți voi scrie pentru cei din A.C.F. Să mă iertați, dar altfel are să fie cam greu.

Cu drag mult de tot și te-mbrățișez în așa fel să pricepi tot ce nu pot cuvânta.

A ta

*Mama Pufy*²²⁴.

²²¹ În text: *chiam*.

²²² În text: *rând*.

²²³ În text: *spue*.

²²⁴ În dosarul corespondenței principesei Ileana a României cu Alice Grunau se păstrează invitația la căsătoria religioasă a principesei cu arhiducele Anton Habsburg-Lothringen („Din înalt ordin, Mareșalul Curții are onoare a înștiința pe Doamna Căpitan Dimăncescu că este invitată a asista la celebrarea căsătoriei religioase a A.S.R. Principesa Ileana cu A.S.F. Arhiducele Anton, care va avea loc în ziua de 26 iulie 1931, ora 11, în hall-ul Castelului Peleş”), *Programul Serbărilor cu prilejul căsătoriei A.S.R. Principesa Ileana a României*, editat de Casa M.S. Regelui, și două răspunsuri ale arhiducelui Anton („Partea ce

München
13 aug[ust] 1931

Sake dragă,

Mec mult de tot pentru scrisoare. Mi-a făcut mare, mare plăcere. Aș avea mult de zis despre căsnicie, ce pentru mine a deschis căi de luminare și adâncire, dar nu am vreme acum, casa fiind peste cap: lăzi, cărți, cov[o]are, mese, pahare, paturi, tablouri, toate peste tot, cazi peste ele, te-ncurci între lucrători, e o plăcere!

Vroiam numai să-ți scriu să-ți spun că mă gândesc la tine mult și că sunt pe cât se poate de fericită. Cu mult drag la toți din casă.

A ta

Mama Pufy.

17 sept[embrie] 1931²²⁵

Dragă Sake,

Sunt pe punctul de a pleca la München, unde sunt sigură să găsesc una sau mai multe scrisori de la tine. Cât am fost aci, nu am lăsat să-mi fie înaintat nimica, căci nu știam cât era vorba să stau. Au fost zile tare triste acestea prin care am trecut. Boala și moartea bietului socru²²⁶ a fost tragică și acum am rămas o familie dispersată, fără speranța de-a mai forma un grup. Biata Mamă-soacră²²⁷ e incapabilă să unească în jurul ei numeroși[i] copii²²⁸. Dorind bine, încercă toate, pân-ce ai o dorință să pleci de lângă ea. Eu mă-nțeleg bine cu ea și când e furioasă eu o liniștesc. Totuși, aș înnebuni să fiu lângă ea. Trăiește ca un om sărac, mănâncă în restaurante ieftine, nu are o floare-n casă și orice efort ideal sau iluzie plăcută

luați la marea noastră fericire ne mărește bucuria. Anton” și „Cele mai călduroase mulțumiri pentru prea bunele urări. Arhiducele Anton”) la scrisori adresate de Alice Grunau.

²²⁵ Scrisoare pe hârtie cu antet *Hotel Imperial Wien*.

²²⁶ Leopold-Salvator de Habsburg, arhiduce de Austria și prinț de Toscana (15 octombrie 1863-4 septembrie 1931), fiul arhiducelui Karl Salvator al Austriei și al prințesei Maria Immaculata de Bourbon-Două Sicilii. Căsătorit în 1889 cu infanta Blanca a Spaniei.

²²⁷ Infanta Blanca a Spaniei (7 septembrie 1868-25 octombrie 1949), fiica lui Don Carlos de Bourbon, duce de Madrid, și a prințesei Margherita de Bourbon-Parma.

²²⁸ Arhiducele Leopold-Salvator și infanta Blanca a Spaniei au avut zece copii: Dolores (1891-1974), Immaculata (1892-1971), Margaretha (1894-1986), Rainer (1895-1930), Leopold (1897-1958), Maria Antonia (1899-1977), Anton (1901-1987), Assunta (1902-1993), Franz-Josef (1905-1975) și Karl-Pius (1909-1953).

lângă dânsa dispar și ai impresia că viața e nulă și inutilă, off! Mi-e tare milă de ea, dar văd că nu e absolut nimica de făcut.

Eu, personal, prin toate astea am rămas complet fericită, cu o fericire ce crește mereu. Nu pot să-ți spun ce bun e Anton cu mine, ce grijă are, cum mă duce pe brațe ca pe un copil. Nu am avut o clipă când m-am simțit singură sau pierdută. Sunt, desigur, unele lucruri care mi-au venit greu, dar așa de rare și mici că nu contează. Adesea aci mi-e groaznic de dor de Țară, de Mama și de toți prietenii mei. Dar Anton, ca un înger, m-a dus în zbor la Brașov, să petrec două zile lângă Mama, la Bran. A fost pentru mine o bucurie de nedescris.

Azi mă-ntorc la casa mea albă și dragă la München; nu știi ce delicioasă a devenit. Am toate lucrurile mele, tablouri, covoare, icoane și lucrușoare care dau căldură micii mele locuinți. Nu pot descrie ce fericire domnește în locașul alb. Ducem cu noi pe Margarita și Franz-Josef pentru două-trei zile de odihnă și schimbare de idei înainte de a merge mai departe în Spania. Eu, probabil, [voi] reveni în Țară de ziua Mamei, la Balcic, apoi câteva zile la București pentru prieteni, Asociație și Cercetașe, apoi iar la München să mă ocup de casă, s-o pregătesc de venirea Mamei, care va sta cu mine până la Crăciun. Astea sunt planuri, ce se va întâmpla este altă chestie²²⁹.

Tare mi-e dor de tine și aș vrea tare mult să stau de vorbă cu tine, acumă că am alte concepți[i] și alte lumini. Sunt lucruri ce nu se pot scrie, dar care între două prietene bune devin lucruri sfinte pentru suflet. Îmi pare așa de rău că pentru tine căsnicia nu e un lucru frumos; pentru mine e așa de minunat. Dar am învățat că trebuie să ai multă răbdare, trebuie să ști[i] să aștepți și să nu te plângi. Și să nu te aștepți ca un bărbat să priceapă micile chițibușuri ale sufletului nostru de femeie, căci nu e în natura lor să priceapă, pe când noi putem să-i înțelegem, e un dar de la Dumnezeu, pe care ei nu-l au. Ei ne iubesc în larg și mare și posesiv²³⁰, capabili de o neașteptată tandrețe și bunătate; dar ei gândesc la un lucru o dată. Dacă curăță o supapă²³¹, numai supapa există²³² în momentul²³³ acela. Pe când noi iubim în toate detaliile²³⁴ cele mai mici, amestecăm dragostea noastră în tot ce facem. Apoi²³⁵, bărbatul e egoist din naștere, iar noi nu suntem. O dată că ai priceput aceasta, totul merge bine. Adică merge dacă e înțelegerea aceea adâncă între amândoi cum există între Anton și mine. Îți spun, nu gândeam că era omeneste posibil să fie așa de fericit și împăcat cum sunt eu. Aș vrea așa de mult să te ajut când ți-e greu, să te

²²⁹ În text: *chiestie*.

²³⁰ În text: *possesiv*.

²³¹ În text: *supă*.

²³² În text: *exzistă*. La fel și mai jos.

²³³ În text: *montul*.

²³⁴ În text: *delalile*.

²³⁵ În text urma: *om*, tăiat.

mângâi și, după puterile mele, să te sfătuiesc, dar poate acum îți merge iar mai bine; în tot cazul, ți-o doresc din tot sufletul.

Te sărut cu mult drag, pe tine, pe Mihuțu²³⁶ și multe gânduri bune la toți din casă.

A ta

Mama Pufy.

Mauerkirchenstr. 87
München

Sake dragă,

Iartă-mă că am pus atâta vreme să-ți scriu, dar am fost tare ocupată. Toată vremea cu una și alta, cu Mama, cu bărbatul meu și cu sculptura la care lucrez de zor nevo[i]e, ca să pot expune cu celelalte în ian[uarie]. Și, între altele, am și reumatisme, ceea ce mă face să mă simt ușor obosită; apoi sunt toate cumpărăturile de Crăciun, care cer și ele mult timp când, ca mine cunoști așa de multă lume. Desigur că îți voi aduce cu plăcere cartea pe care o vrei, e cel mai ușor lucru.

Mama, din păcate, a avut un violent guturaiu, care a ținut-o în pat aproape două zile. Altfel, petrece bine, mai cu seamă că are și pe sora ei, Marea Ducesă Kirill, aci.

Vremea e oribilă, ceață tot timpul, umed și frig, ceea ce mă face să sufăr, mai mult ca oricând, de dorul Țărei.

Da, și eu vroiam să stau mai mult de vorbă cu tine, dar erau prea multe și lucruri ce păreau a nu găsi cuvântare. Dar mă simțeam mai aproape de tine, cu o înțelegere mai completă parcă decât înainte, înțelegere care – când mi-o da Domnul un copilaș – simt că are să crească și mai mult.

Multe nu am de zis, căci „les hereux n’ont pas d’histor[e]”.

Cu mult, mult drag și dor. Te îmbrățișez.

Mama Pufy.

²³⁶ În alte scrisori, principesa Ileana îl alintă pe Radu-Mihai Dimăncescu cu numele: *Miuțu*.

Regina Maria și principesa Maria în parcul castelului Bran. Foto Guggenberger-Mairovits

*FILE DIN ISTORIA UNEI PRIETENII:
PRINCIPESA ILEANA A ROMÂNIEI – ALICE GRUNAU*

Principesa Ileana la Sevilla în 1929. Foto Dubois-Sevilla

Regina Maria a României alături de fiicele sale: regina Maria a Iugoslaviei (împreună cu cei trei fii ai săi) și principesa Ileana. Foto Vlada-Belgrad

Principesa Ileana la Balcic. Foto Chr. Nielsen

*FILE DIN ISTORIA UNEI PRIETENII:
PRINCIPESA ILEANA A ROMÂNIEI – ALICE GRUNAU*

Principesa Ileana în „grădina trandafirilor” de la Balcic

Principesa Ileana într-o fotografie dedicată lui Paul Grunau, cu ocazia zilei de naștere a acestuia. Foto Julietta

FILE DIN ISTORIA UNEI PRIETENII:
PRINCEPSA ILEANA A ROMÂNIEI – ALICE GRUNAU

Principesa Ileana și arhiducele Anton de Habsburg în fața cascadei de la Balcic.
Foto Chr. Nielsen

Principesa Ileana și arhiducele Anton de Habsburg într-o fotografie realizată la Castelul Peleş în ziua căsătoriei. Foto Julietta. 1931

*FILE DIN ISTORIA UNEI PRIETENII:
PRINCIPESA ILEANA A ROMÂNIEI – ALICE GRUNAU*

Principesa Ileana și arhiducele Anton de Habsburg întâmpinați de membrele Asociației Creștine a Femeilor. Foto Carol Barasch

**RELAȚIILE ANGLO-ROMÂNE ÎN PERIOADA
CRIZEI ECONOMICE**

**ANGLO-ROMANIAN RELATIONS IN THE PERIOD OF
ECONOMIC CRISIS**

Maria Gabriela Necula*

Abstract

The Anglo-Romanian relations during the interwar period were marked by England's desire to obtain new oil fields from the Romanian state.

Affected by the economic crisis and wanting to get loans to help it overcome the difficult financial situation, the Romanian government modified in 1929 the Mining Law and England played an important role. The Great Powers, including Great Britain, wished to obtain more petroleum land in Romania, and the modification of the Mining Law allowed this.

England and Romania tried to overcome the economic crisis differently. Romania tried to get more loans in order to be able to recover economically, and the help came from France, not England. England was preoccupied with its own economic recovery. In order to recover economically, it renounced the gold standard and set a preferential tariff regime with its dominions.

Keywords: petroleum, Romania, Great Britain, the great crash, Mining Law.

În cuprinsul acestui articol mi-am propus să continui cercetarea privind relațiile anglo-române, cu accent pe rolul petrolului, cercetare începută în articolul *Politica petrolului și relațiile româno-britanice*¹ apărut în numărul XXVIII al revistei „Muzeul Național”.

În anii 1929-1933, în perioada crizei economice mondiale, petrolul a jucat un rol important, de aceea atenția Marilor Puteri a fost îndreptată și asupra României, datorită rezervelor și producției de petrol.

Anglia, direct interesată în exploatarea petrolului românesc, a reușit prin presiuni economice și politice să determine schimbarea Legii Minelor adoptate în anul 1924 de către liberalii care promovau politica „prin noi înșine”. Legea Minelor, care în momentul adoptării a stârnit reacții virulente din partea trusturilor

* Muzeograf, Secția Relații Publice, Muzeul Național de Istorie a României; email: gabriela_necula93@yahoo.com

¹ Maria Gabriela Necula, *Politica petrolului și relațiile româno-britanice* în „Muzeul Național”, vol. XXVIII, București, 2016, p. 221-227.

străine, a fost modificată în anul 1929 sub guvernarea țărănistă și la insistențele trusturilor petroliere internaționale, în special ale celor britanice.

Anii '30 au adus schimbări importante la nivelul politicilor economice românești. A fost înlocuită politica Partidului Liberal „prin noi înșine” cu „porțile deschise” – politica Partidului Național Țărănesc. Legea Minelor adoptată de liberali în anul 1924 avea drept scop protejarea capitalului românesc prin restrângerea influenței trusturilor străine, restricționarea accesului străinilor, precum și implicarea statului în politica petroliferă². Modificările aduse legii de guvernarea țărănistă, la presiunile companiei *Royal Dutch-Shell*, redeschideau larg porțile capitalului străin.

Etalonul aur, situația economică din Marea Britanie și împrumuturile României

Situația din Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord nu era una foarte bună în contextul crizei economice. Locul Angliei în economia europeană a fost luat de Statele Unite ale Americii după prima conflagrație mondială, iar criza economică nu a ocolit această țară și Commonwealth-ul britanic. Dacă, după război, Marea Britanie a încercat să facă tot posibilul pentru a păstra etalonul de aur, în timpul crizei economice a ales să îl părăsească.

Diplomații români scriau la București că „deși legea impune <embargo> asupra stocului de aur depozitat acum la Banca Angliei, nu împiedică cumpărarea sau chiar vinderea aurului pe piața engleză”³. Așadar, Anglia renunța la etalonul de aur, dar nu și la cumpărarea acestuia și stocarea lui. Mai mult, Snowden⁴ arăta și cauzele crizei și motivele renunțării la etalonul de aur, indicând că în Anglia „criza a fost precipitată prin faptul că deținătorii de valori engleze au căutat, în ultimele zile, să se desfacă de acestea. Astfel, între miercuri (16 septembrie) și sâmbătă (19 septembrie) s-au vândut valori engleze pentru o sumă de 43 milioane lire sterline, ajungându-se la un total de 200 milioane lire din luna iulie până în septembrie. În plus, peste 70 milioane lire în credite erau blocate, în acest timp, în Germania. Rezultatul a fost că creditele în valoare de 80 milioane lire obținute de la Statele Unite și din Franța erau aproape epuizate și că, în urma cercetărilor întreprinse pentru a obține noi credite, răspunsul – îndeosebi cel al Statelor Unite – fiind negativ, Banca Angliei a cerut Guvernului să procedeze la blocarea stocului de aur depozita; acest depozit fiind de aproximativ 130 milioane lire”. Snowden a ținut să menționeze, totuși, că vânzarea de valori engleze a fost întreprinsă de străini, ceea ce înseamnă că deținătorii englezi nu au fost cei care au exportat capitalul lor, așa cum se zvonea. Așadar, suspendarea etalonului aur era văzută drept o măsură

² Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 73-74.

³ A.M.A.E., Fond 71/Anglia, 1920-1932, vol. 30, p. 178.

⁴ Philip Snowden (1864-1937) membru al Partidului Laburist cancelar al Trezoreriei, funcției similară ministrului de Finanțe.

serioasă, însă efemeră, existând speranța că lira sterlină o să rămână în mijlocul comerțului internațional⁵.

După două luni de la abandonarea etalonului de aur, Snowden îi mărturisea lui Titulescu că, în calitate de Cancelar al Trezoreriei, a fost nevoit să renunțe la etalonul de aur, deși nu știa ce urma să se întâmple cu lira sterlină, care totuși s-a menținut la valori bune. Franța a cerut o stabilizare cât mai grabnică a lirei, însă pentru clasa politică și economică britanică, important era interesul național care nu permitea o stabilizare legală rapidă. De altfel „nestabilitatea de drept bazată pe o stabilitate de fapt constituie pentru Marea Britanie o carte în mână ei la care nu poate renunța în vederea acordurilor internaționale”⁶.

Părăsirea etalonului de aur de către Marea Britanie părea că o va conduce la un dezastru economic, însă s-au luat măsuri pentru a se împiedica efectele negative, precum introducerea tarifului vamal. Anglia a renunțat la liberul schimb deși, încă din 1846, libertatea comerțului părea să fie o dogmă a politicii ei economice⁷.

O altă problemă importantă cu care Marea Britanie se confrunta și pe care a încercat să o rezolve la Ottawa a fost reprezentată de dominioanele sale. Acestea aveau propriile industrii, iar pentru a se salva, ele au ridicat bariere una împotriva celeilalte⁸. La Conferința de la Ottawa din 1932, Anglia a încheiat un tratat de tarife preferențiale cu dominioanele sale, renunțând la liberul schimb pe care îl promovase în mod tradițional⁹.

Situația economică din Regatul României, era, de asemenea, una complicată. Virgil Madgearu, în calitate de ministru de Finanțe, prezenta, în ședința din 23 martie 1933 a Adunării Deputaților, împrumuturile contractate din 1929 până în 1931 de România, precum și felul în care au fost gestionați banii obținuți din împrumuturi.

Primul împrumut a fost în valoare de 17.432 milioane de lei, iar al doilea în valoare de 6.93 milioane de lei, sume folosite, spunea Madgearu, în principal pentru a achita datoriile contractate în trecut, precum lichidarea pasivului dinainte de stabilizare și după stabilizare, pentru acestea fiind nevoie de aproape jumătate din sumă, anume 11. 972 milioane.

Banii rămași au fost investiți în agricultură, căi ferate, drumuri, poștă, construcții de universități¹⁰. Madgearu explica astfel nevoia de capital străin: „țările

⁵ A.M.A.E., Fond 71/Anglia, 1920-1932, vol. 30, p. 179-180.

⁶ *Ibidem*, p. 198.

⁷ Dinu Govea, *Consecințele politice ale părăsirii liberului schimb de către Marea Britanie* în *Analele economice și statistice*, nr. 7-9, iulie-septembrie 1932, p. 35.

⁸ A.M.A.E., Fond 71/Anglia, 1920-1932, vol. 30, p. 243.

⁹ B.J.C. McKercher, *Our most dangerous enemy` :Great Britain Pre-Eminent in the 1930* în „The international History Review”, vol. 13, nr. 4, noiembrie 1991, p. 763.

¹⁰ Virgil Madgearu, *Politica noastră financiară în cursul depresiei economice*, București,

agricole nu au putut trăi niciodată fără a fi fecundate, în fiecare an, de afluxul capitalurilor străine”¹¹. Așadar, în perioada de criză economică internațională se considera că salvarea României venea din capitalurile investite sau, mai bine spus, din contractarea unor împrumuturi în schimbul pătrunderii de capital în unele domenii, precum industria petroliferă.

Împrumuturile nu au fost contractate ușor. Sprijinul cel mai important l-a obținut de la Franța, nu de la Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord.

Charles Rist¹², vice-gubernator al Băncii Franței și consilier tehnic pe lângă Banca României, spunea într-un discurs din aprilie 1930 că „România este unul din elementele sistemului liberal care implică o întinsă circulație a capitalului. Trebuie să demonstrăm că regimul capitalist duce la rezultate practice. Ca atare sistemul de libertate trebuie să funcționeze în Europa răsăriteană ca și în cea occidentală, fără nici o stânjenire”¹³.

De altfel, primul împrumut contractat de România nu a fost bine văzut în presa britanică. Nicolae Titulescu trimitea din Londra la București o telegramă, în luna februarie 1929, în care menționa că ziarul „Sunday”, în coloana „sfaturi financiare” a scris despre împrumutul românesc că „faptul de a plasa banii în România, dat fiind condițiunile politice” reprezintă o lipsă de înțelepciune din partea subscriitorilor români. Pentru Titulescu acest articol era o rușine în condițiile în care stabilizarea monetară din fiecare țară era necesară pentru interesul european¹⁴. În contrast cu acel articol, „Times”, publica, tot în februarie, un articol favorabil împrumutului românesc. „Manchester Guardian”, în schimb, ironiza România, pe care o plasa sub protectorat francez, iar „Evening Standard” critica băncile engleze pentru pasivitate în fața acțiunilor Franței în favoarea împrumutului românesc¹⁵.

Deși presa engleză a criticat împrumutul, a blamat și Anglia, deoarece se credea că a pierdut ocazia de a participa la refacerea României într-o măsură mai mare decât Franța. Există teama în Anglia, conform celor relatate de delegația română de la Londra, că materialul pentru căi ferate va fi furnizat de Franța. „Evening Standard” scria chiar că împrumutul obținut de români era o afacere franco-americană¹⁶.

Criza economică se agrava și afecta România într-o măsură destul de mare în anul 1932. Despre situația Regatului Român, părerile erau împărțite. Astfel, Charles Rist considera criza din România ca având drept cauză dezorganizarea

Imprimeria Centrală, 1933, p. 10-11.

¹¹ *Ibidem*, p. 11.

¹² Charles Rist (n. 1874 – d. 1955).

¹³ A.M.A.E, Fond 71/1920-1944, *Dosare Speciale*, vol. 132, p. 259-260.

¹⁴ *Ibidem*, p. 74.

¹⁵ *Ibidem*, p. 84.

¹⁶ *Ibidem*, p. 112.

finanțelor statului, sfătuind România să ceară de la Liga Națiunilor asistență tehnică și colaborare¹⁷.

În toamna aceluiași an, britanicii credeau că modalitatea cea mai bună pentru ca România să depășească impasul economic cauzat de criza financiară era, după spusele lui Sir John Simon¹⁸, să păstreze aparențele unei stabilități economice, astfel, „în viziunea experților fiind necesar ca România să facă eforturi pentru a își menține poziția financiară și să păstreze aparențele unei stabilități economice până la finalul anului. Apoi, cu aparența unui progres în contextul crizei economice mondiale, va fi în poziția de a răspunde la oportunitățile pe care le pot oferi vremurile mai bune”¹⁹.

Criza economică a determinat scăderea prețurilor la materiile prime, pentru început, precum și scăderea prețurilor la produsele agricole, fapt ce a îngreunat situația statelor agrare din centrul și estul Europei, deoarece marile state care puteau absorbi surplusul agricol, precum Germania, Italia sau Franța, au apelat la un protecționism în domeniul agricol încă din 1929²⁰. Cu toate că România a fost afectată de criza economică, interesul statelor occidentale pentru ea nu a scăzut, datorită zăcămintelor de petrol. Anglia dorea să obțină în această perioadă concesiile mai multe pentru exploatarea zăcămintelor de petrol, însă nu dorea să se implice și politic în această zonă precum făcuse Franța.

Companii și interese

România, prin prisma petrolului, a reprezentat un punct de interes pentru Marile Puteri și pentru companiile internaționale. În 1928 producția petrolului era de 4.282.000 tone, din care 2.351.000 era exportat; în 1932, la o producție de 7.348.000 tone - 5.169.231 tone erau exportate²¹. Criza economică nu a ocolit industria petroliferă, astfel că în decembrie 1930 s-a ajuns la cel mai mic preț al țiteiului²².

¹⁷ A.N.I.C., Fond *Microfilme Anglia*, rola 457, cadrul 140.

¹⁸ Politician britanic, lider al Partidului Liberal Național din anul 1931 când partidul este divizat și Foreign Secretary (ministru de externe) în perioada guvernării lui Ramsay McDonald.

¹⁹ *Ibidem*, cadrul 199. „In the view of the experts, it is necessary that Romania should strain every effort to maintain her financial position and keep up the appearance of financial stability until the end of the year. Then, with the turn apparently now in progress in the world economic crisis, she may be in position to respond to the opportunities which the coming better times may offer”.

²⁰ Victor V. Bădulescu, *Tratat de politică comercială. Comerț exterior și schimburi internaționale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1945, p. 502.

²¹ Gheorghe Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Iași, Editura Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 287.

²² *Ibidem*, p. 291-292.

O consecință a crizei economice a fost organizarea unor conferințe pentru rezolvarea problemelor petrolului, una dintre acestea fiind la Paris, între 30 iunie și 23 iulie 1932, Conferința Internațională a Petrolului. Delegații români erau uniți sub egida Asociației industriașilor de petrol din România.

Grupul *Royal Dutch Shell* era implicat în România în calitate de producător și exportator, prin filiala *Astra Română*, iar societatea *Anglo-Persian Oil* era implicată în mod indirect prin *Steaua Română*²³.

Pe lângă cele două societăți britanice menționate, au mai participat societatea *Concordia*, ce reprezenta interesele franco-belgiene, societatea *Unirea*, ce reprezenta interesele engleze, societatea *Petrolul București*, ce reprezenta interesele italo-române și *Creditul minier*, care apăra interesele românești²⁴.

La Conferință s-au remarcat două teze, cea internațională și cea românească. Grupul internațional dorea să cumpere de la români petrolul ce era destinat independenților – pieței libere, astfel ca România să nu mai poate vinde pe piața liberă; de asemenea, doreau prețuri convenabile – în fapt preferențiale.

Grupul român dorea exportarea unor cantități egale cu cele din ultimii ani, iar prețul de cumpărare a mărfurilor să fie în raport cu prețul de desfacere, pentru a nu exista pierderi²⁵. În urma Conferinței, s-a decis ca grupul român să exporte pe piețele pe care a mai exportat în cantitățile în care a mai exportat în ultimul an. De asemenea, i-a fost recunoscut statului român că între 1931-1932 exportul românesc a fost cel mai mare, cca 4.500.000 tone²⁶. Rezultatele Conferinței au fost benefice pentru statul român.

A urmat un Congres Mondial al Petrolului la Londra în iulie 1933, unde România a fost invitată să își trimită un delegat oficial și în mod special un tehnician²⁷. Odată cu congresul s-a desfășurat și o expoziție de produse ale industriei petrolifere din diverse țări.

Concluzii

Relațiile economice anglo-române au avut la bază interesele trusturilor petroliere britanice față de petrolul românesc. Comerțul anglo-român nu a fost puternic afectat de criza economică. În anul 1929, exportul²⁸ în Anglia ajungea la

²³ M. N. Constantinescu, *Conferința internațională a petrolului de la Paris* în „Analele economice și statistice”, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1932, p. 16.

²⁴ *Ibidem*, p. 17.

²⁵ *Ibidem*, p. 18-21.

²⁶ *Ibidem*, p. 27.

²⁷ A.M.A.E., *Fond Problema 240, Congrese și Conferințe Internaționale*, p. nenumărată.

²⁸ Exportul consta în produse animaliere, cereale, semințe, plante, lemn combustibil și produse chimice.

1.866.722 lei, iar în 1933 acesta era de 2.181.777 lei. În ceea ce privește importul²⁹ din Anglia se ajungea de la 2.159.875 lei la 1.743.986 lei în anul 1933³⁰.

Anglia nu s-a implicat în îmbunătățirea situației economice a României așa cum a făcut-o Franța, fiind preocupată mai mult de rezolvarea propriei situații, de aplicarea unui regim vamal protecționist și de stabilirea unor tarife vamale preferențiale cu Commonwealth.

Bibliografie

1. Bădulescu, Victor V., *Tratat de politică comercială. Comerț exterior și schimburi internaționale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1945.
2. Buzatu, Gheorghe, *O istorie a petrolului românesc*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
3. Buzatu, Gheorghe, *O istorie a petrolului românesc*, Iași, Editura Casa Editorială Demiurg, 2009.
4. Constantinescu, M. N., *Conferința internațională a petrolului de la Paris* în *Analele economice și statistice*, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, 1932.
5. Cristureanu, T., *Anglia și România. Relațiunile lor economice 1929-1934*, Editura Adevărul, 1934.
6. Duroselle, Jean-Baptististe, *Istoria relațiilor internaționale 1919-1947*, vol. I, București, Editura Științelor politice și sociale, 2006.
7. Govela, Dinu, *Consecințele politice ale părăsirii liberului schimb de către Marea Britanie* în *Analele economice și statistice*, nr. 7-9, iulie-septembrie 1932.
8. Madgearu, Virgil, *Politica noastră financiară în cursul depresiunii economice*, București, Imprimeria Centrală, 1933.
9. McKercher, B.J.C., *Our most dangerous enemy: Great Britain Pre-Eminent in the 1930* în *The international History Review*, vol. 13, nr.4, noiembrie 1930.

²⁹ Importul consta în produse de lână, legume, plante, textile, motoare, vehicule, produse chimice, medicamente, culori și lacuri.

³⁰ T. Cristureanu, *Anglia și România. Relațiunile lor economice 1929-1934*, Editura Adevărul, 1934, p. 29-30.

**IDEOLOGIA LEGIONARĂ – SCURTE CONSIDERAȚII
DE PSIHOLOGIE COLECTIVĂ**
**THE LEGIONARY IDEOLOGY - SHORT CONSIDERATIONS
OF COLLECTIVE PSYCHOLOGY**

Maria-Sofia Belciu*

Abstract

This present article represents a preliminary stage in developing a more complex research regarding the Legion of Archangel Michael's mystic ideology through a psychoanalytical perspective. The main purpose of this study is that of verifying to what extent Carl Jung's collective psychology and archetype theory could be a reasonable explanation for the profound dynamics of radical fascist interwar doctrines in general, and the Legion's ideology and mysticism in particular.

The first part of the article intends to be a short review of the psycho-cultural and historical developments that generate the radical fascist movements of the 20th century.

The second part proposes a short comparison of the similar ideological tendencies, beliefs and behavioural patterns, that coagulate the youth groups both in Germany at the beginning of the 20th century, and in Romania in the 20^s.

The final part of this article aims to verify the extent to which similar archetypes to those mentioned by Carl Jung can be identified in the dynamic of the Iron Guard, such as Jesus as an archetype, the hero. Last but not least, this article investigates the degree to which a Romanian mythological equivalent can be found to a German archetype, such as that of Norse god Wotan, a destined pattern for Nazi Germany, by analysing the mysticism of the Iron Guard.

Keywords: Iron Guard, mysticism, archetypes, collective psychology, pattern of behaviour, fascism.

Introducere

În august 2017, americanul de extremă dreapta Matthew Heimbach declara într-un interviu pentru „Observatorul”: „Corneliu Zelea Codreanu, fiind un tradiționalist convins, este o inspirație nesfârșită pentru mine! A lăsat în urmă idei incredibile despre creștinism, despre cum trebuie să arate o societate cu adevărat

* Doctorand al Facultății de Istorie, Universitatea București;
email: scheaua.mariasofia@yahoo.com.

creștină”¹. Declarația venea după ce acesta se prezentase la tribunalul orașului purtând un tricou cu emblema legionară, chipul lui Codreanu și textul „prezent”. El era unul dintre inițiatorii marșului neonazist din orașul american Charlottesville, remarcându-se încă din studenție prin mișcări ce militau pentru supremația rasei albe, colectivism, etnicitate și creștinism. Fără a intra în detalii privind doctrina acestor mișcări, coagulate cu precădere în Sudul Americii și care îmbină elementele programului Klu-Klux-Klan, principii naziste, puternic antisemite, antiglobalism, antiseccularism, elemente de păgânism și creștinism radical, renașterea acestor curente atrage atenția asupra nevoii unei înțelegeri profunde a mecanismelor socio-mentale, culturale și politice care determină cristalizarea unor mișcări fasciste. Atât Europa, cât și Statele Unite cunosc un reviriment al dreptei, la fel cum și în România devin vizibile mișcările anti-progresiste, ultra-conservatoare, radical ortodoxe, naționaliste. Astfel, pulsuni poate similare celor interbelice par să anime din nou grupuri considerabile de oameni, chiar dacă nu într-o formă comparabilă. Aceste fapte întăresc motivația articolului de față, demonstrând încă o dată necesitatea înțelegerii mecanismelor profunde din spatele unui fenomen atât de complex precum cel al mișcărilor de tip fascist. De aceea, în prezentul articol îmi propun să analizez, dintr-o perspectivă psihoistorică, dinamica ideologiei fasciste, stăruind asupra psihologiei din spatele misticismului Mișcării Legionare, propunându-mi să dezvolt aspectele ce se leagă de fanatismul religios al Mișcării Legionare, verificând în ce măsură ortodoxismul reinterpretat al Legiunii coabitează cu logica revoluționară.

Anti-modernismul radical al mișcării legionare este organic conectat religiozității fanatice proprie ei. Existența acestei caracteristici definitorii a legionarismului, ce aparent o distinge de restul fascismelor europene, nu împiedică formularea unor interogații euristice în privința elementelor posibil radical moderniste ale acestui fanatism ortodox. Așa cum observă Radu Ioanid, mișcarea legionară a încercat transformarea ortodoxiei românești într-un instrument politic, maniera utilizării sale contravenind înseși valorilor tradiționale esențiale acestei confesiuni². Limbajul mistico-religios devine scheletul de articulare al unor idealuri care în esență nu au nimic în comun cu fundamentul transcendenței creștine. În fanatismul religios al Gărzii este de cercetat în ce măsură este matricial elementul religios tradițional sau etosul regenerării, al renașterii printr-o revoluție totală ce avea să modifice spiritualitatea și moralitatea, dar nu în acord cu valorile tradiționale ale creștinătății ortodoxe, ci cu acelea ale unei utopii totalitare viitoare, rezultat al sintezei dintre mitizarea trecutului istoric românesc și sacralizarea

¹ „Observatorul”, accesat 1 sept 2017, <http://observator.tv/eveniment/exclusiv-matthew-heimbach-omul-din-spatele-haosului-care-a-cuprins-statele-unite-admirator-al-romanilor-legionari-mam-casatorit-in-bucuresti-220675.html>

² Radu Ioanid, „The Sacralised Politics of the Romanian Iron Guard”, *Totalitarian Movements and Political Religions* 5.3 (Winter 2004), p. 419-453. apud R. Griffin, *op.cit.*, p. 356.

politicii. Ritualul religios, căpătând o evidentă finalitate politică, este de natură să estetizeze limbajul revoluționar, într-o cheie familiară mentalității românești. Sacralizarea politicului este un element central tuturor fascismelor, prin însușirea ritualului politic, paradei, uneori chiar prin recurgerea la o retorică de tip religios.

Această fervoare a însoțit toate mișcările revoluționare totalitare, conferind legitimitate politică. Cu toate acestea, ideea ritualizării politicului ca mijloc de manipulare a maselor este reduționistă în cazul fascismelor. Așa cum observă și Emilio Gentile, acest fenomen ridică o problemă mult mai complexă: aceea a dimensiunii iraționale a credinței și convingerilor în politicile de masă și în experiența umană ca un tot³.

Doctrinile secolul al XIX-lea, dedicate progresului, științei, secularizării, înlocuiesc credințele tradiționale dintr-o încercare de a umple vidul creat de declinul creștinismului. Locul credinței în progres și știință va fi luat, după Primul Război Mondial, de această nouă formă a religiilor secularizate, al căror sens devine preponderent politic.

Originile psihoistorice și culturale ale Mișcării Legionare

Avem astfel în vedere o multitudine de factori care generează astfel de mișcări, un trecut intelectual și cultural complex, o enormă moștenire politico-socială, iar din secolul al XVIII-lea în mod special, se poate vorbi despre o profundă schismă interioară a omului european. Toate acestea generează în fapt nu doar noi culturi politice, ci mutații complexe de ordin psihologic. Noi forme vor răspunde unor predispoziții și nevoi profunde ale umanității, dacă nu chiar ancestrale.

Dogmatismul și ritualul constituie elementele definitorii ale fascismelor în general și ale mișcării legionare în special. Dacă în cazul românesc dogma nu încetează niciodată a fi reperul moral și mental al societății, în cazul european ideea dogmei este supusă contestării în istorie. Gustav Jung observă „efectul dizolvant și schismatic al revelației individuale” pe care îl aduce cu sine protestantismul în psihologia individuală și colectivă. El explică cum, odată ce „bariera dogmatică a fost înlăturată și de îndată ce ritul și-a pierdut autoritatea eficienței, omul s-a trezit în fața unei experiențe interioare, fără să fie și ghidat de dogmă sau un cult, chintesența experienței religioase creștine”⁴. Aceasta va ajunge în timp, prin contestări ce nu vor mai veni din sfera protestantismului, să fie înlocuită de cultul rațiunii luminate de știință. Dar psihianalistul argumentează că o teorie științifică, oricât de subtilă ar fi, „are în sine mai puțină valoare din punct de vedere al adevărului psihologic decât dogma religioasă”, aceasta din urmă exprimând prin imaginea sa „o totalitate irațională”. Asemenea expresie a inconștientului devine un mijloc de protecție eficient împotriva unor experiențe imediate, dogma exprimând procesul viu al inconștientului în forma dramei păcatului, ispășirii și mântuirii,

³ Emilio Gentile, *Politics as Religion*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, p. 5.

⁴ Gustav Jung, *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*, București, Ed. Teora, 1997, p. 29.

concentrată în imaginea omului-zeu și a martirajului. Astfel, protestantismul, „pepinieră a schismelor și a dezvoltării rapide a științelor și tehnicii”⁵, înlătură dogma și ritualul, calea sigură de a trata cu forțele imprevizibile ale inconștientului. În acest punct pot fi identificate acele elemente ale modernului, ca derivat al protestantismului, catalogate drept decadente, muribunde de către curentele radicale, cu precădere după Primul Război Mondial: rationalismul luminat, individualismul, liberalismul. Acestea devin elementele care alienează individul, îl încarcă cu povara propriei sale libertăți, îl descoperă în fața angoasei, depozându-l de reperele anterioare, obligând individul să-și neghe realitățile inconștiente. Primul Război va căpăta un caracter matricial pentru secolul al XX-lea, el spulberând definitiv baza principiilor raționale în acord cu care fusese plănuț. Individul dezgolit înțelege că libertatea sau independența sa sunt nule și resimte acut nevoia salvării prin fuga de libertate în automatismul totalizator al maselor, creându-și prin aceste mecanisme de evadare/salvare⁶.

Nevoia dogmei este resimțită acut după război, dar umanitatea nu se mai poate întoarce cu adevărat la mecanismele psihologice tradiționale, medievale, astfel că va transfigura trecutul în acord cu speranța renașterii, a recreerii. Așa cum afirmă Jung „omul modern, protestant sau nu, a pierdut de mult proiecția meterezului bisericesc (...), iar din cauza acestei pierderi s-a apropiat de zona focului care distruge și creează lumi”⁷. Observația este lesne de legat de nietzschean-ul „Dumnezeu a murit!” și toposul modernist al palingenezei⁸, devenit centrul teoriei revoluției fasciste⁹.

Modernitatea a presupus secularism, cultul rațiunii, pragmatism și teze demonstrabile, destabilizând treptat edificiul credinței, formele rituale ce permiteau omului să-și poarte „sufletul/psihicul” în exterior¹⁰. În spațiul românesc, tradiția nu a fost însă niciodată contestată așa cum s-a întâmplat în vest. Ateismul, scientismul nu au venit să conteste vehement edificiul spiritual ortodox, așa cum nici biserica ortodoxă nu a dus însă politicile active ale celei catolice. Ideea modernizării prinde rădăcini în secolul al XIX-lea, cu toate că formulele sunt de cele mai multe ori variante de import. Societatea românească rămâne în mod dominant conservatoare. Romantismul naționalist european, mitul regenerării, sacralității pământului strămoșesc și al misiunii poporului pătrund în spațiul românesc și sunt asimilate într-o manieră mai profundă decât principiile cetățenești ale revoluției franceze.

Cu toate că România nu a traversat fazele revoluționare moderne, în secolul al XX-lea se vor coagula mișcări cu o logică similară îndreptată împotriva

⁵ Gustav Jung, *op.cit.*, p. 30.

⁶ Erich Fromm, *The Fear of Freedom*, Taylor and Francis e-Library, p. 120.

⁷ Carl Gustav Jung, *op.cit.*, p. 31.

⁸ R. Griffin, *Modernity under the New Order: The Fascist Project for Managing the Future*, Thamesman Publications, Oxford Brookes School of Business imprint, 1994, p. 6. (palingeneza – reînnoirea instituțiilor, a conceptelor, apariția unor caractere).

⁹ Nietzsche, „Parabola nebunului”, în *Știința Voioasă*, București, Ed. Humanitas, 2013, p. 224.

¹⁰ Carl Gustav Jung, *Civilizație în tranziție*, București, Ed. Trei, 2011, p. 99.

modernității degenerate, decadente, pe care însă nu o experimentaseră decât la nivel superficial. Fără a apuca să fie în mod profund modernă, societatea românească va da naștere unor curente de respingere a definițiilor iluministe ale modernității. Poate tocmai pentru că războiul și criza economică vor demonstra în ochii societății falimentul acestei variante de modernitate. Fascismul propune o alternativă. Un alt tip de revoluție modernă, absoolută, totală și totalizatoare, care umple golul lăsat de liberalism, capitalism, individualism. Fascismul este perceput adesea drept conservator.

Legiunea aduce un paradox: la o primă privire este tributară valorilor conservatorismului românesc: națiunea, ortodoxia, morala, corectitudinea, colectivitatea. Dar originile cultural-politice ale ideologiei legionare nu s-ar regăsi în doctrina Bisericii Ortodoxe, consideră Constantin Iordachi, ci în curentul romantic european al palingenezei sociale, preluând totodată teme ale intelectualilor români ai secolului al XIX-lea: mesianismul național al lui Ion Heliade Rădulescu, ideea pământului sacru și a misiunii divine întărită în vremea lui Carol I și tradiția conservatoare a militarismului patriotic religios care a constituit baza educației lui Corneliu Zelea Codreanu¹¹.

„Tineretul German” și Tânăra Generație

În spatele apariției acestor mișcări s-au manifestat, în majoritatea cazurilor, forțe care au anticipat coagularea grupărilor de tip fascist. În Germania, de pildă, în jurul anului 1900 vor apărea grupuri, independente unele de altele, formate din tineri. Aceștia organizau în primul rând trasee montane, promovând un nou ideal de viață și totodată unul estetic. Grupurile se alcătuiau asemeni unor frății, care prin drumetiiile lor reveneau la natură. Cântecul era una dintre activitățile preferate ale acestor grupuri, fapt pe care îl regăsim și în formele de expresie ale cuiburilor legionare¹².

Una dintre aceste organizații, „Wandervogel”, număra inițial aproximativ 15.000 de tineri studenți, numărul lor fiind în creștere înainte de Primul Război Mondial¹³. Deviza grupului era: „Jugend unter sich”. Aceasta va deveni expresia simbolică a revoltei tinerilor împotriva vechii generații, marcând totodată eforturile lor de a formula idealuri culturale, sociale, artistice noi față de cele ale predecesorilor. Dinamismul acestei noi generații este posibil să-și aibă originile în dezamăgire, fapt care îi face vulnerabili în fața extremelor politice, fie de stânga, fie de dreapta. Rămân însă tributari unor tradiții conservatoare ale secolului trecut. Sunt fermi în loialitatea față de conceptul de popor, față de tradiția germană,

¹¹ Constantin Iordachi, „God's chosen Warriors-Romantic, Palingenesis, Militarism and Fascism in Modern Romania” în *Comparative fascist studies*, editat de Constantin Iordachi, Londra și New York, Ed. Routledge Taylor and Francis Group, p. 316-358, p. 318.

¹² George Mosse *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1966, p. 172.

¹³ *Ibidem*.

eroism, și față de identificarea cu trăsăturile estetice ale omului nordic, mișcarea lor devenind expresia radicală a unui „nou romantism”¹⁴. Un segment major al acestei tinerimi a asociat alpinismul cu revoluția, iar identificarea cu forța naturii a fost înțeleasă ca echivalent al subminării ordinii existente. Hans Bluher, istoricul mișcării, afirma că sensul este acela al unui „protest al tinerimii împotriva sufocării propriului spirit”¹⁵.

Urmăreau eliberarea de sub normele modernității sub toate formele pe care le îmbrăca. Postura apolitică a mișcării este superficială. Proclamarea dragostei pentru pământul strămoșesc, a loialității pentru interesele poporului „dădeau deja mișcării un sens politic, devenind o alternativă posibilă a ordinii existente”.

Membrii „Wandervogel” țineau sărbători și ritualuri germanice. Cântările, preamărirea virtuților strămoșești, trecerea prin foc denotă pe de o parte întoarcerea la formule păgâne, care ar aduce omul mai aproape de esența și totodată sunt expresia unui dinamism revoluționar, fapt întărit și de motto-ul acestora: „to maintain oneself in spite of all the powers that be”. Ei devin astfel expresia vădită a revoltei față de modernitate și față de lumea burgheză¹⁶.

Aceste forme de manifestare vor căpăta dinamism revoluționar după Primul Război Mondial. Un tumult comun, cumulat în zeci de ani de modernizare, secularizare, știință, industrializare care vor aliena individul, va irumpe în majoritatea statelor europene. Așa cum afirma Adriano Tilgher în 1938, „sentimentul numinos bântuia într-o stare de libertate și puritate în căutarea unor noi obiecte și condiții în care să se descarce, la fel ca electricitatea”. Astfel, religiozitatea, credința sunt un dat al umanității; refutat, el va găsi noi forme să se elibereze. „S-a descărcat după război în noi obiecte: Statul, Pământul patriei, Națiunea, Rasa, entități ce trebuiau apărute de pericole mortale”¹⁷.

Critica lumii prezente, a modernității degenerate și nevoia unei schimbări profunde, interioare în primul rând, fuseseră anticipate de aceste grupări de tineri și de curentele moderniste de avangardă. Așa cum afirmă Carl Jung, „arta cuprinde în mod intuitiv schimbările viitoare ale conștiinței generale”¹⁸.

Matca intelectual-ideologică a nazismului este o generație de tineri care caută formula revoluției totale, spirituale, a nației germane, o revoluție etnică. Eugen Rosenstock, reprezentant al grupului de naționaliști germani, va susține, după Primul Război, că „revoluția nu trebuie să fie una politică, ci esența la fel ca și mijloacele

¹⁴ *Ibidem*, p. 174.

¹⁵ *Ibidem*, p. 172.

¹⁶ *Ibidem*, 174.

¹⁷ Adriano Tilgher apud Emilio Gentile, *Politics as Religion*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, p. 10.

¹⁸ Jung, *Civilizație în tranziție*, p. 99.

¹⁸ George Moss, *op.cit.*, p. 282.

trebuie să fie spirituale”, aceasta fiind văzută ca o a treia mare revoluție germană, după cea lutherană și cea romantică, dorindu-se a fi un fenomen eminamente spiritual¹⁹.

În cazul românesc, Tânăra Generație, grupată mai târziu în jurul revistei „Criterion”, va aspira către crearea unor noi forme estetice, dar totodată și spirituale: inovație și afirmare. Se exprimă împotriva cugetului, cartezianismului și resimt nevoia unei credințe iraționale fanatice, care să aducă „schimbarea la față a Românei”. Mircea Vulcănescu va observa eforturile generației de după război de a găsi o nouă spiritualitate. Trecând în revistă tipologia spiritualității, înțelege în sensul vieții interioare intense, al creației culturale și al vieții duhovnicești, va grupa intelectualii vremii în funcție de aceste categorii. Poate cea mai numeroasă categorie, „printre cei care țin astăzi condeiul”, este cea din jurul lui Mircea Eliade. Ei „oscilează în căutarea unei spiritualități noi, revoluționare”²⁰.

Setea de experiență nemijlocită, eliberată de divagațiile intelectuale sterile ale epocii, va trasa coordonatele omului nou și ale unei noi revoluții. Astfel, Mircea Eliade afirma că „totul ne îndeamnă să credem că omul nou, pe care este dator să-l realizeze epoca noastră, nu va veni din vreo tabără politică. El se va naște și de astă dată, așa cum s-a născut întotdeauna în istorie: printr-o răsturnare de valori spirituale, printr-o nouă icoană a omului despre sine însuși. Creștinismul a însemnat mai mult în istoria lumii decât toate războaiele și revoluțiile la un loc (...). Dar observați că, în fiecare dintre aceste etape pe drumul desăvârșirii omului, nu s-a creat sintetic un „om nou”, ci el s-a născut printr-o iluminare lăuntrică (...). De aceea zadarnic se vorbește despre omul nou făcut cu ajutorul statului, sau cu ajutorul revoluției. Omul nou nu se face în serie, ci prin experiențe adânci reale. Omul nou nu se așteaptă de la un partid: el se face acum de către ori și cine simte nevoia și știe unde să-l caute”²¹.

În celebrul articol „De ce cred în biruința Mișcării Legionare”, Eliade reafirmă etosul revoluției spirituale, văzând întruparea acestuia în Legiune: „Cine nu se îndoiește de destinul neamului nostru nu se poate îndoii de biruința Mișcării Legionare. Cred în această biruință, pentru că, înainte de toate, cred în biruința duhului creștin. O mișcare izvorâtă și alimentată de spiritualitatea creștină, o revoluție spirituală care luptă, în primul rând, împotriva păcatului și nevredniciei, nu este o mișcare politică. Ea este o revoluție creștină. Cuvântul Mântuitorului a fost înțeles și trăit în felurite chipuri, de către toate neamurile creștine, de-a lungul istoriei. Dar niciodată un neam întreg n-a trăit o revoluție creștină cu toată ființa sa; niciodată cuvântul Mântuitorului n-a fost înțeles ca o revoluție a forțelor sufletești împotriva păcatelor slăbiciunii cărnii; niciodată un neam întreg nu și-a ales ca ideal

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Mircea Vulcănescu, *Spiritualitate*, în Revista „Criterion”, Anul I, nr. I, 15 octombrie 1935, p. 4.

²¹ Mircea Eliade, *Reabilitarea spiritualității*, „Criterion”, anul II – Nr. 6-7, ianuarie - februarie 1935.

de viață călugăria și ca mireasă – moartea. Astăzi, lumea întreagă stă sub semnul revoluției”²².

Totodată, alături de idealurile de ordin cultural sau ideologic, pot fi stabilite similitudini în ceea ce privește formele de manifestare, între aceste „frății” germane și cuiburile legionare. Unul dintre aceste elemente este cântecul, care în ambele cazuri pare a avea conotații nu doar arhaice, ci crește gradul de coeziune al grupului. Corneliu Zelea Codeanu menționa cântecul printre cele „patru linii care brăzdează mica noastră viață inițială”, cântecul fiind cea de a patra: „Cântecul. Probabil, nepornind pe drumul rațiunii, cu alcătuire de programe, discuții contradictorii, argumentări filosofice, conferințe, singura posibilitate de manifestare a stării noastre lăuntrice era cântecul. Cântam acele cântice în care simțămintele noastre își găseau mulțumire”. În legătură cu un cântec preferat de aceștia, *Pe o stâncă neagră*, numit cântecul lui Ștefan cel Mare, menționează: „când îl cântam, simțeam trăind acele vremuri de mărire și de glorie românească, ne afundam în cinci sute de ani de istorie și trăiam câteva clipe acolo”²³. Cântecul înlesnește astfel transferul psihologic și identificarea cu eroii trecutului și cauza acestora, purtând nostalgia unor vremuri idealizate, ai căror conducători devin repere morale, fără a se mai ține cont de adevărul istoric. Nevoia de mit și eroism transcede realitatea, expresie devenind cântecul. Aceeași identificare cu eroii nordici este puternic manifestată și în cazul german. Tinerii germani, prin revoluția lor, doreau revenirea la rădăcini și germanism prin care puneau capăt alienării lor. Turnura lor radicală către extrema dreaptă a întărit anti-modernismul grupului. Mulți dintre aceștia se vor acomoda foarte rapid în interiorul mișcării naziste.

Dacă aceste coordonate pot fi mai degrabă legate de un inconștient colectiv, în care acționează în primul rând structurile arhetipale, pe care le voi aborda în partea a doua a studiului, dinamica acestor „frății” este puternic modelată și de inconștientul personal al membrilor ei.

Astfel, în cazul organizației germane, un rol important îl va juca conceptul de *Eros*, înțeles ca o atracție între bărbați, dar care nu trebuie să culmineze în relații fizice. Acest impuls erotic, considera Bluher, pe linia lui Freud, contribuie din punct de vedere cultural și social, la aprofundarea prieteniei și crește gradul de coeziune, solidaritate, a grupului. Pornind tot de la teoria lui Freud, Bluher susține că în mod cert bărbații care ar avea relații strânse cunosc un impuls sexual, care însă, reprimat, va fi sublimat în forma unui surplus de energie. Această forță vitală, nefiind eliberată într-o formă concretă, își va găsi forma de expresie într-o creativitate fără precedent. Un semn al acestei realități a inconștientului personal ar fi carisma liderilor care fascinează, fiind personalități atractive, creative, manipulative.

²² Mircea Eliade „De ce cred în biruința mișcării legionare”.

²³ Corneliu Zelea Codreanu, *Doctrina Mișcării Legionare*, București, ed. Lucman, 2003, p. 27.

Idealul de frumusețe masculină este succedat de excluderea femeilor, care își vor face propriile grupări²⁴.

În cazul Mișcării Legionare va fi afirmată aceeași solidaritate, aceeași dragoste pentru camarad, fără a putea fi însă corelată cu ideea de Eros în maniera în care Bluher o face în cazul grupării germane. A treia linie statuată de Codreanu este „dragostea dintre noi (...). Din cele dintâi zile s-a stabilit între noi toți o legătură de dragoste ca și cum am fi fost din aceeași familie și ne-am fi cunoscut de mici copii (...). Dragostea dinăuntru trebuie să fie de aceeași intensitate și forță cu presiunea noianului ce urcă din afară (...) Cineva nu intră aici ca într-o cazarmă rece, ci ca în casa lui, ca în familia lui”²⁵. Este transpusă astfel o atmosferă de solidaritate frățească, o dragoste care sporește coeziunea grupului prin ajutorare și înțelegere reciprocă.

Această omogenitate a grupului poate fi interpretată și din prisma unui concept formulat de Erich Fromm, acela de narcisism de grup. Tot el observa cum „frica de libertate” manifestată după război îl va face pe individ să dorească integrarea în comunități bine definite de reguli și valori²⁶. Apartenența la o comunitate atenuează frustrarea individuală. Fanatismul însă devine componenta caracteristică a narcisismului colectiv, fiind una dintre importante surse ale agresivității umane. Este reacția la un atac asupra unor interese vitale imaginate de comunitățile respective. Acest „pattern” poate fi aplicat întregii societăți românești dacă privim antisemitismul și xenofobia acesteia. Mișcarea Legionară concentrează însă varianta cea mai radicală a acestui narcisism. Nu doar că exaltă calitățile aproape suprapământești ale membrilor Legiunii, dar își legitimează astfel agresivitatea fără precedent pe care o vor manifesta asupra altor grupuri. Puritatea morală a membrilor ei, legătura cu Dumnezeu („Legiunea este subordonată întâi lui Dumnezeu, apoi Neamului Omenesc”, afirmă Codreanu), așa pretinsa verticalitate morală legitimează (în viziunea lor) lupta împotriva evreilor în special, a politicienilor, democrației, socialiștilor, comuniștilor. Agresivitatea devine o atitudine necesară pentru a preveni atacul din partea nenumăraților dușmani la adresa valorilor care conferă congruență grupurilor. În adversar sunt adesea proiectate conținuturile refutate, atributele dușmanului fiind fie demonice, de natură să dezumanizeze, fie expresia unui transfer al propriilor aspirații. De pildă, evreii sunt prezentați de legionarul antisemit Ion Moța ca reprezentând tot ceea ce românii ar fi trebuit să fie: uniți, puternici, solidari și adversari redutabili, aceasta fiind „o fantezie substitutivă în care a fost transferată, sub o formă ocultă dorința de autorealizare”²⁷.

Există astfel o aspirație comună, izvorâtă dintr-un tumult comun, care transcede cadrele naționale. O dorință similară de creare a unui noi sistem de valori

²⁴ George Mosse, *op.cit.*, p. 176.

²⁵ Corneliu Zelea Codreanu, *op.cit.*, p. 27.

²⁶ Erich Fromm, *The Fear of Freedom*, Taylor and Francis e-Library, Londra, 2001, p. 120.

²⁷ Eugen Weber, *Dreapta românească*, Cluj-Napoca, ed. Dacia, 1995, p. 65.

subliniază caracterul revoluționar al mișcărilor de tip fascist. Revoluțiile în fapt nu încadrează exclusiv ideea renovării socio-economice, politice și culturale. Marile revoluții au aspirat spre recreerea interioară a individului, manifestarea curentelor revoluționare marcând în primul rând mutațiile profunde survenite la nivelul psihologiei colective, a ierarhiei valorilor indivizilor.

Arhetipuri, psihologie colectivă și misticism legionar

Cum am afirmat și anterior, lumea modernă, înțeleasă ca rezultat al valorilor iluminismului și apoi liberalismului, a produs situații de dezintegrare, incertitudine și agitație interioară, raptusul survenind după Primul Război. Societatea a simțit nevoia să reafirme și să înnoiască sentimentele colective și ideile care formează unitatea și personalitatea sa²⁸. Noua politică trebuie să devină „o experiență totală și o forță întru reînnoire totală care să conducă la regenerarea umanității”, revoluțiile contribuind la sanctificarea violenței ca instrument sacru al împlinirii noii ordini²⁹.

Ideea palingenezei redevine mitul central al acestei revoluții modernizatoare, care își propune în primul rând renovarea spiritului.

Pentru a înțelege aspirația spre o nouă umanitate, născută din ruinele celei vechi, este necesară înțelegerea rolului pe care inconștientul colectiv îl joacă în cadrul logicii, traseului și discursului acestor mișcări.

Există însă un paradox. În cazul Mișcării Legionare, tentația imediată este de a pune ideologia sa în legătură exclusivă cu tradiția naționalistă, romantismul veacului al XIX-lea și antisemitismul predecesorilor, legionarii întrupând o formulă mult mai radicală a unor aspirații mai vechi. Cu toate acestea, referințele pe care ei le fac la tradiții, mituri, mod de viață, morală ortodoxă nu sunt simple moșteniri culturale. În discursul legionar ele capătă sensuri cu totul noi, ideea creștină poate legitima asasinatul, întoarcerea la tradiții și ritualuri arhaice este exprimată într-o formulă militaristă, credința în viața de dincolo și cultul morților devin parte integrată a unor lupte politice, socio-economice, spirituale care converg spre crearea unei noi modernități.

Același fenomen de renovare a tradițiilor romantice-mitologice stă și la fundamentul mișcărilor nazistă și fascistă. Poate nu este întâmplător faptul că aceste trei mișcări au apărut în state care au cunoscut lupta pentru unitate în secolul al XIX-lea, întreținută de romantismul revoluționar. România, Italia și Germania cunosc, din acest punct de vedere, o experiență formatoare comună, care va contribui la coagularea obsesiei naționale. Discursul conservator-militarist-naționalist, sângele și pământul sunt mituri fondatoare ale acestor state.

Însă, analizând apetența crescută pentru mit, legendă, reîntoarcerea la strămoși, dintr-un punct de vedere psihologic, aceste motive ocurente devin mai mult decât expresia unui simplu transfer cultural-politic între generații. Fanatismul,

²⁸ Emillio Gentile, *op.cit.*, p. 29.

²⁹ George Sorel, *Teoria mitului* apud Emillio Gentile, *op.cit.*, p. 32.

formele de expresie radicale și țelurile capătă sensuri cu totul noi, devin revoluționare din punct de vedere ontologic, sunt puse în slujba creării unui om nou, unei noi spiritualități, unei noi lumi. Doctrinile, la fel ca mijloacele de manifestare, sfidează raționalul. Astfel ele pot fi înțelese ca expresii ale unor structuri arhetipale, prin arhetip înțelegând mecanisme comportamentale predestinate, *patterns of behaviour*, „complexe trăite care se manifestă destinal”, „elemente alcătuitoare ale inconștientului colectiv”³⁰. Totodată „aceste imagouri sunt caracterizate de o dinamică pe care nu o putem atribui individului”³¹. Jung va adăuga acestei definiții și caracterul instinctual al arhetipului³². Aceste reprezentări umane înnăscute și răspândite la nivelul întregii umanități vor contribui la mobilizarea fără precedent a maselor în mișcările fasciste.

Inconștientul personal

Desigur că nu poate fi neglijată educația generațiilor ce ridică stindardul revoluțiilor, trecutul lor și inconștientul lor personal care îi vor predispune unui astfel de *destin*. Atât în cazul german, de pildă, cât și în cel românesc este vorba despre inși care au primit o educație conservatoare, severă. Fie că este vorba despre educația burgheză, protestantă, morală și riguroasă din familiile și școlile germane, puternic atașate formelor patriarhatului, fie de educația românească mic burgheză sau țărănească, la fel de atașată unor valori patriarhale, ortodoxiei și unei morale rigide.

Corneliu Zelea Codreanu va primi o educație puternic militant naționalistă din partea tatălui său, Ion Zelea Codreanu. Mai mult, el va fi elev între 1912-1919 al Academiei Militare de la Mănăstirea Dealu. Dezvoltarea sa în sens militar-patriotic, cu puternice accente de naționalism mesianic, va fi accentuată în această perioadă, el menționând în *Pentru legionari* rolul pe care anii petrecuți la Dealul i-au avut în formarea sa³³. Reperele devin astfel cele de tip autoritar, rigurozitatea morală, familia conservatoare, tradiția și credința.

Potrivit lui Wilhelm Reich, statul autoritar are la bază familia conservatoare autoritară, formula aproape singulară atât în România, cât și în Germania începutului de secol XX. Acesta este „*la fabrique ou s'elaborent sa structure et son ideologie*”³⁴. Tot de aici va deriva o structură caracterială tipică, determinată de inhibarea morală a sexualității în perioada copilăriei. Din pricina nenumăratelor privațiuni pe care

³⁰ Carl Gustav Jung, *În lumea arhetipurilor*, București, Ed. Jurnalul literar, 1994, p. 22.

³¹ *Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen*, în *Werke*, vol. IV, Walter Verlag, p. 364 apud Carl Gustav Jung, *În lumea arhetipurilor*, p. 6.

³² Carl Gustav Jung, *op.cit.*, p. 6.

³³ Constantin Iordachi, „God's Chosen Warriors. Romantic palingenesis, militarism, and fascism in modern Romania” în *Comparative fascist studies. New perspectives*, editat de Constantin Iordachi, Londra, New York, Routledge, Taylor and Francis Group, 338.

³⁴ Wilhelm Reich, *La Psychologie de masse du fascisme*, Paris, Petite Bibliotheque Peyot, 1972, p. 75.

normele și disciplina conservatoare le impun individului de foarte devreme, copilul devine anxios, obedient, docil. Devine un subiect adaptat ordinii autoritare. Cu toate că aceste date configurează portretul unei mentalități reacționare, care se teme de libertate, de ideea revoltei, este posibil ca trauma războiului, care a lovit în mare majoritate indivizi cu o astfel de educație, să fi descătușat forțele unei revolte interioare. Revolta a fost catalizată de contestarea modernității degenerate, a liberalismului falimentar, individualismului și intelectualismului, afirmând supremația faptei, a acțiunii.

Cultul familiei, al conducătorului, virilitatea sunt expresii ale unui complex patern refutat, inhibiția și anxietatea sexuală fiind fundamentele psihologice ale structurii autoritare³⁵.

În acest context psihosocial se naște țelul distrugerii creative, al palingenezei. Lumea nouă trebuie distrusă pentru a fi făurit un nou timp istoric, un nou om, o nouă spiritualitate, aflată în contact cu structurile arhetipale, cu strămoșii, cu profunzimile ființei. Așa cum observă Jung, oamenii coboară în adâncul psihicului pentru răspuns: „Totul devine relativ și de aceea îndoielnic: în timp ce conștiința cercetează cu reținere și plină de îndoială această lume discutabilă, care răsună de tratate de pace și prietenie, de democrație și dictatură, de capitalism și bolșevism, din suflet se înalță dorința unui răspuns la acest tunet de îndoieli și nesiguranțe și cei ce se lasă în voia pornirilor inconștiente ale sufletului sunt tocmai cei dintre straturile întunecate ale poporului, cei tăcuți de la țară, care sunt mai puțin îmbibați de prejudecățile academice decât vârfurile iluminate ale populației”³⁶.

Gânditorii legionari dezvoltă o temă ce va deveni recurentă: antiintelectualismul, ca o expresie a poziționării în contra curențelor raționaliste, în contra cartezianismului, și a tuturor fundamentelor statului modern. Nevoia credinței este privită ca un act pur, direct, instinctual, a faptei, a implicării și experimentului, spre deosebire de „intelectualii parazitează faptele”, sperând de la aceștia să facă „o profundă revoluție morală care să valorifice virtualitățile etnice”³⁷.

Nae Ionescu considera că „imperativul cunoașterii intelectualiste este rațiunea absolută și această gravă eroare este promovată ca dogma fundamentală și infailibilă, uitându-se că în realitatea concretă, acțiunea singură evidențiază absolutul”, rațiunea fiind relativistă. Ideile așadar, „traduc anarhia rațiunii și ideologia, haosul inteligenței”. În acest sens raționalist, individualist sau social democratic, „naționalismul nu are nici idei, nici ideologii”. În eseu dedicat problemei mântuirii în opera lui Goethe, Faust, Nae Ionescu menționează pe marginea versului „ar fi trăit el mai bine dacă nu i-ai fi dat un fel de părere, iluzia luminii

³⁵ Wilhelm Reich, *op.cit.*

³⁶ Carl Gustav Jung, *Civilizație în tranziție*, p. 103.

³⁷ Nicolae Roșu, *Situația intelectualilor*, în „Axa”, 23 septembrie 1933 (număr indescifrabil).

cerești”, faptul că rațiunea este sursa nefericirii, completând: „Dacă omul nu ar fi avut rațiune, ar fi trăit poate mai bine decât o face acum”³⁸.

Mântuirea devine nodul gordian al palingenezei, regenerarea devenind posibilă printr-un sacrificiu similar celui hristic. Noua lume și noul om imaginat de legionari și chiar de intelectualii simpatizanți ai Gărzii va fi una creștină, jertfa fiind fundamentul ei. Vasile Marin va exprima sentimentul „sfârșitului de veac”: „încheieturile lumii vechi trosnesc de pretutindeni”. Salvarea în fața acestui final vine din „adâncurile vieții sociale, acolo unde se fierbe plămada rosturilor viitoare, sosește către suprafață, deocamdată înfundat, clocotul surd purtător de amenințare. Se pregătesc marile primeniri”. Revoluția este formula în care acest „clocot” va iesi la suprafață. „Renașterea prin revoluție nu poate spăimânta pe nimeni. Popoarele fără revoluție se elimină prin ele înșile din istoria lumii, așa după cum indivizii care nu încearcă în viața lor crize spirituale profunde, se îngroapă de la sine în lutul cenușiu al anonimatului”. Revoluția va reseta ritmul, iar aceasta nu poate fi făcută decât de generația tânără. „Vremurile cer oameni întregi, cu patima jertfei îmbibați de crez, forțați din oțelul temerității. Generație de crez și faptă, dinamică (...). Și pe aceștia nu-i poate da decât generația noastră (...). Țara Românească are nevoie în vremurile acestea de oameni tragici și sintetici”³⁹.

Revoluția legionară este profund soteriologică și escatologică. În acest context salvarea, înțeleasă ca mântuire, devine catalizatorul luptei lor, deopotrivă spirituală și politică.

În viziunea lui Codreanu, subiecții învierii la finalul omenirii vor fi națiunile și nu indivizii, credința în metempsihoză fundamentând solidaritatea colectivă⁴⁰. Acest atașament față de mistică creștină va fi proclamat deopotrivă de intelectuali precum Mircea Eliade: „Creștinismul ne luminează o axă centrală în univers și în noi înșine. Acele conștiințe care trăiesc efectiv o viață sufletească nu pot îndepărta astfel sentimentul tragic al existenței decât prin creștinism”. A gusta sensul metafizic al vieții devine sinonim cu a deveni creștin ortodox: „Așadar, noi cei tineri vom ajunge, nu ne interesează când, creștini ortodocși (...). Nu ne e teamă să greșim, pășind alături de drum. Pentru că știm că există un drum drept care ne este menit”⁴¹.

Îisus devine însă, potrivit psihanalizei analitice, un arhetip al Sinelui, ca tot ceea ce reprezintă o totalitate ce ne depășește, fiind expresia dorinței de individuație. În actele și lupta interioară, teoretică sau practică a noii generații transpare această nevoie de individuație. Lupta creștinului duce în viziunea lui Eliade la articularea personalității: „tragicul vieții creștine este fecund. Pentru că pe acest dualism carne-duh se întemeiază cel mai mare bine al umanității: personalitatea”⁴².

³⁸ Nae Ionescu, *Problema mântuirii în Faust al lui Goethe*, București, Ed. Anastasia, 1996, 76.

³⁹ Vasile Marin, *O singură ideologie. Fapta*, „Axa”, 29 sept. 1933, p. 7.

⁴⁰ Constantin Iordachi, *op.cit.*, p. 339-340.

⁴¹ Mircea Eliade, „Ortodoxie” în *Profetism românesc*, vol. I, București, Ed. Roza Vânturilor, p. 58.

⁴² Mircea Eliade, *op.cit.*, p. 59.

Lupta interioară este proiectată în sacrificiul divin: „Omul suferă ca să spun așa, de faptul că Sinele propriu îi face violență. În schimb pasiunea lui Christos semnifică suferința lui Dumnezeu în fața nedreptății lumii și a întunericului din om. Suferința omenească și cea „divină” alcătuiesc împreună o complementaritate cu efect compensator: prin simbol, omul poate recunoaște adevărata semnificație a suferinței sale, el este pe drumul realizării totalității sale, Eul lui intră în zona „divină” ca urmare a integrării inconștientului în conștiință. Acolo el participă la „suferința lui Dumnezeu”, a cărei cauză este încarnarea, adică tocmai acest proces care la nivel uman apare ca individuație (...). Drama vieții arhetipale a lui Christos descrie în imagini simbolice evenimentele din viața conștientă și trans-conștientă a omului care e transformat de destinul său superior”. Stările de posedare (obsesiile) și afectele morbide sunt expresia unui inconștient scindat, la fel și formele divine⁴³. Recurența anumitor teme: sacrificiul, lupta, antisemitismul, conspirația împotriva neamului românesc, în presă, discursuri și în viața legionară capătă formă obsesională.

Codreanu va deveni, prin inestimabila lui carismă, în optica legionarilor, întruparea voinței divine. Prezentarea lui în note aproape supraomenești, care încarnează mituri arhaice românești, va continua sau chiar se va accentua după moartea acestuia, după război, în rândul legionarilor în exil mitul său va crește: „Sobru ca singurătatea cosmică a Carpaților, hotărât și mare ca stâncile și cremenea creștelor, năprasnic ca apele, iluminat ca marii inițiați ai Athosului, bun și sfios ca slova Evangheliei, falnic ca brazii culmilor și chipeș ca Făt-Frumos din poveste, Luceafăr ce întrece în strălucire toate stelele ce au lucit vreodată pe bolta istoriei noastre, care cu pași de legendă și suflet împodobit de toate virtuțile, purta scris pe fruntea Lui destinul mare al învierii neamului nostru românesc. El urcă asemenea haiducilor Rarăul, se închină ca sfinții la icoane, înfruntă ca vitejii dușmanii, inundă de bunătate pe cei slabi, e simplu ca pruncii, dar măreț ca giganții. Era complex ca savanții în analize, dar direct și clar în judecată, ca țărani. Era simplu și complex, idealist dar totuși cel mai realist, subtil, sesiza și cel din urmă amănunt, fără să se împiedice de lucrurile mărunte. Era un soare cuprins într-o picătură de rouă, un strop proiectat în eternitate. Miracolul produs de Căpitan nu provenea din pregătirea Lui intelectuală, din experiența vieții, sau din alte considerente omenești, ci El era înzestrat cu o putere tainică ce împărțea viață, o determina. În fața Lui trebuia să iei o atitudine: de iubire sau de ură. Din această pricină El a fost omul cel mai iubit, dar și omul în contra căruia s-a răsculat întreaga ură a puterilor întunericului. Sunt convins că viața Lui, brazdă crestată de El în istoria noastră, jertfa Lui nu are asemănare pe linia națională decât cu Decebal sau Constantin Brâncoveanu (...)”⁴⁴. Textul preotului Ștefan Palaghița are conotațiile unui act de venerare, iar prin venerare are loc transferul libidoului, înțeles ca energie vitală și

⁴³ Carl Gustav Jung, *Psihologia religiei vestice și estice*, București, Ed. Trei, 2010, p. 178.

⁴⁴ Ștefan Palaghița, *Garda de Fier. Spre reînvierea României*, Buenos Aires, Editura autorului, 1951, p. 54.

creatoare asupra simbolului⁴⁵. Codreanu este perceput asemeni unei figuri religioase, imaginea lui încorporând imagini arhetipale care au avut în toate timpurile o eficiență deosebită în mobilizarea maselor.

Un alt aspect central preocupărilor legionare va fi eroismul, care completează în mod organic ideea jefei și martirajului. Prin eroism pare a se încerca găsirea unei justificări a existenței umane. Salvarea este așteptată de la eroi: „îmi mărturisesc nerăbdarea de a vedea acționând forțele ce cristalizează acum conștiințe (...). Și aștept pe acei eroi care, prin renunțarea totală, se vor dovedi mai masculini ca noi toți și vor culege din adâncă lor viață sufltească tâlcuri ce ne vor fi daruri și lumini”⁴⁶.

Emil Cioran va pune în contrast predispozițiile spiritului românesc cu însușirea eroică pe care și el o așteaptă: „Duiosia și visarea prelungită care se mlădie pe lungimile timpului și pe întinderile spațiului trebuie „săltate” în ardoare și fanatism. De la infinitul negativ al dorului, la infinitul pozitiv al eroismului este drumul pe care trebuie să-l străbată sufletul românesc, pentru a nu amorți învăluit în umbre. Aceasta este problema psihologică a României”⁴⁷.

În viziunea lui Vasile Marin democrația a fost cea care prin „politica jocului electoral conduce la degradare prin uniformizarea vieții colective și națiunea concepută numeric era obligată să piardă sensul valorilor veritabile și eterne. Prin dispariția sensului eroic al existenței, societățile se transformă într-o pastă amorfă, lipsită de voința inițiativelor creatoare, în mod firesc, fenomenului acesta îi urmează o rupere de punți între conducători și colectivitatea intrată în pasivitate, de pe urma căreia guvernării rămân izolați, fără bază reală de susținere”. Tânăra generație și-ar conștientiza menirea: „principiul nietzschean al existenței a prins să fecundeze și spiritul generației noastre românești”⁴⁸.

Publicistul legionar Ioan-Victor Vojen, redactor al publicației „Axa”, afirmă nevoia unei „morale eroice” care să devină fundamentul noii ordini: „generațiile ce vin vor trebui să trăiască pentru stat, pentru neam. Astăzi oamenii trăiesc pentru ei, (...) mâine – pentru ca poporul să-și poată continua traiul între celelalte neamuri – fiecare dintre noi trebuie să trăiască pentru patrie. Ființa noastră fizică, viața noastră toată, trebuie să ne apară ca ceva neînsemnat, mic, pe lângă viața neamului. Jertfa de sine pentru țară trebuie să fie în conștiința fiecăruia nu o datorie ca astăzi, dar un act sfânt, mitic, un sens al trăirii aici pe pământ (...) de aceea, pentru ca să învingă, pentru ca să poată trece peste toate piedicile, mâna aceasta de oameni trebuie să fie o mână de eroi. Să se poată jertfi în fiecare clipă. Și din pilda lor, din sacrificiul lor mut, fără cuvinte, va naște o nouă morală, morala eroică! Pe puterea

⁴⁵ Carl Jung, *Eroul și arhetipul mamei*, București, Ed. Teora Universitas, 1999, p. 13.

⁴⁶ Mircea Eliade, „Itinerariul spiritual” în *Profetism românesc*, 16 noiembrie 1927.

⁴⁷ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, București, Ed. Humanitas, 1990, p. 127.

⁴⁸ Vasile Marin, *Generația nouă și statul etic*, „Axa”, 19 martie 1933.

căreia se va clădi noul stat românesc și care singură va da viața și temeinicie doctrinelor, sistemelor și teoriilor!”⁴⁹.

Eroismul este așadar aflat în strânsă legătură cu jertfa și implicit moartea, tratată drept o necesitate în crearea noii lumi. În cazul german poate fi sesizată aceeași tendință autodistructivă. Jung vorbește în acest sens despre posibilitatea de a analiza un arhetip întruchipat de imaginea zeului păgân Wotan. Îmbinarea creștinismului cu elementele mitologiei germane va transcede grupurile inițiale de tineri, găsindu-și un loc în societatea germană odată cu fondarea unei mișcări în acest sens în 1934 de către Wilhelm Hauer. Țelul grupării era acela al renașterii religioase a națiunii din bazele ereditare ale rasei germanice. Eroii - victime Siegfried și Baldur fiind cei care „prin jertfa lor de sânge hrănesc viața poporului german”, așa cum a făcut-o și Hristos: și-a vărsat sângele pentru salvarea oamenilor.

La nivel subconștient, arhetipul Wotan cristalizează o întreagă fenomenologie spirituală autodistructivă și nu doar integrarea conștientă a unor elemente păgâne în discursul vremii: „Wotan este o trăsătură fundamentală a sufletului german – factor sufletesc de o natură irațională, un ciclon care distruge și smulge presiunea culturală înaltă. (...) Germania este o țară spirituală a catastrofelor, un Dionysos elementar care sparge ordinea apolinică”. Mijloacele raționale s-au dovedit a fi incapabile să organizeze lumea, astfel că forțe reprimite inconștiente se descătușează. „Zeul germanic reprezintă o totalitate, care corespunde unui nivel primitiv, unei situații sufletești în care omul aproape că nu dorea altceva decât zeul și de aceea îi era aproape în mod fatal supus”⁵⁰.

Elemente de neo-păgânism nu au lipsit nici din gândirea legionară. Invocarea strămoșilor merge până în timpurile de început ale istoriei, legionarii prin acceptarea deschisă a morții rejucând „știința nemuririi” geților și dacilor: „legionarul iubește moartea, primind cu seninătate strămoșilor traci botezul morții”⁵¹. Dacă ar fi să găsim un corespondent arhetipal românesc al celui german, probabil ar fi Zalmoxis. Zeu sincretist, despre care izvoarele istorice nu oferă suficiente informații, deopotrivă ctonic și celest, el devine lesne un spațiu al proiecțiilor. Prin „știința nemuririi” îi învață pe daci că este viață dincolo de moarte. În timp, devine o sinteză a elementelor dionysiace și celor creștine, totalizând o perspectivă arhaică, românească în fața morții. Ioan Coman va publica un studiu în revista de istorie a religiilor, „Zalmoxis”, coordonată de Mircea Eliade în 1938. Cultul va fi înțeles de autor ca o formă de monoteism. Mai mult, vor fi transferate acestuia aspirațiile și conceptele epocii, „acest premonoteism era exclusivist tocmai pentru că era monoteist”. Se bucura de un „universalism înalt care îl plasa mai presus de aproape toate

⁴⁹ Ion-Victor Vojen, *Morala eroică*, „Axa”, anul I, nr. 11, 30 aprilie 1933.

⁵⁰ Carl Gustav Jung, *Civilizație în tranziție*, p. 214.

⁵¹ Corneliu Zelea Codreanu, *op.cit.*, p. 52.

religiile contemporane”, atribuind în același timp un caracter național acestui cult⁵². Autorul va accentua ideea dreptății în societatea dacă, punând accentul pe religie, dreptate, nemurire.

Legionarii nu cad însă în păgânism așa cum o fac naziștii. Leagă într-o formă de monolit pe Zalmoxis cu Iisus. Măreția menirii neamului românesc este confirmată de acest premonoteism, anticipare a lui Hristos, fiind reafirmată nevoia jertfei și a renașterii prin sacrificiu.

Așa cum geții cred în nemurire, legionarii prin cultul morților accentuează ideea luptei de dincolo de moarte. Caracterul cultic al reuniunilor legionare, prezența morților ce luptă cu viii devin sinteza unor vechi mituri, ce dau sens existenței: lupta, sacrificiul, credința vin să umple vidul. Moartea eroică este interpretată ca semn că divinitatea acceptă jertfa.

Sugestiv în acest sens este modul în care Ion Moța s-a dus în Spania, nu doar să lupte, așa cum a făcut-o Vasile Marin, dar să moară pentru ca prin jertfa lui să aducă mântuirea neamului: „Mor, Corneliu, cu tot elanul și toată fericirea, pentru Hristos și Legiune. Nu cer nici răsplată și nici nimic, ci doar biruință”, „Eu așa am înțeles datoria vieții mele. Am iubit pe Hristos și am mers fericit la moarte pentru el”⁵³. Interpretarea care se va da sacrificiului celor doi amintește de ritualurile de jertfă dacice și mistică creștină. De pildă Nae Ionescu, în prefața cărții *Crez de generație*, care reunește articole și scrieri ale legionarului Vasile Marin, va prezenta gestul de luptă al legionarului Ion Moța în Războiul Civil din Spania în cheia mistică a sacrificiului, neezitând să recurgă la o comparație între luptător și Iisus, jertfa celui dintâi fiind închinată lui Dumnezeu pentru mântuirea neamului românesc, așa cum Iisus s-a răstignit pentru mântuirea umanității⁵⁴. Dacă Moța s-ar fi întors viu ar fi însemnat că jertfa sa nu a fost primită: „Ion Moța s-a dus să moară. Coborâse adânc în el încredințarea că mântuirea neamului nostru are nevoie de jertfa patetică a ființei lui trupesti, și a plecat într-o transfigurată hotărâre, nu ca să lupte, nu ca să învingă luptând, ci pentru ca, cu moartea lui să calce pe moartea noastră. Dacă Moța s-ar fi întors nevătămat din război, bucuria omenească a noastră, a celor cari l-am cunoscut ar fi stat alături de îndoiala lui Moța, care se va fi gândit că, pentru păcatele cuiva, Dumnezeu i-a refuzat jertfa”⁵⁵.

Prin urmare, în dinamica mișcărilor revoluționare, un factor esențial îl poate constitui cel psihologic. Inconștientul colectiv și rolul acestuia în evoluția ideologiei Mișcării Legionare a fost arareori abordat, cu toate că mutațiile care au loc la nivelul mentalului constituie cauzele profunde emergenței mișcărilor de

⁵² Ioan Coman, *Zalmoxis* în „Zalmoxis”. Revistă de studii religioase, publicată sub direcția lui Mircea Eliade, 1938-1942, Iași, Polirom, 2000, p. 312-333, p. 316.

⁵³ Ion Moța, *Testamentul lui Ion Moța*, Timișoara, Ed. Gordian, 1993, p. 14, 10.

⁵⁴ Nae Ionescu, *Prefață* la Vasile Marin, *Crez de generație*, București, Tiparul „Cartea Românească”, 1936, p. IX.

⁵⁵ *Ibidem*, p. X.

masă. Astfel, dacă aceste observații de ordin psihologic pot fi aplicate mentalității colective europene, am dorit să verific în ce măsură ele pot fi grăitoare în ceea ce privește cazul românesc.

Prin articolul de față am încercat abordarea unei teme - adesea blamată în istoriografia românească - dintr-un alt unghi. Am considerat că se poate face o analiză a teoriei arhetipurilor în sine, ce stârnesc unele controverse și sunt contestate de către anumiți psihanaliști în cazul doctrinelor de tip fascist atât de încărcate de mit și care cuprind imagini ancestrale, precum și un simbolism în maniera de exprimare.

**SIMBOLURI ȘI ÎNSEMNE MEDIEVALE FOLOSITE DE ARMATA
CELUI DE-AL TREILEA REICH. STUDIU DE CAZ.
MARCA DIVIZIONALĂ A LEIBSTANDARTE SS ADOLF HITLER
MEDIEVAL SYMBOLS AND MOTIFS USED BY THE ARMY OF
THE THIRD REICH. CASE STUDY – THE DIVISIONAL MARK OF
THE LEIBSTANDARTE SS ADOLF HITLER**

Flavius Nicolae Roaită*

Abstract

This paper is concerned with the symbols and pictograms used by the army of the Third Reich, with a focus on the „Leibstandarte SS Adolf Hitler” division. In the context of a constant rising of the modern means of propaganda within propaganda rallies, an increase stimulated by the necessities of the conflict, the importance of the graphic symbol is demonstrated.

The argumentation is realized on the value of the conventional symbol displayed on the surface of different mechanized means of transportation as well as different weapon categories, through the meaning of the transmitted messages and the attitudes noticed among the members of „Leibstandarte SS Adolf Hitler”.

Keywords: „Leibstandarte SS Adolf Hitler”, Third Reich, propaganda, symbols.

Alegerea temei este motivată de istoria și importanța unității militare «Leibstandarte SS Adolf Hitler», ce a cunoscut o transformare spectaculoasă. A început ca un grup restrâns de bărbați devotați, care asigurau protecția Führer-ului luptând pe străzile orașului München împotriva membrilor Partidului Comunist German, și a ajuns, două decenii mai târziu, să fie cea mai importantă divizie blindată a Waffen-SS, angajată în cele mai brutale bătălii pe Frontul de Est contra Armatei Roșii.

Conceptual, simbolul poate fi considerat un bun material, de natură palpabilă, sau un semn ce nu prezintă soliditate fizică, un semn ce posedă o varietate de semnificații a căror percepție poate să varieze mult, câteodată având înțelesuri contrare, totul fiind condiționat de colectivul implicat în acest proces de comunicare și mediul cultural de care aparține acesta¹. Orice sistem de simboluri, indiferent de grupul din care face parte, este supus unor necesități specifice

* Muzeograf, Muzeul Național de Istorie a României, Secția Relații Publice; email: flaviusn.de@gmail.com.

¹ Carl G. Liungman, *Dictionary of symbols*, New York, W.W. Norton & Company, 1994, p. 5-8.

comunităților umane: de comunicare și recunoaștere, de demonstrare a unei anumite poziții ierarhice, de amintire a unor întâmplări marcante. Există un raport puternic între simbol, semnificația sa, receptorul mesajului și consecințele acțiunilor sale viitoare. Se evidențiază funcția însemnelor de a-i motiva pe combatanți să-și depășească situații dificile de luptă.

Semnalăm un aspect important în privința mărcilor divizionale, și anume diferența clară între stema principală și cele alternative. Prima categorie cuprinde mărcile care reprezintă însemnul folosit inițial, de la formarea unității militare, de regulă pentru perioada de timp cea mai îndelungată. A doua clasă conține însemnele apărute ulterior, utilizate pentru scurte perioade cu scopul de a demonstra evoluția unității militare atât din punct de vedere al componenței prin atașarea unor noi subunități, cât și al experienței combative, dar totodată pentru a induce în eroare adversarii care nu mai puteau să recunoască precis structura combatantă împotriva căreia se angajau în luptă.

Făcând apel la heraldică, specializarea care se ocupă cu studiul noțiunilor teoretice folosite în formarea stemelor sau blazoanelor, cu toate elementele sale componente și de asemenea cu procesul istoric al alcătuirii acestor însemne², se poate emite ipoteza că mărcile aparținând unităților tip divizie din cadrul Waffen-SS prezintă un grad redus de complexitate compozițională, în comparație cu armele familiilor nobiliare din timpul Evului Mediu și perioada Renașterii, însă dețin o mare valoare propagandistică.

Pentru a înțelege importanța acestei gândiri este necesar de menționat că, odată identificate pe aliniamentul frontului, împotriva acestor structuri erau concentrate forțe militare³ mai mari decât dacă ar fi fost o formațiune aparținând Heer⁴. Astfel de acțiuni au fost impuse de percepția diviziilor SS ca fiind considerate unități de elită, capabile nu doar să reziste în fața unui puternic atac, ci chiar să contracareze, înaintând adânc în dispozitivul inamic. Cele mai relevante exemple sunt oferite de unitățile care foloseau tancul ca armă de luptă, ale căror mărci au fost modificate cel mai des pentru a dovedi evoluția lor, din divizii de infanterie în divizii mecanizate și la final în divizii blindate.

O caracteristică valabilă pentru toate diviziile și structurile militare germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost dependența și în privința stemelor, față de OKW⁵, factorul decizional ce deținea competența exclusivă în compunerea și alegerea viitoarelor elemente de identificare. Această atribuție a fost exercitată până în anul 1942, când liderii formațiunilor militare au primit libertatea de a-și alcătui stemele în funcție de exigențele proprii, urmând ca

² Maria Dogaru, *Din heraldica României*, București, Editura Jiff, 1994, p. 5-7.

³ Christopher Ailsby, *SS. Hell on the Eastern Front. The Waffen-SS war in Russia, 1941-1945*, London, Zenith Press, 1998, p. 142-151.

⁴ Heer – Forțele terestre; Armata de Uscat din cadrul Wehrmacht-ului.

⁵ OKW (Oberkommando der Wehrmacht) – Înaltul Comandament al Armatei Germane.

OKW doar să aprobe compozițiile heraldice pentru a evita situațiile în care două sau mai multe entități ar fi deținut și ar fi folosit însemne identice⁶. Stemele nu erau utilizate ca urmare a unei voințe personale exprimate de comandantul unei subunități sau unități de bază, ci după întrunirea unei comisii care stabilea caracteristicile definitorii ale însemnului (mărimea, culoarea, amplasarea) și după acordul dat de conducerea diviziei.

Mărcile erau aplicate pe suprafețele următoarelor 3 categorii de bunuri cu uz militar: mijloace mecanizate (tancuri, vehicule de luptă blindate, vehicule folosite pentru transportul materialelor logistice și al personalului militar și motocicletele); pe semne direcționale folosite în zonele ce se aflau în proximitatea cartierelor generale, care indicau pozițiile din spate sau direcțiile de înaintare, deseori fiind utilizate în conjuncție cu inițiala comandantului unității; pe ziare, corespondență oficială, certificate, plăci de afișaj aflate la intrările în cazărmi⁷.

Identificarea mărcilor s-a dovedit a fi dificilă datorită schimbărilor care s-au produs, menite să inducă în eroare serviciile secrete ale Aliaților. O amplă modificare de acest fel s-a produs la sfârșitul anului 1942, acțiune ce nu a fost urmată de o refolosire a stemelor originale, o categorie specială fiind reprezentată de unitățile militare tip divizie care obținuseră un prestigiu deosebit în urma bătăliilor încheiate prin victorii. În unele cazuri aceste transformări de ordin grafic coincideau cu transferul diviziei în altă zonă geografică, pentru refacere sau pe un nou front. Au existat situații în timpul relocărilor masive când mărcile au fost șterse ca o metodă extremă de disimulare. În ultimii doi ani ai războiului adoptarea unor noi mărci era încă o practică folosită, însă nu la nivelul anterior anului 1944⁸. Un sistem mai elaborat, care folosea o varietate largă de culori și semne grafice pentru a semnaliza diferențele dintre unități în funcție de armă, a fost utilizat de diviziile foarte mobile, precum cele mecanizate sau blindate. Această inițiativă în multe dintre cazuri a constat în adaosuri minore la grafica și grila cromatică⁹.

Anterior lunii martie 1943 stemele au fost folosite fără a fi întâmpinate restricții în privința amplasamentului, însă un ordin emis de OKW a prevăzut pictarea mărcilor doar în anumite zone precis definite în spațiu, dispoziție ce a fost doar rareori aplicată, într-o proporție foarte redusă pe frontul de răsărit. Această

⁶ Klaus A. Maier, Horst Rohde, Bernd Stegemann, Hans Umbreit, *Germany and the Second World War*, vol. II *Germany's initial conquest in Europe*, Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 5-9.

⁷ Chris Bishop, *Waffen-SS divisions, 1939-1945. The essential vehicle identification guide*, London, Amber Books, 2007, p. 5-19.

⁸ Wolfgang Schneider, *Panzer Tactics. German small-unit armor tactics in World War II*, Mechanicsburg, Stackpole Books, Pennsylvania, 2005, p. 125-131.

⁹ Chris Bishop, *Panzergrenadier divisions, 1939-1945. The essential vehicle identification guide*, London, Amber Books, 2007, p. 7-17.

atitudine a fost motivată de rațiunea că moralul trupei și gestionarea eficientă a echipamentului erau mai importante decât siguranța. Normele de afișare au fost din nou reglementate în martie 1944, când a fost hotărâtă amplasarea însemnelor doar în partea din spate a mijloacelor mecanizate, însă s-a revenit asupra acestei decizii în vara aceluiași an prin reluarea formelor anterioare de prezentare¹⁰.

Pentru unitățile tip divizie mărcile principale sunt reprezentate de scuturi de factură germană cu formă triunghiulară, caracteristice pentru perioada 1350-1500, care prezintă în partea superioară diferite concavități în funcție de arma căreia îi aparține unitatea militară¹¹. Astfel colțul din stânga este decupat în cazul diviziilor blindate, cel din dreapta este retezat pentru diviziile mecanizate, în timp ce partea mediană superioară prezintă o concavitate în situația diviziilor de cavalerie și munte. Arma defensivă nu are nicio componentă lipsă atunci când este folosită ca marcă pentru diviziile de grenadierii. Scuturile au marginea bordurată cu o dungă albă ce constituie linia de delimitare între câmp și suprafața pe care acesta este reprezentat. O altă trăsătură comună a mărcilor principale este lipsa partițiunilor, suprafața scuturilor reprezentând un fond negru, unde sunt înfățișate în poziție centrală diferite obiecte și semne grafice cu rol de simbol.

Cromatică inițială compusă din alb și negru era un alt element de continuitate strâns legat de istoria militară a poporului german, prin folosirea celor două culori complementare în perioada medievală de Ordinul Cavalerilor Teutoni. Aspectul sobru care impunea temere și păstrarea unei distanțe de siguranță se regăsea nu doar la nivel vestimentar (tunici, mantii, eșarfe), ci era extins și la nivelul armamentului (spade și scuturi)¹². Culoarea neagră evocă durerea, rezistența și funebrul, în timp ce culoarea albă sugerează speranța, puritatea și viața¹³. Această alăturare cromatică a celor două culori, care se regăsesc într-un raport simbolic contradictoriu, împreună cu însemnele redată în interiorul scutului captează atenția persoanelor care le privesc. Cu excepții notabile (diviziile «Leibstandarte SS Adolf Hitler» și «Hitlerjugend»), se remarcă absența elementelor heraldice exterioare precum: coiful, coroana, suptorii, tenanții, lambrechinii, mantalele, pavilioanele etc.¹⁴.

Spre deosebire de mărcile divizionale principale, cele secundare sau alternative sunt mai diversificate din punct de vedere grafic și color. În anumite

¹⁰ *Idem*, p. 25-31.

¹¹ Stephen Slater, *The complete book of heraldry. An international history of heraldry and its contemporary uses*, London, Hermes House, 2010, p. 57.

¹² Desmond Seward, *The monks of war. The military religious orders*, London, Penguin Books, 1995, p. 111-118.

¹³ Henry Dreyfuss, *Symbol Sourcebook. An authoritative guide to international graphic symbols*, New York, John Wiley & Sons Inc., 1984, p. 237.

¹⁴ Raluca Velicu, „Heraldica: știință și artă” în *Istorie și civilizație*, anul II, nr. 15, decembrie 2010, p. 13.

situații acestea sunt similare cu cele dintâi, particularitățile fiind reprezentate de adăugarea sau lipsa unor simboluri heraldice. Există însă și situații în care mărcile alternative nu prezintă niciun element de asemănare cu stema divizională inițială, compoziția și coloritul fiind total diferite. Multe dintre însemne nu se mai regăsesc în interiorul scutului german clasic, ci sunt înscrise în alte modele de arme defensive, în figuri geometrice cu forme variate sau fără a fi inserate în cadrul unor borduri. S-a renunțat la folosirea celor două culori complementare în favoarea: roșului, albastrului deschis, galbenului sau verdelui pentru accentuarea diferențelor.

Marca «LSSAH» nu a păstrat o formă și compoziție unică în decursul anilor de război, cunoscând cele mai frecvente modificări dintre toate unitățile aparținând Waffen-SS. Stema inițială, intrată în uz la începutul anului 1940, era constituită dintr-un scut german plin, specific intervalului de timp cuprins între a doua jumătate a secolului al XIV-lea și secolul al XV-lea¹⁵, de culoare neagră, în interiorul căruia se află inserat un șperaclu de culoare albă. Figura heraldică artificială este poziționată în bară, cu bucla de formă ovală în colțul stâng superior și vârful orientat în colțul drept inferior. Șperaclul este considerat un dispozitiv rudimentar confecționat din metal ce are aspectul unui cui răsucit spre vârf în unghi de 90°, al cărui capăt nu prezintă zimți, unealta fiind utilizată pentru a deschide sau închide o ușă sau un lacăt în absența unei chei.

Însemnul divizional reprezintă o manifestare a respectului față de Josef Dietrich¹⁶, ofițerul superior care a deținut comanda acestei structuri mai mult de un

¹⁵ Silviu Andrieș-Tabac, *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, București, ed. Universității din București, 2008, p. 30.

¹⁶ Josef Dietrich s-a remarcat încă din timpul Primului Război Mondial luptând în cadrul Regimentului 4 artilerie bavarez, meritele fiindu-i recunoscute prin avansarea la gradul de sergent și acordarea unor distincții precum Ordinul Militar Prusac Crucea de Fier, Clasa a II-a și Ordinul Meritul Militar al Regatului Bavaria, Clasa a III-a cu spade. Ineficiența democrației weimariene și spiritul militar l-au determinat să se alăture NSDAP în anul 1928, devenind totodată membru SS, cu numărul 1117 în livretul militar. Loialitatea și eficiența organizatorică dovedite în timpul campaniilor electorale l-au impresionat pe conducătorul partidului care l-a investit pe Josef Dietrich cu încrederea sa, etapele care au precedat ascensiunea la putere a formațiunii politice contribuind la formarea unei prietenii solide între cei doi. Succesul din ianuarie 1933 și evenimentele ulterioare au consolidat poziția deținută de Josef Dietrich în cadrul SS-ului și numirea sa în calitate de comandant al unității care avea să asigure protecția Führer-ului a reprezentat recunoașterea unui statut aparte și o misiune deosebit de importantă. Pentru anii care au urmat, destinul său s-a identificat cu cel al oamenilor pe care i-a condus în luptă, cu victoriile militare, momentele de impas și revenire, până la inevitabilul deznodământ.

deceniu, în intervalul martie 1933 - iulie 1943¹⁷. Traducerea numelui său „dietrich” din limba germană echivalează cu „șperaclu”. Datorită asemănării grafice și asocierii practice cu o cheie, șperaclu primește prin transfer semnificațiile simbolice ale acesteia. Este considerat un simbol al puterii datorită capacității sale de a pătrunde în spații inaccesibile pentru alte persoane sau comunități. Posesorul său este un inițiat, un om care deține informații într-un anumit domeniu, cunoaștere ce îi permite detașarea de majoritatea care îl înconjoară și ascensiunea multilaterală (materială, socială, spirituală), pentru dobândirea unui nou statut, în casta elitelor ce dețin puterea. Poziția șperaclului în bară sugerează intervenția și implicit acțiunea de folosire a acestui dispozitiv. În heraldica medievală simbolul releva fidelitatea vasalilor față de senior, în acest caz semnificația sa extinzându-se peste timp, dovedind loialitatea membrilor unității față de comandantul lor¹⁸ și Führer.

Deși semnul nu are o compoziție elaborată, valoarea sa simbolistică și propagandistică o depășește cu mult pe cea artistică, reprezentând o personificare grafică a comandantului unității. Aflat în câmpul vizual al combatanților, semnul le reamintea numele conducătorului militar sub comanda căruia luptau, apreciat și pentru camaraderia dovedită față de membrii unității sale.

Prima modificare a mărcii a avut loc în primăvara anului 1941, când a fost retezat colțul din partea superioară senestra. În acest mod s-a marcat transformarea brigăzii motorizate într-o divizie, deși nu dispunea de efectivele necesare pentru a obține respectivul statut. Acest model al mărcii divizionale este cel mai cunoscut și apare cel mai des în fotografiile realizate pe front. Ca o recunoaștere a meritelor sale militare, încă o dată dovedite după deschiderea frontului răsăritean, comandantul unității a primit pe data de 31 decembrie 1941 însemnul frunzelor de stejar¹⁹ în completarea Ordinului Militar Crucea de Fier în Grad de Cavaler. Această conferire s-a reflectat și asupra compoziției mărcii divizionale la sfârșitul anului 1942, două frunze de stejar unite în zona pețională fiind adăugate ca elemente heraldice în partea inferioară a scutului. A doua schimbare grafică a coincis cu dezvoltarea unității în divizie mecanizată după sporirea capacității sale ofensive, prin completarea efectivului cu subunități de tancuri și artilerie.

Frunzele de stejar evocă o serie de însușiri precum: puterea, rezistența, durabilitatea și virtutea. Împletiturile de formă circulară confecționate din frunzele acestui arbore au fost utilizate de romani în perioada antică pentru a-și dovedi pe cale simbolică aprecierea față de un militar care se evidenția în timpul unei

¹⁷ Samuel W. Micham, Jr. Gene Mueller, *Hitler's commanders. Officers of the Wehrmacht, the Luftwaffe and the Kriegsmarine and the Waffen-SS*, Plymouth, Rowman & Littlefield Publishers, 2012, p. 280-286.

¹⁸ Paola Rapelli, *Simboluri ale puterii și mari dinastii*, București, Monitorul Oficial, 2009, p. 56.

¹⁹ Robin Lunsden, *Medal's and decorations of Hitler's Army*, Osceola, MBI Publishing Company, 2001, p. 22.

bătălii²⁰. Încă de la coagularea culturii populare germane, stejarul a fost un element central, fapt ce a fost justificat de existența arborelui pe întinse suprafețe ale arealului geografic central-nordic european. Acest statut era întărit prin sistemul de credințe practicat de vechile triburi germanice care asociau stejarul cu zeul Thor, patronul fenomenelor sonore și luminoase celeste, dar și al înțelegerilor și angajamentelor.

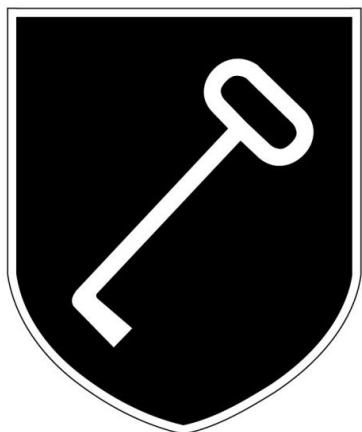
Formarea Corpului 1 blindat SS la 27 iulie 1943, a cărei principală componentă era «LSSAH», căreia i s-au alăturat până în luna aprilie 1944 «Hitlerjugend», «Götz von Berlichingen» și «Lehr»²¹, a determinat o altă schimbare a compoziției heraldice, care să reflecte noua sa dimensiune și identitate. Arma defensivă are forma unui scut de inspirație spaniolă cu partea posterioară rotunjită caracteristic pentru secolul al XV-lea²², pe câmpul negru fiind reprezentate două șperacle albe încrucișate în zona mediană și cu vârfurile poziționate în jos. Se observă o diferență între șperaclul inițial și cele două instrumente care se regăsesc în această stemă. Al doilea model prezintă o buclă mai alungită spre părțile laterale și o extensie la capătul opus prin intermediul unei scurte continuări în unghi drept a terminației încovoiate. Prezența șperaclului perceput ca simbol comun, evidențiază originea similară, obiectivele comune și comanda unitară deținută de SS-Oberst-Gruppenführer-ul Josef Dietrich. Dintr-o altă perspectivă compoziția simbolizează un proces de formare încheiat prin existența și cooperarea între Vechea Gardă și Noua Gardă, predestinate în viitor să obțină victorii. În exteriorul scutului, în partea de jos, se află o diademă de frunze de lauri stilizată, fiecare ramură prezentând 4 frunze.

În încheiere se impune reluarea importanței care a fost deținută de marca divizională care a stimulat vizual, în permanență, sentimentele de loialitate, mândrie, apartenență și superioritate. Asemeni unui catalizator, însemnul i-a determinat pe membrii «Leibstandarte» să își dedice întregul potențial fizic și mental pentru a onora comandantul inițial al unității și, în mod primordial, pe Führer, căruia îi juraseră supunere până la moarte.

²⁰ Hans Biedermann, James Hulbert, *Dictionary of symbols: cultural icons and the meanings behind them*, New York, Plume, 1994, p. 243.

²¹ Michael Reynolds, *Steel inferno. 1 SS Panzer Corps in Normandy*, New York, Sarpendon, 1997, p. 16-22.

²² Arthur Charles Fox-Davies, *A complete guide to heraldry*, London, Forgotten Books, 2012, p. 63.

Marca inițială

Prima marcă alternativă

A doua marcă alternativă

A treia marcă alternativă

Marca inițială

În fotografia datată 1940 se poate vedea partea frontală a unui camion folosit pentru transportarea trupei și a echipamentului militar ce prezintă marca inițială a diviziei «Leibstandarte SS Adolf Hitler». Marca poate fi distinsă pe aripa dreaptă a autovehiculului, fiind compusă dintr-un scut german întreg de culoarea neagră specific pentru secolele XIV-XV, încărcat cu o cheie albă poziționată în bară.

Prima marcă alternativă

Fotografia este rară deoarece prezintă însemnul de identificare vopsit pe un element de echipament, mai precis pe o ladă de muniție montată pe corpul unui transportor blindat în U.R.S.S., în vara anului 1941. Este vizibilă marca alternativă, scutul german al cărui colț stâng superior este retezat, compoziția fiind redată cu o culoare albă.

În imagine se poate vedea un camion folosit pentru transportarea echipamentelor militare și a trupei, care înaintează pe un drum rural în apropierea orașului Rostov în toamna anului 1941. Pe aripa dreaptă poate fi văzută marca alternativă, ce prezintă o concavitate în partea stângă sus. Combatanții unității depun un efort colectiv pentru ca vehiculul să depășească porțiunea dificilă de teren și să fie evitată staționarea.

Tun autopropulsat Sturmgeschütz III model Ausf. A în momentele ce au precedat angajarea sa în luptă în U.R.S.S. În partea frontală dreaptă se regăsește stema alternativă cu elipsa ce decupează colțul stâng al armei defensive. Amplasarea și dimensiunea însemnului sunt specifice pentru redarea pe suprafața unui astfel de arme.

A doua marcă alternativă

Stema alternativă prezintă frunze de stejar unite în zona peșională, vopsită cu alb se regăsește pe aripa dreaptă a unui autovehicul decapotabil, deasupra numărului de înmatriculare. Aspect din timpul contraatacului german ce a avut ca obiectiv recucerirea orașului Harkov în intervalul februarie-martie 1943.

În imagine se poate vedea clar marca secundară cu frunze de stejar amplasate în zona posterioară a scutului german, redată cu alb pe partea laterală a unui camion descoperit, în interiorul căruia se află montată o mitralieră MG-34 și patru combatanți din cadrul Regimentului 1 blindat SS. Fotografia a fost realizată în apropierea orașului Harkov în intervalul februarie - martie 1943.

A treia marca alternativă

Imaginea prezintă membrii unei subunități de tancuri în timpul unei aplicații desfășurată în partea de nord a Franței la sfârșitul primăverii lui 1944. În partea dreaptă se află un blindat Panzerkampfwagen VI, model Tiger Ausf. E, ce are vopsită cu alb, pe un fundal negru în partea frontală stângă a treia marcă alternativă a structurii militare. Blazonul este alcătuit din două șperacluri încrucișate cu terminațiile încovoiate orientate în plan vertical, pictate pe câmpul negru al unui scut de inspirație spaniolă ce are colțul stâng retezat.

Fotografia realizată în primăvara anului 1944 în nordul Franței a fost focalizată asupra părții superioare unui tanc Panzerkampfwagen VI, model Tiger Ausf. E, asigurând astfel o bună vizibilitate celei de-a treia mărci alternative, folosită totodată și ca stemă a Corpului 1 blindat SS. Compoziția heraldică este alcătuită din cele două șperacluri unite în zona mediană și înscrise pe câmpul negru al unui scut spaniol, aceasta fiind amplasată în partea stângă a corpului blindatului.

COMUNITATEA ARMEANĂ ȘI ROMÂNIA ANULUI 1942 ÎN PAGINILE REVISTEI „ARARAT”

THE ARMENIAN COMMUNITY AND 1942 ROMANIA IN THE PAGES OF THE “ARARAT” MAGAZINE

Narcis E. Ștefan Antonian*

Abstract

In 1924, Vartan Mestugean, a journalist from Bucharest, began the work of laying the foundation for the periodical named traditionally “Ararat”. For 18 years, “Ararat” was published with a perfect punctuality, until the death of Mestugean in 1942, and reappeared in 1990 as a bimonthly publication of the Armenian Union in Romania, currently available also in an online format¹. The present article is a summary of the events that happened in Romania in 1942 and the situation of the Armenians within Romania's borders, as seen through the eyes of the Armenian community and written within the pages of the magazine.

Keywords: “Ararat” periodical, Armenians, World War II, the Eastern Front.

Armenii, un grup etnic aparte, tradiționaliști și totuși perfect integrați în societatea românească, s-au așezat pe aceste meleaguri acum peste 1000 de ani. Și-au împodobit noua patrie cu biserici, au redeșteptat lumea cu școlile și tipografiile lor cu slove ciudate, au venit prigonii aducând cu ei gustul exotic al mirodeniilor sau aburul meditativ al cafelei. Au bătut toate drumurile și la răspântii au întemeiat târguri. Au trăit fulminant ori discret privind lumea cu ochii lor armenefști, mari, negri și speriați. S-au alăturat majorității trăind după legile străbune creștinești și după legile cele noi ce nu concepeau să nu le respecte. Au fost buni cetățeni și n-au pregetat să-și apere noua patrie. Oameni de rând, artiști, clerici, oameni de afaceri ori politici, negustori mai mari ori mai mici, meșteșugari, armenii nu pot fi înțeleși altfel aici decât ca reprezentanți ai societății românești, societate pe care au privit-o din interiorul ei și, urmărind situația României în anii celui De-al Doilea Război Mondial, au reflectat-o prin prisma Revistei Comunității Armene „Ararat”.

Articolul de față este o analiză a situației armenilor din interiorul granițelor României, participanți direcți la viața socială, politică, culturală, dar și militară în primele patru luni ale anului 1942, așa cum apare ea în paginile revistei.

* Editor Redactor „Ararat Nor-Ghiank”, doctorand al Școlii Doctorale a Universității Babeș-Bolyai, Cluj, specializarea Relații Internaționale și Studii de Securitate; email: ediantonian@yahoo.com

¹ <http://www.araratonline.com/>

Cenzura și revista „Ararat”

Anul 1942 părea a debuta pentru armenii din România nu sub cele mai bune auspicii, deși pe prima pagină a revistei „Ararat” era tipărit discursul menit a fi cumva moralizator și intitulat generic „Cuvântul Înalt Prea Sfințitului Patriarh Nicodim” în care se exagerează atunci când se aduc în discuție „frumoase biruințe ale Războiului Sfânt” și se vorbește despre „vitejii apărători ai Crucii” sau cum „țara noastră și-a căpătat din nou dreptul la viață și astăzi în întreaga lume cine Român zice, viteaz zice”. La sfârșitul acestui articol, baronul Mestugean insera două rânduri: „1942 - Ararat urează mulți ani fericiți iubiților săi cititori cum și îndeplinirea tuturor dorințelor”².

Următoarele pagini sunt neutre în ceea ce privește conținutul lor, probabil obligați fiind de cenzura vremii. Sunt redactate niște impresii de călătorie la Pompei ale dr. Nacașian, câteva despre armenii din Crimeea sau despre operele lui Aivazovsky. În schimb după pagina 7 încep să curgă veștile cele mai multe tragice:

„Preotul Arsen Varjabedian din Iași ne trimite următoarele rânduri – A murit cu moarte eroică în fața Odesei - Cristea Zamcan. El fusese avansat pe câmpul de bătălie la gradul de Sergent și decorat cu *Virtutea Militară* pentru actele sale de vitejie. Născut la Rădăuți în 1914 el începuse încă de acum doi ani să ia dela mine lecții de limba armeană făcând progrese rezezi grație inteligenței sale scilicitoare. Fervent cititor al Revistei „Ararat”, eroul dispărut era de meserie țesător. Alți doi armeni l-au urmat Pentru Patrie în scurtă vreme. Sublocotenentul Pacrat Baltazarian mort vitejește în luptele dela Ilinca și Sergent Zaven Andonian căzut pe câmpul de onoare pe frontul Odesei”³.

Armenii și cel de-al Doilea Război Mondial

Viața în comunitatea armeană mergea însă înainte, dar parcă fatalismul oriental care-i caracterizează atât de bine pe armeni părea atunci și mai apăsător sau poate mai accentuat. Iată ce mai aflăm: „Dl. Emil Călinescu a întocmit planul edificiului ce se va construi în curtea Bisericii Armene din București pe spesele binefăcătorului Hovsep Dudian. Clădirea se va întinde din Bulevard până în fund la localul școalei noi. Dl. Sublocotenent Ervant Sarafian, fost Președinte al Asociației Studenților Armeni din București, a fost decorat cu Ordinul *Coroana României* pentru vitejia cu care a luptat pe câmpul de onoare. Din inspecțiile făcute s-a constatat că Spitalul Militar Armean din București funcționează în perfectă regulă și că este la înălțimea nobilei sale meniri. Presa sportivă din Capitală vorbește elogios de activitatea desfășurată în anul expirat de asociația sportivă armeană HMIM. A apărut *Nici o brazdă românească nu se uită* de Bogdan Căuș – Refrenul: *Nici o brazdă românească nu se uită, Nu se uită și crunt e răzbunată*

² „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Ianuarie 1942.

³ *Ibidem*.

- *Iar cei ce-au îndrăznit să ne-o răpească, Cu sânge-or trebui să ne plătească. A se adresa compozitorului, Str. Mitropolit Șaguna 33, Constanța*”⁴.

La final, baronul Mestugean nota că exista și un motiv de mândrie: „Cu nr. de față, „Ararat” intră în al 18-lea an de apariție. Cu această ocazie mulțumim tuturor acelor cari fac o primire atât de călduroasă revistei precum și celor cari oferă prețiosul lor sprijin moral”⁵.

Iarnă anului 1942 a fost una lungă, friguroasă, plină de decepții, lipsuri și victorii într-un război în care și armenii din România erau implicați, fizic, moral, financiar și chiar ideologic. Unii dintre armenii refugiați în România se născuseră într-un război, copilariseră în altul și probabil tot într-un război aveau să moară.

În ceea ce privește revista „Ararat”, totul se desfășura în perfectă ordine, specific, propagandei în vreme de război. Primele pagini sunt dedicate M. S. Regelui Mihai, Mareșalului Antonescu, mărețelor victorii eroice ale bravului soldat român ș.a.m.d. Abia în ultimele pagini ajung știrile cu adevărat importante pentru comunitatea armeană:

„Din Basarabia - Cu ocazia Crăciunului, Părintele Mampre Biberian a fost la Chișinău unde a slujit în prezența multimei de credincioși lipsiți de atâta vreme de consolare sufletească. Situația numerică a armenilor din Basarabia se prezintă astfel – în Chișinău sunt 120 de familii armenesti, la Bălți 106 suflete, la Hâncești 18 suflete, și 3 familii la Orhei. S-a format o epitropie sub președenția Dl. Christoforici. Mai sunt armeni în Cetatea Albă și Ismail lipsiți cu totul de preoți. Dl. Techirdalian, Președintele comunității din Ismail, a fost dus de bolșevici în interiorul țării. Nu se știe nimic de dânsul cum nu se știe nici de Dnii. Avocați M. Muratov și Gr. Ohanov, ambii membri ai Adunării Eparhiale. În Odessa și împrejurimi trăiesc câteva mii de armeni. Biserica armeană din Odessa e situată în Bdv. Pușkinskaia, una din principalele artere ale orașului. În 1924 biserica a fost transformată de bolșevici în bibliotecă evreiască. La intrarea în Odessa a trupelor române victorioase, evreii au dat foc edificiului. Armenii, folosindu-se de prilejul prezenței la Odessa a Mareșalului Antonescu l-au rugat printr-o delegație să dispună restaurarea bisericii lor. Conducătorul Statului a făgăduit a face tot posibilul spre a satisface pioasa lor dorință”.

Între timp, la București „Comitetul Eparhial, aflând de existența unui număr de prizonieri armeni din armata sovietică aflați în lagăre, a făcut cuvenitele demersuri pe lângă autoritățile competente ca să fie autorizat a-i ajuta și mai ales de a îngriji de nevoile lor sufletești și materiale”⁶.

Iată și o știre cel puțin inedită: „Dl. Kr. Caracașian cunoscutul industriaș din Capitală, a oferit 100.000 Lei Asociației sportive HMIM. Această donație a

⁴ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Ianuarie 1942.

⁵ *Ibidem*.

⁶ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Februarie 1942.

fost făcută cu ocazia împlinirii a 25 de ani dela salvarea sa miraculoasă și a familiei sale pe o mică șalupă pescărească cu care a isbutit să părăsească țărmul turcesc al Mărei Negre și să se adăpostească pe un vas rusesc”. Tot la București avem informații că: „Dl. K. H. Zambaccian, cunoscutul colecționar, a ținut o prea interesantă conferință la Institutul Francez din Capitală vorbind despre marele pictor francez Renoir. Sala arhiplină a aplaudat frenetic și a cerut informații suplimentare conferențiarului ilustru”⁷.

Victor Vartan Mestugean – dascăl și publicist

Primăvara, în loc să aducă bucurie și speranță așa cum ar fi fost firesc, dădea în schimb o nouă lovitură dură comunității armene din România. La București se stingea din viață, la 73 de ani, cel care a fost fondatorul revistei „Ararat” și mentorul multor jurnaliști români și armeni din acele vremuri. În martie 1942 au fost scrise și publicate în revistă câteva rânduri (neseaminate) la doar câteva zile după moartea baronului Mestugean:

„Moartea l-a surprins pe Mestugean în plină activitate. Abia tipărise și expediasc ultimul număr din Ararat. Decăzuse foarte mult în ultimul an al vieții sale. Fizicește era sleit, sufletește era vlăguit. Cu o resemnare filosofică și creștinească și nu fără humor în glas îmi repeta ori de câte ori avea prilejul – Moartea îmi dă târcoale. Se apropie, se apropie sfârșitul, Baroane! Suferința sa a fost scurtă. O congestie pulmonară, o săptămână de zăcere și apoi veșnicia. În ziua de 10 Februarie 1942, în modesta sa locuință din clădirea azilului Ana Melic, al cărui Director a fost chiar de la înființare, sărac dar mândru, Victor Vartan Mestugean și-a închis ochii pentru totdeauna după ce timp de peste 50 de ani a servit cu ardoare cultura Patriei sale și a neamului său.

Pe Mestugean eu l-am cunoscut în ultimii ani ai vieții sale. Deși era îmbătrânit și se îndrepta cu pași repezi spre amurgul existenței sale, păstra totuși în ținuta sa o vigoare remarcabilă. Muncea neconținut fie în umila odăiță din locuința sa, fie în birourile Uniunii Armenilor. Vorba sa era sfătoasă. Știa să povestească cu miez și farmec nenumărate întâmplări din viața sa lungă și plină de episoade interesante, în care umblase mult, văzuse multe și cunoscuse mulți oameni. Bun și îndatoritor cu prietenii, era dârz și pătimăș cu adversarii săi. L-am văzut într-o zi cum s-a năpustit asupra unuia din aceștia care, după ce-i fusese un prieten nesincer voia să-și bată joc de bătrânețea și sărăcia sa...și cum l-a adus la ordine! Nobil prin esență, nu știa să se încovoie în fața celor bogați. Luptându-se neconținut cu greutățile vieții, își publica prin propriile-i mijloace cărțile, fără a apela la bunăvoința altora. De aceea a și murit sărac. Creștin evlavios, nu lipsea niciodată de la slujbele bisericești. Retras într-un colț, așezat pe o bancă, înfundat într-un soi de extaz mistic, asculta cu smerenie până la sfârșit sfintele cântări. Și eu cred că din izvorul acestei profunde credințe a tras el seva puterii care i-a înșuflețit mintea

⁷ *Ibidem.*

și trupul în ultimii ani ai vieții sale. Prin structura sa sufletească, prin cultura sa și prin stilul său, Mestugean a fost și a rămas ziarist. Era gazetar nu din necesitate, ci din vocație. Dacă ai să urmărești firul întortocheat al vieții sale, ai să vezi limpede chemarea acestei profesiuni care l-a urmărit tot timpul ca o obsesie. Vartan Mestugean a trăit și a murit ca un intelectual de rasă”⁸.

Primăvara în comunitatea armeană se dovedea de-a dreptul tragică, așa cum este conturată și în paginile revistei. Nu numai că războiul secera vieți tinere chiar și din rândul armenilor din România, dar și dispariția lui Vartan Mestugean îndolia comunitatea. Dar cine a fost în realitate, baronul Mestugean? Ne-o spun chiar cei care l-au cunoscut bine, în Revista „Ararat”:

„Victor Vartan Mestugean s-a născut la 15 August 1869 în București. Tatăl său, Kevork Mestugean, era institutor și între anii 1876-1881 a condus în calitate de Director Școala Armeană din Capitală. Tânărul Victor, după ce urmează cursurile Liceului Mihai Bravul, își ia Bacalaureatul și pleacă cu tatăl său la Constantinopole. Aici bătrânul dascăl înființează în cartierul Yeni Capu o școală armenescă care este cunoscută sub denumirea de Institutul Mestugean și în care Victor Mestugean funcționează ca profesor timp de aproape 10 ani. Bănuit pentru activitatea sa naționalistă, se refugiază în Bulgaria la Varna devenind colaboratorul ziarului „Irvavunk”. Este începutul carierei sale ziaristice.

Tot în acel oraș împreună cu marele publicist și scriitor armean Ervant Sarmakeșhanlian pune bazele ziarului „Șarjum”, în conducerea căruia deține postul de redactor politic semnând cu pseudonimul de Kamer Arșavir.

Paralel cu activitatea sa publicistică, desfășoară o vie activitate politică naționalistă în rândurile Ligii Revoluționarilor Armeni Dașnakțutun. În 1899 revine la București, locul nașterii și leagănul copilăriei sale. Intră în redacția ziarului „Universul”, întâi ca simplu corector, apoi ca reporter.

Articolele și reportajele sale sunt gustate de marele public. Scrise într-un stil simplu și curgător și într-o limbă impecabilă ele sunt savurate de cititori. I se încredințează postul de corresponsent special. În această calitate vizitează țări și orașe. Și astfel, din treaptă în treaptă el urcă scara ierarhiei ziaristice.

În anul 1914, în preajma Războiului Mondial, îl găsim în postul de Subdirector al ziarului „Universul”, pe care-l deține până în 1916, când demisionează spre a se refugia la Odessa.

Dar Mestugean nu se mărginește numai la această activitate publicistică. Concomitent cu ea desfășoară o alta, tot atât de rodnică și folositoare. 1906 e anul Jubileului de 40 de ani de domnie glorioasă a Regelui Carol I. Se organizează Marea Expoziție Națională menită să illustreze uriașele progrese înregistrate de România sub domnia Marelui Rege. E invitată și Comunitatea Armeană să participe. Armenii acceptă invitația și obțin un succes remarcabil. După închiderea

⁸ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Martie 1942.

Expoziției are loc o Recepție la Palat în onoarea participanților. Delegația Comunității Armene este condusă de Senatorul Dr. Grigore Goilav și din ea face parte și Mestugean. Sunt extrem de bine primiți de Majestățile lor, iar Regele se întreține cordial cu membrii delegației, subliniind rolul creator jucat de armeni în România.

Aceste evenimente îi sugerează lui Mestugean în sufletul căruia nu se stinsese niciodată conștiința originii sale, ideea publicării unei reviste dedicate în întregime problemelor de cultură armeană și închinată exclusiv apropierei dintre popoarele român și armean. Astfel ia ființă în 1906 revista „Aurora”. Dar ea apare numai doi ani⁹. În 1924, Mestugean pune bazele revistei „Ararat”. Timp de 18 ani „Ararat” a apărut cu o punctualitate ireproșabilă, murind odată cu fondatorul său în anul 1942¹⁰.

Anul 1942 nu a fost cel mai benefic an pentru armenii din România. Războiul și sărăcia au contribuit din plin. Viața comunitară stagna. Mulți armeni și-au adus din plin contribuția. Unii s-au înrolat voluntari pe front, considerând că e datoria lor să-și apere noua patrie ce îi primise pe părinții lor în vremuri de restriște. Alți armeni mai înstăriți donau bani; astfel s-a înființat un spital militar armean la București susținut de comunitatea armeană. Propaganda funcționa cu motoarele turate la maxim. Mulți au crezut, alții au fost sceptici, dar, în ceea ce privește comunitatea armeană din România, nimeni nu bănuia vreo activitate subversivă. Aveau să se înșele amarnic după război, când vechile animozități au ieșit la iveală. Despre toate aceste aspecte ale vieții comunitare ne vorbește V. Mestugean în paginile revistei „Ararat”.

⁹ „Ararat” - Revistă Lunară Ilustrată, Aprilie 1942.

¹⁰ „Ararat” reapare abia după evenimentele din decembrie 1989, sub egida Uniunii Armenilor din România.

„SECURITATEA EUROPEI DEPINDE DE ORIENTUL MIJLOCIU” RELAȚIILE ROMÂNNO-EGIPTENE ÎN ANII '80

„THE SECURITY OF EUROPE DEPENDS ON THE MIDDLE EAST”, ROMANIAN-EGYPTIAN RELATIONSHIP IN THE 80S

Cristina Păiușan-Nuică*

Abstract

The paper presents the Romanian-Egyptian diplomatic and economic relations during the 1980s. The Egyptian president, Hosni Mubarak, visited Romania several times and met Nicolae Ceaușescu. Although the Romanian leader tried to negotiate the restoration of diplomatic relations between Egypt and a few Arab states such as Jordan and Kuwait, he did not succeed.

Keywords: diplomatic relations, Hosni Mubarak, Nicolae Ceaușescu, the Middle East, oil policy.

Am tratat pe larg într-un studiu publicat în anul 2016¹ perioada de aur a relațiilor româno-egiptene – anii 1971-1980, precum și implicarea diplomației românești în procesul de pace din Orientul Mijlociu și încheierea Acordurilor de la Camp David (1978-1979).

Epoca Sadat s-a încheiat în octombrie 1981, odată cu asasinarea liderului egiptean, dar relațiile bilaterale și-au urmat cursul. Succesorul lui Sadat, Muhammad El Saed Hosni Mubarak², fusese ani de-a rândul vicepreședinte al Egiptului și vizitase de numeroase ori România. În perioada 1978-1980 Mubarak a venit la București în calitate de trimis personal al președintelui Sadat, aducând mesaje confidențiale lui N. Ceaușescu.

Cele mai importante întâlniri au avut loc în octombrie 1978 și martie 1979, când Sadat solicitase urgent părerea liderului român, informându-l totodată cu privire la evoluția negocierilor de pace de la Camp David.

* Cercetător științific în cadrul Secției de Istorie Modernă, Medievală și Contemporană a Muzeul Național de Istorie a României; doctor în istorie; email: crispaiusan@yahoo.com

¹ C. Păiușan-Nuică, *Relațiile româno-egiptene. Diplomația celor mai buni prieteni, 1971-1981* în „Muzeul Național” nr. 28/2016, p. 257-269.

² Muhammad El Saed Hosni Mubarak (1928-2015), ofițer de aviație școlit la Academia militară din Moscova; comandant de flotilă, apoi comandant al Statului Major al Forțelor Aeriene egiptene; om politic egiptean, vicepreședinte al Egiptului (1975-1981); președinte timp de trei decenii (1981-2011).

Diplomația egipteană mizase, în anul 1980, pe sprijinirea lui Jimmy Carter³ la președinția SUA, calculând greșit șansele acestuia. Miza era logică Carter fusese inițiatorul procesului de pace care a dus la semnarea Acordurilor de la Camp David - primul tratat de pace dintre un stat arab și statul Israel. Schimbarea președintelui și orientarea noului președinte ales, Ronald Reagan⁴, spre re poziționarea strategică a relațiilor dintre cele două superputeri ale Războiului Rece, SUA și URSS, a făcut ca problemele Orientului Mijlociu să nu mai fie în prim-planul strategiei de politică externă americană.

Totodată, relațiile diplomatice ale Egiptului cu țările arabe și cu Uniunea Sovietică erau rupte încă din 1977. Egiptul era privit ca un fief american, având bune relații cu statele occidentale, cu România și Iugoslavia, dizidentele Blocului Estic, cu China și Coreea de Nord și cu statele din mișcarea de nealinie, dar fiind practic exclus de la orice tratative și întâlniri între statele arabe ce au format „frontul refuzului”. Excepție făcea Arabia Saudită, dar și câteva dintre statele Golfului cu orientare pro-americană, care sprijineau parțial acțiunile egiptean.

Printre acțiunile egiptenilor privite ca fiind influențate direct de americani a fost și acordarea de azil politic șahului Iranului, Muhammad Reza Pahlavi⁵, și familiei sale, imediat după lovitura de stat. Foarte bolnav, șahul a murit și a fost înmormântat, în iulie 1980, la Cairo, unde se află și astăzi mormântul său.

În acest context, medierile române și iugoslave erau vitale Egiptului pentru a nu simți acut izolarea. Nicolae Ceaușescu dorea să-și consolideze rolul de mediator în Orientul Mijlociu, dar schimbarea strategiei americane în zonă s-a reflectat asupra tuturor actorilor implicați în aceste negocieri, rolul liderului român diminuându-se an de an.

Vicepreședintele Hosni Mubarak s-a întâlnit cu Nicolae Ceaușescu la 11 septembrie 1980⁶, la București, pentru a discuta problemele Orientului Mijlociu, dar și stadiul relațiilor bilaterale româno-egiptene.

Cu prilejul vizitei, Mubarak i-a prezentat lui Nicolae Ceaușescu și proiectele unioniste ale Uniunii Sovietice pentru Orientul Mijlociu și impactul negativ al acestora asupra stabilității zonei. După eșuata Republică Arabă Unită, formată din Egipt și Siria (1958-1961), timp de un deceniu ideile sovietice nu și-au

³ Jimmy Carter (n. 1924) cel de-al 39 președinte al SUA în perioada 1977-1981.

⁴ Ronald Reagan (1911-2004) cel de-al 40-lea președinte al SUA în perioada 1981-1989.

⁵ Muhammad Reza Pahlavi (1919-1980) șah al Iranului din 1941 și până în 1979; a dorit o rapidă dezvoltare a statului iranian, o occidentalizare a civilizației persane, o dezvoltare pe plan economic care să-i permită ridicarea nivelului de trai, dar și cultural al populației. Prin „Revoluția Albă” a încercat o ridicare economică, o egalizare a sexelor, dând drepturi femeilor printre care și dreptul de vot, alungat de la putere de o revoluție radicală, a murit la scurt timp de cancer de care suferea de câțiva ani.

⁶ Stenograma discuției dintre Nicolae Ceaușescu și Hosni Mubarak, 11 septembrie 1980 în ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații externe, Vizite interne, dosar 158/ 1980, f. 11-16.

mai simțit influența, până în anul 1980, când a apărut ideea unei uniuni între Siria și Libia, o utopie având în vedere miile de kilometri ce despart aceste țări uniunea fiind însă justificată de situația economică dramatică a Siriei și de bogăția Libiei⁷.

Muammar Gaddafi se considera un mare lider fără popor, iar utopica uniune cu Siria îi asigura posibilitatea de afirmare pe plan internațional. Colonelul fusese ridiculizat pe plan internațional din cauza planurilor sale extravagante, iar Siria fusese îndemnată „să se unească cu ei înșiși, să-și unească nordul cu celelalte regiuni ale țării”⁸, problemă reală și care a dus la numeroase conflicte mocnite.

Planuri de unificare gândite de Muammar Gaddafi și susținute de sovietici mai existaseră, întâi cu Tunisia, apoi cu Algeria – state vecine, dar acestea reușiseră să respingă presiunile „marelui lider”. Ținta aleasă era, în 1980, Egiptul. Colonelul declarase în repetate rânduri că „Egiptul este un popor fără lider”, iar singura unire posibilă, cea a Libiei cu statul egiptean vecin, era imposibil de înfăptuit atât timp cât egiptenii erau proamericani.

Cu prilejul vizitei din 1980, Mubarak nu fusese întru totul de acord cu ideile lui Nicolae Ceaușescu legate de modalitățile de pacificare a Orientului Mijlociu. Mubarak afirmase că pașii mici făcuți sub egida americană erau mai eficienți decât, așa cum dorea Ceaușescu, o conferință internațională sub egida ONU – care să ducă la o pacificare parțială și apoi totală a Orientului Mijlociu.

Strategia lui Ceaușescu din 1980 se baza pe intermedierea **normalizării** relațiilor dintre Egipt și statele arabe din „frontul refuzului”, state conduse de către Siria⁹. Primul stat vizat era Iordania, unde regele Hussein împărtășea ideile egiptene, dar nu o putea spune răspicat pentru a nu fi exclus din Liga Arabă¹⁰. Aceste medieri au continuat, dar fără un rezultat real.

Începutul mandatului lui Mubarak, rănit în atentatul soldat cu moartea lui Anwar Sadat, și ales de o majoritate covârșitoare în toamna anului 1981, era dificil atât din punct de vedere diplomatic, cât și economic.

Considerat a fi un moderat, Mubarak a preluat de la Sadat ideea, transformată în slogan, potrivit căreia **securitatea Europei depinde de Orientul Mijlociu**¹¹, folosind-o de-a lungul unei cariere politice și diplomatice de 40 de ani,

⁷ Stenograma discuției dintre Nicolae Ceaușescu și Hosni Mubarak, 11 septembrie 1980, în ANR, fond C.C. al P.C.R., Relații externe, Vizite interne, dosar 158/1980, f. 13.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Liderul sirian Hafez al Assad a considerat că „trădarea de la Camp David” a creat o nouă problemă a Orientului Mijlociu – problema arabo-egipteană.

¹⁰ Egiptul fusese suspendat din Liga Arabă în anul 1978, iar sediul central al Ligii s-a mutat de la Cairo la Tunis; suspendarea a durat până în anul 1989.

¹¹ Slogan cu mult mai valabil astăzi când războaiele din Irak, Afganistan, Siria și apariția mișcărilor teroriste cu extindere globală au dus la conștientizarea nevoii de echilibru și

cerând și primind ajutoare, armament. Dacă în 1981 sloganul se referea doar la implicarea statelor europene prin investiții în Orientul Mijlociu și la securizarea prețului petrolului, astăzi amenințările la adresa Europei s-au înmulțit.

Hosni Mubarak s-a reorientat, i-a atribuit preferința predecesorului său decedat într-un mod atât de tragic, pentru Jimmy Carter, și a continuat să afirme pe plan internațional o poziție vocal proamericană.

Schimbarea președintelui egiptean s-a produs într-un moment în care Orientul Mijlociu era dominat de numeroase conflicte mai vechi sau mai noi: interminabilul război civil din Liban, început în 1975¹²; regimul Khomeini¹³ în Iran și schimbările dramatice impuse de acesta, invazia sovietică în Afganistan¹⁴ din decembrie 1979 și războiul dintre Iran și Irak început la 22 septembrie 1980¹⁵. În acest teatru de război extins, Egiptul era în mod real unul dintre puținele state stabile.

Invazia sovietică a șocat țările arabe. Vânzarea de armament sau ajutoarele constând în armament, influențarea strategiilor arabe, implicarea în politica lor internă și externă, toate acestea erau practicate de ambele mari puteri, dar intrarea cu trupe într-un stat independent din Orientul Mijlociu, fără vreun ultimatum, nu era de conceput până la 27 decembrie 1979.

În momentul invaziei, diplomații egipteni, ca și majoritatea diplomaților arabi, au protestat violent, cu excepția Siriei – susținătoare a acțiunilor sovietice.

În acest context local, dar și internațional, fierbinte, Hosni Mubarak a continuat politica predecesorului său, făcând mari eforturi pentru a atrage atenția, dar mai ales ajutoarele materiale și investițiile americane și pe cele europene.

Procesul de pace egipteano-israelian nu se încheiase. Dimpotrivă, în anul 1980 tensiunile crescuseră deoarece, profitând de focarele multiple ale Orientului Mijlociu, în iulie 1980, Knesset¹⁶ a adoptat Legea Ierusalimului¹⁷, prin care se stabilea că orașul Ierusalim în întregul său era capitală a Israelului¹⁸. A urmat o criză, statele arabe au protestat, iar Egiptul a fost din nou acuzat că „trădarea de la Camp David” a deschis un lung șir de abuzuri din parte Israelului.

pace în Orientul Mijlociu, repercusiunile războaielor din zonă fiind vizibile în Europa ultimilor 3 ani: valuri de migrație, atentate teroriste.

¹² Războiul civil din Liban a durat din 1975 și până în 1990 – 15 ani și șase luni.

¹³ Sayyid Ruhollah Mūsavi Khomeini (1902-1989), lider suprem al Iranului între 1979 și 1989.

¹⁴ Ocupația sovietică a Afganistanului care a ținut din 1979 și până în 1989.

¹⁵ Războiul dintre Iran și Irak, desfășurat din 22 septembrie 1980 și până în august 1988.

¹⁶ Parlamentul izraelian.

¹⁷ Legea Ierusalimului adoptată de Knesset la 30 iulie 1980.

¹⁸ Soluția problemei Ierusalimului era crearea a două municipalități distincte și unificarea doar a serviciilor edilitare unice (apă și curent).

Pragmatici, egiptenii doreau să păstreze status quo-ul până în 1982, când, conform acordurilor semnate, ultimele teritorii egiptene din Peninsula Sinai urmau să fie eliberate de către armata israeliană¹⁹.

După retragerea totală a Israelului din Sinai, în aprilie 1982, diplomația egipteană și-a schimbat discursul, devenind mai vehementă în blamarea intervențiilor evreiești în Liban²⁰ și dorind reluarea relațiilor diplomatice și comerciale cu Iordania, Siria, Irak etc.

Vizitele oficiale

Prima vizită oficială la București, în calitate de președinte, a lui Hosni Mubarak, s-a desfășurat între 8 și 11 septembrie 1982²¹. Din delegația oficială au făcut parte soția liderului Suzanne Mubarak, fii săi; Gamal și Alaa Mubarak²², și Kamal Hasan Ali²³, viceprim-ministru și ministru al Afacerilor Externe²⁴.

Sprijinul pe care Egiptul îl aștepta de la România era diplomatic redeschiderea unor canale de negociere cu Uniunea Sovietică și celelalte state comuniste, dar și normalizarea relațiilor diplomatice cu statele arabe și economic - obținerea unor credite de la România. Aceste credite nu constau în împrumuturi de bani, ci în construirea de fabrici, instalații petroliere, drumuri, locuințe.

Delegația egipteană era împărțită astfel: suita oficială: 11 persoane; suita neoficială: 81 persoane; grupul de presă: 12 persoane, echipajul avioanelor: 29 persoane, totalul fiind de 133 persoane²⁵, arătând complexitatea relațiilor bilaterale la toate nivelele (economic, cultural, politic, sănătate, învățământ).

Reluarea relațiilor diplomatice și economice ale Egiptului cu celelalte state arabe era un deziderat al României și Egiptului. Timp de câțiva ani egiptenii au fost găsiți ca fiind țapii ispășitori ai tuturor bulversărilor produse în Orientul Mijlociu. Statele arabe justificau degringolada din zonă prin ruperea „Frontului

¹⁹ La 25 aprilie 1982 ultimele trupe israeliene au părăsit Peninsula Sinai – respectând acordurile de pace semnate cu Egiptul și garantate de către SUA.

<http://www.nytimes.com/1982/04/26/world/israeli-completes-pullout-leaving-sinai-to-egypt.html?pagewanted=all>

²⁰ Primul război din Liban s-a desfășurat între iunie 1982 - iunie 1985.

²¹ ANR, C.C. al P.C.R. Secția Relații externe, Vizite interne, dosar 9/1982, întregul dosar este dedicat acestei vizite.

²² Alaa Mubarak (născut în 1960) și Gamal Mubarak (născut în 1963) fiii președintelui egiptean au vizitat alături de acesta de mai multe ori România până în 1989.

²³ Kamal Hasan Ali (1921-1993) militar și om politic egiptean, ministru al Apărării (1978-1980); vice-prim ministru și ministru Afacerilor Externe (1980-1984), prim-ministru (1984-1985).

²⁴ ANR, C.C. al P.C.R. Secția Relații externe, Vizite interne, dosar 9/1982, Vizita oficială de prietenie în R.S.R. a lui Mohamad Hosni Mubarak, președinte al Republicii Arabe Egipt și a doamnei Suzanne Mubarak.

²⁵ *Ibidem*, p. 55-57.

unității arabe” – unitate existentă doar în teorie, singura acțiune a frontului fiind hotărârea unanimă din octombrie 1973 de reevaluare a politicii și prețului petrolului, hotărâre ce a dus la o criză economică mondială fără precedent.

Cea mai agresivă atitudine anti-egipteană a avut-o Siria – stat ce s-a simțit direct lezat de acțiunile diplomatice egiptene, iar acordurile egipteano-american-israeliene erau privite ca o barieră în drumul Orientului Mijlociu spre pace, o ruptură a echilibrului politic și militar al zonei²⁶.

Ceaușescu, artizanul vizitei la Ierusalim²⁷ și sfătuitoare al lui A. Sadat în acțiunile diplomației egiptene, dorea ca, folosindu-se de bunul său renume și influența personală în câteva state arabe, să refacă legăturile Egiptului cu vecinii săi. Mubarak știa că lobby-ul românesc îi este util Egiptului și că înflorirea relațiilor româno-egiptene umplea un gol lăsat de ruperea relațiilor diplomatice și economice cu statele arabe și cele din Europa de Est.

Timp de mai bine de un deceniu, între 1979 și 1989, perioadă în care Egiptul era suspendat din Liga Arabă, Nicolae Ceaușescu a susținut cu prilejul tuturor vizitelor sale în: Siria, Liban, Iordania, Pakistan, Kuweit²⁸, că doar o soluție globală de pacificare a Orientului Mijlociu și înființare a unui stat palestinian era posibilă în acele momente și că acordurile de la Camp David au reprezentat doar un pas spre această soluție globală, pas încheiat în 1982.

Abordarea română s-a lovit de opinia statelor arabe, care considerau la unison că prin aceste acorduri Israelul obținuse totul, iar țările arabe nimic. Sirienii puneau sub semnul întrebării și suveranitatea Egiptului asupra Peninsulei Sinai, eliberată de trupele evreiești înlocuite cu forțe multinaționale provenite din SUA, Fiji și Columbia. Siria s-a complăcut în toată această perioadă în situația de victimă a Israelului, primind anual ajutoare financiare substanțiale de la Uniunea Sovietică și de la Liga Arabă.

Imediat după venirea la putere a lui Mubarak, agenda comună româno-egipteană a fost legată de medierea unor înțelegeri cu statul iordanian. Regele Hussein dorea să reia relațiile diplomatice și economice bilaterale în contextul izbucnirii războiului din Liban (invazia armatei israeliene în sudul Libanului, iunie 1982), dar și a celui dintre Irak și Iran. Dialogul egipteano-iordanian a fost restabilit neoficial, diplomația română mediind acest dialog. Cu toate că relațiile egipteano-iordaniene erau rupte, în cadrul ambasadei Pakistanului la Cairo

²⁶ ANR, C.C. al P.C.R., secția Relații Externe, dosar 152/1980, f. 3-16, „Stenograma convorbirii tovarășului Nicolae Ceaușescu cu Abdel Halim Khaddam, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și Ministru de Externe al Republicii Arabe Siriene din 2 septembrie 1980.

²⁷ Istorică vizită a lui A. Sadat la Ierusalim, primul lider arab care a vizitat Israelul la 19 noiembrie 1977, recunoscând astfel existența statului Israel.

²⁸ Vezi articolul C. Păiușan-Nuică, *Relațiile României cu statul Kuweit (1963-1989)*, în volumul Muzeului Național Militar „Tradiție, Istorie, Armata”, București, 2017, ISBN 978-606-8003-59-7, pp. 300-306.

funcționa o misiune iordaniană compusă din trei diplomați²⁹. Dar doar presiunile și ajutoarele americane au dus la reluarea relațiilor bilaterale, în septembrie 1984.

La nici trei luni de la vizita anterioară, președintele egiptean vizita Bucureștiul între 15 și 16 decembrie 1982. Oficial, agenda a fost aceeași³⁰; în fapt, liderul român intermediase întâlniri între egipteni și israelieni în momentul în care problema libaneză devenise din ce în ce mai acută, iar Siria se implicase în acest război și din dorința de a dinamita relațiile egipteano-israeliene³¹.

Vizita din decembrie 1982 era legată și de evoluția războiului dintre Iran și Irak, dar și de convorbirile avute de N. Ceaușescu, în cadrul turneului din toamna anului 1982, cu șeicul Jaber Al-Ahmad Al-Jaber al Sabah al Kuweitului³².

Liderul român încercase să medieze o înțelegere între Egipt și Kuweit. Relațiile bilaterale fuseseră rupte din 1977 (după vizita lui Sadat la Ierusalim), iar diplomații kuweitieni fuseseră printre cei mai vehemenți împotriva înțelegerilor dintre egipteni și israelieni sub patronajul american.

Șeicul Sabah al III-lea refuzase la București, în 1981, orice posibilă discuție despre „trădătorii” egipteni, dar în 1982 situația se schimbase radical, în condițiile în care conflictele din Orientul Mijlociu s-au înmulțit și acutizat. La sfârșitul anului 1982, Egiptul devenise un posibil partener pașnic, dar după ce rezolva problema recunoașterii statului Israel. Cu toate medierile române, apoi presiunile americane, relațiile kuwetiano-egiptene s-au normalizat abia în anul 1989.

Ceaușescu încerca și o mediere între Egipt și palestinienii reprezentați de Organizația pentru Eliberarea Palestinei – percepuți ca fiind „marii perdanti” ai acordurilor de la Camp David. Palestiniienii au acuzat timp de un deceniu Egiptul de boicotarea existenței unui viitor stat palestinian, dar în același timp apelau la sprijinul neoficial egiptean pe lângă statul Israel pentru ca acesta să renunțe la măsurile tot mai dure anti-palestiniene din teritoriile ocupate.

În timp ce diplomația română încercase, în repetate rânduri, să introducă Organizația pentru Eliberarea Palestinei la varii negocieri de mică anvergură, fără un real succes, Egiptul se declara pro-palestinian, arătând că în cadrul acordurilor de la Camp David era stipulată „autonomia palestiniană”.

²⁹ ANR, C.C. al P.C.R., secția Relații Externe, *Stenograma convorbirilor oficiale dintre tovarășul Nicolae Ceaușescu și Majestatea Sa regele Hussein Ibn Talat al Regatului Hașemit al Iordaniei*, 20-21 februarie 1980, f. 105.

³⁰ ANR, C.C. al P.C.R., secția Relații Externe, Vizite interne, dosar 13/1982.

³¹ Siria depindea de ajutoarele economice ale U.R.S.S., dar și ale unei părți din statele arabe ce dezaprobaau acțiunile diplomatice egiptene, în consecință dorea menținerea stării de tensiune în zonă și creșterea acestor ajutoare. Siria a fost singurul stat care a susținut invazia sovietică în Afganistan.

³² Vezi și C. Păiușan-Nuică, *Relațiile României cu statul Kuweit (1963-1989)* în volumul *Tradiție, Istorie, Armata*, Muzeul Militar Național, 2017, ISBN 978-606-8003-59-7, pp. 300-306.

Opiniile diferite ale facțiunilor palestiniene, dar și radicalismul acestora, tratarea Israelului drept „entitatea sionistă” au îngreunat dialogul atât cu Egiptul, cât și cu SUA.

Legăturile strânse Ceaușescu-Mubarak au continuat, astfel că la 10 iunie 1983, președintele egiptean sosea la București pentru o zi, tocmai pentru a schimba păreri cu prietenul român în diverse probleme, inclusiv problema bazelor americane din Egipt și mutarea unei părți a armamentului american din Egipt spre Liban³³.

Mubarak și Ceaușescu doreau să fie implicați în negocierile israeliano-libaneze conduse de către secretarul de stat american George Schultz³⁴. Schultz hotărâse că nu are nevoie de aportul altor state. Negocierile israeliano-americano-libaneze s-au încheiat în mai 1983, cu „Înțelegerea din 17 mai”³⁵.

Era momentul în care Ceaușescu înțelesese că implicarea română în negocierile din Orientul Mijlociu a fost limitată de către noua administrație americană, care investea sume imense de bani în înarmarea și ajutorarea economică a Egiptului³⁶ și dorea influență și relații directe cu statele arabe, fără terți mediatori de mică anvergură.

În acest nou context internațional, în care influența diplomației române a scăzut, majoritatea liderilor arabi marșau pe punctul slab al lui Ceaușescu - orgoliul de mare lider mondial - pentru a cere ajutoare economice, în produse variate, inclusiv alimentare, dar și concedii pentru tratament și pentru odihnă. Toate acestea erau oferite de către liderul român cu generozitate, în detrimentul propriului popor, ce începea să fie supus la restricții alimentare, de electricitate, căldură, benzină și multe altele.

Tot în anul 1983, între 19 și 22 octombrie, familia Ceaușescu vizita Egiptul la invitația lui Hosni Mubarak și pentru a discuta problemele relațiilor bilaterale, care stagnau mai ales în domeniul petrolier marcat de criză, dar și din cauza imposibilității celor două părți de a-și respecta angajamentele³⁷.

Cererile de produse de pe piața românească au devenit din ce în ce mai puține. În toamna anului 1983, înainte de vizita liderului român în Egipt, negocierile privind contractarea de noi produse din sectorul industriei românești a construcțiilor de mașini stagnau, egiptenii ferindu-se de noi contracte până la finalizarea celor existente.

³³ ANR, C.C. al P.C.R., secția Relații Externe, vizite interne, dosar 5/1983.

³⁴ George Schultz (n. 1920) economist, om politic american, Secretar de stat în timpul mandatelor lui Ronald Reagan 1982-1989.

³⁵ „Înțelegerea din 17 mai 1983”, acordul semnat între Israel și Liban din timpul războiului civil libanez, prevedea retragerea treptată a forțelor israeliene și a celor siriene ce ocupaseră teritoriul libanez. La 5 martie 1984, Libanul a denunțat aceste acorduri.

³⁶ În perioada 1979 și 2003, SUA a investit 19 miliarde în înarmarea statului egiptean și 30 miliarde în ajutoare economice, iar în anul 1989 Egiptul și Israelul au devenit aliați majori din afara NATO.

³⁷ ANR, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, Vizite Externe, dosar 10/1983.

Familia Ceaușescu a vizitat cu acest prilej barajul de la Assuan, Marele Templu, templul lui Hathor din Dendera, orașul Assuan, etc.

În această perioadă diplomații români insistau pe implicarea românească în exploatarea zăcămintelor de fier, zinc, staniu, tantal și niobiu existente în estul Egiptului³⁸. Anterior vizitei la nivel înalt, Ion Urdea, director general adjunct al ICE Geomin, a fost trimis în Egipt pentru a negocia aceste prospecțiuni urmate de exploatare și pentru a rezolva problemele legate de funcționarea combinatului de îngrășăminte fosfatice de la Heluan³⁹. Documentele găsite până în acest moment nu atestă dacă românii au făcut prospecțiuni geologice în Egipt pentru exploatarea acestor metale rare.

Petrol contra ingineri constructori

Relațiile economice româno-egiptene au fost importante pentru ambele părți în perioada 1980-1989. România avea nevoie de petrolul egiptean, iar Egiptul de utilajele petroliere românești. Specialiștii români construiseră mai multe fabrici în Egipt, printre care complexul de fosfați Hamrawein și fabrica de sodă din Alexandria. La începutul anilor '80, egiptenii doreau să extindă colaborarea la construcția unei fabrici de ciment, a unui laminor de oțel-beton și două combinate de prelucrare a lemnului⁴⁰.

Banca mixtă româno-egipteană, deschisă în aprilie 1977, a avut o activitate limitată în anii '80, iar linia maritimă Constanța - Alexandria⁴¹, deschisă la 31 martie 1976, a fost intens folosită, dovadă că a supraviețuit căderii regimului comunist.

În anul 1980, România nu avea un acord de colaborare cu Egiptul în problemele petrolului, fiind în continuare dependentă de livrările de petrol și gaze naturale din Uniunea Sovietică. Ani de zile, liderul român încercase să crească importurile de petrol din țările arabe și să asigure necesarul de petrol din această zonă.

România importa din Egipt: bumbac, fosfați, cocs metalurgic, orez, portocale, articole de piele și, indirect, țigete. Problema acestui import indirect a fost pe larg discutată și negociată de ambele părți, deoarece importul direct ar fi redus prețul petrolului și era mult mai avantajos pentru români.

Întreprinderile românești, în special Rompetrol, realizau studii de fezabilitate pentru aplicarea unor noi metode prin care se recupera mai mult petrol din zăcămintele egiptene Um-El Yusr și Kareem.

³⁸ ANR, fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, Vizite Externe, dosar 10/1983, f. 55.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ ANR, C.C. al P.C.R. Secția Relații externe, dosar 245/1980, f. 3-38.

⁴¹ În anul 1972, orașele Constanța și Alexandria s-au înfrățit, în Alexandria existând de mulți ani un consulat al României.

Inginerii români făceau, la începutul anilor '80, prospecții petroliere în Deșertul Vestic și Nordic al Sinaiului, costurile fiind suportate de către România, dar cantitățile de petrol găsite erau prea mici și exploatarea acestora nerentabilă⁴². În același timp, investițiile făcute de trustul Shell au dus la descoperirea de noi zăcămintele în deșertul vestic, iar producția egipteană de petrol a crescut constant.

Prospecțiunile miniere românești au avut aceeași soartă, zăcămintele găsite fiind puține și exploatarea lor nerentabilă.

Marea problemă a relațiilor economice bilaterale erau întârzierile. Lucrările făcute de specialiștii, tehnicienii, constructorii români în Egipt erau mereu într-o mare întârziere, aceste întârzieri fiind și o caracteristică a livrărilor de utilaje în întreaga istorie a relațiilor bilaterale.

Întârzierile și decalajele mari se datorau în principal contractării unor comenzi mult prea mari și care depășeau efectiv capacitățile de producție existente în statul român, dar și lipsei forței de muncă calificată în Egipt și condițiilor meteorologice total diferite față de România.

Dar principala cauză a acestor întârzieri era multitudinea contractelor ce nu puteau fi realizate în timpul stabilit. Majoritatea acestor contracte erau antamate la nivel de președinți, direct între Ceaușescu și Mubarak, cu consultarea miniștrilor de resort. Consultările nu țineau cont de posibilitățile reale de producție, de termene viabile, de timpul pe care utilajele respective îl făceau, după producție, până în Egipt⁴³.

Personalul tehnic și de specialitate român ce lucra în Egipt era supus în permanență presiunilor datorate lipsei de utilaje cu care să proiecteze-construiască lucrările contractate și care nu aveau nicio legătură cu posibilitățile lor reale de muncă. Vina acestor întârzieri mari – uneori de un an de zile, era pasată dintr-o parte în alta și măcina surd relațiile economice dintre cele două state⁴⁴.

În perioada 1983-1985 influența diplomatică a liderului român a fost diminuată de evoluțiile relațiilor dintre SUA și Uniunea Sovietică, dar și de gândirea vetustă – ancorată în șabloanele „luptei pentru pace între popoare” și din ce în ce mai megalomaniacă a liderului român.

Anul 1985 a adus o schimbare a atitudinii egiptene față de politica lui N. Ceaușescu. Diplomații egipteni realizau lipsa din ce în ce mai acută de realism politic a liderului român, imposibilitatea de a se adapta la o lume în schimbare; totuși relațiile bilaterale au continuat, interesele fiind reciproce.

⁴² ANR, fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar 9/1982, „Acțiunile de cooperare cu R.A. Egipt în domeniul petrolier-minier”.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

La sfârșitul anului 1986, Hosni Mubarak vizita România între 13 și 14 decembrie⁴⁵, pentru a finaliza și semna Acordul credit în valoare de 200 de milioane de dolari acordat de statul român celui egiptean.

Era momentul în care marile puteri, SUA și Uniunea Sovietică, își reconfigurau politica externă și relațiile bilaterale, iar comunismul sovietic era reformat de către Mihail Gorbaciov. Europa de Est și statele arabe au beneficiat de aceste reconfigurări strategice.

Relațiile culturale bilaterale s-au dezvoltat, fiind axate pe organizarea de expoziții de pictură, sculptură și fotografie la Cairo și București, pe participarea delegațiilor române la festivalurile de film de la Cairo și Alexandria.

O latură importantă era legată de cultul personalității familiei Ceaușescu. În acest sens, încă din epoca Sadat au apărut, la edituri egiptene, câteva volume dedicate lui Nicolae Ceaușescu, precum cel al lui Hamdi Fouad, *Ceaușescu, România și arabii*, dar și albumul omagial – *Ceaușescu- Eroul României*, reeditate la începutul anilor '80.

În acea perioadă de început a anilor '80, pacea reprezenta o necesitate a Orientului Mijlociu și trebuia făcută prin compromisuri israeliano-arabe și arabo-arabe. Dar majoritatea liderilor arabi percepeau procesul de pacificare ca fiind o capitulare în fața Israelului și nu o negociere urmată de tratate diplomatico-militare. Din aceste motive și datorită lipsei unei viziuni și acțiuni arabe unitare, războaiele din Orientul Mijlociu continuă până astăzi.

Oscilațiile politicii externe americane față de Orientul Mijlociu au determinat Egiptul să își multiplice contactele, să caute alternative, dar în același timp să profite de avantajele aliatului american. Perpetuarea „problemei palestinene” a creat în zonă o permanentă instabilitate și a sădit neîncrederea între statele din regiune.

Relațiile româno-egiptene și-au urmat cursul, Ceaușescu încercând să fie mediator de mică anvergură. Strategia liderului român a fost utilă Egiptului, ca și ajutoarele financiare primite de la români în perioada 1981-1989⁴⁶.

Liderul român a insistat în toate întâlnirile sale cu liderii arabi din perioada 1980-1989 ca statele lor să-și revizuiască poziția față de Egipt, să restabilească relațiile diplomatice și economice cu acest stat, să înțeleagă importanța reunificării teritoriului egiptean ca urmare a acordurilor de la Camp David, acorduri care au produs efecte reale doar în momentul în care ultima bucată de teritoriu egiptean a fost evacuat de către armata israeliană.

⁴⁵ ANR, fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, Vizite Interne, dosar 7/1986, Vizita de prietenie în Republica Socialistă România a președintelui Republicii Arabe Egipt, Hosni Mubarak, 13-14 decembrie 1986.

⁴⁶ *Ibidem*.

București, 8 septembrie 1982. N. Ceaușescu îl întâmpină pe H. Mubarak

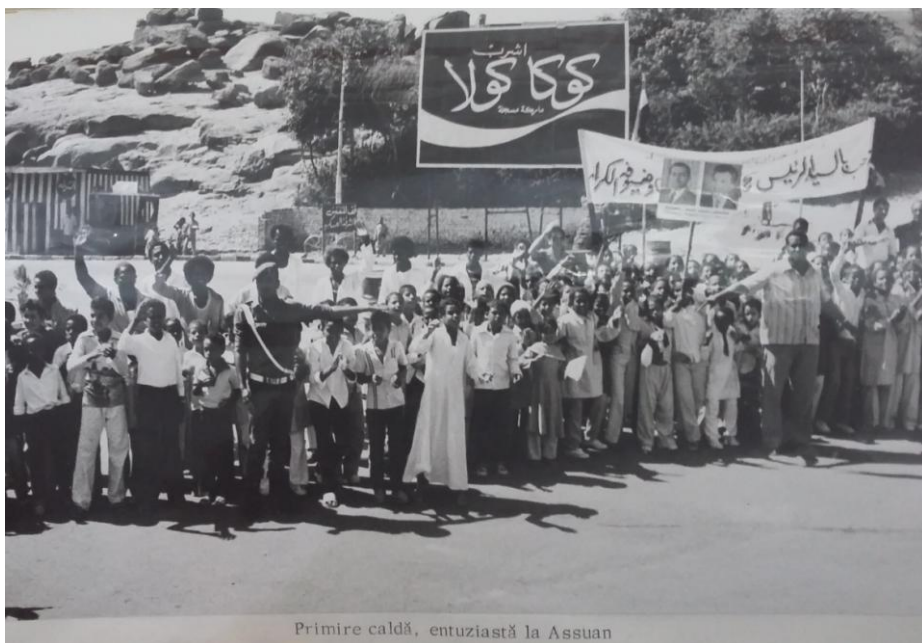

București, 9 septembrie 1982. Convorbiri oficiale între liderul român și cel arab

„SECURITATEA EUROPEI DEPINDE DE ORIENTUL MIJLOCIU”
RELAȚIILE ROMÂNNO-EGIPTENE ÎN ANII '80

București, septembrie 1983. Dineu de gală la care participă familia Ceaușescu și familia Mubarak

Primire caldă, entuziastă la Assuan

Fotografie propagandistică de la Assuan din octombrie 1983

**SIMBOLURI DOBROGENE PE MĂRCI POȘTALE ROMÂNEȘTI
DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL
DE ISTORIE A ROMÂNIEI**

**SYMBOLS OF DOBRUJA ON ROMANIAN POSTMARKS FROM
THE COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY
MUSEUM OF ROMANIA**

Ramona Monica Lazăr*

Abstract

The *Romfilatelie* Fund is part of the *Philatelic Collection of Romania* (the *Romanian stamps* subset), which is owned by the National History Museum of Romania. From this fund I have selected eight objects, postmarks and postal stationaries which are representative for Dobruja through the symbols impressed on them. All of them are part of three philatelic issues which Romfilatelie issued between 2013 and 2014 and which entered in the administration of our museum in September 2015.

Keywords: philatelic issue, postmark, postal stationary, decorative vignette, decorative frame, miniature sheets, sheet margin.

Regiunea Dobrogea, în trecut Dacia Pontica sau Sciția Minor, este un ținut semiarid, adâncul carstificat și izvoarele naturale îmbinându-se cu istoria, peste care se revarsă mila și minunile lui Dumnezeu. Aici a fost sădită prima sămânță a creștinismului și tot aici întâlnim un mozaic de religii. Un rai pentru arheologi, pentru care timpul se măsoară altfel.

Evoluția habitatului uman în acest spațiu, începând cu Evul Mediu, este legată de prezența mai multor grupuri etnice: comunități musulmane (turco-tătari), comunități negustorești creștine (raguzani, armeni, greci), neamuri nemusulmane din Rusia (cazaci, lipoveni, ruteni) și populația românească autohtonă (izolată de cele mai multe ori în centru, dar activă în regiuni împădurite, spre Dunăre, laguna Razim-Sinoe și pe țărmul mării)¹. În prezent, minoritățile dobrogene au un statut special la nivel local. Pe lângă reprezentarea în consiliile locale și județene, un rol important îl au serviciile de asistență consulară și instituțiile de cult².

* Muzeograf, secția Muzeul Național Filatelic din cadrul Muzeului Național de Istorie a României; email: monicalazar75@gmail.com

¹ Vezi, pe larg, A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998, p. 209-239.

² În Constanța sunt prezente patru consulate de carieră (Consulatul Turc, Consulatul Grec, Consulatul Rus, Consulatul Țărilor de Jos) și un consulat onorific (Consulatul Onorific al

În *Colecția Filatelică a României*, deținută de Muzeul Național de Istorie a României, gestiunea *Timbre Românești*, se află *Fondul Romfilateliei*³, mai multe bunuri culturale făcând obiectul articolului de față⁴. Am ales un număr de 8 obiecte, mărci și întreguri poștale (plicuri), reprezentative pentru regiunea Dobrogea prin simbolurile imprimate. Pornind de la motto-ul fabricii de timbre Romfilateliei - „O lume într-un timbru”, am optat pentru o descriere completă a obiectelor selectate⁵. Din numărul obiectelor ce vor fi prezentate, șapte sunt mărci poștale, ultimul fiind un întreg poștal. Mărcile fac parte din trei emisiuni filatelice, emise în perioada 2013-2014 de Romfilateliei și intrate în administrarea muzeului nostru în septembrie 2015.

Prima emisiune filatelică prezentată este una comună, România-Turcia, introdusă în circulație cu ocazia împlinirii a 135 de ani de la stabilirea relațiilor diplomatice (1878-2013). Aceasta fost dedicată Moscheii „Carol I” din Constanța, într-un moment aniversar - 100 de ani de existență (1913-2013). Marea Moschee „Carol I” a fost construită pe locul Geamiei „Mahmudiye”⁶, din ordinul regelui Carol I, lucrările durând trei ani (1910-1913). Este prima construcție din beton armat din România, unicat, în stil eclectic, prin îmbinarea mai multor elemente arhitectonice: maure, egiptene, bizantine și românești. Moscheea „Carol I” este prezentă în lista actualizată a monumentelor istorice din România, anexă la Ordinul ministrului culturii nr. 2.828/ 2015, având următorii indici: 500, CT-II-m-A⁷.

Emisiunea comună România-Turcia: Moscheea „Carol I” din Constanța - 100 de ani marchează un veac de existență a acestui lăcaș de cult, timbrul și colîța emisiunii reproducând moscheea într-o manieră grafică de excepție. Emisiunea a intrat în circulație la 10.10.2013, cu o singură valoare nominală, de 8,10 lei, atât

Franței). Pentru minoritatea musulmană amintim: Muftiatul Cultului Musulman din România (Constanța), Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România (Constanța) și Colegiul Național „Kemal Atatürk” (Medgidia).

³ *Fondul Romfilateliei* a fost creat în anul 2015, conform Protocolului nr. 2.797/ 18.08.2015 și conține mărci și întreguri poștale primite cu titlu gratuit, de către Muzeul Național de Istorie a României, din partea S. C. Romfilateliei S.A., pe baza Legii nr. 298/ 2013 privind stabilirea unor măsuri pentru protejarea patrimoniului Muzeului Național Filatelic.

⁴ În prezent, numărul total al obiectelor din fond este de 551, evidența acestora făcându-se de subsemnata, atât pe suport de hârtie, cât și electronic.

⁵ Mărcile și întregurile poștale intrate în *Colecția Filatelică* primesc un număr de inventar specific, notat cu F (filatelie), la care se adaugă poziția deținută în ordinea intrării, de la F1 la F551.

⁶ Geamia „Mahmudiye”, numită așa după sultanul Mahmud (1808-1839), a fost ridicată din ordinul lui Haviz Mehmed Pașa, în 1823. Din această construcție, moscheea „Carol I” păstrează „mihrabul”, în stil maur (refugiul pentru rugăciune). Vezi <http://www.muftiyat.ro/monumente/111-2/>

⁷ *Monitorul Oficial al României*, Partea I, Nr. 113 bis/ 15.II.2016, p. 1.128.

pentru timbru, cât și pentru colită, tirajul fiind de 21.270 timbre⁸. Mărcile poștale prezentate sunt neuzate și fac parte din primul lot de obiecte filatelice intrate în respectivul fond al muzeului nostru, gestiunea *Timbre Românești*.

Pe timbrul cu valoarea de 8,10 lei este imprimată o imagine de ansamblu a moscheii, făcută din spate, focalizată pe cupolă și minaret⁹. Cupola, înaltă de 25 de metri, are un diametru de 8 metri; minaretul are o înălțime de 40 de metri și este accesibil printr-o scară cu 140 de trepte, de la balcon „muezinul” anunțând ora celor cinci rugăciuni zilnice. Coronamentul cu semilună este prezent în ambele forme arhitectonice¹⁰. Pe marginea superioară a timbrului sunt imprimate în galben motive vegetale maure, pe fond albastru, care se regăsesc și pe marginea superioară a decorației din spatele tribunei, aflată în stânga sălii centrale a moscheii „Carol I”¹¹. Motivele vegetale imprimate pe timbru reproduc parțial imaginea bucăților de faianță ce înconjoară sala centrală a moscheii, aceasta fiind prelucrată manual într-un atelier turcesc și importată ulterior¹².

Pe colita dantelată cu valoarea de 8,10 lei sunt imprimate două imagini. Pe timbru regăsim imaginea de ansamblu a moscheii; pe manșeta colitei este imprimată o imagine din interiorul moscheii, cu sala centrală și anexele ei (stânga și dreapta)¹³. În sala centrală se află „mihrabul” (altarul de rugăciune), în stânga „vaaz kürsü” (tribuna), în dreapta „minberul” (locul de predică). În mijlocul peretelui de miazăzi (spre Mecca), se află altarul, de unde „imamul” oficiază slujbele, inclusiv din tribună (slujbele din afara sărbătorilor), și din locul de predică (slujbele de vineri și cele speciale).

Dimensiunile sălii de rugăciune sunt de 14x14 m, iar ale balconului, destinat femeilor, sunt de 14x3 m. Covorul are dimensiuni imense (144 m²) și o greutate de circa jumătate de tonă, fiind lucrat timp de 17 ani, într-un atelier turcesc¹⁴. În moscheea „Carol I” din Constanța, doi „imami” oficiază slujbele, iar „muezinul” anunță orele rugăciunilor zilnice și ale slujbelor¹⁵.

⁸ <http://romfilatelie.ro/ro/emisiune-comuna-romania-turcia-moscheea-carol-i-din-constantha-100-de-ani/>

⁹ Nr. inv. F2; dimensiuni: 42 x 52 mm; stare de conservare: foarte bună; scanat și ambalat într-un plic cu pH neutru.

¹⁰ <https://ecomareaneagra.wordpress.com/litoralul-romanesc/constanta/moscheea-carol/>

¹¹ La tribună („vaaz kürsü”), se țin predici în afara zilelor de sărbătoare, de imamii moscheii. Vezi <http://www.muftiyat.ro/monumente/111-2/>

¹² Informație culeasă din descrierea afișată publicului vizitator, în pragul sălii centrale (stânga).

¹³ Nr. inv. F3; dimensiuni: 103 x 95 mm; stare de conservare: foarte bună; scanată și ambalată într-un plic cu pH neutru.

¹⁴ Covorul a fost adus în moschee în anul 1965, de la insula Ada-Kaleh, inundată după darea în folosință a Hidrocentralei de la Porțile de Fier; covorul fusese donat populației musul-

Tipărirea mărcilor poștale amintite s-a realizat în sistem offset¹⁶, la 5 culori, pe hârtie cromo-gumată, importată din Anglia¹⁷. În privința imaginilor imprimate, grafica este deosebită. În prezent, moscheea „Carol I” din Constanța se află într-un proces de reabilitare, grație demersurilor inițiate de muftiul cultului musulman din România, d-l Iusuf Murat, cu sprijinul Secretariatului de Stat pentru Culte și cu avizul oficialităților locale¹⁸.

Emisiunea Marea Neagră, istorie rescrisă marchează un moment aniversar - 5 ani de la hotărârea Curții Internaționale de Justiție de la Haga (3.02.2009 - 3.02.2014), de extindere a drepturilor suverane ale României, pe fondul procesului cu Ucraina, în cazul „Delimitarea maritimă în Marea Neagră (România v. Ucraina)”. Diferendul juridic invocat în speță era „delimitarea platoului continental și a zonelor economice exclusive ale României și Ucrainei în Marea Neagră”. Hotărârea are o importanță excepțională pentru România, fiind prima și unica extindere jurisdicțională în Marea Neagră după unirea din 1918¹⁹.

Emisiunea prezentată a intrat în circulație la 3.02.2014, cu o valoare nominală de 9,10 lei, pentru timbrul și colita emisiunii, tirajul fiind de 16.980 timbre²⁰. Mărcile poștale intrate în patrimoniul muzeului nostru sunt neuzate, făcând parte din primul lot de obiecte primite de la fabrica de timbre din București, conform protocolului din august 2015.

Timbrul cu valoarea de 9,10 lei reproduce, într-o prezentare grafică deosebită, momentul final al lungului proces cu Ucraina, dus în instanță de statul

mane din insulă, de sultanul Abdul Hamid, în anul 1904. Vezi *Lăcașuri de cult musulmane din Dobrogea România*, sub egida Muftiatului Cultului Musulman din România, p. 28.

¹⁵ <http://www.muftiyat.ro/muftiatul/organizare/>

¹⁶ Procesul de tipărire offset implică transferul de cerneală lichidă de pe placa tipografică pe o suprafață intermediară (cilindru cauciucat) și apoi pe suportul final (hârtie). Pentru tirajele de mari dimensiuni, tiparul offset este cea mai bună variantă, ca preț și calitate. Vezi <http://www.tipografie-digitala.ro/informatii-utile-tipografie/ce-este-tiparul-offset.html>

¹⁷ <http://romfilatelia.ro/ro/emisiune-comuna-romania-turcia-moscheea-carol-i-din-constantha-100-de-ani/>

¹⁸ Două proiecte de reabilitare au primit aviz favorabil, prin Certificatele de urbanism nr. 3.876 și 3.877/ 2016 și anume: „Reabilitarea părții de șarpantă avariata Moschee S+P” și „Reparații poarta de intrare în incintă Moschee S+P”. Vezi <http://www.primaria-constanta.ro/primarie/urbanism/UrbanismCU>

¹⁹ România a sesizat Curtea Internațională de Justiție la 16 septembrie 2004. Procesul a avut două faze: scrisă (depunerea documentelor pentru argumentația juridică de susținere a pretențiilor părților, inclusiv a duplicelor de contra-argumentare) și orală (susținerea argumentelor juridice în fața Curții); audierile s-au desfășurat în perioada 2-19 septembrie 2008. Verdictul final a fost dat prin Hotărârea nr. 100/ 3.02.2009, definitivă, obligatorie și executorie. Vezi <https://www.mae.ro/node/2168>; <https://www.mae.ro/node/9854>; <https://www.mae.ro/node/24347>

²⁰ <http://romfilatelia.ro/ro/marea-neagra-istorie-rescrisa-3/>

român (2004-2009), pentru delimitarea maritimă în Marea Neagră²¹. Imaginea de ansamblu a timbrului este segmentată: într-o parte figurează linia de delimitare finală a C.I.J. - 9.700 km² (79,34%), din zona de dispută; în cealaltă parte, într-un chenar stilizat, vedem un sigiliu care simbolizează caracterul definitiv al hotărârii Curții, favorabil României; în fundal, o hartă stilizată, cu sectorul nordic al bazinului de vest al Mării Negre. Pe tabul timbrului sunt inserate șapte rânduri, despre momentul aniversar (5 ani de la Hotărârea C.I.J.)²².

Colița dantelată cu valoarea de 9,10 lei, prin reprezentarea grafică, traduce în fapt numele emisiunii, făcând un arc peste timp, de la istoria scrisă (Evul Mediu), la cea rescrisă (prezent), subiectul fiind unul sensibil, respectiv problema Mării Negre (zone de influență, delimitări maritime, surse de exploatare economică)²³. Pe timbrul coliței regăsim imaginea care marchează momentul aniversar al emisiunii (5 ani de la Hotărârea C.I.J.), detaliată mai sus. Pe manșeta coliței sunt imprimate mai multe elemente grafice: în fundal, o hartă a Mării Negre, din secolul al XVI-lea²⁴; pe marginea de jos a manșetei apare logo-ul Ministerului Afacerilor Externe, flancat de explicații bilingve, în română și engleză, legate de momentul aniversar al emisiunii²⁵.

Mărcile emisiunii au fost tipărite în sistem offset, la 4 culori, pe hârtie cromo-gumată din Anglia, într-un tiraj moderat, muzeul nostru primind cele două obiecte prezentate mai sus.

Emisiunea Nava Școală „Mircea”, 75 de ani a fost emisă de Romfilatelia pentru a marca importanța acestui vas, emblemă a Marinei Militare Române și simbol dobrogean. Nava școală „Mircea” este un velier cls. A de tip barc, triarborat, având următoarele caracteristici: L=81 m; l=12 m; h/arboare mare=44 m; h/arboareți=15,50 m; nr. vele=23; supr. velică totală=1750 m²; deplasament=1840 TDW; viteză/vele=12 Nd; viteză/motor=9,9 Nd; echipaj=cca. 200 membrii (din care 120 studenți)²⁶. A fost construită în șantierul naval „Blohm und Woss” din

²¹ Nr. inv. F33; dimensiuni: 48 x 33 mm; stare de conservare: foarte bună; scanat și ambalat într-un plic cu pH neutru.

²² Tabul/ Vigneta unui timbru nu are valoare nominală; are rol decorativ; sintetizează, de obicei, informațiile timbrului propriu-zis.

²³ Nr. inv. F34; dimensiuni: 136 x 130 mm; stare de conservare: foarte bună; scanată și ambalată într-un plic cu pH neutru.

²⁴ Abraham Ortelius este autorul hărții *Pontus Euxinus* (Anvers, 1590).

²⁵ Logo-ul Ministerului Afacerilor Externe, imprimat pe coliță, a fost modificat; în prezent, stema României este încadrată într-un banner circular, pe care scrie „Guvernul României”. Vezi <https://www.mae.ro/>

²⁶ <https://www.anmb.ro/ro/files/bric/caracteristici.html>

Hamburg, Germania, făcând parte dintr-o serie de 5 nave de același tip, construite în același șantier²⁷.

La 22 septembrie 1938 a fost lansată la apă și botezată „Mircea”, în amintirea marelui voievod, „Domn până la Marea cea Mare”. La 1 mai 1939 a intrat oficial în serviciul Marinei Militare Române, iar la 17 mai 1939 a intrat în portul Constanța, vechiul bric fiind adus de la Galați pentru a preda ștafeta²⁸. Este singura navă a Marinei Militare care a realizat trei traversade ale Oceanului Atlantic, în anii 1976, 2004 și 2009²⁹.

Emisiunea filatelică dedicată navei școală „Mircea” a fost pusă în circulație la 24.05.2014, cu 3 mărci poștale (două timbre și o colită), inclusiv un întreg poștal (plic de corespondență). Tirajul total al emisiunii a fost de 98.690 timbre și 150.400 întreguri³⁰. Atât mărcile, cât și întregurile poștale sunt neuzate, făcând parte din primul lot de obiecte primite trimestrial de la Romfilatelia, cu titlu gratuit, începând cu data de 18.08.2015³¹.

Pe timbrul cu valoarea de 1 leu este imprimată imaginea navei într-o misiune de instrucție, cu toată velatura în bătaia vântului. Momentul aniversar - 75 de ani de activitate pe mare - este reprezentat printr-o grafică stilizată; în colțul din stânga-sus apar două elemente, o cârmă și cifra 75, înscrisă în cerc, ambele imprimate în alb³².

Pe timbrul cu valoarea de 14,50 lei sunt imprimate două imagini: vedere centrală - Ordinul „Virtutea Maritimă” în grad de Ofițer, cu însemnele de pace³³; fundal - nava școală „Mircea” într-o misiune de instrucție. În colțul din stânga-sus regăsim elementele simbol ale emisiunii, cifra 75 înscrisă într-o cârmă, imprimate în alb, culoarea păcii³⁴.

Colița emisiunii are o grafică deosebită, mai multe imagini fiind reproduse, pornind de la marcă, vigneta și manșetă. Tirajul coliței dantelate a fost de 6.400 bucăți, cu o singură valoare nominală. Marca poștală are valoarea de 14,50 lei și

²⁷ Navele surori ale bricului „Mircea” sunt: „Eagle” (SUA), „Gorch Foch I” navă-muzeu și „Gorch Foch II” (Germania), „Sagres” (Portugalia). Vezi <https://www.anmb.ro/ro/files/bric/bric.html>

²⁸ Mihaela Zabolodni, *Nava școală „Mircea”*, în *Marina Română, Revista Forțelor Navale Române*, Anul XIX, Nr. 6 (136), 2009 - Număr special, p. 5.

²⁹ <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/nava-scoala-mircea-pe-taram-american>

³⁰ <http://romfilatelia.ro/ro/nava-coala-mircea-75-de-ani-3/>

³¹ De la Romfilatelia muzeul nostru a primit doar 4 obiecte, fiecare având o anumită valoare nominală: un timbru de 1 leu, un altul de 14,50 lei, o colită dantelată de 14,50 lei, un întreg poștal (plic) de 1 leu.

³² Nr. inv. F68; dimensiuni: 33 x 48 mm; stare de conservare: foarte bună; scanat și ambalat într-un plic cu pH neutru.

³³ Ordinul militar de pace „Virtutea Maritimă” cuprinde 4 grade: Mare Ofițer, Comandor, Ofițer, Cavalier. Vezi *Legea 29/ 2000 privind sistemul național de decorații al României, republicată în 2014*.

³⁴ Nr. inv. F69; dimensiuni: 48 x 33 mm; stare de conservare: foarte bună; scanat și ambalat într-un plic cu pH neutru.

reproduce imaginea navei școală „Mircea” în momentul lansării la apă, la 22 septembrie 1938, la ieșirea din șantierul german. Pe vigneta coliței (fără valoare nominală), este ilustrat galionul navei, reprezentând bustul domnitorului Mircea cel Bătrân, sculptat în lemn. Nava are în prova, sub bompres, un galion, reprezentându-l pe domnitor îmbrăcat cu bluză albastră, mantie roșie și purtând pe cap coroana, simbol al domniei³⁵. Pe manșeta coliței este imprimată o gravură de secol XIX, cu titlul „La vărsarea Dunării în Marea Neagră”. Pe marcă, precum și pe vignetă, este imprimat în alb logo-ul aniversar al emisiunii, respectiv cifra 75, înscrisă într-o cârmă de vas³⁶.

Mărcile emisiunii au fost tipărite în sistem offset, la 4 culori, pe hârtie cromo-gumată din Anglia, la fel ca și întregurile poștale. Plicurile au avut un tiraj de 190.000 bucăți, un singur exemplar primind muzeul nostru de la Romfilatelia. Acesta este un plic de corespondență de format DL, cu valoarea nominală a timbrului imprimat de 1 leu și imaginea timbrului emisiunii. Pe plic este imprimată o imagine cu bricul Mircea în larg, precum și logo-ul aniversar al emisiunii³⁷.

Spiritul „Mircea” se manifestă mai ales la intrarea în porturi, prin *Salutul națiunii* și *Salutul pe vergi*³⁸. Acesta rămâne ancorat în activitatea de instrucție și practică pe mare desfășurată de cele două veliere școală românești de-a lungul timpului: „Mircea I” (1882-1931) și „Mircea II” (1938-2017); lor li se alătură pasagerul „Principesa Maria”, împrumutat de la Serviciul Maritim Român, în perioada în care „Mircea I” a fost ancorat la Galați, pentru reparații și armare (1931-1938)³⁹. Primul marș de instrucție al velierului „Mircea II” s-a desfășurat în perioada 3.07.1939 - 3.09.1939, pe M. Mediterană (bazinul vestic), pe o distanță de 5.552 Mm (1.828 Mm cu vele), căpitan fiind comandorul Roman August⁴⁰. În prezent, nava școală este într-un marș de instrucție de 122 de zile (23 mai - 23 septembrie 2017), acesta fiind al 37-lea marș de instrucție practică, cu 163 marinari militari la bord, sub comanda căpitanului-comandor Mihai Egorov⁴¹.

³⁵ Mihaela Zabolodni, *op.cit.*, p. 5.

³⁶ Nr. inv. F70; dimensiuni: 136 x 100 mm; stare de conservare: foarte bună; scanată și ambalată într-un plic cu pH neutru.

³⁷ Nr. inv. F247; dimensiuni: 220 x 110 mm; stare de conservare: foarte bună; scanat și depozitat într-o mapă de carton cu pH neutru.

³⁸ Valentin Ciorbea, *Istoricul navelor școală „Mircea”*. Ediție îngrijită, note, glosar și indici de Valentin Ciorbea. Cuvânt înainte: Contraamiral inginer Corneliu Cristescu, Constanța, 1997, vol. II, p. 4.

³⁹ *Idem*, p. 10.

⁴⁰ *Idem*, p. 107-110.

⁴¹ Obiectivele urmărite sunt următoarele: 10.000 mile parcurse, ancorare în 11 porturi/ 9 țări, traversade - M. Mediterană, M. Nordului, M. Baltică, Oceanul Atlantic, schimburi de experiență cu academii navale europene, participare la evenimente nautice de prestigiu.

Toate obiectele prezentate în acest studiu (mărci poștale, colițe, întreguri poștale), fac parte din seriile neuzate pe care Romfilatelia le cedează Muzeului Național de Istorie a României, cu titlu gratuit, conform legii, valoarea lor crescând astfel în timp. În prezent, acestea sunt ambalate în plicuri și cutii personalizate, cu pH neutru, fiind păstrate în fișete securizate, într-o stare foarte bună de conservare. Albumele filatelice specifice celor trei emisiuni amintite au fost achiziționate de curând de muzeul nostru și vor face obiectul unui studiu viitor.

Marcă poștală neuzată; *Emisiune comună România - Turcia. Moscheea „Carol I” din Constanța - 100 de ani* (2013); MNIR

Coliță neuzată; *Emisiune comună România - Turcia. Moscheea „Carol I” din Constanța - 100 de ani* (2013); MNIR

Vezi <http://www.navy.ro/comunicate/2017/05/19051701.php>;
<https://www.agerpres.ro/justitie/2017/05/23/constantina-nava-scoala-mircea-pleaca-intr-un-mars-international-de-instructie-de-10-000-de-mile-marine-05-18-04>

Marcă poștală neuzată; *Emisiunea Marea Neagră, istorie rescrisă* (2014); MNIR

Coliță neuzată; *Emisiunea Marea Neagră, istorie rescrisă* (2014); MNIR

Marcă poștală neuzată; Emisiunea Nava școală „Mircea” - 75 de ani (2014); MNIR

Marcă poștală neuzată; Emisiunea Nava școală „Mircea” - 75 de ani (2014); MNIR

SIMBOLURI DOBROGENE PE MĂRCI POȘTALE ROMÂNEȘTI DIN PATRIMONIUL MUZEULUI
NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

Coliță neuzată; *Emisiunea Nava școală „Mircea” - 75 de ani* (2014); MNIR

Întreg poștal; *Emisiunea Nava școală „Mircea” - 75 de ani* (2014); MNIR

Altarul moscheii „Carol I” din Constanța; Macheta moscheii „Carol I” din Constanța;
arhivă personală

Macheta velierului „Mircea I”; expoziția permanentă a Muzeului Marinei Române;
arhivă personală

Macheta velierului „Mircea II”; expoziția permanentă a Muzeului Marinei
Române; arhivă personală

**MUZEUL REPUBLICII POPULARE POLONE¹ DIN
NOWA HUTA - CRACOVIA**
**THE MUSEUM OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND IN
NOWA HUTA – CRACOW**

Zbigniew Semik*

Abstract

The Museum of the People's Republic of Poland is one of the cultural institutions in Cracow, which organizes various activities such as: temporary exhibitions, debates and history lessons. Each years the museum is visited by thousands of people, with a record of 15,000 persons in 2016. The greatest challenge which the museum faces at the moment is to complete the permanent exhibition and to adapt the former Światowid cinema, the headquarters of the museum, to the necessities of a modern cultural institution.

Keywords: Poland, communist regime, realism-socialism, people, Nowa Huta, exhibition.

Muzeul Republicii Populare Polone este situat în cartierul Nowa Huta din Cracovia, făcând parte din orașul nou, cu clădiri construite după cel de-al Doilea Război Mondial, la inițiativa noilor autorități comuniste poloneze.

Nowa Huta a fost inițial un oraș separat în anii 1949-1951, în fapt o anexă a Cracoviei – cu clădiri construite pentru angajații uzinei metalurgice nou „înființate „V. I. Lenin” și familiile lor. Contrar intențiilor fondatorilor, Nowa Huta nu a devenit orașul ideal al noului sistem, un simbol al procesului de creare a omului socialist. Localitatea s-a ridicat peste satele existente încă din Evul Mediu, sătenii fiind strămutați, iar casele lor distruse.

Nowa Huta a fost proiectat și construit în stil realist-socialist, stil ce nu a mai fost folosit după moartea în 1956 a lui Bolesław Bierut, președintele polonez stalinist, de aici și specificul său. A devenit un cartier al Cracoviei.

Un alt moment important al cartierului a fost în 1960, atunci când politica anticlericală a autorităților a dus la îndepărtarea crucilor. Oamenii din cartier s-au revoltat, poliția a intervenit în forță, înăbușind orice revoltă. În anii '80 Nowa Huta a fost unul dintre cartierele sindicatului „Solidaritatea”.

¹ Denumit și Muzeul Poloniei din timpul regimul comunist.

* Director de Programe Educaționale al Muzeului Republicii Populare Polone, Cracovia, Polonia; email: z.semik@mprl.pl

Cinematograful „Światowid”

Partea veche a cartierului Nowa Huta a fost înscrisă pe lista monumentelor istorice, listă ce cuprinde: Spitalul Stefan Żeromski (fostul Spital Municipal Nowa Huta), Centrul administrativ al Combinatului Metalurgic și clădirea fostului cinematograful „Światowid”, în prezent sediul Muzeului Poloniei din timpul regimul comunist.

Cinematograful „Światowid” a fost construit în anii 1955-1957 în stil realist socialist, fiind proiectat de Andrzej Uniejewski. Avea 3480 m² și două ecrane. La subsol existau două adăposturi în care încăpeau un total de 140 de persoane. Clădirea a servit drept cinematograful până în 1992, apoi a fost centru comercial și magazin de mobilă.

În 2006 clădirea a fost răscumpărată de la firma „Apollo Film” de către autoritățile din Cracovia, iar în 2008 a fost înființat, la inițiativa Krystinei Zachwatowicz și a lui Andrzej Wajda, acest muzeu, o filială a Muzeului Național de Istorie Polonez.

În 2013, printr-o hotărâre a consiliului local, muzeul a devenit o instituție independentă, co-organizată și co-finanțată de Ministerul Culturii și Patrimoniului Național împreună cu Primăria Cracovia.

Consiliul muzeului este format din specialiști cu renume din Polonia, Președinte al Consiliului fiind profesorul Andrzej Chwalba, asociat al Institutului de Istorie a Universității Jagiellone, membrii sunt: un fost activist al „Solidarității” Nowa Huta, Stanisław Handzlik, fostul redactor-șef al „Tygodnik Powszechny”, preotul Adam Boniecki, profesorul Andrzej Friszke, un remarcabil cunoscător al istoriei poloneze a secolului XX; profesorul Hieronim Kubiak, sociolog, profesorul emerit al Universității Jagielloniene; dr. absolvent de școală postdoctorală Andrzej Kunert, fost președinte al Consiliului pentru Protecția Memoriei luptei și martiriului, dr. Marek Lasota, director al Muzeului Armatei Naționale din Cracovia, profesorul Paweł Machcewicz, fost director al Muzeului celui de-al Doilea Război Mondial, absolvent de școală postdoctorală Janusz Mierzwa, fost director al Muzeului Armatei Naționale, profesorul Karol Modzelewski, istoric și fost activist de opoziție, Jan Maria Piskorski, profesor de istorie la Universitatea din Szczecin, profesor Dariusz Stola, director al Muzeului Evreilor polonezi din Varșovia, Magdalena Sroka - director al Institutului Polonez de Cultură cinematografică și profesorul Krystyna Zachwatowicz, asociată a Academiei de Arte Frumoase Cracovia. Până la moartea sa, unul din membrii Consiliu a fost regizorul Andrzej Wajda.

Expoziții – comunismul polonez și istoriile sale

Prima expoziție a Muzeului Republicii Populare Polone a fost una în aer liber, intitulată „Alegerile din 4 iunie. Echipa cracoviană a lui Wałęsa” deschisă în iunie 2014, la 25 de ani de la alegerile parțial libere. Era povestea evenimentelor de la sfârșitul anilor 80 din Cracovia, după sfârșitul legii marțiale, în momentul de reînviere a speranțelor de îmbunătățire a situației țării.

Grevele începute în aprilie 1988 în oțelăria „Lenin” din Cracovia s-au extins în toată Polonia și au reprezentat începutul sfârșitului comunismului. Un an mai târziu, Solidaritatea, ca urmare a acordurilor încheiate în timpul dezbaterilor „Mesei Rotunde” cu comuniștii aflați la putere, a organizat primele alegeri aproape libere după o jumătate de secol.

În timpul campaniei electorale, candidații Solidarității au folosit ideea lui Andrzej Wajda și Bronisław Geremek de a se fotografia cu Lech Wałęsa. Imaginile rezultate au fost plasate pe afișele electorale și au contribuit la succesul spectaculos al opoziției. „Echipa Wałęsa” a câștigat un total de 35 la sută din locurile din Seim (Camera inferioară a Parlamentului polon – alegerile fiind parțial libere) și 99 din cele 100 de locuri ale Senatului, inclusiv cinci mandate parlamentare și două la Senat aferente orașului Cracovia.

În expoziție au fost expuse fotografii și materiale electorale din anul 1989, inclusiv celebrele afișe electorale ale „echipei Wałęsa”.

O altă expoziție expoziție memorabilă - „Construirea Republicii Populare Polone. Henryk Hermanowicz. Jerzy Szot” a fost deschisă în septembrie 2014. Fotografiile lui Henryk Hermanowicz provin din colecția autorului ajunsă la muzeu, colecție formată în anii '50 și '60, ca rezultat al numeroaselor sale călătorii în întreaga țară.

Hermanowicz a documentat schimbările istorice, ieșirea din epoca interbelică, cu tradițiile și obiceiurile sale, și trecerea spre comunism. Fotografiile prezentau natura, viața rurală, dar și peisaje industriale, foarte interesant fiind contactul între aceste două lumi.

Hermanowicz a fotografiat reconstrucția Poloniei după distrugerile provocate de al Doilea Război Mondial, schimbările din lumea satului și industrializarea.

„Tipurile” umane din diferite regiuni ale țării au fost prezentate în cadrul expoziției printr-un zidar, un muncitor din fabrica de hârtie și un tractorist. De asemenea, în expoziții sunt folosite fotografii propagandistice ale epocii.

Fotografiile lui Jerzy Szot au fost făcute în anii '80 ai secolului XX. Autorul s-a concentrat în principal pe construirea poveștii „decăderii” și „urâteniei” Republicii Populare Polone, prezentate însă cu simțul umorului.

Au fost expuse fotografii ale caselor distruse, ale cozilor tipice perioadei, apar murdăria și urâtenia cartierelor. Szot a prezentat o altă Polonie față de cea a lui Hermanowicz. Fotografiile sale sunt ale unui reporter care surprinde momentul, starea de spirit, emoțiile. Erau imaginile unei Republicii Populare Polone aflată în pragul colapsului.

Acum fotografiile stârnesc zâmbete, atunci reprezentau realitatea, valoarea lor stând în expresivitatea oamenilor surprinși pe fundalul unei realități cenușii.

O altă expoziție de succes, deschisă în iunie 2015 la cinematograful „Światowid”, a fost „Oamenii din Polonia. Cultura timpului liber”. Expoziția invita vizitatorul să reflecteze asupra perioadei de dinainte de 1989, prezintă și în

mentalul polonezilor contemporani, cu trimiteri la modul în care aceștia își petreceau timpul liber.

Personajele principale ale expoziției au fost cartierul Nowa Huta și orașul Cracovia, cu referiri și la alte orașe din sudul Poloniei. Sunt cuprinse cinci spații tipice pentru petrecerea timpului liber în perioada Republicii Populare Polone: curtea, grădina, cinematograful, camera de zi și casa de cultură, având o parte dedicată în întregime Clubului Presei Internaționale și Cărtii Nowa Huta „Empik”.

Fiecare secțiune are o poveste autonomă și împreună formează o imagine completă a modului în care era abordat timpul liber, omul și cultura populară în Republica Populară Polonă, evoluția și involuția modei, mentalităților, obiceiurilor și a culturii.

Au fost expuse și lucrări de artă făcute de amatori, desene și picturi propagandistice, dar și lucrări legate de viața cotidiană.

Proiectul a fost continuat sub egida ideii „Timpul liber ieri și azi”, într-o altă expoziție ce a folosit fosta sală de cinema „Światowid”. Au fost lăsate fotografiile de epocă și a fost creat un spațiu pentru discuții despre patrimoniu, despre istoria Poloniei și impactul celor 25 de ani trecuți de la căderea comunismului asupra modului de petrecere a timpului liber. Fundația „Aripi Ascunse” și Centrul Cultural Nowa Huta au transformat acest spațiu într-unul de dezbatere.

O altă expoziție, deschisă în subsolul cinematografului Światowid, în septembrie 2015, a fost „Teroarea atomică. Cercetătorii din Nowa Huta”. Scopul expoziției a fost acela de a prezenta apariția adăposturilor antiatomice în anii '50, într-un context internațional cuprins de isteria atomică a Războiului Rece.

Expoziția ilustrează propaganda Războiului Rece, Armata Populară Polonă ce a intrat în cursa înarmării și dezvoltarea rolului apărării civile. Au fost expuse afișe de la începuturile Poloniei „populare”, materiale de instruire privind apărarea civilă, precum și echipamente originale din adăposturile din Nowa Huta.

Expoziția a avut un rol educativ și a avut drept scop oferirea de informații solide cu privire la imaginarul comunist – un exemplu fiind afirmarea existenței a 250 de adăposturi sub cartierul Nowa Huta – un cartier subteran imaginar și nereal. Numeroase legende erau total neconforme cu adevărul istoric. Printre aceste mituri născute în jurul adăposturilor din Nowa Huta sunt: existența unui sistem de coridoare interconectate pe sub Nowa Huta - adăposturile au fost de fapt autonome; proiectarea lor anti-atomică - în fapt erau proiectate împotriva armelor convenționale. O altă legendă era legată de mărimea adăpostului de sub cinematograful „Światowid”, care ar fi putut găzdui 500 de persoane; în fapt, în subsolul muzeului de astăzi sunt două adăposturi capabile să găzduiască un total de 140 de persoane.

Succes a avut și expoziția din ianuarie 2016, „Filatelia subterană 1980-1986 din colecțiile mișcării Solidaritatea”. Expoziția, organizată în colaborare cu Solidaritatea, reunea arhivele foștilor membri ai mișcării, cuprinzând timbrele

poștale apărute în ilegalitate în timpul perioadei comuniste, alternativa la cele oficiale.

A existat o Poștă subterană, diferită de cea oficială, iar tematica timbrelor tipărite ilegal era variată, de la situația din Polonia anilor '80, starea de război, grevele, victimele, liderii arestați. Timbrele aveau și reprezentări legate de istoria Poloniei secolelor al XIX-lea și al XX-lea: insurecția din Ianuarie, Józef Piłsudski, războiul din 1920, războiul de apărare din 1939, Katyn, Gułagul, istoria Armatei Naționale și a Insurecției din Varșovia.

La expoziție au fost expuse, pe lângă timbre, și echipamentele utilizate în imprimăriile Solidarității.

Istoria comunismului polonez a fost continuată și în expoziția „Instantanee din Republica Populară Polonă” dedicată lucrărilor lui Robert Kosieradzki, fotograf al vieții cotidiene din Nowa Huta. Fotografiile sale au fost grupate pornind de la peisaje din Nowa Huta, cartierul fiind într-o permanentă construcție, până la curțile blocurilor – specifice cartierului - în care erau veșnic agățate rufe aflate la uscat, instantanee ale vieții în comunism.

Al doilea element al poveștii spuse de Robert Kosieradzki era legat de munca grea a oamenilor, deși uneori eroii fotografiilor aveau o ușoară sclipire în ochi, fie că erau muncitori în construcții, în brutării sau la moară. Expoziția prezintă și modul de petrecere a timpului liber, în orașelul de distracții, cu bicicleta sau la curse de mașini. Copiii au fost surprinși de către fotograf la joacă. Portretele oamenilor sunt expresive, teatrale, surprinzătoare prin maturitate.

Expoziția „Poznan Iunie 1956 un oraș răsculat” a fost vernisată în iunie 2016, fiind realizată de Muzeul Independent din Poznan - Wielkopolska.

Istoria revoltei de la Poznan: geneza, desfășurarea și consecințele luptelor din timpul protestelor de la Poznan au fost ilustrate într-o expoziție foto-documentară.

La 28 iunie 1956, muncitorii de la fabrica „Josif V. Stalin” au ieșit în stradă. Mișcarea începută pentru îmbunătățirea condițiilor de lucru ale muncitorilor s-a transformat într-o revoltă în care se cerea „Pâine și libertate”. Armata a înăbușit demonstrațiile. În timpul luptelor de stradă au fost ucise 60 de persoane, iar în jur de 1.000 au fost rănite. Amintirea insurecției de la Poznan a rămas vie în conștiința colectivă a polonezilor.

Colaborare internațională

Prima expoziție internațională organizată de muzeu a fost denumită „Renunța-vom noi oare la putere? Comunismul în Europa Centrală și de Est”. Deschisă în septembrie 2016, a fost rodul colaborării dintre Muzeul Național de Istorie a României din București, Muzeul DDR din Berlin, Muzeul Iugoslaviei din Belgrad și o serie de instituții poloneze.

Expoziția pune în scenă similitudinile și diferențele dintre regimurile comuniste din patru țări ale Europei Centrale și de Est – Polonia, Iugoslavia, România și Germania de Est, în perioada belică și apoi comunistă.

Conceptul expozițional a plecat de la analiza modalităților de ieșire din comunism - transformarea pașnică din Polonia, în contrast cu lovitura de stat sângeroasă din România; consecințele căderii comunismului în Germania de Est și Iugoslavia, rezultatul fiind într-un caz unificarea și în altul dezmembrarea. „Cultul unității” polonez a fost reprezentat alături de „comunismul național” din România, politica „frăției și unității” din Iugoslavia lui Tito și implicarea țării în „Mișcarea Statelor Nealinate”, alături de fenomenul „Solidaritatea” și convorbirile mesei rotunde din Polonia și istoria „operației Vittles”² și construirea „zidului Berlinului” din Germania.

În colaborare cu „Solidaritatea” a luat naștere expoziția „Bibula 1976-1980”, în octombrie 2016 – la aniversarea a 40 de ani de la înființarea Comitetului pentru Apărarea Muncitorilor (KOR) – cu un impact semnificativ asupra destinului Poloniei, primul pas spre crearea sindicatului „Solidaritatea”.

Documente, pliante, broșuri, fotografii și echipamente folosite la tipărire ilustrează activitățile KOR-ului și ale altor mișcări de opoziție apărute în perioada 1976-1980. Un caz prezentat a fost legat de apariția unei tipografii independente, cunoscute sub numele Bibula.

În februarie 2017 a fost vernisată expoziția asociației Hufiec ZHP Nowa Huta Cracovia, intitulată „60 de ani de cercetășie în Nowa Huta”. Este povestea cercetașilor din Nowa Huta, începută la 22 februarie 1957, când ajutorul de cercetaș Zygmunt Faber, comandantul grupului nou format Hufiec ZHP Nowa Huta, a organizat primele 20 de echipe de cercetași. De atunci, mișcarea inițiată în Anglia de lordul Robert Baden-Powell și care fusese introdusă în Polonia de Andrzej Malkowski, a devenit o parte a vieții cotidiene din Nowa Huta.

Printre expozițiile recente ale muzeului polonez este și cea deschisă în aprilie 2017 - „Declinul Republicii Populare Polone. Anii '80 în imagini de la agenția FORUM”, realizată în parteneriat cu Casa Întâlnirilor cu Istoria din Varșovia.

Tabloul sumbru și grotesc – un tablou al anilor '80, al ultimului deceniu al Republicii Populare Polone, pornește de la viața cotidiană, cenușiul orașelor, depresiile provinciei, cultul religios cvasi interzis, munca, modalitățile de petrecere a timpului liber, coziile, magazinele goale și sloganele banale ale propa-gandei vizibile la locurile de muncă și pe străzi. Polonia anilor '80 a avut fotografi eminenți, printre aceștia: Romuald Broniarek, Erazm Ciołek, Stanisław Ciok Janusz Fila, Aleksander Jałosiński Wojciech Kryński, Jacek Kucharczyk, Jacek Marczewski, Jan Morek Chris Niedenthal, Christopher Paul, John, Rozmarynowski

² Podul aerian al Berlinului, făcut de US Air Force și RAF în anii 1948-1949 prin care au aprovizionat Berlinul aflat sub blocadă terestră.

Jaroslaw Stachowicz, Krzysztof Wójcik – ale căror lucrări au fost expuse pe simeze în 2017.

Fotografiile lor nu sunt parte a muncii de teren, ci au fost făcute pe ascuns, din aparate mascate în jachete și paltoane. Fotografiile, în mare parte inedite, sunt un document unic al timpurilor de înainte de 1989, înfățișând Polonia reală, aflată departe de imaginea propagandei oficiale.

Activități educaționale pentru toate vârstele

Muzeul desfășoară o vastă gamă de activități educaționale, adresate tuturor grupelor de vârstă. Pentru cei mai tineri sunt organizate „dimineți la muzeu” - ateliere de artă combinate cu o scurtă lecție despre aspecte ale istoriei Republicii Polone.

În fiecare an, este organizat un picnic cu jocuri pentru cei mai mici, cu ocazia Zilei Copilului. Lecțiile de istorie se adresează studenților, subiectele fiind alese din expozițiile curente.

În fiecare an se organizează un concurs pentru elevii de liceu denumit „PRoLog - Introducere în Republica Populară Polonă”. În timpul competiției, echipele din diferite școli se întrec prezentând în zece minute tema aleasă din istoria comunismului polonez.

Muzeul este un spațiu de discuție și conferințe, unde, alături de cursuri de istorie se organizează și cursuri de arhitectură – se discută despre realism socialism și modernism în Polonia și în alte țări din blocul de Est, sunt analizate expozițiile aflate pe simeze.

Muzeul co-organizează de asemenea o serie de dezbateri pe diverse teme în colaborare cu asociația „Solidaritatea”; lansează și promovează cărți despre istoria Republicii Polone, precum și întâlniri cu artiștii ce au trăit în timpul Republicii Populare Polone, cum ar fi actrița Anna Dymna sau Jacek Fedorowicz.

Pentru seniori este organizat „Ceaiul de după-amiază la muzeu” – în fapt întâlniri cu amintiri din istoria Republicii Populare Polone. Muzeul organizează ghidaje ale expoziției, precum și plimbări în aer liber și în adăposturile istorice din Nowa Huta.

În prezent muzeul coordonează un proiect pilot, subvenționat de municipiul Cracovia, de creare a unui traseu turistic și a unei infrastructuri care să protejeze cartierul istoric Nowa Huta.

Sigla muzeului

Vechea clădire a cinematografului Światowid

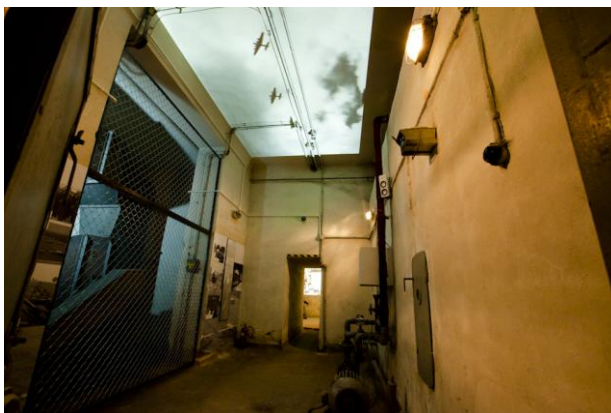
Instantaneu din expoziția „Construirea Republicii Populare Polone”

Instantaneu din expoziția „Construirea Republicii Populare Polone”

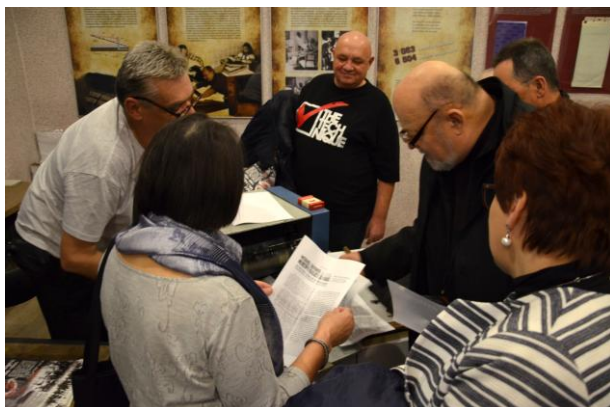
Adăpost reconstituit în expoziția „Teroarea atomică”

Subteranele muzeului folosite în expoziția „Teroarea atomică”

Mărci poștale ce îl reprezintă pe Lech Walesa care circulau ilegal în anii 80

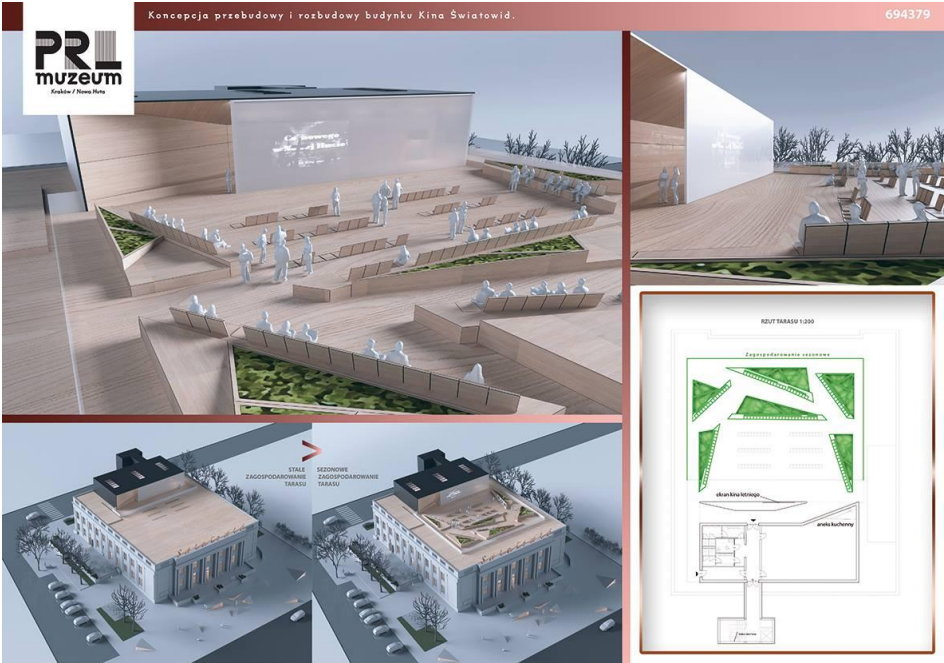
Ziare publicate în tipografii clandestine – expoziția Bibula

Cum se tipărea în comunism? – o lecție pentru tineret

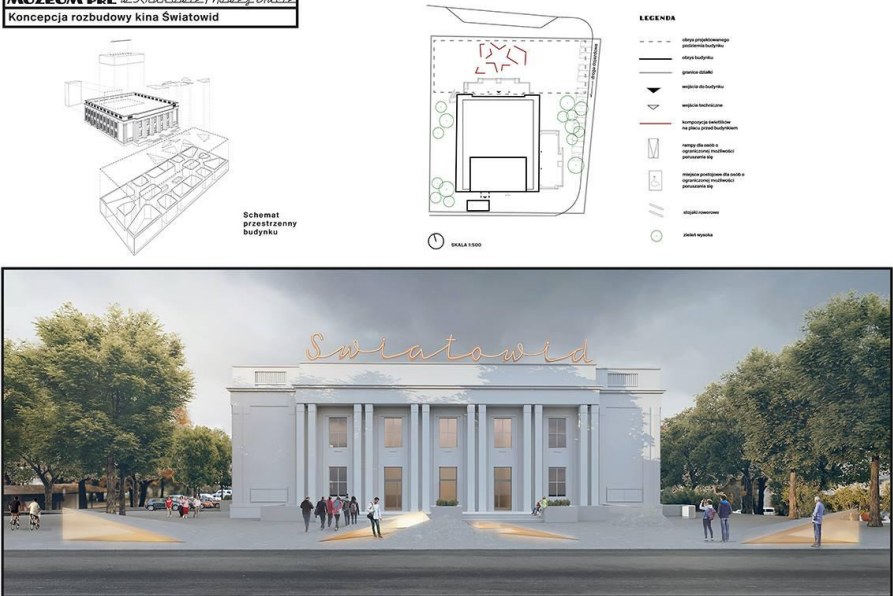

Motociclete și istoria comunismului polonez

MUZEUM PRL w Krakowie / Nowa Huta
Koncepcja rozbudowy kina Światowid

159215

Proiectul de refacere a muzeului

GHIDAJUL INTERACTIV ȘI EDUCAȚIA MUZEALĂ. STUDIU DE CAZ: PROGRAMUL EDUCAȚIONAL „O ORĂ PRIN TRANȘEE: SĂ DESCOPERIM ÎMPREUNĂ MARELE RĂZBOI”

GUIDED TOURS AND MUSEUM EDUCATION. CASE STUDY: THE EDUCATIONAL PROGRAM „AN HOUR IN THE TRENCHES: LET’S DISCOVER TOGETHER THE GREAT WAR”

Andreea Ștefan*

Abstract

The present article reflects upon the role guided tours may have in a museum today. It is conceived as a case study focusing on the temporary exhibition *Romania in the Great War* (organized by the National History Museum of Romania and coordinated by dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu and dr. Cornel Constantin Ilie). It proposes an interactive guided tour which makes use of games and quizzes in order to increase the dynamics and the interest in the information that has to be transmitted. It addresses a public of pupils aged between 10 and 14.

Keywords: guided tour, interactivity, museum education, pupils, World War I.

Introducere¹

La ora actuală, când instituțiile muzeale din întreaga lume sunt confruntate cu problema redefinirii rolului în societatea contemporană (amintim în treacăt că muzeul ca instituție este o creație a secolului XIX), dimensiunea educațională și implicit latura accesibilă, de popularizare, devin componentele cele mai vizibile ale activităților muzeului. În acest context ghidajul, unul dintre mijloacele clasice

* Muzeograf, Secția Istorie Medievală, Modernă, și Contemporană, doctor în filologie; email: andreea.stefan12@yahoo.co.uk

¹ Prezentul articol are la bază proiectul elaborat în cadrul Programului de perfecționare pentru ocupația de muzeograf - bazele muzeologiei, organizat de Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală (INCFC) pe care l-am frecventat în perioada octombrie 2015 - decembrie 2016. Doresc să mulțumesc pe această cale tuturor specialiștilor implicați și colegilor de curs pentru prețioasele indicații și sugestii primite. De asemenea, mulțumesc în mod particular coordonatoarelor de proiect, Dr. Irina Hasnaș și Dr. Simina Bădică, fără îndrumarea cărora ideile nu s-ar fi concretizat în forma actuală. Mulțumiri speciale se îndreaptă către colectivul MNIR și către colegii care au organizat expoziția ce stă la baza prezentului articol. Desigur eventualele neajunsuri sunt în întregime responsabilitatea autoarei. Menționez că imaginile din expoziție au fost preluate de pe pagina de Facebook a instituției (<https://www.facebook.com/MNIRpage/> la data de 10/11/2016).

folosite de educația muzeală, este și el supus redefinirii. În cele ce urmează mă concentrez asupra câtorva aspecte care pot reinventa ghidajul, adaptându-l cerințelor publicului de azi, un public care are acces constant la informație și care este obișnuit să-și dozeze atenția în segmente scurte.

În cele ce urmează prezint pe scurt materialul informativ, descrierea activităților și estimarea costurilor necesare pentru realizarea unui proiect educațional destinat copiilor cu vârste cuprinse între 10 și 14 ani.

Proiectul se adresează școlilor. Este conceput să însoțească vizita expoziției temporare *România în Marele Război* (Echipa de organizare a expoziției: dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu (coordonare generală), dr. Cornel Constantin Ilie (coordonator executiv), Flavius Roaită, Roxana Gâscă, Alexandra Mărășoiu, Ionuț Drăgoiescu, Monica Lazăr, Tudor Martin, Sorian Uyy, dr. Florin Georgescu, Ionuț Ene; la realizarea expoziției au contribuit și: dr. Oana Ilie, Raluca Mălăncioiu, Laura Lăptoiu, dr. Ginel Lazăr, dr. Alexandru Bădescu, dr. Cristina Păiușan-Nuică, Șerban Constantinescu, Pompilia Gon, Cristina Barbu, Victoria Neagu).

Programul este conceput să dureze o oră. Se derulează în fiecare miercuri, între orele 10 și 11, pe durata expoziției, în incinta MNIR. Este necesară programarea cu o săptămână înainte și se adresează grupurilor școlare de cca 25 elevi însoțiți de profesor. Accesul se face prin intrarea din Calea Victoriei nr. 12, pe baza biletului individual și a unei taxe de participare. Programul se desfășoară în limba română.

Programul educațional *O oră prin tranșee: să descoperim împreună Marele Război* are trei dimensiuni: pregătirea preliminară (făcută de către profesor, la clasă), ghidaj interactiv urmat de un joc cu rol recapitulativ (făcută în incinta muzeului de către un educator muzeal) și propunerea unor activități ulterioare de făcut la clasă pentru îmbogățirea cunoștințelor pe această temă.

NB. Cu excepția descrierii procedului de implementare a programului în cadrul instituției, pachetul informațional este conceput și ca ghid pentru cadrele didactice interesate de participarea la acest program.

Informații despre expoziția temporară *România în Marele Război*

Expoziția *România în Marele Război* se desfășoară pe două axe: cronologică și tematică. Parcursul îmbină expunerea în vitrine cu reconstituirea și explicațiile (scurte filme documentare, fotografii de epocă, articole de ziare și afișe propagandistice etc.).

Parcursul expozițional este deschis de culoarul media (foto.1) care dă accesul în expoziție. Aici rulează două filme. Pe panouri se găsește o cronologie generală a perioadei Primului Război Mondial.

Foto 1. Culoar media spre expoziția România în Marele Război

Primul modul este dedicat neutralității. Fotografii de epocă, caricaturi și reproduceri din ziarele vremii ilustrează, alături de texte, atmosfera perioadei dintre cele două consilii de coroană, până la intrarea României în război.

Campania anului 1916 este ilustrată în expoziție prin texte, reconstituiri, obiecte de uz curent (măști de gaz, armament, echipament militar etc.) sau machete (macheta unui Zeppelin în secțiunea *Moartea vine de sus* foto. 2).

Foto 2. Expoziție. Campanie din 1916: Moartea vine de sus

Secțiunea *Viața de soldat între mizeria tranșelor și bucuria de a trăi* recurge la reconstituiri de tranșee (foto. 3) sau de spital de campanie (foto. 4), alături de expunerea obiectelor de uz cotidian ale soldaților (foto. 5) pentru a evoca într-o formă vie viața pe liniile frontului.

Foto 3. Reconstituirea unei tranșee

Foto 4. Spital de campanie. Reconstituire

Foto 5. Obiecte care au aparținut soldaților

Avansarea trupelor germane, retragerea armatei și a unei părți a populației civile în Moldova, expedierea tezaurului și a valorilor privaților în Rusia aliată și apoi tratatul de pace de la Buftea-București sunt evocate prin texte, reproduceri după ziare și imagini de epocă.

Ocupația germană, suportată cu greu de către populație datorită regimului strict de supraveghere, restricțiilor impuse și a aplicării legii marțiale, este chemată în mintea vizitatorului prin reproducerea unui post de control cu doi paznici (foto. 6).

Foto 6. Post de control. Reconstituire

Bogatul material fotografic privind Bucureștiul ocupat este valorificat alături de un scurt film documentar în aceeași secțiune.

Parcursul expozițional se încheie cu secțiunea dedicată comemorării Primului Război Mondial. Prin recurs la o selecție de episoade din filmele care relatează întâmplări cu atestare istorică alături de evenimente fictive sau ecranizări de romane este surprinsă contribuția cinematografiei la evocarea conflictului.

Monumentele comemorative, evocate prin fotografii și machete, prin răspândirea lor pe tot cuprinsul țării, pe de o parte ilustrează transformarea evenimentului într-un loc al memoriei naționale, pe de altă parte, și ca o consecință a acestui fenomen, surprinde ridicarea sa la rangul de eveniment cu dimensiuni eroice. În dialog cu această monumentalizare a trecutului se află răspunsul câtorva artiști care au participat la conflict. Picturile, semnate de artiști ca Tonița sau Ion Stoica-Dumitrescu, evocă o lume a mizeriei, suferinței, greutăților de tot felul, pe scurt realitatea cotidiană a soldatului de rând, cel care a dus efectiv în spate efortul belic (foto. 7).

Foto 7. Memoria: Marele Război evocat în arte

Indicații pentru pregătirea vizitei

Profesorii interesați de programul educativ *O oră prin tranșee: să descoperim împreună Marele Război* care însoțește vizita expoziției *România în Marele Război* sunt invitați să anticipeze subiectul la clasă, înainte de venirea la muzeu, prin parcurgerea pachetului informativ pentru a asigura implementarea sa în condiții optime.

Copiii ar trebui să cunoască în linii generale cum va decurge vizita precum și să fi discutat despre Primul Război Mondial și de participarea României la conflict. Astfel organizarea lor în grupe, participarea la părțile interactive și fixarea cunoștințelor se va face mult mai eficient.

Pentru a pregăti vizita, profesorii au la dispoziție o copie a programului, precum și catalogul expoziției. Suportul este disponibil online, pe situl muzeului și este gratuit. Conține în principal informații practice pentru pregătirea vizitei. Sunt incluse și o scurtă prezentare a evenimentelor și a expoziției, informații care pot folosi și ele la pregătirea vizitei, mai ales dacă profesorul dispune de foarte puțin timp pentru prima fază a programului, pregătirea la clasă. De asemenea, în cazul elevilor de școală primară suportul informațional inclus în pachet este suficient.

Catalogul urmează temele prezente în expoziție, conținând un bogat material informativ, atât în ceea ce privește textul, cât și ilustrația și poate fi procurat de la sediul muzeului sau comandat online de pe situl instituției.

Dacă doresc, cadrele didactice pot contacta educatorul muzeal pentru a stabili împreună conținutul activităților pregătitoare (film, informație).

Descrierea programului educațional

Programul *O oră prin tranșee: să descoperim împreună Marele Război* este alcătuit pentru a însoți expoziția *România în Marele Război* (15 septembrie – 15 martie 2017, MNIR). Este conceput sub forma unei vizite ghidate interactive. Se adresează școlilor, publicul țintă fiind copii cu vârste cuprinse între 10 și 14 ani. Durata prevăzută este de o oră.

Ghidajul acoperă tema expoziției într-o prezentare de aproximativ 20 min. Prezentarea este concepută flexibil, pentru se putea plia pe forma propusă, cea a unui joc de descoperire. Conține trei secțiuni. Fiecărei secțiuni în parte îi corespunde câte o imagine simbol. O scurtă prezentare a expoziției, de circa 5 minute, premerge vizita.

Jocul în sine se folosește de principiile unui joc de memorie vizuală. Se folosesc 3 tipuri de cărți de joc, fiecare având pe față 3 imagini (imaginile simbol) ale unor piese care se regăsesc în expoziție. Cărțile se folosesc în perechi. Fiecare pereche este multiplicată de 8 ori pentru a putea fi folosită pentru un grup de cca 25 de copii. Cele 72 de cărți de joc astfel obținute sunt așezate cu spatele în sus, iar copiii, împărțiți în 8 grupuri de câte 3, desemnează câte un reprezentant pentru a întoarce pe rând câte 2 cărți de joc. Dacă au găsit perechea, o păstrează, cartonașele fiind scoase din joc. Dacă nu, cărțile sunt așezate pe poziția inițială. Atunci grupul următor are dreptul de a trimite un reprezentant să întoarcă cărțile. În final, când toate perechile au fost găsite, copiii formează 3 grupuri, de aproximativ 8 membri, în funcție de imaginile pe care le-au găsit. Apoi sunt invitați să caute în expoziție obiectele care corespund imaginilor descoperite. Îndată ce primul grup a găsit obiectul care corespunde imaginii de pe cartonaș, toți copiii sunt chemați de ghid pentru explicație. Apoi celelalte două grupuri încearcă să identifice imaginile. Pe măsură ce găsesc exponatele, le sunt date explicațiile.

Ghidajul acoperă, pornind de la imaginea-simbol, tematica propusă în respectiva secțiune de expoziție. Se sprijină pe pregătirea vizitei, făcută de profesor la clasă, dar și pe o scurtă prezentare a expoziției făcută de ghid înaintea jocului de cărți. De aceea explicația privitoare la viața populației civile sub ocupație germană, la viața soldaților pe front, în tranșee, la aspectul spitalelor de campanie și tipul de îngrijire oferit de către acestea, sau la comemorarea războiului în artă se pot succeda una alteia aleatoriu.

La finalul vizitei, copiii însoțesc ghidul/ educator muzeal în spațiul care funcționează ca anticameră expoziției (spațiul S1) pentru un joc recapitulativ.

Jocul constă într-un puzzle cu 16 piese. Fiecare piesă este câștigată de copii după ce au răspuns corect la câte o întrebare despre participarea României la Primul Război Mondial. Educatorul muzeal pune întrebările, iar copiii își anunță prin ridicarea mâinii intenția de a răspunde. Răspunsurile sunt luate în ordinea în care copiii și-au anunțat intenția de a răspunde. La final cei care au adunat piese, răspunzând corect la întrebări, asamblează puzzle-ul.

Recomandări pentru implementarea programului

Spațiile folosite pentru derularea programului sunt: zona media din anticamera expoziției (S1) și traseul expozițional. Accesul se face pe intrarea principală (din Calea Victoriei, vezi fig. 1).

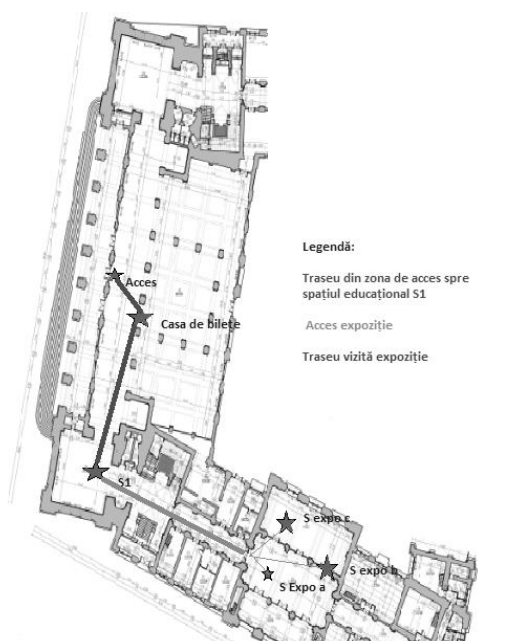

Fig. 1: Traseul general al vizitei

După achiziționarea biletelor și achitarea taxei, copiii și însoțitorii lor sunt întâmpinați de către educatorul muzeal în spațiul S1. Aici se așază la o masă unde educatorul muzeal le prezintă pe scurt expoziția. Apoi le explică modul de desfășurare al vizitei și regulile jocului de memorie.

Copiii trec apoi la descoperirea imaginilor-simbol de pe cărțile de joc. Cărțile sunt așezate cu fața în jos, pe masă. Copiii sunt împărțiți în grupe, apoi încep să caute perechile de cărți. Odată descoperite perechile, se formează grupurile mari, fiecare grup având de identificat una dintre cele trei imagini-simbol în expoziție. Activitățile se desfășoară în spațiul media, S1 (fig. 2).

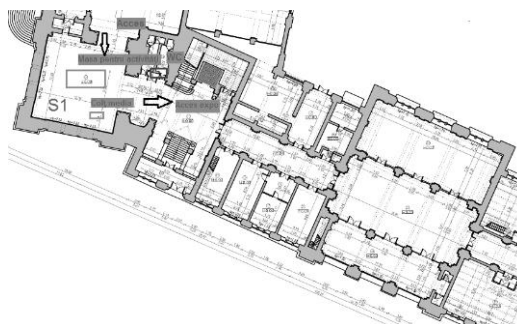

Fig. 2. Desfășurarea programului educativ. S1 Jocul de memorie

Începe partea centrală a vizitei în care copiii pornesc spre expoziție pentru a găsi obiectele ilustrate pe cărțile de joc. Străbat culoarul media (S2) și pătrund în expoziție (S3) unde caută obiectele de pe cartonașe. Pe măsură ce identifică piesele reprezentate pe cartonașe, primesc explicațiile. Activitățile se desfășoară în spațiul expozițional propriu-zis (fig. 3).

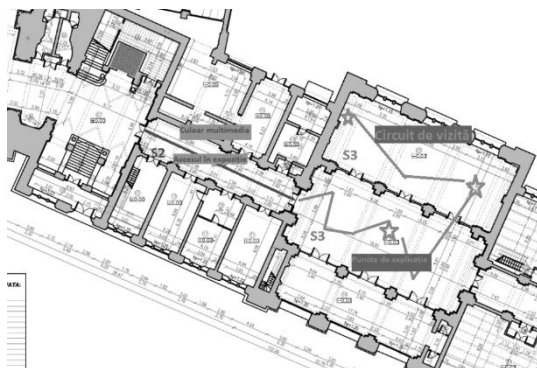

Fig. 3. Desfășurarea vizitei. Spațiile S2 și S3

La finalul vizitei ghidate copiii revin în spațiul S1 unde se desfășoară ultima etapă a ghidajului, fixarea cunoștințelor. Activitatea propusă este una ludică. Forma este cea a unui quiz. Copiii răspund unui set de întrebări despre Primul Război Mondial și participarea României la acest conflict. Întrebările verifică și sedimentează informații din vizită sau din pregătirea acesteia. Fiecare răspuns corect aduce o piesă din puzzle-ul pe care copiii îl vor asambla la sfârșit.

Resurse umane și materiale

La realizarea proiectului participă un educator muzeal și un grafician (realizează layoutul afișului, al cărților de joc, al puzzle-ului recapitulativ și al cartonașelor cu întrebări). Proiectul se realizează cu colaborarea departamentului de PR (programări, promovarea proiectului pe situl instituției, facilitarea contactului dintre profesor/învățător și educatorul muzeal).

1. Afișul.

Pentru realizarea afișului se va folosi aceeași imagine cu cea de pe afișul expoziției. Textul va fi distribuit după cum urmează:

Dreapta sus: Numele și logoul muzeului

Text central: O oră prin tranșee: să descoperim împreună Marele Război

Program educațional pentru elevi cu vârste între 10 și 14 ani (15 septembrie – 15 martie 2017, MNIR)

Chenar stânga a doua jumătate a paginii - Informații utile:

Când: miercuri, ora 10

Cât: 1 oră

Unde: Muzeul Național de Istorie a României

Calea Victoriei nr. 12

Preț: bilet individual + taxă de participare la program

Pentru grupuri de cca 25 elevi

Contact: E-mail: pr.mnir@gmail.com

Tel: 021 315 82 07 (interior 1008/ 1015)

Atenție! E necesară programarea cu o săptămână înainte

Distribuția textului pe afiș este ilustrată în fig. 4.

Fig. 4. Afîș de promovare a programului educațional *O oră prin tranșee*. Schiță

2. Cărțile pentru jocul de memorie

Se vor realiza 72 de cărți de joc care au pe spate imaginea folosită pe afîșul expoziției și al proiectului. Pe față se folosesc 3 imagini din expoziție (Steagul regatului România, masa de operație, *Convoi de prizonieri*, de N. Tonitza, foto. 8, 9 și 10), fiecare imprimată în două exemplare și multiplicată de 8 ori. Se va folosi un carton lucios.

Imaginile sunt selectate pentru a ilustra partea respectivă a ghidajului. În același timp se ține cont de impactul vizual al obiectului. Se aleg obiecte care trezesc interes prin forma neobișnuită, prin vizibilitatea mai mare în expoziție sau care atrag atenția asupra lor prin dimensiuni. Astfel timpul de care vor avea nevoie copiii pentru a le identifica va fi cât mai scurt.

Foto 8. Steagul Regatului României în 1916

Foto 9. Masă de operație (spital de campanie)

Foto 14. Nicolae Tonitza, *Convoi de prizonieri*, MNIR

3. Puzzle recapitulativ și cartonașele pentru quiz

Se va realiza pe un carton lucios de dimensiuni A3. Va avea marcat pe el cele 16 piese (fig. 5). Se va folosi imaginea de pe afișul de promovare a expoziției (și a programului), tabloul intitulat *Scenă de luptă*, de Ion Stoica-Dumitrescu (pictură în ulei, 1917, MNIR). Cartonașele pentru quiz vor fi imprimate pe carton lucios de culoare bej. Spatele rămâne uni; pe față vor fi imprimate întrebările recapitulative. Scopul acestei activități ludice este fixarea cunoștințelor.

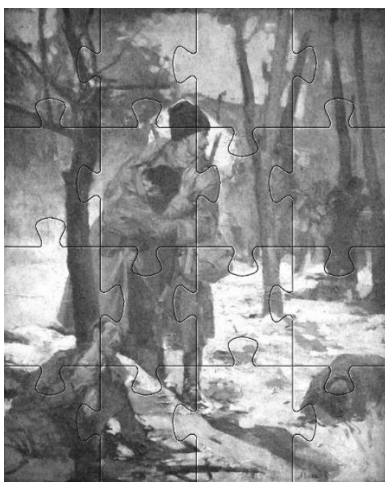

Fig. 5. Puzzle recapitulativ

Activități ulterioare vizitei

Odată încheiată vizita la muzeu, profesorul/ învățătorul poate continua activitățile la clasă. Poate propune copiilor o serie de activități.

Pentru clasele primare, se poate solicita o compunere. Copiii ar putea povesti într-un număr de cuvinte dat experiența la muzeu. În acest fel pot exersa tehnici elementare de redactare (structurarea unei relatări), fixând în același timp informațiile dobândite.

Profesorul poate alcătui fișe de observație pe care să le pună la dispoziția clasei după vizită pentru a vedea cum au reacționat la ghidajul interactiv, la formatul ludic propus pentru vizită. Chestionarul poate fi făcut și în colaborare cu educatorul muzeal sau alți angajați ai muzeului.

Elevii de gimnaziu pot folosi vizita ca punct de plecare pentru un proiect individual sau de echipă privind evenimentul. Acesta poate explora consecințele războiului, reprezentarea sa în artă, cinematografie, pictură sau artă monumentală, literatură etc. Poate de asemenea aprofunda temele prezente în expoziție.

De asemenea, copiii pot fi invitați să construiască, în timpul săptămânii *Școala altfel* sau cu altă ocazie, propria expoziție pornind de la experiența din muzeu.

Vizionarea de filme cu subiect istoric sau vizite la locuri legate de comemorarea războiului (spre exemplu, o vizită la cel mai apropiat monument care comemorează Primul Război Mondial) pot fi de asemenea activități care ajută la sedimentarea cunoștințelor dobândite. Copiii pot ulterior comenta filmul/ simbolistica monumentului etc.

Concluzii

Ghidajul este una dintre activitățile educaționale cel mai des folosite în muzee. Deși este o metodă clasică, potențialul său de adaptare este practic nelimitat. În funcție de obiectivele specifice, acesta poate fi propus, cu cheltuieli minore, unei largi varietăți de public. Poate complementa expoziția de bază sau expoziții temporare.

În lucrarea de față am prezentat în detaliu conceperea și implementarea unui ghidaj interactiv pentru elevi cu vârste între 10 și 14 ani. Acesta însoțește vizita la o expoziție temporară. Prin deschiderea sa, stabilește un cadru de învățare care poate fi folosit de profesor la clasă atât în faza de pregătire a vizitei, cât și în cea de fixare a informației dobândite. Pe de altă parte, prin segmentarea informației, realizată cu ajutorul celor două jocuri, aceasta devine atrăgătoare și accesibilă copiilor.

Bibliografie:

Resurse electronice:

- situl Marele Război <http://www.marelerazboi.ro/>
 - Europeana 1914-1918- povestiri neștiute & istorisiri oficiale despre Primul Război Mondial <http://europeana1914-1918.eu/ro>
 - Teaching History with 100 Objects, inițiat de British Museum <http://www.teachinghistory100.org/>
 - Resources for the Classroom propuse de The J. Paul Getty Museum http://www.getty.edu/education/teachers/classroom_resources/index.html
 - Questions d'enfants, Musée de Louvre, <http://www.louvre.fr/questions-enfants>
 - Documentation pédagogique, Musée d'Orsay, <http://www.musee-orsay.fr/fr/espace-professionnels/professionnels/enseignants-et-animateurs/documentation-pedagogique/documentation-pedagogique.html>
 - Dossiers de l'enseignant, Musée des arts et métiers, <http://www.arts-et-metiers.net/musee/dossiers-de-lenseignant>
- Catalog de expoziție, cărți
- România în Marele Război*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2016
- Glenn E. Torrey, *Romania în Primul Război Mondial*, Meteor Press, 2014
- Lois Lowry, *Numără stelele: O poveste din Copenhaga*, Editura Arthur, 2015

RESTAURAREA UNUI VAS BITRONCONIC CU PROEMINENȚE, SITUL ARHEOLOGIC TĂRTĂRIA – PODU TĂRTĂRIEI VEST, JUDEȚUL ALBA

RESTORATION A BITRONCONIC VAS PROJECTIONS, ARCHAEOLOGICAL SITE TĂRTĂRIA – PODU TĂRTĂRIEI VEST, ALBA COUNTY

Gabriela Dragomir*

Abstract

The ceramic patrimony of the National History Museum of Romania is very varied and rich, covering different epochs and cultures. However, until five years ago, ceramic objects belonging to the middle period of the first Iron Age were not found in large numbers in the collections of the museum. The importance of restoration of such a vessel, but especially the uniqueness given by the archaeological context of its deposition and conservation status, becomes a major priority for its preservation and preservation under appropriate conditions. The vessel presented is one of the many vessels discovered on the Tărtăria - Podu Tărtăriei West, Alba County archaeological site, which required restoration interventions. The wet and mechanical cleaning, the bonding, the consolidation and the chromatic integration are specific ceramic restoration operations, the operations applied also to the protruding bitronconic vessel, the Tărtăria - Podu Tărtăriei West, the Alba County archaeological site.

Keywords: restoration, ceramic, vessel, cleaning, adhesive.

Vasul prezentat mai jos a fost descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice preventive desfășurate, în vara anului 2012, pe traseul autostrăzii Orăștie-Sibiu, lot 1 în cuprinsul sitului Tărtăria – Podu Tărtăriei vest, județul Alba, datat în perioada primei epoci a fierului/ Hallstatt mijlociu (HaB3-C), perioada culturii Basarabi, a doua jumătate a secolului IX – sec. VIII/VII a. Chr¹. Acesta a fost descoperit spart

* Expert restaurator ceramic, Muzeul Național de Istorie a României, doctor în istorie; email: gabrieladragomiro@gmail.com

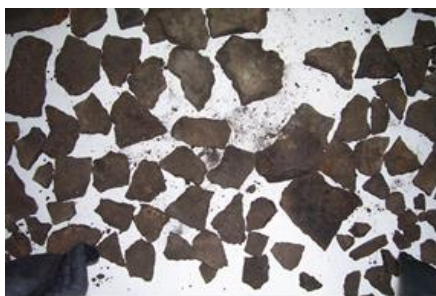
¹ *Prima semnalare a sitului - Cronica Cercetărilor Arheologice din Romania. Campania 2012/* Corina Borș, Luciana Irimuș, V. Rumeș, S. Dobrotă, C. Rîșcuța, Tărtăria – Podu Tărtăriei vest/ Valea Rea (Autostrada A1, lot 1, sit 7 – km 14+100–14+540) – Raport de cercetare arheologică preventivă, în vol. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România – campania 2012*, Editura INP, București, 2013, nr. 138, p. 232–234. *Primul raport preliminar de cercetare a sitului - articolul din Cercetări Arheologice 20, 2014/* Corina Borș, Luciana Irimuș, V. Rumeș, S. Dobrotă, C. Rîșcuța, Un nou sit de tip Basarabi.

pe loc, în inventarul Cx 116 (depunere votivă/ depozit de obiecte de bronz și fier). Vasul reprezintă un unicat la nivelul teritoriului actual al României prin contextul arheologic al depunerii sale și prin starea de conservare. Vasul conținea cel mai mare depozit de piese din bronz și fier din perioada Hallstatt-ului mijlociu (orizontul de depuneri Bălvănești – Vinț, aprox. sec. VIII a. Chr.), fiind pentru prima dată când o asemenea descoperire a fost realizată de arheologi și nu a survenit întâmplător. În general, sunt foarte rare cazurile în care depozitele de bronzuri au fost descoperite în recipiente în care au fost depuse în timpuri străvechi.

Vasul face parte din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României, având numărul de inventar provizoriu: TPTv 8684. Piesa în discuție este un vas bitronconic cu proeminențe având corpul bombat, puțin asimetric în raport cu axul central, gâtul relativ înalt, diametrul maxim marcat de un ușor prag. Pe diametrul maxim se află 3 proeminențe, parțial corodate (posibil ca inițial să fi avut o formă conică, fiind îndreptate în sus). Axul este ușor deformat datorită depunerii sale într-un mediu mlăștinos și a greutății apreciabile a pieselor de bronz și fier din interiorul său. Vasul are următoarele dimensiuni: H: 40 cm, D max: 40 cm, D gură: 28 cm.

Vasul a fost prelevat în mare măsură cu prilejul săpăturilor arheologice preventive, în paralel cu prelevarea depozitului de obiect de bronz și fier de către arheologi². Partea inferioară împreună cu restul depunerii de obiecte din metal a fost prelevată fără separare, aceasta fiind realizată în laboratorul de restaurare a muzeului. De asemenea, vasul a fost completat cu mici fragmente prelevate odată cu solul din interiorul vasului.

Vasul se prezenta în stare fragmentară, având circa 135 fragmente, sparte din vechime. După cum se observă în imaginea de mai jos, fragmentele aveau dimensiuni diverse, majoritatea fiind suficient de mici pentru a ridica probleme de triere și de îmbinare. Pentru a limita aceste inconveniente, curățării fragmentelor i-a fost dedicată o atenție deosebită.

Raport arheologic preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive la Tărtăria–Podu Tărtăriei vest (campania 2012), în *Cercetări Arheologice*, 20, 2013 (2014), p. 9-102.

² Informație oferită cu amabilitate de Dr. Corina Borș, cercetător științific în cadrul Secției de Arheologie Pre și Protoistorică, Clasică, Medievală și Preventivă a Muzeului Național de Istorie a României, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

Fig.1: Vas bitronconic cu proeminențe (MNIR, nr. inv. pr. TPTv 8684)
înainte de restaurare

Pentru început a fost îndepărtat excesul de pământ de pe fragmentele ceramice. În primă etapă au fost aplicate tampoane cu apă în vederea umezirii solului apoi acesta a fost îndepărtat treptat, curățarea realizându-se puțin câte puțin cu ajutorul bisturiului. Operațiile se repetă, cu răbdare, până la eliminarea solului. În nici un caz fragmentele ceramice nu se imersează în apă având, ca scop înmuierea solul, deoarece există pericolul desfacerii fragmentelor ceramice în fragmente mai mici. Desfacerea în fragmente mai mici poate fi determinată în acest caz de o ardere insuficientă sau de presiunea solului de zacere.

În etapa imediat următoare fragmentele ceramice au fost spălate în apă curentă, unul câte unul, pentru a observa cum reacționează acestea la spălare, spălarea cu apă fiind cel mai eficient mod de curățare și îndepărtare a depunerilor de sol. Spărtura a fost spălată cu periuța în vederea eliminării tuturor depunerilor de sol, iar suprafața fragmentelor și a obiectelor a fost spălată cu ajutorul buretului hidrofîl având ca principal scop curățarea adecvată și atentă a fragmentelor. Buretele a fost clătit frecvent pentru a preveni construirea de particule abrazive, particule care puteau conduce la zgârierea vasului. Eliminarea tuturor depunerilor de sol de pe canturile fragmentelor a condus la o îmbinare cât mai corectă a acestora.

Asamblarea vasului s-a făcut începând de la baza vasului, dar fragmentele lipsă de la bază au îngreunat ridicarea obișnuită a vasului. Astfel, fragmentele au fost grupate câte două sau mai multe în funcție de numărul și mărimea fragmentelor, precum și de dimensiunea spațiilor lipsă, până la asamblarea totală a vasului, folosindu-se ca adeziv poliacetat de vinil fără plastifiant. Pentru o fixare potrivită, fragmentele au fost susținute cu ajutorul unor bucăți de bandă adezivă dispuse perpendicular pe margine, pe ambele părți ale fragmentelor.

Dificultatea ridicării vasului a constat în faptul că acesta era deformat din cauza conținutului său (un număr foarte mare de obiecte de bronz și fier) și a condițiilor de zacere. Astfel, fragmentele au fost aduse unele către celelalte puțin câte puțin, până la îmbinarea lor cât mai exactă.

Completarea lacunelor cu ghips a fost realizată progresiv pe măsură ce vasul era ridicat, motivul fiind lipsa unor fragmente esențiale care puteau susține greutatea blocurilor de fragmente. Pentru realizarea completării cu ghips s-au folosit mulaje mobile din ceară de modelaj, poziționate în interiorul vasului, turnarea ghipsului realizându-se astfel pe la exterior. Pentru finisare au fost folosite materiale abrazive de diferite granulații.

În vederea integrării cromatice s-au folosit culori tempera de apă, într-un ton neutru, mai deschis la culoare, în acord cu cromatica originalului.

Fig. 2: Vas bitronconic cu proeminente (MNIR, nr. inv. pr. TPTv 8684) după restaurare

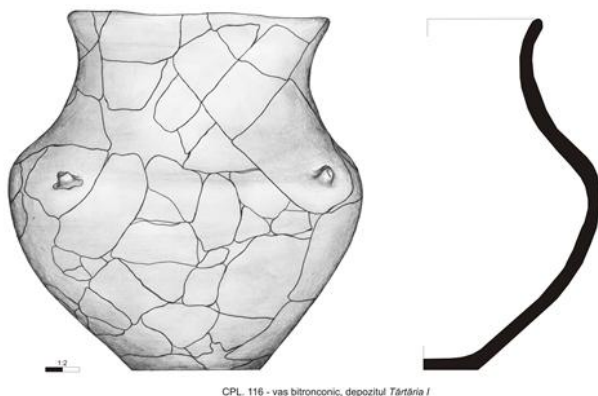

Fig. 3: Vas bitronconic cu proeminente (MNIR, nr. inv. pr. TPTv 8684) restaurat – desen (autor: Luciana Rumeș-Irimuș)³

³ Mulțumesc pe această cale Lucianei Rumeș-Irimuș pentru desenul realizat.

Bibliografie:

Constantin Aparaschivei, Considerații cu privire la restaurarea unei amfore aparținând culturii Cucuteni în *Acta Moldaviae Septentrionalis* IX, 2010, p. 294.

Corina Borș, Luciana Irimuș, V. Rumega, S. Dobrotă, C. Rișcuța, Tărtăria – Podu Tărtăriei vest/ Valea Rea (Autostrada A1, lot 1, sit 7 – km 14+100–14+540) – Raport de cercetare arheologică preventivă, în vol. *Cronica Cercetărilor Arheologice din România – campania 2012*, Editura INP, București, 2013, nr. 138, p. 232–234.

Corina Borș, Luciana Irimuș, V. Rumega, S. Dobrotă, C. Rișcuța, Un nou sit de tip Basarabi. Raport arheologic preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive la Tărtăria–Podu Tărtăriei vest (campania 2012), în *Cercetări Arheologice*, 20, 2013 (2014), p. 9-102.

Silvia Galea, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Restaurarea unor vase care aparțin Culturii Starčevo-Criș, descoperite la Cristian, județul Sibiu în Sargetia, *Acta Musei Devensis* (S.N), VI, 2013, p. 527-534, Deva.

Victoria L. Oakley and Kamal K. Jain, *Essentials in the care and conservation of historical ceramic objects*, London, Archetype Publication, 2002.

Scărlătescu Cristina Daniela, Specific restoration problems of vessels from the Starčevo-Criș culture, Brukenthal. *Acta Musei*, VII. 4, 2012, p 761-767.

Teodor Ligia Otilia, Piese ceramice provenite din săpăturile arheologice de la Vorniceni-Botoșani în *Buletinul Centrului de Restaurare Conservare Iași*, anul X, nr. 1/2012, p. 63-73.

Teodor Ligia Otilia, Centrul de Cercetare și Restaurare – Conservare a Patrimoniului Cultural, Complexul Muzeal Național „Moldova”, Iași, Metodologia de re-restaurare a unei piese arheologice din sticlă în Sargetia, *Acta Musei Devensis* (S.N), VI, 2014, p. 467-473, Deva.

RESTAURAREA UNUI VAS DACIC DIN FIER UNICAT THE RESTORATION OF A UNIQUE DACIAN IRON VESSEL

Sergiu-Sorin Popescu*

Abstract

This article intends to bring to the attention of the public, whether specialized or not, an exceptional artefact manufactured by the artisans of the Dacian civilization from the area of the Orăștie Mountains. After stabilizing the corrosion products, the greatest challenge was to recompose the original shape of the vessel's walls. The lacunae were filled with fast cure epoxy resins and, in order to closely supervise the process, synthetic materials such as silicon were used for casting moulds. A total of 1080 ml resin was used, which in the end led to a change in the weight of the object. As estimated, 95% of the vessel's surface was reconstituted, which was ascertained once the restoration was completed. Some of the lacunae were left unfilled to show the inevitable plastic deformations suffered by such a vessel due to usage, aging and the time spent underground.

At present, this vessel is the only one of its type exhibited in a Romanian museum – the Museum of the Dacian and Roman Civilization in Deva, its de facto owner. Other similar vessels are found in the collections of two museums in Cluj, but they have not yet been valorized neither in scientific publications, nor in exhibitions.

Keywords: Dacian, corrosion, artefact, iron, stabilization, resin, restoration.

Restaurarea vasului din fier dacic a fost discutată încă din 2008 – existând o primă examinare și evaluare a intervențiilor de restaurare. Piesa aparține Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva și a fost propus inițial pentru restaurare de către arheolog dr. Ferencz Iosif Vasile, în cadrul laboratoarelor de specialitate ale Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti”. În momentul anului 2008 se dorea aplicarea tratamentului de stabilizare a produșilor de coroziune cu ajutorul soluției de sulfat de sodiu anhidru și a hidroxidului de sodiu¹, variantă de lucru valabilă și pentru final, adică pentru anul 2016.

* Expert restaurator ceramică-metal în cadrul Muzeului Național de Istorie a României, doctor în istorie; email: sergioops71@yahoo.com

¹ Vivian Dragomir, Roxana-Gabriela Popescu, Sergiu-Sorin Popescu, *Aplicarea tratamentului alcalin cu sulfat de sodiu anhidru asupra vasului de provizii dacic nr. inv. 46294, din colecția Muzeului Civilizației Dacice și Romane Deva*, în revista „Restitutio. Buletin de conservare-restaurare”, nr. 2, București, 2009, Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti”, p. 67-71.

Această soluție a fost testată și folosită timp îndelungat în laboratoarele marilor muzee din Europa Occidentală², fiind preluată și de către specialiștii din România³, în anii 1980, cu rezultate de excepție pe termen lung. Astăzi este singura metodă de tratament viabilă, folosită pentru tratarea materialului arheologic din fier puternic transformat, pentru stabilizarea produșilor de coroziune ai fierului, mai ales în cazurile pieselor care prezintă coroziune intercristalină⁴.

S-au demarat procedurile de investigare a materialului arheologic prin studii fizico-chimice de către inginer fizician dr. Vivian Dragomir, în cadrul laboratorului de conservare-restaurare a Muzeului Satului și prin expertizarea materialelor prelevate și caracterizarea acestora, în cadrul Centrului de Cercetare și Expertizare Materiale Speciale, a Universității Politehnice București, sub îndrumarea conf. dr. ing. Mihai Brânzei și a șefului de lucrări dr. ing. Florin Miculescu.

Spectrul de emisie a radiațiilor X precum și rezultatele compoziționale, cantitative corespunzătoare spectrului, obținute în urma analizei masei metalice de bază (zona compactă albă), puneau în evidență faptul că aliajul studiat aparține sistemului cu baza de Fe, în proporții de cca. 75% Fe și 2,6% Si, această compoziție chimică este una tipică a unui **aliaj feros turnat**⁵. Un alt spectru de emisie a radiațiilor X, obținute de această dată pe compusul de culoare gris deschis, arată că acesta este alcătuit majoritar din fier 67%, oxigen 31,4% și siliciu 4,35%. Această compoziție fiind foarte apropiată de cea a oxidului de fier, adică Fe_2O_3 , cunoscut ca cel mai comun oxid al fierului, găsindu-l în natură sub forma minereului de fier, denumit Hematite, care se formează sub acțiunea lentă a agenților atmosferici, asupra fierului magnetic.

Arătând procente tipice de elemente prezente în astfel de oxizi, cum sunt oxigenul, care ar putea ajunge pe unele probe până la 36.7%, sau carbonul 38,9%, siliciul 22,4%, în rest fier, s-a putut trage concluzia că aliajul pe bază de fier este puternic corodat/deteriorat, dar în unele locuri mai prezintă un „miez” cu o compoziție chimică apropiată sau poate chiar identică cu a aliajului inițial.

² Josef Riederer, *Restaurieren + Restaurer & Bewahren Preserver*, Goethe – Institut, Munich, 1990, p. 25.

³ Inclusiv de către specialiștii Muzeului Național de Istorie a României, amintind aici pe veteranul laboratorului de restaurare metal, Dozsa Francisc. Metoda am preluat-o și eu în cadrul pregătirii mele profesionale, în stagiul de practică, în anii '90.

⁴ Coroziunea intercristalină reprezentând oxidarea metalului de la interiorul acestuia, la nivelul cristalelor specifice. Astfel se produce o *explozie* a artefactului, greu remediabil, dacă nu se stabilizează piesa, cât mai repede posibil.

⁵ Vezi *Raportul de expertiză* întocmit la data de 20 mai 2009, de către Centrul de Cercetare și Expertizare Materiale Speciale al Universității Politehnice București, prezent la Dosarul de restaurare, întocmit de expert restaurator Sergiu-Sorin Popescu, în noiembrie 2015, în cadrul Muzeului Național de Istorie a României.

Rezultatele acestor investigații ne demonstrează inteligența meșterilor daci, care puteau realiza piese din fier printr-o metodă inedită, greu de controlat și în zilele noastre (cu dotările de atunci), aceea de manufacturare a diverselor piese prin metoda și compoziția unui aliaj de fier turnat. Toate piesele *plecau*, se formau dintr-un lingou inițial mai mare sau mai mic, de tip bară. De fapt observația pertinentă ce se pune în discuție este că aceste subansamble, din care este construit și vasul, au plecat de la lingouri circulare cu o consistență a barelor pătrate de aproximativ 4,5 x 4,5 cm pe o latură. Însă, ca să realizezi un vas de asemenea dimensiuni, cu diametrul superior de 27,5 cm și diametrul bazei de 14 cm, este absolut excepțional având nevoie de multă îndemânare, chiar dacă este confecționat cu ajutorul unor piese distincte nituite ulterior. Mai mult decât atât, grosimea peretelui piesei superioare a vasului este de neegalat în literatura de specialitate, prezentând chiar ornamentarea cu cercuri (două) simple dispuse paralel, pe marginea/buza vasului. Cu cât grosimea peretelui unei piese sau a unui subansamblu era mai mare, cu atât energia și tehnica de realizare era mai complicată, însă se pare că nu și pentru daci.

Piesa prezintă, încă de la intrarea în colecția M.C.D.R. Deva în 2003, urme ale unor intervenții de epocă, ceea ce denotă că vasul a fost folosit timp îndelungat. Aici însă este o altă discuție, din punct de vedere al uzității lui, inițial crezându-se că era un vas de provizii, însă cercetarea ulterioară anului 2015 a dus la descoperirea unui vas asemănător (pe coperta unei reviste de specialitate), descoperit într-un sit arheologic din județul Cluj⁶, în contextul apariției unui inventar generos cu unelte de fierărie și arme, inclusiv cu o asemenea situlă (fig. 1). Putem astfel să intuim, prin asociere cu uneltele fierarului, că un asemenea vas putea fi folosit într-o făurie, având drept scop menținerea pieselor ce urmau a fi realizate, într-un mediu fierbinte/cald, cu ajutorul unor cărbuni incandescenti care se țineau în interiorul unui asemenea vas din fier. O altă întrebuintă a acestuia ar mai fi putut fi, în cadrul unei locuințe, încălzirea și iluminarea unui spațiu deschis, acesta fiind static și alimentat constat cu astfel de cărbuni aprinși sau semiaprinși.

Vasul era căzut la interior, având sprijin doar pe o laterală a peretelui, în zona mediană (fig. 2), la semiînălțime, pe o porțiune de aproximativ 5 cm. În timpul lucrului, în caietul-jurnal personal, am încercat schițarea vasului, pentru a pune în valoare maniera de realizare a subansamblelor din care a fost realizat (fig. 3). După reîntregire, vasul s-a mai ridicat cu aproximativ 2 cm, ajungând la final la o înălțime de 38 cm.

Vasul a suportat 5 scufundări pe o perioadă totală de 5 luni (aproximativ 800 de ore), în soluția activă de lucru, într-un interval de aproximativ un an de zile.

⁶ Se presupune că inventarul, inclusiv situla care apare fotografiată în imaginea de pe copertă, se află în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

La însumarea orelor nu au fost luate în calcul zilele sfârșitului de săptămână⁷. După fiecare oprire a sistemului etuvă/vas și după revenirea la temperatura mediului ambiant, piesa a suportat curățări mecanice cu instrumentar adecvat, după care a fost supusă iar tratamentului de stabilizare. După finalizarea procesului de stabilizare a produșilor de coroziune a vasului din fier și neutralizarea soluției de sulfat, se impunea pregătirea acestuia pentru amprentarea zonei peretelui întreg, în vederea completărilor ulterioare, în zonele lipsă, în principal în zona mediană a acestuia. Din săpătură piesa avea o formă nefirească, torsadată, ca urmare a loviturilor primite în timp și a poziției tensionate, a șederii îndelungate în sol, supusă unei presiuni constante, în funcție de mișcările eventuale ale solului. S-a încercat readucerea cât mai firească la poziția inițială a pereților. Pentru reîntregirea și rigidizarea peretelui care urma să se realizeze astfel, se impunea armarea materialului de umplere, în speță rășina epoxidică bicomponentă cu întărire rapidă – 5 minute, cu o plasă din fibră de sticlă croită pentru suprafața peretelui ce trebuia reconstruit. Pentru refacerea pereților și cizelarea lor, s-a lucrat timp de 6 ore pe zi, începând cu data de 17 noiembrie, până la data de 15 decembrie. Au fost preparate aproximativ 45 de seringi de rășină epoxidică, cu un gramaj de 24 ml, cu o medie de 4 seringi pe zi, timp de 11 zile. Pentru a avea un *pat de lucru*, la turnarea rășinii preparate, am confecționat o membrană din cauciuc siliconic da amprentare dentară (fig. 4), de tip Putty A+B, cu A = catalizator și B = bază. Timpul de amestec pentru cele două componente a fost de 30 de secunde, iar timpul de întărire de 10 minute, la o temperatură recomandată de 22°C.

Membrana siliconică (fig. 5) a fost dispusă la interiorul vasului, după plasa din fibră de sticlă. Plasa din fibră a fost încorporată în rășina epoxidică, acolo unde linia imaginară a pereților situlei ce urmează a fi refăcuți se vor uni. Plasa încorporată se prezintă ca o rețea cu un model patrulater, cu laturi egale, care ajută la unirea pereților sus/jos, stânga/dreapta. Nu s-au făcut completări acolo unde vasul a suferit lovituri evidente din epocă sau unde peretele original din tablă este îndoit spre interior sau exterior. Estimarea pentru reîntregirea vasului a fost de 95%, fapt ce a fost confirmat la terminarea restaurării, celelalte lacune suferite în epocă au fost lăsate ca exemplu pentru a arăta aceste deformări plastice inevitabile într-un asemenea mediu de folosință, de zacere și a timpului care a trecut peste artifact. Rășina epoxidică folosită dă posibilitatea refacerii fidele a pereților, dar în același timp, aceasta se poate înlocui, dacă piesa va suferi lovituri la manipulare sau dacă va îmbătrâni. S-a ținut cont și de poziția ușor torsadată a pereților vasului, de aici și o imagine nefirească a lui după reconstrucție. Cert este că nu se puteau îndrepta mai mult decât s-a realizat, pentru că se risca ruperea zonei originale întregi, din zona de mijloc a acestuia. Completările cu rășina epoxidică (fig. 7) îi

⁷ De unde reies, în fapt, 320 de ore în plus, astfel avem 800 ore + 320 ore = 1 120 ore, timp efectiv cât a stat vasul imersat în soluția de stabilizare, fără a lua în calcul orele în care vasul a fost imersat în apă distilată pentru neutralizarea soluției de lucru.

conferă rezistență dar și o elasticitate minimă necesară unor eventuale tensiuni, datorate, spre exemplu, diferențelor de temperatură – contracții/ dilatații. Ideal este ca piesa să fie etalată într-un microclimat constant, indiferent că va fi expusă sau stocată, transportată terestru, pe apă sau aerian. După fiecare întărire a rășinii preparate se prelucra surplusul, cu ajutorul instrumentarului adecvat, în vederea obținerii peretelui lipsă. Integrarea cromatică a rășinii s-a făcut la nuanța taninului cu care vasul a fost conservat la final, ținând cont de coloristica oxidului de fier. Taninul a fost aplicat prin pensulare, după ce în prealabil vasul a fost preîncălzit local, din aproape în aproape cu ajutorul unei turbosuflante cu aer cald, de tip Proxxon.

Fig. 1. Imagine cu o altă situlă dacică *descoperită*, publicată pe coperta unei reviste de specialitate – probabil în anii `50

Fig. 2. Zona mediană – în partea stângă, în care se vede peretele original rămas întreg – aproximativ 5 cm, din tot ansamblul

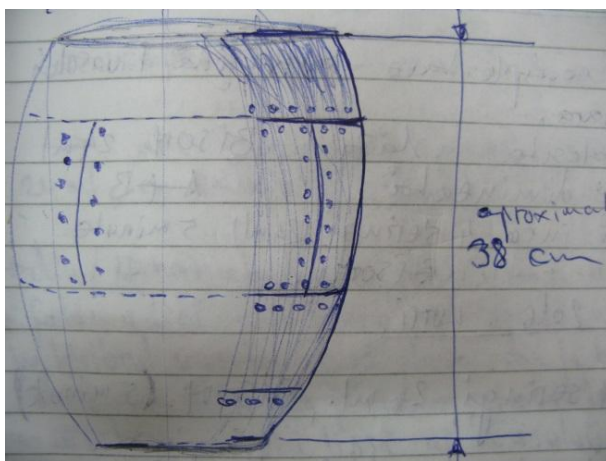

Fig. 3. Schițarea formei ideale a vasului. În fapt situla a mai suferit intervenții, gen reparații, în epocă, dar care nu se disting în desen. Se evidențiază baza - fundul vasului, platbanda joasă care face legătura cu fundul vasului, cele două foi în zona mediană și partea superioară, buza vasului – zona cea mai groasă din tot acest ansamblu. Toate acestea sunt prinse între ele prin nituri din același material - fier. Floarea niturilor este mult mai mare în realitate

Fig. 4. Cauciuc siliconic de amprentare dentară, de tip Putty A+B, cu A = catalizator și B = bază

Fig. 5. Realizarea membranei siliconice.

Fig. 6. Completarea cu rășină epoxidică, cu întărire rapidă.
Reconstruirea peretelui vasului

Fig. 7. Vasul, după restaurare. Vedere laterală

RESTAURAREA-CONSERVAREA EVANGHELIEI DIN 1693, AFLATĂ ÎN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI

THE RESTORATION OF A BITRUNCATED CONE-SHAPED VASE WITH PROJECTIONS, THE ARCHAEOLOGICAL SITE TĂRTĂRIA - PODU TĂRTĂRIEI VEST, ALBA COUNTY

Cristina Petcu*

Abstract

The Greek-Romanian gospel was printed by hieromonk Antim Ivireanul. It was printed in 1693 in Greek and Romanian on good quality paper, with text on two columns, many original ornaments and four engravings depicting the four evangelists. In 2016, before being exhibited as “Object of the month” at the National History Museum of Romania, a restoration intervention was performed with the aim of removing the existing water stains. The book was unbound and then the leaves were re-sewn in their original covers. Only the spine was replaced with one of the same material and colour. Also, the wax marks on the red velvet covering the book’s wooden boards were removed and the gilt silver ornaments applied on the velvet were cleaned.

Keywords: restoration, handmade paper, gospel, immersion, wood bark, orfevrarie, Japanese paper, ribbons, velvet, wax deposits, neutralization.

Fig. 1a-b. Vedere de ansamblu a cărții înainte de restaurare

* Expert restaurator carte veche în cadrul Muzeului Național de Istorie a României.

Evanghelia Greco-Română din 1693 a fost tipărită de ieromonahul Antim Ivireanul în Tipografia Domnească a Mitropoliei din București, iar ferecătura a fost realizată la Brașov, la comanda lui Constantin Brâncoveanu, apoi cartea de cult, un exemplar de excepție, a fost donată de către domnitorul martir mănăstirii Hurezi, prima sa ctitorie. După secularizarea averilor mănăstirești din 1863, o parte a tezaurului mănăstirii Hurezi a ajuns în patrimoniul Muzeului Național de Antichități din București (MNA), organizat în stil modern de către Al. Odobescu și, ulterior, de Gr. Tocilescu.

În patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României se găsesc o serie de capodopere conținând ex-libris ștampilă Muzeul Național de Antichități. Un exemplu elocvent este și Evanghelia Greco-Română din 1693, ferecată în metal prețios, deținută în trecut de ctitoria Brâncovenească de la poalele Muntelui Căpățâna. Legătura cărții de cult are plăci din argint aurit aplicate pe scoarțe din lemn, acoperite, în prealabil, cu o catifea de mătase de culoare vișinie. Ferecătura formată din medalioane de argint aurit, reprezentând figuri apostolice și scene canonice consacrate, lucrare de mare finețe artistică și religioasă, a fost realizată în atelierul meșterului brașovean Georg Helthner. Opera artistică a fost comandată prin 1691 și a fost finalizată în 1692, conform datării specificate la sfârșitul textului de danie Brâncovenească. Lucrarea realizată la comandă pentru Constantin Brâncoveanu se remarcă prin grija pentru detaliu în redarea costumelor de ceremonie, de factură bizantină, purtate de împărații Constantin și Elena, reprezentați pe ferecătura Evangheliei greco-române de la Hurezi. Motivele fitomorfe ale vestimentației imperiale, dar și cele ornamentale, fin cizelate, amintesc de arta săsească din a doua parte a secolului al XVII-lea. Pe cele două medalioane canonice centrale, anterior și posterior, mai întâi, în partea centrală stânga a scenei „Învierea Mântuitorului”, apoi, sub inscripția slavonă de danie a domnitorului și a soției sale se pot observa cele două mărci ale meșterului brașovean, formate din inițialele GH (Georg Helthner), incluse într-un scut. Inscripția slavonă de danie se află sub scena canonică „Sfinții împărați Constantin și mama sa Elena”. Evanghelia tipărită în 1693 Este o evanghelie în limbile greacă și română cu textul pe două coloane, cu multe inițiale ornate, frontispicii frumoase și 4 gravuri în prima pagină pe care sunt reprezentați cei 4 evangheliști. Autorul gravurilor este necunoscut. Este una dintre primele tipăriri de care s-a îngrijit Antim Ivireanul, în cei 25 de ani în care a stat în Țara Românească, timp în care a tipărit 63 de cărți.

Fig. 2. Prima filă și forzaț

Fig. 3. Gravură în primă pagină

Cartea are scoarțele confecționate din lemn de esență tare, învelite în material textil, și anume o catifea de culoare roșu închis. Pe această învelitoare se află o ferecătură din argint-aurit (materialele au rezultat în urma analizelor), pe coperta anterioară, în centru, avem o reprezentare de formă ovală ce are în prim plan învierea lui Iisus Hristos, scena în care se află deasupra coșciugului, și în cele patru colțuri avem reprezentații cei patru apostoli. Pe coperta posterioară se află în centru aceeași formă ovală, în care sunt gravați Constantin Brâncoveanu și soția sa Maria, dedesubt având un text chirilic, în cele patru colțuri se află patru buloane, având rolul de piciorușe. Cartea are încuietori din același material, argint-aurit. Scoarțele au fost executate în anul 1692, pe când blocul cărții a fost tipărit în anul 1693, de către Antim Ivireanul. Sunt prezente în interiorul cărții câteva xilografuri, tipărite cu cerneală neagră. Din analizele efectuate, cerneala roșie este pe bază de cinabru, iar cu ea sunt tipărite literele de la începutul rândurilor, și titlurile capitolelor. În partea de sus a celei de-a 18-a file a manuscrisului, deținut de MNIR, tăiată și păstrată doar în partea superioară, avem următoarea însemnare a domnitorului: „Sept 6, miercuri am sosit la mănăstire la Hurezi, unde mănăstirea [biserica și incinta principală] am târnosit la septembrie 8 vineri în zioa nașterii Maicăi Preaciste”.

În vederea expunerii a fost adus în laboratorul de restaurare, la prima analiză vizuală am constatat că pe prima jumătate a cărții erau prezente halouri de apă provenind cel mai probabil dintr-o inundație sau o infiltrație de apă. Cartea a fost tipărită pe o hârtie manuală de o calitate foarte bună, având o stare de conservare foarte bună, și anume, în afară de acele halouri existente pe 80% din totalitatea filelor cărții, alte degradări nu au fost semnalate nici de către restaurator, dar nici la analizele fizico-chimice efectuate în laboratorul de investigații. Învelitoarea de catifea prezintă pete de ceară, depuneri de praf.

Având în vedere constatările făcute de către restaurator, cât și observațiile care au fost făcute de către specialiști investigatori și restauratori, cartea a intrat

într-un proces de restaurare pe volum desfăcut, care a constat din spălarea filelor cărții, care s-a efectuat prin imersie în apă la o temperatură de 30° C. După prima apă pentru spălare a urmat neutralizarea filelor în apă cu carbonat de calciu. Uscarea lor s-a efectuat printr-o presare ușoară între păsle pentru a reda planeitatea filelor. Având în vedere că nu a avut nici o altă degradare, după uscare filele au fost colaționate, reîntregindu-se astfel cartea, am recusut-o, respectând cusătura originală. În procesul de restaurare a intrat atât corpul cărții, cât și coperta care are în interior tăblițe din lemn învelite în catifea de culoare roșu închis, peste catifea fiind aplicată o orfevrărie din argint-aurit. În dreptul cotorului exterior și al articulațiilor catifeaua fiind ruptă, am hotărât să schimb cotorul exterior al cărții, aceasta fiind necesară și pentru o mai bună deschidere a cărții. Pentru schimbarea cotorului exterior am ales o catifea din bumbac asemănătoare cu cea originală, atât la culoare, cât și ca material. Cotorul a fost înlocuit, demontându-se din nituri părțile din orfevrărie care erau în apropierea articulației cotorului, acestea au fost demontate și montate după aplicarea prin lipire cu pap a cotorului exterior. Cartea a fost montată în copertile originale, lipind de scoarțe capetele nervurilor din sfoară, după care am fixat forțașurile care au fost înlocuite cu unele noi din hârtie japoneză groasă. Forțașurile originale au fost completate și restaurate fiind lipite pe forțașurile noi. Catifeaua originală a fost curățată de depunerile de ceară ce erau prezente în mai multe locuri atât pe coperta anterioară cât și pe cea posterioară. Cartea a fost expusă ca obiectul lunii aprilie în anul 2016 la Muzeul Național de Istorie a României. După aceea va fi păstrată în condiții de temperatură și umiditate în depozit, și anume la o temperatură cuprinsă între 18 și 20° C și 50-65% U. R.

Fig. 4. Scoarțe de lemn

Fig. 5. Filă imersată

Fig. 6. Depuneri de ceară

Fig. 7. Demontare orfevrărie

Fig. 8. Relegare carte

Fig. 9. Scoarțe curățite

Fig. 10. Montare cotor nou

Fig. 11. Căptușire cotor interior

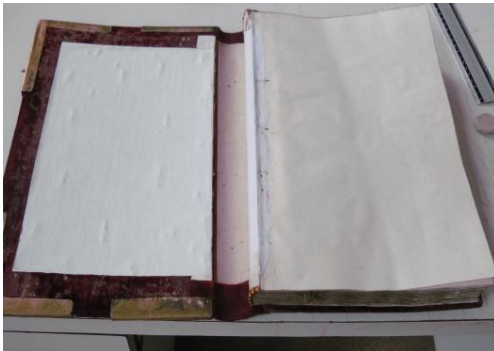

Fig. 12. Cotor nou montat

Fig. 13. Cartea restaurată la finalul restaurării

Recenzie

**DIN ISTORIA SOCIETĂȚII ORTODOXE NAȚIONALE A
FEMEILOR ROMÂNE**
**FROM THE HISTORY OF THE ROMANIAN ORTHODOX
SOCIETY OF ROMANIAN WOMEN**

Ediție de documente elaborată de Anemari Monica Negru, Editura Cetatea de Scaun, București, 2016, 424 p.

Volumul *Din istoria Societății Ortodoxe a Femeilor Române* vine în fireasca continuare a preocupărilor autoarei legate de istoria mișcării feministe din România. Volumul dedicat Alexandrinei Cantacuzino - *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii interbelici*, vol. I.- a prezentat o parte a acțiunilor prințesei Cantacuzino, iar cel de față cuprinde o perioadă mult mai întinsă, anii 1910-1947.

De ce un volum de documente dedicat unei organizații feminine? Deoarece istoria organizațiilor și a acțiunilor asociațiilor feminine din prima jumătate a secolului al XX-lea este prea puțin studiată de cercetători și cunoscută de publicul din România.

Munca de editor, pentru cei care nu au făcut-o niciodată, pare una facilă. Identifici și editezi documente și apoi le publici într-un volum. Dar, pentru ca un fond arhivistic precum cel al Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române (SONFR) să devină un volum – structurat cronologic, cu un studiu introductiv, cu rezumate ale documentelor alese din mii de pagini –, aici intervin munca și acribia editorului, care este supus unor critici legate de lipsa de originalitate – deoarece publică documente.

Studiul introductiv analizează pas cu pas fondul arhivistic „Societatea Ortodoxe Naționale a Femeilor Române” aflat la Arhivele Naționale ale României -, structura acestuia, precum și istoria pe scurt a societății.

Înființată în anul 1910, SONFR a fost o asociație culturală pornită din inițiativa elitei feminine a epocii: Zoe Gr. Romniceanu, Alexandrina Gr. Cantacuzino, Maria I. Glogoveanu, Elena Odobescu, Sultana Miclescu, Irina Butculescu, Anastasia Gr. Filipescu, Esmeralda Manu, Elena Seulescu, Zoe Mandrea, Elisabeta Manu, Zoe Rosetti Bălănescu, Maria Timuș, Eleonora Strățilescu.

Alexandrina Cantacuzino a fost fondatoarea societății, fiind susținută și de mitropolitul primat Atanasie Mironescu, dar și de regele Carol și regina Elisabeta, Spiru Haret și mulți alții. Cu sprijinul Bisericii Ortodoxe Române, SONFR s-a extins în întreaga țară, filiale înființându-se pe lângă parohii, scopul său fiind

promovarea culturii și a religiei, educarea noilor generații de femei, precum și ajutorarea și alfabetizarea femeilor sărace.

Condusă o lungă perioadă, între anii 1918-1944, de către Alexandrina Cantacuzino, SONFR a asimilat o parte a idealurilor sale.

Rolul său social a fost unul fundamental, iar documentele selectate de către editor subliniază acest lucru. Înființarea de școli timp de peste trei decenii a reprezentat o prioritate, alături de multe alte activități culturale și de ajutorare totodată: serbări, concursuri, expoziții ale muncii casnice feminine: scoarțe, țesături, cusături; loterii, colecte, chete publice, concerte simfonice și de muzică religioasă, etc.

Înființarea de orfelinate a reprezentat o altă preocupare a societății, alături de susținerea unor spitale și apoi organizarea lagărelor de prizonieri români din București în perioada ocupației germane.

Istoria interbelică a SONFR este analizată pe scurt de către editor, punctând cele mai importante evenimente tocmai pentru a contura un istoric al activităților societății.

Odată cu evoluția României, SONFR s-a extins în întreaga țară, mai ales în Basarabia, și-a diversificat aria acțiunilor sale, dar a fost cuprinsă și de conflicte și neînțelegeri interne datorate și personalității puternice, uneori dictatoriale, a Alexandrinei Cantacuzino și puternicei sale influențe asupra activității societății.

Cu toate sincopile și derapajele, societatea a rezistat dictaturii carliste, s-a implicat în îngrijirea răniților în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și a protestat împotriva scoaterii orelor de religie din școli în anul 1945.

Desființată de fapt din 1945, de drept din 1948, SONFR are o istorie bogată ce se regăsește în lucrarea editată de Monica Negru, fiind o societate reprezentativă pentru feminismul românesc în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Editorul a selectat 210 documente fundamentale pentru istoria și activitatea Societății Ortodoxe a Femeilor Române – organizate problematic și cronologic, realizând o lucrare importantă pentru studierea evoluției mișcării feministe în România.

Cristina Păiușan-Nuică